

rá A: 1055 holmodia *rea* (TA.); 1372 u./ *ew rja, ra, ram* (JókK. 21, 105, 154); 1416 u./¹ *reiaia* (BécsiK. 61); 1508 *rayad* (DöbrK. 523); 1588 *reja* (LevT. 2: 52); 1863 *Rèa* (Kriza [szerk.] Vadr. 514); NYJ. *riva* (MTsz.) **J:** <NÉVUTÓ> 1055 'a -*ra*, -*re* határozórag szerepében; az -*ig* határozórag szerepében) | <in der Funktion des SublatSf. -*ra*; in der Funktion des TermSf. -*ig*>' (TA.) (↑) | <HSZ> **1.** [részben birtokos személyjellel, vonzatként is] 1372 u./ 'ismert személyre, tárgyra | auf ihn, darauf, daran <mit Akk>' # (JókK. 21, 105, 154) (↑); **2.** 1372 u./ 'ismert személyen, tárgyon rajta | auf ihm, darauf, daran <mit Dat>' # (JókK. 91); **3.** 1416 u./³ 'saját magára | auf sich <Akk>' (AporK. 172); **4.** 1518 k. 'feléje | auf ihn zu' (SándK. 25); **5.** 1526 'számára, neki, részére | für ihn, dafür' (SzékK. 63); **6.** 1800 'ezután, utána | danach' (NSz.); **7.** 1801 'ezenkívül | außerdem' (NSz.); **8.** 1838 'hozzá még | dazu noch' (Tzs.) | <ISZ> 1915 'hajrá! | los, vorwärts, nur zu' (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ A tő valószínűleg örökség az ugor korból; vö. vog. (T.) *raŋ* 'kívül', (AK.) *ronxə* 'ua.', (T.) *raŋkə* 'félre <egy külön rakásba>, külön, a maga számára', (AK.) *ronxə* 'ua.' [ugor **raŋə* 'felület, felszín']. ⊕ Lehetséges, hogy az ugor tő eredetileg azonos volt a →*rokon* tövével. – A szóvég -*a* latívuszképző. A *rá* alak tartalmazza az E/3. személyű birtokos személyjel -*a*-ját is, amely a latívuszragba olvadt bele. Az eredeti *reá* változat keletkezése a hangzóközi **ŋ* (ugor alapalak) > (ösm.) *γ* kiesésével, továbbá az első szótagbeli magánhangzó elhasonulásával magyarázható. A későbbi *rá* alak ebből keletkezhetett összerántással, ill. – a toldalékolt alakokban – a második nyílt szótagban lezajlott hangzókieséssel. Eredetileg határozószó volt, abból jött létre a névutó, amely az ómagyarban határozóraggá vált; vö. 1372 u./ *hora* 'a hora' (JókK. 31). Határozószóként igekötői szerepe is kialakult.

📖 FUF. 31: 347; TESz.; UEW. 883; EWUng. • Vö. *hajrá, rajta, rátarti, rokon, róla*

rab A: 1424 ? *Rab* [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1522 *Rab* [SZN.] (Oklsz.); 1536 *rab* (Pesti: Fab. 1); 1825 *roboszszony* (NSz.) **J:** **1.** 1424 ? 'fogoly; rabszolga | Gefangene(r); Sklave' (Kázmér: CsnSz.) (↑), 1522 'ua.' (Oklsz.) (↑); **2.** 1536 'az, aki vkitől v. vmitől feltétlenül függ, vkinek v. vminek feltétlenül alárendeli magát | Sklave <abstr.>' # (Pesti: Fab. 1) (↑); **3.** 1577 'szolga; jobbágy | Knecht; Leibeigene(r)' (KolGl.); **4.** 1585 'fegyenc, ill. börtönbüntetésre ítélt személy | Gelängene(r), Eingekerkerte(r)' # (Cal. 371); **5.** 1585 'tűsz | Geisel' (Cal. 717) **Sz:** ~**ság** 1500 k. *rabsagh* (AporK. 106) | ~**oskodik** 1682 *raboskodott* volna (NySz.)

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből, valószínűleg a szerbhorvátból. | ⊕ Szbhv. *rob* 'szolga; rabszolga', (R.) *rába* 'fehércseléd'; – óe. szl. *rabъ, robъ* 'szolga; rabszolga'; blg. *paō* 'isten hű szolgálja; akarat nélküli szolga', *poō* 'rabszolga <elvont értelemben is>; alávetett nép, szolgáló tett személy'; szln. *rob* 'rabszolga' [indoeurópai eredetű; vö. óind *árbhas* 'kicsi; fiúgyermek, ifjú'; lat. *orbis* 'elárvult'; stb.]. ⊕ Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatóak. ⊕ A szó a török hódoltság alatt került a magyarba, amikor sokakat elhurcoltak rabszolgának. A *rob* változat újabb átvétel lehet, amely a moldvai magyar nyelvjárásba valószínűleg a rom. *rob* 'fogoly, rab; rabszolga <elvont értelemben is>; stb.' közvetítésével került.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 452; TESz.; EWUng. • Vö. *árva, rabol, rabota, rabszolga*

rabbi A: 1416 u./² *Rabi* (MünchK. 85vb); 1519 *Rabby* (JordK. 629); 1783 *Rábbi* (NSz.) **J:** **1.** 1416 u./² 'mester; tanító | Rabbi <Meister, Lehrer>' (MünchK. 85vb) (↑); **2.** 1783 'zsidó pap | Rabbiner' # (NSz.) (↑)

■ Latin jövevényszó, esetleg német (feln.) közvetítéssel is. | (≡) Lat. (e.) *rabbi* 'mester, tanító', (h.) 'írástudó, törvénytárgyos; zsidó pap'; – vö. még ném. *Rabbi*, (kor. úfn.kor. úfn. h.) *rabi*: 'rabbi'. A latinba a gör. (bibl.) *ῥαββί* 'mester, tanító' < héber (bibl.) *rabbī* [vokatívusz] < héber *rabh* 'mester, tanító' alapján került. (≈) Megfelelői: ang. *rabbi* 'rabbi; rabbi(nus)'; ol. *rabbi* 'rabbi'; stb. (⊖) Idetartozik: (R.) *rabinus* 'rabbi; rabbi(nus)' (1559: Székely I.: Krón. 1a), ez latinositás eredménye.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR. *rabi* a.; EWUng.

rabol [1] **A:** 1512 k. el *raboliak* (WeszprK. 8); 1535 k. *Rablany* [sz.] (Zay: Lánd. 39); 1575 *rabbalni* [sz.] (Heltai: Krón. 157b) **J:** 1. 1512 k. 'személyt, állatot' rabul ejt, rabságba vet | gewaltsam wegnehmen, plündern' # (WeszprK. 8) (↑); 2. [főleg *el~*] 1512 k. 'értéket, vagyont' erőszakkal, fenyegetéssel elvesz, fosztogat | gewaltsam entführen' # (WeszprK. 8) (↑); 3. 1928 'bizonyos kártyajátékokban' a talonból cserél | aus dem Talon tauschen (in gewissen Kartenspielen)' (Zolnay–Gedényi) **Sz:** **rablás** 1535 k. *Rabolással* (Zay: Lánd. 44) | **rabló** 1571 *rablóidat* (Monírók. 3: 214)

■ Vitatott eredetű. | 1. Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. *rauben*, (baj.-osztr.) *rôbm*: 'erőszakkal elvesz, elrabol; fosztogat' [germán eredetű; vö. gót *bi-raubōn* 'kirabol'; ang. (óang.) *rēafian* 'rabol, fosztogat; elragad'; stb.]. (≈) Megfelelői: cseh *rabovati*; le. *rabować*; stb.: 'rabol'. (⊕) A szó belseji rövid *a* és a 2. jelentés a →*rab* hatására keletkezhetett; vö. még a szláv szavakat (↑). 2. Származékszó. | (⊕) Belső keletkezésű, a →*rab* szóból igeképzővel alkotott származékszó; hasonló denominális képzéshez vö. →*mocsok*, →*titok* stb. A 2. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján; a 3. jelentés metafora a 2. jelentés alapján. (⊖) Idetartozik: *rabsic* 'vadorzó' (1894/: MTsz.), ez a német közvetítésű bajor-osztrák *Raubschütz* 'ua.' szóból származik, és leginkább a dunántúli nyelvjárások szava.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 452; TESz., *rabsic* a. is; EWUng. • Vö. *gardrób*, *rab*, *róta*

rabota × **A:** 1522 *Rabotas* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1562 *rabbatásságra* [?✍] [sz.] (NySz.); 1631 *robotával* (AkNyÉrt. 11/8: 57); 1771 *robottáért* (MNy. 60: 487) **J:** 1. 1522 'munka, rabszolgamunka | Arbeit' (Oklsz.) (↑); 2. 1631 'úrdolga, jobbágyi munka, robot | Frondienst' (AkNyÉrt. 11/8: 57) (↑); 3. 1838 'lélektelenül végzett, gépies munka | Gewürge, Plackerei' (NSz.) **Sz:** ~1 1560 k. *Rabotalkozom* [sz.] (GyöngySzt. 2715.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *rabota*, *robota* 'elnyomás, (rab)szolgaság'; szbhv. *rabota* 'munka; jobbágyi munka, robot'; szlk. *robota* 'ua.'; or. *paḃoma*, (N.) *poḃoma* 'munka'; stb. [< szláv **orbh-* 'szolga; rabszolga stb.'; vö. →*rab*].

📖 MNy. 6: 113; Kniezsa: SzlJsz. 453; TESz.; EWUng. • Vö. *rab*, *robot*¹, *robot*²

rabszolga **A:** 1647 *rabszolga* (MNy. 4: 16) **J:** 'tárgyként kezelt, kiszolgáltatott, teljesen jogfosztott személy | Sklave' #

■ Összetett szó. | (⊕) A →*rab* 'fogoly, rab; rabszolga' + →*szolga* 'szolgáló' tagok összetétele. A tagok egymáshoz való grammatikai viszonya vitatott: jelzős arárendelés is lehet, de tautologikus viszony is fennállhat közöttük. Előbbi mellett szól a *fogoly szolga* 'szolgaként tartott fogoly' (1636: NySz.) szó szerkezet. A második lehetőséghez vö. →*rákfene*, →*perpatvar* stb.

📖 MNy. 10: 230; TESz.; EWUng. • Vö. *rab*, *szolga*

rác Δ **A:** 1395 k. *rach* (BesztSztj. 85.); 1456 k. *ratz* (SermDom. 2: 23) **J:** <FN> 1395 k. 'szerb ember | Serbe' (BesztSztj. 85.) (↑) | <MN> 1494 'a szerbekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | serbisch' (OkISz.)

■ Köznevelés egy tulajdonnévi összetétel előtagjából. | ⊕ A *Rácország* 'Szerbia' (1590 *Racz ország*: (Szikszai Fabricius: LatMSztj. 231)) országnévből; ehhez vö. *terram racý* [HN.] 'Szerbia nevéként' ([1200 k.]: An. 42.). ⊕ Az előtag helynévként a szb. (ószb.) *Rasb* 'a középkori szerb birodalom szívében található vár, a mai Novi Pazar közeleében' névre megy vissza. A vár neve jelentésbővüléssel vált az egész szerb birodalom nevévé; vö. szbhv. *Raška* 'Rácország'; vö. még gör. (biz.) *Ράση, Ράσον* 'ua.'; lat. (k.) *Rascia, Rasa, Raxia* 'ua.'. A szóvégi *c*-hez vö. →*lazac*, →*párduc* stb. ⊕⇒ A magyarból: szbhv. *Rac* 'szerb'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ország*

ráció **A:** 1577 *ratio* (Aritm. C3b); 1596 *rationát* [?] (MNy. 90: 124); 1814/ *Rátio* (NSz.); 1913 *ráció* (Horváth: HSz.) **J:** 1. 1577 'irányelv, alaptétel | Grundsatz' (Aritm. C3b) (↑); 2. 1596 'értelem, okosság | Vernunft, Sinn' (MNy. 90: 124) (↑); 3. 1868 'fejadag, porció | Ration' (NSz.)

racionalis **A:** 1817 *rationális* (TudGyűjt. 1/12: 54); 1865 *rationalis* [ES. NEM M.] (Babos: KözhSzt. *rationabilis* a.); 1877 *rationál* (Keresztesi: Mat. 165); 1887 *raczionális* (Keresztesi: Mat. 165) **J:** 1. 1817 'okszerű, észszerű | vernunftgemäß, rationell' (TudGyűjt. 1/12: 54) (↑), 1865 'ua.' (Babos: KözhSzt. *rationabilis* a.) (↑); 2. 1877 ? 'a pozitív és negatív egész számok, törtek megjelöléseként, racionalis {szám} | rational {Zahl}' (Keresztesi: Mat. 165) (↑), 1884 'ua.' (MagyLex. 14: 250)

racionalizmus **A:** 1817 *Rationalismust* (TudGyűjt. 1/1: 88); 1826 *Rationalismus* (Gáldi: Szótír. 371); 1897 *Racionalizmus* (PallasLex.) **J:** 'filozófiai, ismeretelméleti irányzat, amely a megismerés egyedüli forrásának az észet tartja | Rationalismus'

racionalista **A:** 1819 *Rationalista* (HazKülfTud. 1819. jan. 30.: [4]); 1839 *rationalistákat* (NSz.); 1897 *racionalista* (PallasLex. *Racionalizmus* a.) **J:** <MN> 1819 'a racionalizmus elveit valló, azokon alapuló | rationalistisch' (HazKülfTud. 1819. jan. 30.: [4]) (↑) | <FN> 1839 'a racionalizmus híve | Rationalist' (NSz.) (↑)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **ráció** latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *ratio* 'számla, elszámolás; ésszerű gondolkodás', (k.) 'kiszámított rész, fejadag {katonai}' [< lat. *reri* 'gondol, vél']. ⊕ Megfelelői: ném. *Ratio* 'értelem'; fr. *ration* 'ua.; ráció'; stb.

■ A **racionalizmus**, **racionalista**, **racionalis** nemzetközi szók. | ⊕ Vö. ném. *Rationalismus*; ang. *rationalism*; fr. *rationalisme*; stb.: 'racionalizmus' | ném. *Rationalist*; ang. *rationalist*; fr. *rationaliste*; stb.: 'racionalista' | ném. *rational*; ang. *rational*; fr. *rationnel*; stb.: 'racionalis'; – vö. még lat. *rationalis* 'ésszerű, racionalis'. A legkorábbról a franciából, ill. az angoltól mutathatók ki. ⊕⇒ A magyarba elsősorban a németből kerültek, részben latinosított végződéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ráta*, *ritus*

racionalis → *ráció*

racionalista → *ráció*

racka × **A**: 1799 *racsko* [ES. NEM M.] (MNY. 39: 238); 1832 *raczkát* (MNY. 40: 246) **J**: <FN> 1799 ? 'egy fajta juh | Art Schaf' (MNY. 39: 238) (↑), 1832 'ua.' (MNY. 40: 246) (↑) | <MN> 1857 'korcs; keverék | entartet; hybrid' (MNyszet. 2: 415)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊖) Tisztázatlan idetartozású: *raci* 'felemás, korcs; hibrid' (1831: TudGyűjt. 7: 23); *racó* 'parasztok gúnyneve' (1888: Nyr. 17: 477); *raca* 'törvénytelen gyermek' (1901: ÚMTsz.); stb. (⊕) A → *rác* szóval való etimológiai kapcsolata tisztázatlan. (⇒) A magyarból: szlk. (N.) *racky* [többes szám]; rom. *rațcă*: 'juh fajta'.

📖 TESz.; EWUng.

rács **A**: 1549 *rácz* (Orth. A4a) **J**: **1.** 1549 'fémrudakból, lécekből, huzalokból álló, vmit körülfogó, védő stb. szerkezet | Gitter' # (Orth. A4a) (↑); **2.** 1594 'sajttartó, kenyértartó; takarmánytartó a jászol fölött | Art Korb für Käse, Brot; Futtergestell im Stall' (Oklsz.); **3.** 1792 'rács- v. hálószerű tárgyak megnevezésére' | <zur Benennung gitterähn. Gegenstände>' (Baróti Szabó: Kisdedsz.); **4.** 1913 'párhuzamos vonalú karcolatokkal ellátott felület, amely a fényelhajlás jelensége folytán a fényt színeképekre bontja, optikai rács | Raster; optisches Beugungsgitter' (RévaiLex. *Fényelhajlás* a.); **5.** 1928 'az elektronok áramlását szabályozó elektróda az elektroncső anódja és katódja között | Gitter (in Elektronenröhren)' (TechnLex. 2: 238)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (⊖) Zürj. (Sz.) *raž* 'a folyóöblön keresztül lécekből húzott rácsszerű kerítés <középen varsával>; lécekből készült gyapjúvető szerkezet' [fgr. **rácz* 'rács; rácsszerű halgát']. (⊕) A magyarázat gyenge pontja, hogy a rokon nyelvekben megfelelők nem mutathatók ki. A jelentések metaforikusan alakultak ki, a valószínűleg eredeti 1. jelentés alapján.

📖 MSFOu. 45: 107; MNY. 47: 277; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *rés*

raccsol **A**: 1864 *raccsolás* [sz.] (Hölgyfutár 1864. nov. 6.: 438); 1865 *raccsolni* [sz.] (NSz.); 1884 *rácsolás* [sz.] (NSz.) **J**: **1.** 1865 'az *r* hangot nem a szokásos módon képezi | das Zäpfchen -*r* sprechen' (NSz.) (↑); **2.** 1889 'fecseg | schwatzen' (NSz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (⊖) Ném. (baj.-osztr.) *radschn* 'raccsol; fecseg, locsog; zörög;', – ném. *ratschen* 'zörög; fecseg, locsog' [onomatopoetikus eredtű szó].

📖 TESz.; EWUng.

radar **A**: 1946 *Radaron* (KossuthN. 1946. febr. 27.: [2]); 1947 *radar* (NytudÉrt. 93: 107) **J**: **1.** 1946 'rádió(táv)bemérő | Radargerät' (KossuthN. 1946. febr. 27.: [2]) (↑); **2.** 1951 'rádió(táv)bemérés | Funkpeilung' (Terényi: IdSz.)

■ Nemzetközi szó. | (⊖) Ném. *Radar*; ang. *radar*; fr. *radar*; stb.: 'radarkészülék', az angolban 'rádiótáv-bemérés' is. Az angolból terjedt el [betűszó az ang. *radio detecting and ranging* 'rádiófelderítés és távolságmérés' kifejezésből]. (⇒) A magyarba főleg az angol nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *detektív, rádió*

radikális A: 1819 *Radicalis* (HazKülfTud. 1819. nov. 17.: 315); 1835 *Radical* (Kunoss: Gyal.); 1843 *radicális* (NSz.); 1848/ *radikális* (NSz.); 1894 *radikális* (NSz.) J: <MN> 1819 'gyökeres; a gyökerekig ható | gründlich; an die Wurzeln gehend' (HazKülfTud. 1819. nov. 17.: 315) (↑) | <FN> 1840 'gyökeres módszerek alkalmazásának híve | Radikaler' (NSz.)

radikalizmus A: 1827 *Radicalismus* (NytudÉrt. 93: 28); 1872 *radikalizmusnak* (Nyr. 1: 469); 1886/ *radikalizmus* (NSz.) J: 'a gyökeres módszerek alkalmazása | Radikalismus'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Radikalismus*; ang. *radicalism*; fr. *radicalisme*; stb.: 'radikalizmus' | ném. *radikal*, *Radikaler*; ang. *radical*; fr. *radical*; stb.: 'radikális <mn>, gyökeres', 'radikális <fn>'; – vö. még lat. (kés.) *radicalis* 'a gyökérhez tartozó' [< lat. *radix* 'gyökér']. Az angolból és franciából terjedtek el. (⇒△) A magyarba főleg a német nyelvből kerültek, latin végződésel. (⊖) Idetartozik: (R.) *radikális* 'a gyökérhez, ill. a tőhöz tartozó <a grammatikában>' (1813: Kazinczy: Lev. 10: 376), ez a latinból ered (↑).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *reték*, *virics*

radikalizmus → *radikális*

rádió A: 1917 *rádióval* (Aero 1917. jún. 15.: 194); 1924 *rádió* (Nyr. 90: 141) J: 1. 1917 'rádió-vevőkészülék | Rundfunkempfänger' # (Aero 1917. jún. 15.: 194) (↑); 2. 1924 'rádióval való műsorközvetítést végző üzem, a rádió intézménye | Betrieb, wo Rundfunksendungen bearbeitet und übertragen werden' # (MNY. 58: 418)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Radio*; ang. (am.) *radio*; fr. *radio*; stb.: 'rádió'. Az amerikai angolban keletkezett a *radio-telegraphy* 'drótnélküli távírás' szóból [a lat. *radius* 'sugár' alapján]. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át. (⊖) Idetartoznak: *rádiótelefon* 'drót nélküli telefon' (1909: NSz.), *rádiótelegráf* 'drót nélküli távíró' (1909: NSz.), utóbbi előtagja a rádióhullámokon történő adatátviteli módszerre utal.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *radar*, *rádium*

radír A: 1900 *Radir* (Tolnai: MagySz.); 1949 *radírfajta* (NSz.); NYJ. *ladír* (ÚMTsz.) J: 'ceruzavonalak eltüntetésére használt törlőgumi | Radiergummi' # – De vö. 1865 *radír-gummi* 'ceruzavonalak eltüntetésére használt törlőgumi | Radiergummi' (Sürgöny 1865. dec. 12.: [6]); 1900 *radírgumi* 'ua.' (Lumtzer–Melich: DOLw. 215)

■ Egy összetételi előtag önállósodásával jött létre. | (△) A *radírgumi* (↑) német jövevényszóból ered; vö. ném. *Radiergummi* 'írás v. rajz törlésére szolgáló gumi' a [ném. *radieren* 'írást v. rajzot töröl' és *Gummi* 'ua.' összetételi tagok alapján].

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gumi*, *radíroz*

radíroz A: 1806 *rádírozott*, *radírozás* [sz.] (NSz.); 1806/ *radírozás* [sz.] (Kazinczy: Lev. 4: 356); NYJ. *kiladírozza* (ÚMTsz.) J: 1. 1806 'karcolótűvel rézlemezbe karcol, rézkarcot készít | mit der Radiernadel in eine Kupferplatte ritzen' (NSz.) (↑); 2. [főleg *ki~*] 1865 '(írást, rajzot) gumival kitöröl, kivakar | Geschriebenes od. Gezeichnetes entfernen' # (Babos: KözhSzt.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *radieren* 'karcolótűvel rézlemezbe karcol; írást v. rajzot töröl' [< lat. *radere* 'kapar, vakar; (meg)tisztít']. (≈) Megfelelői: cseh *radovati* 'töröl'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *radír*

rádium **A:** 1899 *radium*tartalmú (PestiH. 1899. nov. 19.: 16); 1904 *rádiumot* (MNY. 74: 511) **J:** 'radioaktív kémiai elem | Radium'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Radium*; ang. *radium*; fr. *radium*; stb.: 'rádium'. A franciában keletkezett tudományos műszó [a lat. *radius* 'sugár' alapján]; a megnevezés alapja, hogy ez a kémiai elem sugárzást bocsát ki. (⇒) A magyarba elsősorban a németből került át. (⊖) Idetartoznak: *radioaktív* (1904: MNY. 74: 511); *radioaktivitás* (1911: RévaiLex. 2: 756), ugyancsak nemzetközi szók; vö. ném. *radioaktiv*, *Radioaktivität*; ang. *radio-active*, *radio-activity*; fr. *radioactif*, *radioactivité*; stb.: 'radioaktív', 'radioaktivitás'.

📖 TESz., *radioaktív* a. is; EWUng. • Vö. *lézer*, *rádió*

rádli **A:** 1833 *Rádli* (NSz.) **J:** 1. 1833 'recézés (cipő, csizma rájáán)' | Riffel (auf dem Rahmen der Schuhe od. Stiefel)' (NSz.) (↑); 2. 1872 'csipkézővas (cipőiparban)' | Zackeneisen (in der Schuhindustrie)' (Nyr. 1: 282); 3. 1944 'derelyevágó' | Rädchen zum Ausschneiden von Teigstücken' (Mártonffy: NémJsz. 39); 4. 1961 'fogas másolóhenger (ruhaipar)' | Rädchen als gezahnte Kopierrolle' (ÉrtSz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *radl* '(kis) kerék; kerék alakú eszköz', (h. baj.-osztr.) *rā'l* 'kis kerék, kerekecske', – ném. *Rädel* 'kis kerék a szabásminta kinyomtatásához és a tészta(darab) kivágásához' [< ném. *Rad* 'forgó v. guruló test, tárgy']. (≈) Megfelelői: szbhv. *radla*; le. *radelko*: 'kerék (mint eszköz)'. (△) A *li* szóvéghez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. Az 1. jelentés metonímia a 2. jelentés alapján. (⊙) Különféle iparosok műszavaként él.

📖 Vámosi: Csizm. 131; TESz.; EWUng. • Vö. *rulett*

ráf[×] **A:** 1813 *ráf* (Nyr. 44: 127); 1848 *rájf* (HOkLSzj. 73) **J:** 'kerékabroncs | Radreifen'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *raaf*, *raif* 'kör alakú vaspánt, hordó-, kerékabroncs', (B.) *raf* 'hordó-, kerékabroncs', (h. baj.-osztr.) *rəaf* 'ua.', – ném. *Reif* 'abroncs' [germán eredetű; vö. ang. *rope*; svéd *rep*; stb.: 'kötél']. (≈) Megfelelői: cseh *ráf*; szlk. *ráf*: 'abroncs'. (△) A szó a magyarországi német iparosok közvetítésével terjedt el.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rőf*

rafia **A:** 1883 *raffia*hánccsal (PolitUjd. 1883. márc. 28.: 181); 1887 *raffia* (MNY. 64: 469); 1897 *Rafia* (PallasLex.); NYJ. *rafi(vā)* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1883 'pálmaháncs | Raphiabast' (PolitUjd. 1883. márc. 28.: 181) (↑); 2. 1897 'hánccspálma, rafiapálma | Raphiapalme' (PallasLex.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Raphia*; ang. *raphia*, *raffia*; fr. *raphia*; stb.: 'rafia (növény, hánccs)'. Vö. még lat. (tud.) *Raphia ruffia* 'rafia (növény)'. Forrása: valószínűleg a madagaszkári *rafia* 'pálmafajta'. (⇒) A magyarba elsősorban a németből került át. (△) A *rafi* alak a birtokos személyjelként értelmezett szóvég elhagyásával keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng.

rafinál → *rafiníroz*

rafinált → *rafiníroz*

rafinéria → **rafiníroz**

rafiníroz Δ **A:** 1789 *Raffinírozni* [sz.]; *refinírozni* [sz.] (NSz.) **J:** '⟨cukrot, kőolajat⟩ tisztít, finomít | verfeinern; reinigen ⟨Zucker, Erdöl⟩'

rafinéria **A:** 1833 *rafinériába* (MKurir 1833. aug. 20.: 113); 1835 *Raffineria* (Kunoss: Gyal.); 1879 *rafinériából* (NSz.); 1885 *rafinéria* (NSz.) **J:** **1.** 1833 'finomító üzem | Raffinerie' (MKurir 1833. aug. 20.: 113) (↑), 1865 'ua.' (Babos: KözhSzt.); **2.** 1835 'finomítás, tisztítás ⟨cukoré, olajé stb.⟩ | Verfeinerung, Reinigung ⟨von Zucker, Erdöl usw.⟩' (Kunoss: Gyal.) (↑); **3.** 1847 'kifinomultság, mesterkéeltség | Über-feinerung, Gekünsteltheit' (NSz.); **4.** 1879 'körmönfontóság, ravaszság | Durchtriebenheit, Schlauheit' (NSz.) (↑)

rafinál Δ **A:** 1835 *czukor-raffinálásra* [sz.] (HazKülfTud. 1835. márc. 21.: 187); 1841 *rafinálja* (NSz.); 1961 *rafinál* (ÉrtSz.) **J:** '⟨cukrot, kőolajat⟩ tisztít, finomít | verfeinern, reinigen ⟨Zucker, Erdöl⟩'

rafinált **A:** 1839 *rafinált* (Regélő 1839. júl. 7.: 432); 1875/ *rafinált* (NSz.); 1896 *rafinált* (NSz.); NYJ. *Raffanátos* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1839 'ravasz, furfangos | durchtrieben, schlau' # (Regélő 1839. júl. 7.: 432) (↑), 1891 'ua.' # (Füredi: IdSz.); **2.** 1875/ 'kifinomult, túlfinomodott | verfeinert' (NSz.) (↑); **3.** 1891 'finomított, a szennyező idegen anyagoktól megtisztított | gereinigt, geläutert' (Füredi: IdSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, a **rafiníroz**, **rafinéria** német jövevényszók. | (≡) Ném. *raffinieren* 'tisztít, finomít ⟨cukrot, kőolajat⟩; (ki)finomít ⟨ízlelt, stílust⟩' [< fr. *raffiner* 'ua.'] | ném. *Raffinerie* 'tisztító-, finomító üzem ⟨elsősorban cukor, kőolaj finomítására⟩' [< fr. *raffinerie* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ol. *raffinare*, *raffineria*; cseh *rafinovati*, *rafinerie*; stb.: 'finomít', 'finomító üzem'. (⊕) A m. *rafinéria* szövége latinosítás eredménye.

■ A **rafinál** képzőcsere. | (⊕) A *rafinál* képzőcserével keletkezett a *rafiníroz*-ból; vö. →*blamíroz*, →*gazzulíroz* stb.

■ A **rafinált** származékszó. | (⊕) A *rafinált* a *rafinál* befejezett melléknévi igeneve. A ném. *raffiniert* 'ravasz, agyafűrt' mintájára keletkezhetett; ehhez vö. még (R.) *rafinírozott* 'rafinált' (1793: NSz.).

📖 TESz. *rafinéria* a.; EWUng. • Vö. *finom*

rag¹ **A:** 1546 *rag* (OkI Sz.); 1802 *ragg* (MNy. 90: 124) **J:** **1.** 1546 'szarufa | Dachsparren' (OkI Sz.) (↑); **2.** 1826 'a padlásnak az a része, ahol a tető a falakat éri; eresz | kantennaher Raum zwischen Dach und Dachboden; Dachtraufe' (NSz.); **3.** 1897 'oldalvájás a kővel ki nem rakott kút fenekén | Seitenaushöhlung am Brunnenboden' (MTsz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *rog* 'szaru, kürt', (N.) 'szarufa'; szlk. *roh* 'szaru, kürt; szaruanyag; sarok, szeglet', (N.) 'szarufa'; or. *poz* 'szaru, kürt; földnyelv'; stb. [szláv eredetű; vö. még óporosz *ragis*; lett *rags*; stb.: 'szaru, kürt; partfok stb.']. (⊕) A 'szaru, kürt' és 'szarufa' jelentések viszonyához vö. →*szarufa*. – A 2. jelentés feltehetőleg metonímia az 1. jelentés alapján; a 3. jelentés valószínűleg metafora a 2. jelentés alapján; a 2. és 3. jelentés azonban a szláv 'sarok, szeglet' jelentésre is visszamehet. (⊙) Ma főleg délnyugat-dunántúli, korábban szélesebb körben elterjedt nyelvjárási szó.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 454; TESz.; EWUng.

rag² A: 1808/ *ragok* (NSz.) **J:** 1. 1808/ ? 'mondatbeli viszonyításra szolgáló szóvégi toldalék | Kasus-, Personalendung' # (NSz.) (↑), 1833 'ua.' (Fogarasi: Műsz. XIV.); 2. 1827 'jelentésmódosító szóvégi toldalék, képző | Ableitungssuffix' (Kreszn. I) **Sz:** ~**tan** 1839 *ragtalan* (NSz.) | ~**oz** 1839 *ragozatlan* [sz.] (NSz.) | ~**ozás** 1837 *ragozás* (Figyelmező 1837. ápr. 18.: 123); 1844 *ragozást* (NSz.) | ~**os** 1887 *ragos* (NSz.)

■ Elvonással keletkezett tudatos szóalkotás. | (⊕) A → *ragad* szócsalád igéiből keletkezett. Korábbi elnevezések, ugyanabba a szócsaládba tartozó szavakból: *raggaték* (1645: Szily: NyÚSz.); *ragasztékszó* (1783: Gáldi: Szótir. 364); *ragaszték* (1789: NSz.): 'toldalék'. Egyéb korábbi megnevezések: *végezet* tkp. 'végződés' (1787: NSz.), *toldalék* tkp. 'toldás, pótlás' (1794: NSz.). A *rag* 'esetrag' és a *képző* 'képző' következetes megkülönböztetése (→ *képez*) csupán a 19. sz. közepétől figyelhető meg. (⊗) Nyelvújítási származékszó.

📖 Szily: NyÚSz.; Gáldi: Szótir. 364; TESz.; EWUng. • Vö. *ragad*

rág A: 1372 u./ meg *ragny* [sz.] (JókK. 93) **J:** 1. 1372 u./ 'fogaival apró darabokra őröl, harapdál; fogaival leválaszt, szétválaszt, kilyukaszt | kauen; abnagen, annagen' # (JókK. 93) (↑); 2. 1416 u./¹ '⟨rovar, féreg⟩ rágószerveivel felaprózva elfogyaszt | zerfressen ⟨Insekt⟩' (BécsiK. 244); 3. 1517 'körömmel mar, tépáz | zausen' (DomK. 227); 4. 1519 '⟨rozsdá, maró hatású anyag⟩ elesz, megtámad, ártalmára van vminek | fressen, ätzen ⟨Rost, Säure⟩' # (JordK. 370); 5. 1519 k. 'becsmérel, rágalmaz | heruntersetzen, verleumden' (DebrK. 235); 6. 1577 k. '⟨testrészt⟩ görccsszerűen fáj; ⟨fájdalom⟩ gyötör, mar | schmerzen ⟨Körperteil⟩; peinigen ⟨Schmerz⟩' (OrvK. 12); 7. [száj(á)ba ~, (R.) fülébe ~] 1580 k. 'csekély megértési készséget feltételezve részletesen elmagyaráz | vorkauen ⟨abstr.⟩' (MKsz. 1887: 107); 8. 1591–1594 '⟨gond, baj⟩ lelkileg gyötör | martern ⟨Sorge, Übel⟩' (MNY. 75: 510); 9. 1668 '⟨gondolatot⟩ jól meghány-vet, jól megfontol; ⟨mondanivalót⟩ jól megfontolva mond ki | sehr überdenken; kauen ⟨Worte⟩' (NySz.); 10. 1838 'tör ⟨kendert⟩, tilol | brechen ⟨Hanf⟩' (Tsz. *Vágtató* a.); 11. 1881 'dörzsöl, tör ⟨lábbeli⟩ | scheuern, wund reiben ⟨Schuh⟩' (Nyr. 10: 153) **Sz:** ~**ás** 1470 meg *ragas* (SermDom. 2: 195) | ~**odik** 1531 *raaghodnotok* [sz.] (ÉrsK. 188) | ~**csál** 1759 *rágcsálni* [sz.] (NSz.) | ~**ós** 1814 *rágos* (Molnár J.: OrvTörv. 1: 321); 1897 'nehezen rágható | zäh, ledern' (MTsz.) | ~**csáló** 1838 *rágcsálókra* (Tudtár 4/1: 94); 1891 *rágcsáló* 'folyton növvő metszőfogú, kisebb emlősök rendje | Nager' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség az uráli korból. | (⊖) Vö. vog. (L.) *rāgn-* 'megrág, rág'; – jur. *luṅkībā-*, *ruṅkīpo-* 'rágcsál, ropogat'; tvg. *l'uṅuʔ-*, *l'uṅkaju* 'rágcsál' [uráli **ruṅk3-* 'rágcsál']. (⊗) Megfelelői: juk. *leu-*, *leg-*, *lāg-* 'eszik'. (⊕) A magyarázat gyenge pontja, hogy a vogulban előforduló szó mindössze egyszer adatolt, és idetartozása hangtani felépítése miatt kétséges; a szamojéd szavakkal való összetartozása a távoli rokon nyelvi megfelelés miatt bizonytalan. A szó belseji **ɲk* > m. g hangváltozáshoz vö. → *bog*, → *dug* stb. A magyar jelentésfejlődéséhez vö. → *emészt*, → *mar*¹; az 5. jelentéshez vö. → *rágalom*.

📖 JSFOu. 30/5: 60; TESz.; MSzFE.; UrAltJb. 53: 74; EWUng. • Vö. *csepűrágó*, *rágaom*

ragacs → *ragad*

ragad A: 1372 u./ *ragattatok* (JókK. 114–115); 1517 el *raggattasabol* [ʔ ɔ: *ragattatafabol*] [*d-t*] [sz.] (DomK. 247); 1899 *ragadik* [□] (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'erővel, erőszakkal elvesz, megszerez | rauben, entreißen' # (JókK. 114–115) (↑); 2. [*utat* ~] 1372 u./ 'útnak ered, hirtelen elindul | sich auf den Weg begeben' (JókK. 147); 3. 1416 u./¹ 'hirtelen nagy erővel megfog | anpacken' # (BécsiK. 38); 4. 1416 u./¹ 'nagy erővel magához von, magával visz, sodor | wegreißen, mit sich reißen' # (BécsiK. 123); 5. [*el*~, *meg* ~] 1416 u./¹ 'tekintetet, figyelmet

magára von; lelkiileg megkap, gyönyörködtet | hinreißen, packen (Eindruck), entzücken' # (BécsiK. 45); **6.** 1416 u.² 'hozzátapad vmihez; ragadós, ragasztható | anhaften, kleben (intrans.); klebrig sein' # (MünchK. 67rb); **7.** [*rajta* ~] 1416 u.² ? 'mohón kíván vmit, áhítozik vmire | auf etw erpicht sein' (MünchK. 18ra), 1495 e. 'ua.' (GuaryK. 44); **8.** 1456 k. 'benyomul vhová, befészkei magát vhová | sich festsetzen' (SermDom. 2: 141); **9.** 1470 'fertőző betegség' terjed | ansteckend sein (Seuche)' (SermDom. 2: 387); **10.** 1470 'szorosan összezárul, összetapad | sich fest (zusammen)schließen' (SermDom. 2: 662); **11.** 1508 'ragaszkodik vmihez | an etw festhalten (abstr.)' (DöbrK. 56); **12.** [főleg *el*~] 1517 'elbájol, elbűvöl | verzücken' (DomK. 247) (↑); **13.** 1590 'beleakaszódik, ráakaszódik | sich an etw klammern' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 9); **14.** [*be*~, *meg*~] 1608 'szokás' megrögződik | sich festsetzen (Gewohnheit)' (NySz.); **15.** [*el*~] 1618 'indulat' hirtelen úrrá lesz vkin | sich hinreißen lassen (von Aufregungen)' # (NySz.); **16.** [*be*~] 1643 'ismeret' megszilárdul, az emlékezetbe vésődik | sich einprägen; einprägsam sein, sich leicht einprägen' # (Comenius: Jan. 156); **17.** 1847 'tartósan ott marad vhol, nem megy el | (irgendwo) fest bleiben, nicht wegkommen' # (NSz.); **18.** [*meg*~] 1885 'színező anyag' elszínez, megfog | abfärben' (Nyr. 14: 335); **19.** [*meg*~] 1897 'növény' megered, gyökeret ereszt | Wurzel fassen' (MTsz.); **20.** [*ik*] 1899 'teherbe esik | schwanger werden, empfangen' (NSz.) (↑) **Sz:** ~**oz** 1372 u./ *ragadozuan* [sz.] (JókK. 30) | ~**ozó** 1372 u./ *ragadozo* 'kapzsi | habsüchtig' (JókK. 78); 1416 u.² 'húsevő állatra jellemző életmódú (igenév vadállat jelzőjeként) | rabvend' (MünchK. 13va); 1800–1803/ 'húsevő állat | Raubtier' (NSz.) | ~**at** 1416 u.¹ *ragadatba* 'rabolt holmi, zsákmány; rablás | Raub' (BécsiK. 16) | ~**ozás** 1416 u.¹ *ragadozafokat* 'rabolt holmi, zsákmány; rablás | Raub' (BécsiK. 252) | ~**ozat** 1416 u.¹ *ragadozat* 'rabolt holmi, zsákmány; rablás | Raub' (BécsiK. 262) | **el**-**tatás** 1517 (DomK. 247) (↑) | ~**vány** 1527 *ragadwanyatwl* 'járvány, fertőzés | Seuche, Ansteckung' (ÉrdyK. 18); [*név*] 1872 'vkin rajta maradt (név) | Beiname' (NSz.) | ~**ós** 1585 *ragados* (Cal. 917) | **el**-**ó** 1736 *el ragadó* 'ragályos | ansteckend' (NSz.); 1796 'nagy hatású, gyönyörű, bájos | hinreißend (schön), entzückend' (NSz.)

ragaszt **A:** 1474 hozza *ragasztott* [sz.] (BirkK. 8) **J:** **1.** 1474 'hozzáfűz, hozzátold | anhängen, anknüpfen' (BirkK. 8) (↑); **2.** [*be*~, *össze*~] 1517 'erősen bezár, becsuk | fest zusammenschließen' (DomK. 150); **3.** 1531 'ragadós anyaggal összetapaszt vmit, hozzátapaszt | kleben (trans.)' # (TelK. 97); **4.** 1551 'ragadós betegséggel sújt | mit einer Seuche heimsuchen' (NySz.); **5.** 1560 k. 'felfüggeszt, ráakaszt | aufhängen' (GyöngySzt. 714.); **6.** 1794 'szerez, vesz | erwerben, kaufen' (NSz.) **Sz:** ~**ó** 1519 *ragazto* 'vmit összefogó lécz, gerenda, ajtófélfaz | Binderbalken' (JordK. 33); 1877 'ragasztószer | Klebstoff' (Nyr. 6: 323)

ragaszkodik **A:** 1510 *ragazkodýk* vala (MargL. 18) **J:** **1.** 1510 'hú vkihez, érzelmileg erősen kötődik vkihez | jmdm treu sein; an jmdm hängen' # (MargL. 18) (↑); **2.** 1520 k. 'csatlakozik, hozzáfűződik vmihez | sich an etw knüpfen' (GyöngyGl. 365.); **3.** 1529 e. 'kitart vmi mellett | verharren bei etw, auf etw bestehen' # (VirgK. 101); **4.** 1529 e. 'vmely tulajdonától nem szívesen válik meg, róla nehezen mond le, igyekszik birtokában tartani | etw behalten wollen' (VirgK. 124); **5.** 1550 k. ? 'ráakaszódik vmire, kapaszkodik vmibe | sich anhängen' (KolGl.), 1585 'ua.' (Cal. 717 [o: 713]); **6.** 1577 k. 'beleragad, hozzátapad | sich festsetzen' (OrvK. 221); **7.** 1584 'eltávolíthatatlanul ott van, szükségképpen megtalálható | anhaften' (NySz.); **8.** 1758 'hozzákezd vmihez; hozzászokik vmihez | etw anfangen; sich gewöhnen' (NySz.)

raggat **A:** 1531 egybe *raggatwā* [sz.] (ThewrK. 101) **J:** **1.** 1531 'ragaszt | kleben (trans.)' (ThewrK. 101) (↑); **2.** 1772 'hozzáfűz, hozzácsatol | anhängen, zufügen' (NSz.)

ragasz **A:** 1774 *ragasztyát* [*ragaszt* □] [*t-j*] (NSz.); 1774 *Ragaszos* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **J:** **1.** 1774 'vmihez hozzáfűggesztett, hozzákapcsolt dolog | Anhängsel' (NSz.) (↑); **2.** 1774 'ragadós anyag, ragasztószer; kenőcsféle | Klebstoff, Schmiere' (Szily: NyÚSz.); **3.** [jelzői értékben] 1834 'felragasztott, felragasztható | angeklebt, anklebend' (NSz.); **4.** 1848 'felragasztott dolog, plakát, tapasz | Ankleber, Affiche; Heftpflaster' (Szily: NyÚSz.)

ragály A: 1792 *Ragály* (Baróti Szabó: KisdedSz.) J: 1. 1792 'bogáncsos növény, bojtorjánféle | Distel, Klette' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); 2. 1813–1815 'járványos betegség, járvány | ansteckende Krankheit, Seuche' (MNY. 5: 124) Sz: ~os 1833 *ragályos* (Szily: NyÚSz.)

ragacs A: 1801 *ragatsos* [sz.] (NSz.) J: 1. 1801 'ragasztó; ragadós, nyúlós állományú anyag | Klebstoff; klebrige Masse' (NSz.) (↑); 2. 1810 k. 'tapasztó építőanyag | Mauerspeise' (MNY. 61: 105) Sz: ~os 1801 (NSz.) (↑)

■ A szócsalád igéi ismeretlen eredetűek, esetleg örökségek; talán ugor kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. osztj. (Vj.) *hula rönkamt-* 'összeilleszt, összeragaszt', *rönki* 'jól ragadó <enyv>' [ugor **röŋk3-* 'ragad']. A magyarázat az osztják szó szűk nyelvjárási elterjedtsége miatt bizonytalan. (△) A szó belseji, eredetileg palatális magánhangzó a magyarban veláriszá vált; vö. →*fog*², →*fogoly*². A szó belseji **ŋk* > m. *g* hangváltozáshoz vö. →*rág*, →*segéd* stb. A magyar tő jelentéstartalmának leglényegesebb eleme az 'erős vonás, tapadás, megfogás' fogalomköre volt. A szóvégek valószínűleg -*d* kezdő-gyakorító és -*szt* műveltető, -*kodik* gyakorító-visszaható, -*gat* gyakorító képzők. A *ragad* eredeti jelentése a 3. és a 6. jelentés lehetett. A 2. jelentésében a *raggat* esetleg a *raggat* (→*rak*) 'ide-oda tesz, rendez, pakol' jelentésével keveredhetett.

■ A **ragasz**, **ragály**, **ragacs** nyelvújítási szavak. | (△) A *ragasz*, *ragály*, *ragacs* főnév a nyelvújítás korában keletkezett tudatos szóalkotással az igék kikövetkeztetett tövéből. Szóvégeik különféle névszóképzők. A *ragasz* alaktanához vö. →*eresz*, →*rekesz* stb. (⊖) Idetartozik a *ragtapasz* összetett szó (1835: NSz.); az előtag (az önálló szóként nem adatolt *rag*) elvonás az igékből, és 'ragasztó, tapadó' melléknévi igenévi jelentésben áll; az utótag: →*tapasz*. A *ragadtatja magát* szószerkezet (1779: NSz.) német mintára alkotott tükörfordítás; vö. ném. *sich hinreißen lassen* 'hagyja, hogy eluralkodjanak rajta az érzelmei'; vö. még ném. *hinreißen* 'elragadtat'.

📖 TESz., *ragadtatja magát* a. is; MSzFE.; EWUng. • Vö. *földhözragadt*, *rag*²

rágalom [4] A: 1372 u./ meg *ragalmaztak* [sz.] (JókK. 115); 1808 *Rágalom* (Sándor I.: Toldalék) J: 1. 1372 u./ 'saját magának lealjasítása, beszennyezése <valótlan állítással> | Selbsterniedrigung <mit unwahrer Behauptung>' (JókK. 115) (↑); 2. 1416 u./³ 'szidalom, gyalázás, sértegetés | Beschimpfung' (AporK. 122); 3. 1456 u. 'istenkáromlás | Gotteslästerung' (SermDom. 2: 114); 4. 1465–1467 ? 'alaptalan, becsületsértő állítás | Verleumdung' # (MNY. 20: 85), 1495 e. 'ua.' (GuaryK. 11); 5. 1495 e. 'megcsúfolás | Verhöhnung' (GuaryK. 19); 6. 1786 'görcsös testi fájdalom | krampfhafter Schmerz' (NyF. 50: 15–16) Sz: **rágalmaz** 1372 u./ (JókK. 115) (↑) | **rágalmazás** 1456 k. *ragalmazafih* (SermDom. 2: 114) | **rágalmasság** 1495 e. *ragalmazfag* 'hamis vád, rágalmazás, rágalom | Verleumdung' (GuaryK. 11) | **rágalmazó** 1495 e. *ragalmazonac* 'hamisan vádló, rágalmazó személy | Verleumder' (GuaryK. 12)

■ Származékszó. | (△) A →*rág* 'rágalmaz; kínoz <fájdalom>' szóból -*alom* névszóképzővel. Hasonló szemlélethez vö. →*mar*¹ 'harap; rágalmaz'; vö. még lat. *rodere* 'rág, harap; rágalmaz'. A *rágalmaz* származékszó eredetileg egy dühös állat támadására utalhatott; vö. →*mar*¹, →*fenyeg* stb.

📖 NNyv. 1: 299; TESz.; EWUng. • Vö. *rág*

ragály → *ragad*

ragasz → *ragad*

ragaszkodik → *ragad*

ragaszt → *ragad*

raggat → *ragad*

raglán **A:** 1901 *Raglan* kabát (PécsiF. 1901. ápr. 27.: 8); 1904 *raglan* (Radó: IdSz.); 1908 *raglánjaival* (NSz.) **J:** 'a vállrésszel egybeszabott ujjú, bő kabát | Raglan'

■ Angol jövevényszó, esetleg német vagy francia közvetítéssel is. | (≡) Ang. *raglan* 'felöltő, felsőkabát'; – vö. még ném. *Raglan* 'ua.'; fr. *raglan* 'ua.'. A krími háborúban parancsnokló Lord *Raglan* (1788–1855) angol tábornok nevének köznevesülése. Az elnevezésnek az az alapja, hogy a tábornok sajátos, a vállrésszel egybeszabott ujjú felsőkabátot viselt. (≈) Megfelelői: ol. *raglan*; cseh *raglán*; stb.: 'a vállrésszel egybeszabott ujjú, bő kabát'.

📖 TESz.; EWUng.

ragu **A:** 1790 *Ragúkkal* (NSz.); 1833 *Ragut* (NSz.) **J:** 1. 1790 'egy fajta, apróra vágott húsból készült étel, becsinált | Ragout' (NSz.) (↑); 2. 1835 'keverék, zagyvalék | Gemenge, Mischmasch' (NSz.)

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *ragoût* 'egy fajta, apróra vágott húsból készült, erős fűszerezésű, mártással tálalt étel', (R.) 'étvágygerjesztő étel'; – vö. még ném. *Ragout* 'fűszeres hús; zagyvalék'. A franciában *ragoûter* 'étvágyat gerjeszt' szóból [< fr. *goût* 'íz, ízérzékelés, étvágy' (lat. *gustus* 'ízlelés; íz; (étel-, ital)fogyasztás')]. (≈) Megfelelői: ang. *ragout*; ol. *ragu*; stb.: 'ragu'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gusztus*

ragya **A:** 1300 k. *ruga* (MNY. 33: 251); 1416 u./¹ *roga* (BécsiK. 203); 1479 *Ragyas* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1863 *rotya* (Kriza [szerk.] Vadr. 515); NYJ. *radzsa* (ÚMTsz.); *rigyás* [sz.] (MTsz.) **J:** 1. 1300 k. 'gombák okozta foltosodás, bevonat növények levelein, termésén | Brand, Rost (Pflanzenkrankheit)' (MNY. 33: 251) (↑); 2. 1479 'ripacs, himlőhely a bőrön | Blatter-, Pockennarbe' (Oklsz.) (↑); 3. 1538 'eső napsütésben | Regen bei Sonnenschein' (Pesti: Nomenclatura VI); 4. 1550 k. 'láp, mocsár | Moor' (KolGl.); 5. 1560 k. 'rozsa fémeken, főleg vason | Rost (auf Metall, haupts. Eisen)' (GyöngySzt. 651.); 6. 1572 'dér | Raufrost' (ZsélyiSzj.); 7. 1759 'méhtáplálék, különösen virágpor | Bienennahrung (haupts. Blütenstaub)' (NSz.); 8. 1795 'enyhe szitokszóként' | (als mildes Schimpfw.)' (NSz.) **Sz:** ~s 1479 [szn.] (Oklsz.) (↑)

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *rđā*; szln. *rja*: 'rozsa <a fémeken; növénybetegség>' [az eredetéhez vö. →rozsa]. Vö. még szlk. *hrdza*; or. *pxca*; stb.: 'ua.'. (⊕) Minthogy ma a metaforikus keletkezésű 2. jelentés a leggyakrabban használt, a *ragya* és a →rozsa között szóhasadás ment végbe. A 3. jelentés metonímia, amelynek alapja, hogy az ilyen eső ragyát okozhat. A 6., 7. jelentés valószínűleg metafora az 1. jelentés alapján. Az 1. jelentéshez kapcsolható a 8. jelentés is és a feltehetőleg alkalmi 4. jelentés is. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *ragyiva* 'rozoga, értéktelen; jellemtelen; rendetlen' (1829: TudGyűjt. 11:

94); ez a főleg dunántúli nyelvjárási szó a szbhv. *rdav*, -a, -o 'rozsdás; rossz, gonosz, nyomorult' alapján jött létre.

📖 Melich: SzlJsz. 1/1: 141; AkNyÉrt. 20/3: 81; Kniezsa: SzlJsz. 455; TESz., *ragyiva*² a. is; EWUng. • Vö. *rozstda*

ragyiva × **A:** 1591 *ragyuassag* [sz.] (NySz.); 1604 *Ragyiva* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 1. 1591 'csinos, szép | hübsch, schön' (NySz.) (↑); 2. 1591 'művelt, finom | gebildet, verfeinert' (NySz.) (↑); 3. 1604 'serény, talpraesett | betriebsam, erfinderisch' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *radljiv*, -a, -o 'tevékeny, szorgalmas'; le. (R.) *rodziwy*, -a, -e 'tekintélyes, figyelemre méltó'; or. (N.R.) *padúe(ы)ŭ*, -a, -o 'gondos, buzgó, szorgalmas'; stb. [$<$ szláv **radi*- 'aggodalom, gond']. (⊕) A magyarba a szláv nőnemű (vagy esetleg semleges nemű) alak került át. Északkeleti nyelvjárási szóként elsősorban a szlovákból származhat, de a szlovákban nem mutatható ki ilyen szó. Valószínűleg a 3. jelentés az eredeti.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 456; TESz. *ragyiva*¹ a.; EWUng.

ragyog **A:** 1582 *ragyag* (MNY. 10: 359); 1626 *ragyog* (MNY. 10: 359); 1668 *rogyogo* [sz.] (MNY. 10: 359) **J:** 1. 1582 ? 'csillog, a fényt visszaveri; tiszta fénnel világít | glänzen, glitzern; strahlen, leuchten' # (MNY. 10: 359) (↑), 1590 'ua.' (MNY. 10: 359); 2. 1582 ? '(szem, arc) örömet, vidámságot fejez ki, (öröm, vidámság) tekinteten, arcon megnyilvánul | vor Freude strahlen' # (MNY. 10: 359) (↑), 1785–1790/ 'ua.' (NSz.); 3. 1771 'jeles szellemi v. erkölcsi tulajdonságaival kitűnik | brillieren' (NSz.); 4. 1795 'pompázik, hivalkodik | prunken' (NSz.) **Sz:** ~ó 1636 *ragyagó* (FOLY MN-I IGENÉV) (NySz.); 1788 'glória, dicsfény | Glorienschein' (NSz.) **R:** ~óját [(*azt*) a *ragyogóját!*] 1865 '(személyragosan, enyhe szitkozódásban) | (als mildes Fluchw.)' (NSz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótó bizonytalan, onomatopoetikus eredetű. A szóvég -g gyakorító képző.

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 86; MNY. 84: 337; EWUng.

raj **A:** 1370/ *ray* (OkI Sz.) **J:** 1. 1370/ 'méheknek, más rovaroknak és madaraknak csoportja | Schwarm (haupts. Bienen)' # (OkI Sz.) (↑); 2. 1604 'emberek aránylag nagy csoportja | Haufen (Menschen)' (Szenczi Molnár: Dict. *Túrma* a.); 3. 1656 'kergekór | Drehkrankheit' (NySz.); 4. 1798 'tag matematikai kifejezésben | zusammengesetztes Glied eines math Ausdrucks' (NSz.); 5. 1877 '8–13 főből álló katonai egység; ifjúsági szervezetek kisebb egysége | Schwärm (Soldaten)' (NSz.); 6. 1895 'hajók, repülőgépek stb. köteléke, meghatározott egysége | Geschwader, Flottille; Staffel usw.' (NSz.); 7. 1949 'egy ifjúsági szervezet kisebb egysége | kleinere Einheit einer Jugendorganisation' (NSz.) **Sz:** ~zik 1620 *raiozok* [sz.] (NySz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *roj* 'méhraj'; szlk. *roj* 'repülő rovarok sokasága; emberek v. tárgyak nagyobb tömege stb.'; or. *poŭ* '(méh)raj; halom, rakás, nagy mennyiség, tömeg'; stb. [$<$ szláv **rei*- 'kitör, kirajzik']. (⊕) A 3. jelentés alapja a repülő rovarok raja és a kergekórban szenvedő állatok mozgása közötti hasonlóság lehet. A 4. jelentés tudatos műszóalkotás eredménye, amelynek jelentéstani alapja nem teljesen világos. Az 5., 6. jelentés a 2. jelentés alapján keletkezett, valószínűleg tudatos szóalkotás eredményeként. A 7. jelentés néhány évtizeddel korábbi, mint első adata. (⊖) Valószínűleg idetartozik: *raj* 'sarj, ivadék' (1666: NySz.), 'egy évfolyam (főleg iskolai vonatkozásban)' (1792: Baróti Szabó: Kisdedsz.).

📖 Kniezsa: SzlJsz. 456; TESz.; EWUng. • Vö. *rajkó*, *rajong*

rája **A:** 1795 *Rája* (NSz.) **J:** 'porcos halak egy fajtája | Rochen'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *raia* 'rája' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: ang. *ray*; fr. *raie*; stb.: 'ua.'. (⊕) Leginkább állattani műszóként használatos.

📖 TESz.; EWUng.

rajbol × **A:** 1556 *Raybalo* [sz.] (Oklsz.); 1879 *rajbolni* [sz.] (Nyr. 8: 235); NYJ. *rajbál* (MNYj. 4: 192) **J:** 1. 1556 '⟨ruhát dörzsölve⟩ mos | (reibend) waschen ⟨Wäsche⟩' (Oklsz.) (↑); 2. 1890 'súrol, sikál | scheuern' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *reiben* 'dörzsöl, dörgöl, horzsol, súrol, reszel, morzsol, dörzsöléssel tisztít, fényesít', (R.) 'dörzsölve mos' [indoeurópai eredetű; vö. gör. *ῥίπος* 'fonadék, fonat, gyékény, vesszőfonat'; holl. *wrijven* 'dörzsöl, súrol'; stb.] (⊕) 1556–1879 közt nem bukkant fel több adat, amely másodlagos átvételre utalna.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ribanc*

rajcsúr × **A:** 1799 *Raitschullozásáért* [sz.] (MNY. 60: 487); 1835 *Reitschuloz* [sz.] (Kunoss: Gyal.); 1858 *rajtsurozás* [sz.] (NSz.); 1860 *rájtsulban* (NSz.); 1872 *rajcsúrba* (NépkGy. 2: 198); 1890 *rajcsár* (Nyr. 19: 528); NYJ. *rejszoroz* [sz.] (MNYTK. 159: 51); *lajcsúrt* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1799 'lovarda, lovaglóiskola | Reitschule' (MNY. 60: 487) (↑); 2. 1890 'tánciskola | Tanzschule' (Nyr. 19: 528) (↑); 3. 1910 'lármás szaladgálás; mulatozás | lärmvolle Lauferei; laute Unterhaltung' (ÚMTsz.) **Sz:** ~**oz** 1799 [sz.] 'lovat ⟨lovardában⟩ körbe futtat | ein Pferd longieren ⟨in der Reitschule⟩' (MNY. 60: 487) (↑); 1928 'rendetlenkedik | sich unordentlich benehmen' (ÚMTsz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Reitschule* 'lovaglóiskola', (B.) *reidschul* 'rendetlen szoba' [a ném. *reiten* 'lovagol' és *Schule* 'tanintézet' alapján]. (≈) Megfelelői: szbhv. *rajtsul* 'lovaglóiskola'; szlk. (R.) *rajčul'a*: 'ua.; a jószág számára bekerített hely'. (⇒⊕) Az osztrák katonai nyelvből vettük át. (⊕) A 2. és 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fullajtár, rénszarvas, suli*

rajkó **A:** 1768 *Rajkó* (NSz.); 1847 *rajka* (NSz.) **J:** 'kisgyerek, különösen cigánygyerek | kleines Kind, haupts. Zigeunerkind'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | (⊕) Az alapszó a →*raj* 'sarj, ivadék' lehet. A szóvég feltehetőleg kicsinyítő képző. A szó alaktani és jelentéstani felépítésére a cig. *raklo*; ném. (argó) *racklo*: 'fickó, szolga, fiú stb.' lehetett hatással.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *raj*

rajjong **A:** 1831 *rajjongó* [sz.] (Sas 4: 111); 1834 *rajjongtak* (NSz.) **J:** 1. 1831 'lelkesedik | begeistert sein, reden' # (Sas 4: 111) (↑), 1840 'ua.' (NSz.); 2. 1834 'rajként, csapatosan száll, rajzik | durcheinanderfliegen, schwärmen' (NSz.) (↑)

■ Német mintájú képzett tükörszó. | (≡) Vö. ném. *schwärmen* 'rajzik; rajjong, lelkesedéssel beszél' [< ném. *Schwarm* 'rajzó tömeg, csoport ⟨elsősorban méheké, szúnyogoké, embertömeg⟩']. (⊕) A magyarban: a →*raj* szóból -*ong* igeképzővel. A (R.) *rajoskodik* 'rajzik' (1803: Márton J.: MNSz.–NMSz. *Schwärmen* a.) ugyanabból a főnévből keletkezett másik igeképzővel. (⌘) Nyelvújítási származékszó.

rajt → *rajta*

rajta **A:** 13. sz. eleje/ *rohtonc* (KT.); 1372 u./ *rajta* (JókK. 139); 1531 *reyta*, *ryatha* (TelK. 273, 243); 1532 en *ritham* (TihK. 355); 1538 *raty* [ʔ ɔ: *rayt*] (KL. 155.); 1539 en *rayatam* (KulcsK. 82); 1551 *reata* (LevT. 1: 91); 1742/ *rajt* (NSz.); 1840 *Réjta* (NSz.); 1863 *réta* (Krizsa [szerk.] Vadr. 514); 1870 *rétt* (CzF.); NYJ. *rějta* (MTsz.); *rojta* (ÚMTsz.) **J:** <HSZ> **1.** 13. sz. eleje/ '(-n ragos vonzatú igékkel kapcsolatban, az -n ragos határozó szerepében) | <als Rektion bei versch. Verben>' (KT.) (↑); **2.** 1372 u./ 'vele szemben | ihm gegenüber' (JókK. 139) (↑); **3.** 1416 u./² 'azon | auf ihm, an ihm, darauf, daran <als Lok.>' # (MünchK. 29ra); **4.** 1416 u./² 'azon keresztül | durch ihn, über ihn, dadurch, darüber' # (MünchK. 13rb); **5.** 1456 k. 'rá; azon | auf ihn; daran' (SermDom. 2: 483); **6.** 1566 'helyett, gyanánt | anstatt, dafür' (Heltai: Fab. 25); **7.** [~ *kívül*] 1804/ 'a személynévmások szerepében' | außer ihm' (NSz.) | <isz> 1512 k. 'indulj! | los, ran, frisch daran' # (WeszprK. 33r)

rajt **A:** 1903 *rajt'* (Bánhidi: Sportny. 280) **J:** <isz> 1903 'rajta! indulás!, gyerünk! | los, Start' (Bánhidi: Sportny. 280) (↑) | <FN> 1931 'start, indulás <versenyen> | Start, Beginn' # (Bánhidi: Sportny. 280) **Sz:** ~**ol** 1932 *rajtoltak* (NemzetiSp. 1932. nov. 29.: 7); 1937 *rajtol* (Bánhidi: Sportny. 280)

■ A szócsalád alapja, a **rajta** megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt ősmagyar kori *rajt* 'egy helyen' határozószó E/3. személyű -a birtokos személyjeles alakja. Birtokos személyjeles alakjai teljes ragozási sort alkotnak. – Ez a *rajt* határozószó is egy megszilárdult ragos alakulat; a tőhöz vö. →*rá*. A szóvég -t helyrag. Az alapszó hangzóközi **ŋ* mássalhangzójából az ősmagyar korban előbb spirantizálódással *ɣ*, majd zöngétlenedéssel *χ* lett, végül pedig az ómagyarban *j* > *j* hangváltozás ment végbe. A *rajta* eredetileg helyhatározószó volt. Később már igekötői funkciót is betöltött. Az indulatszói használathoz vö. →*rá*.

■ A **rajt** indulatszó. | ⊕ A *rajta* szóból keletkezett rövidüléssel, a *rajt* főnév az indulatszóból keletkezett szófajváltással.

TESz.; EWUng. • Vö. *rá*, *rokon*

rajz → *rajzol*

rajzol **A:** 1600 k. *kirajszoljad* (Radvánszky: Szak. 67); 1644 *rajzolás* [sz.] (Horváth M.: NEI.); 1711 *rajczol* (ItK. 14: 339); 1722 *lerajzalni* [sz.] (Thaly: Adal. 2: 339); 1768 *rájzolod* (NSz.) **J:** **1.** 1600 k. 'vonalakgal ábrát készít | zeichnen' # (Radvánszky: Szak. 67) (↑); **2.** 1632 'ábrával, képpel díszít | mit Bildern ausstatten' (Horváth M.: NEI.); **3.** 1659 'ábrázol, lefest | abbilden, darstellen' (NySz.); **4.** 1702 'írásban, szóban' leír, bemutat | beschreiben, darstellen' (NySz.); **5.** 1775 'lop | stehlen' (MNy. 53: 273); **6.** 1777 'kifarag | aushauen, schnitzen' (NSz.) **Sz:** ~**at** 1754 *rajzolatját* (MNy. 6: 35)

rajz **A:** 1682 *rajszosok* [sz.] (NySz.); 1771 *rajzommal* (NSz.) **J:** **1.** 1682 'vminek vonalakgal való ábrázolása, kép | Zeichnung' # (NySz.) (↑); **2.** 1699 ? 'vminek betűvel v. szóval való leírása | Beschreibung, Darstellung' # (NySz.), 1771 'ua.' (NSz.) (↑); **3.** 1793 '(mértni) ábra | (geometrische) Figur' (NSz.); **4.** 1818 'rajzolás | Zeichnen' # (NSz.); **5.** 1852/ 'kontúr, körvonal | Kontur, Umriß' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **rajzol** német (feln.) jövevényszó. | (⊕) Ném. *reißen* 'kettétép, elszakít; erősen húz, rángat'; (R.) 'vonalat húz, karcot, rajzol, farag', (argó) 'lop, becsap, rászed', (baj.-oszt.) *raiss'n* 'rajzol; nyereszkezik vkin' [indoeurópai eredetű; vö. gör. *ρίνη* 'reszelő, ráspoly'; örmény *ergicanem* 'szétszakad, széttörik'; stb.]. (≈) Megfelelői: szbhv. *risati*; szln. *risati*: 'rajzol'. (⊕) A 2–4. jelentés (a magyarban): metafora az 1. jelentés alapján.

■ A **rajz** elvonás. | (⊕) A →*rajz* elvonással keletkezett a *rajzol*-ból. (≈) Tisztázatlan idetartozású: *Rayz* [SZN.] (1582: Horváth M.: NEI.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *földleírás, hely-, lát-*

rak A: 1416 u./¹ *raktoc* (BécsiK. 222) J: 1. 1416 u./¹ 'épít | bauen' (BécsiK. 222) (↑); 2. 1481 'több dolgot v. egy dolgot részenként) egymás mellé tesz, felhalmoz | legen, laden' # (Oklsz. *fölrak* a.); 3. 1516 'mozaikszerű v. intarziás díszítőelemeket alkalmazva mintáz | Einlegearbeit machen' (Oklsz. *rakott* a.); 4. 1575 'felsorol, szóban elé tár | aufzählen' (Heltai: Krón. 71); 5. 1590 ? 'növényt) sorban ültetget | in Reihen anpflanzen' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 49), 1774 'ua.' (NSz.); 6. 1763 'vmit (feltűnően) helyez vhová | (auffällig) hinstellen, hinlegen' (NSz.); 7. 1779 e. 'ropja {a táncot} | tanzen' (NySz.); 8. [főleg *el~*, *meg~*] 1780 'elver, megver vkit | prügeln' # (NSz.); 9. [főleg *le~*] 1786 'leszól, megszid | beschimpfen' (NSz.); 10. 1795 'petét, tojást) tojik | (Eier) legen' # (NSz.); 11. 1824 'szerencsejátékra, kártyára) pénzt tesz | (im Spiel) setzen, einen Einsatz zahlen' (NSz.) Sz: ~**ás** 1416 u./¹ *rakaft* (BécsiK. 162) | ~**at** 1416 u./¹ *megrakattatic* [sz.] <IGE> 'épített, helyeztet vmit vhová | bauen lassen, legen lassen' (BécsiK. 295) | ~**va** 1508 *rakva* 'tele van; el van halmozva | voll, überhäuft, beladen' (NádK. 313) | ~**odik** 1519 fel *rakodanak* '(többször) lerak, lehelyez, felrak, felhelyez | (mehrmals) ab-, aufladen' (JordK. 348); 1594 e. 'képződik, vmilyen réteget képez, felhalmozódik, felgyülemlik | sich anlagern, sich anhäufen' (Balassi: Ist. A6b) | ~**ogat** 1519 ffe *rakogathwan* [sz.] (JordK. 300) | ~**osgat** 1632 *rakosgatták* le (NySz.) | ~**omány** 1808 *Rakomány* (Sándor I.: Toldalék) | ~**at** 1822 *hasábrakat* 'rakás, máglya, egy rakásra való | Haufen, Stapel' (NSz.) | **ki~at** 1840 *kirakatok* 'üzletnek, boltnak általában utcára néző, az áruk bemutatására szolgáló ablakmélyedése | Schaufenster' (NSz.) | ~**odik** 1901 *rakódott* (NSz.) – De vö. 1784 *rakodmány* (Baróti Szabó: KisdedSz. 69)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (≡) Finn *rakenta-* 'épít, (el)készít, épít, létesít, alapít'; észt *rake* 'keret; szegély', *rakenda-* 'kifeszít, befog; bekerít; megfoltoz, kijavít' [fgr. **rakkz* 'készít, épít, emel']. (⊕) A magyarázat gyengéje, hogy a megfelelések csak a távoli rokon nyelvekben mutathatók ki. A szó belseji **kk* > m. *k* hangváltozáshoz vö. →*csuk*, →*lök* stb. A magyarban az 1. jelentés és a 2. jelentés is lehet eredeti, a további jelentések a 2. jelentésből magyarázhatóak. (≈) Idetartozik: (R.) *raggat* 'ide-oda rakosgat, rendez; (sorban) függeszt, odatűz' (1527: ÉrdyK. 198); ez a *rakogat* 'ide-oda rakosgat, rendez' származékszóból keletkezett összerántással és *k* > *g* hasonlással.

📖 Szinnyei: NyH.; SKES.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *rak-*

rak-

~**hely** Δ A: 1801 *rakhely* (Szily: NyÚSz.) J: 'különböző anyagok tárolására szolgáló helyiség | Lagerhaus' | ~**ház** Δ A: 1807 *rakház* (Szily: NyÚSz.) J: 'különböző anyagok tárolására szolgáló épület | Lagerhaus' | ~**tár** A: 1822 *Raktár* (Szily: NyÚSz.) J: 1. 1822 'különböző anyagok tárolására szolgáló helyiség | Lagerhaus' # (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. 1837 'készlet, árukészlet | Lagerbestand' (NSz.) | ~**part** A: 1837 *rakpartok* (Athenaeum 1837. okt. 19.: 499); 1862/ *Rakpartodon* (NSz.) J: 'rak(odó)part, köpart | Kai' # | ILYENEK MÉG: ~**terület** 'rakodóhely, rakodótér | Ladeplatz' (1947: NSz.); ~**felület** 'raktér, rakodótér | Ladefläche' (1964: Halász: MNSz.)

■ Összetételi előtag a →*rak* alapján. | ⊕ Az összetételek főleg tudatos szóalkotások a ném. *Lagerhaus*, *Lagerbestand* stb. hatására. Az összetételek előtagja igenévi jelentésű: 'raktározásra, tárolásra szolgáló' jelentésben.

📖 TESz. *raktár* a.; EWUng. • Vö. *ház, hely, part, rak, tár*²

rák A: 1199 *Racus* [sz.] [HN.] (FNESz. *Fertőrákos* a.); 1395 k. *rak* (BesztSzj. 307.); 1435 k. *rag* (SoprSzj. 146.) **J: 1.** 1199 'páncélos testű, ollós állat | Krebs (Tier)' # (FNESz. *Fertőrákos* a.) (↑); **2.** 1585 'sejtek kóros burjánzásával járó betegség | Krebs (Krankheit)' # (Cal. 156); **3.** 1856 'el nem adható könyv | unverkäufliches Buch' (NSz.) **Sz: ~os** 1199 [HN.] (FNESz. *Fertőrákos* a.) (↑) | ~**ászik** 1395 k. *rakazau* [sz.] (BesztSzj. 308.) | ~**ász** 1666 *Rákafj* (MNY. 42: 78)

■ Szláv jövevényszó. | ≡ Szbhv. *rak* 'rák <állat; betegség>'; szlk. *rak* 'rák <állat>', (N.R.) 'rák <betegség, ill. daganat>'; or. *pak* 'rák <állat; betegség>'; stb. [esetleg indoeurópai eredetű; vö. óind *karkaṭas*; gör. *καρκίος*; stb.: 'rák']. ⊕ Az orvosi műszó mind a magyarban, mind a szláv nyelvekben a lat. *cancer* 'rák <állat; betegség>' mintájára jött létre; az 'állatfajta' > 'egy fajta betegség, ill. daganat' jelentésváltozáshoz vö. →*béka*, →*csík*¹ stb. A 3. jelentés a ném. *Krebs* 'rák; karcinóma; eladhatatlan könyv, mint remittenda' átvétele.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 457; TESz.; EWUng. • Vö. *rákfene*

rakéta A: 1644 *rakétának* (Horváth M.: NEI.); 1711 *Rachhetákat* (MNY. 61: 478); 1753 *rakuetákat* (MNY. 60: 118); 1761 *Rágvéta* (NSz.); 1787 *rakléta* (MNY. 60: 118); 1790 *rakét* (MNY. 90: 124); 1795 *rakétákat* (NSz.); 1799 *raketták* (NSz.) **J: 1.** 1644 'világító röppentyű | Leuchtrakete' (Horváth M.: NEI.) (↑); **2.** 1928 'sugárhajtású repülő szerkezet | durch Rückstoß angetriebener Flugkörper' # (NSz.)

■ Olasz jövevényszó, német közvetítéssel is. | ≡ Ol. (vel.tr.) *racheta*, (giul.v.-ven.) *rachéta* 'rakéta, gyújtólövedék'; – vö. még ném. *Rakete*, (R.) *rogeta*, *rachete* 'ua.'. Az olaszban keletkezett (valószínűleg a velenceiben) az ol. *rocca* 'rokka; fonókerék' szóból. ≈ Megfelelői: ang. *rocket*; le. *rakieta*; stb.: 'rakéta'. ~ Idetartoznak: (R.) *rakétli* 'rakéta' (1706: MNY. 90: 124); (N.) *rakedli* 'ua.' (ÚMTsz.); ezek alapja a ném. (B.) *rakedl* 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rokka*

rakett Δ A: 1831 *racket* (NytudÉrt. 93: 34); 1909 *rekett* (Toldy G.: Varázsröntő 563); 1912 *rakettjét* (NSz.) **J: 1.** 1831 'egy fajta teniszjáték | Art Tennisspiel' (NytudÉrt. 93: 34) (↑); **2.** 1875 'teniszütő | Tennisschläger' (Nyr. 96: 499)

■ Angol jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | ≡ Ang. *racket* 'teniszütő', *rackets* [többes szám] 'egy fajta teniszjáték'; – vö. még ném. *Racket*, *Rakett* 'teniszütő'. Az angolban a fr. *raquette* 'ua.; hócipő', (R.) 'tenyér'. Forrása: arab *rāḥat* 'ua.'. ≈ Megfelelői: ol. *racchetta*; or. *pakema*; stb.: 'rakett'. ⊕ A *rekett* változat közvetlenül az angoltól származhat.

📖 TESz.; EWUng.

rákfene A: 1778 *rák-fenében* (NSz.) **J: 1.** 1778 'rosszindulatú daganat | Krebsgeschwür' (NSz.) (↑); **2.** [~*je vminek*] 1843 'romboló, káros jelenség | Krebs Schaden (abstr.)' # (NSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*rák* 'a sejtek kóros burjánzásával járó betegség' + →*fene* 'fekélyes, gennyes, sebes, rákos betegség' tautologikus összetétele; vö. *nyavalyakórság* 'epilepszia' (1899:

NSz.); a → *nyavalya* 'betegség' + *kórság* 'ua.' (→ *kór*) összetétele; → *perpatvar*; stb. – A (R.) *rágófene* 'rákfene' (1808: Sándor I.: Toldalék *Rák fene* a.) népetimológiás alakulás a *rákfene* alapján. – Korábbi megnevezés: *fenerák* 'ua.' (1636: NySz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fene, rák*

***rakia* × A:** 1788 *Ráck* (NSz.); 1790/ *rakiában* (NSz.); 1792 *Raknak* (MNY. 65: 472); 1794 k. *Rakkival* (NSz.); 1796 *Ráky* (NSz.) **J:** 'egy fajta pálinka; rossz pálinka | Art Branntwein; schlechter Branntwein'

■ Vándorszó. | (≡) Oszm. *raki*; rom. *rachiu*; szbhv. *rakija*; ném. (R.) *rack, raky*; fr. *raki*; stb.: 'pálinka'. Az oszmán-törökből terjedt el [< arab 'araq' 'izzadtság; a datolya izzadtsága; erős pálinka']. (⇒) A magyarba különböző nyelvekből került, de leginkább a szerbhorvátból és a németből. (↪) Ugyanerre az etimonra megy vissza: (R.) *arak* 'erős pálinka' (1799: NSz.); vö. ném. *Arrak*; fr. *arack*; or. *apak*; stb.: 'ua.'

📖 Kniezsa: SzJisz. 457; TESz.; EWUng.

***rakonca* × A:** 1281 ? *Rakanza* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 236); 1287/ ? *Rokoncha* [HN.] (MHH. 2: 30); 1327 *Rakunchas* [SZ.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 537); 1354 *Rokunchas* [SZ.] [HN.] (AnjOkm. 6: 189); 1358/ *Rakoncha* [HN.] (MHH. 2: 208); 1395 k. *rochoncha* (Gl.); 1816 *rokincza* (Gyarmathi: Voc. 100); 1833 k. *Rokantza* (NSz.); 1861 *rókancza* (MNysz. 6: 209) **J:** 1. 1281 ? 'lőcs, ill. a szánon v. szekéren a keresztgerendák v. a tengely végére szerelt négy rúd közül egy | Lisse; (hölzerne) Runge' (Györffy: ÁMTF. 3: 236) (↑), 1395 k. 'ua.' (Gl.) (↑); 2. 1567 'támasz, támaszték | Stütze, Rückhalt' (NySz.); 3. 1611 'gát, korlát | Hindernis, Schranke' (Szenczi Molnár: Dict.)

***rakoncátlan* A:** 1748 *rakoncátlan* (NySz.) **J:** 'csintalan, féktelen, zabolátlan | ausgelassen, zügellos' **Sz:** ~**kodik** 1833 *rakoncátlankodás* [SZ.] (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a ***rakonca*** jövevényszó a szerbhorvátból vagy szlovénből. | (≡) Szbhv. *rukunica* 'nyél; fogantyú', *rukunice* [többes szám] 'kocsirúd'; szln. *rokunica* 'nyél, fogantyú' [< szbhv. *ruka*, ill. szln. *roka*: 'kéz', esetleg a ném. (ófn.) *runga* 'rakonca' hatására is]. (⇒) Hangtani okok miatt a szlovén származtatás látszik valószínűbbnek, viszont az 1. jelentés alapján a szerbhorvát származtatás tűnik meggyőzőbbnek. A 2. és 3. jelentés az eredeti 1. jelentésből keletkezett absztrakcióval.

■ A ***rakoncátlan*** származékszó. | (⇒) A *rakonca* 3. jelentéséhez kapcsolódó *rakoncátlan* szó fosztóképzős származék. Utóbbi és annak *rakoncátlankodik* származéka köznyelvi.

📖 Kniezsa: SzJisz. 457; StSl. 2: 93; TESz.; EWUng. • Vö. *rocska*

rakoncátlan* → *rakonca

***ráma* A:** 1403 *Ramas* [SZ.] [SZN.] (Oklsz.); 1493 *Ramakath* (Oklsz.); 1744 *ablakramot* (MNY. 70: 89) **J:** 1. 1493 'keret, foglatat {főleg képé, tüköré} | Einfassung, Bild-, Fenster-, Spiegelrahmen' # (Oklsz.) (↑); 2. 1506 'szövő-, kézimunkakeret; különféle célokra használt állvány, keret | Weberrahmen, Stickrahmen; Gestell zu versch. Zwecken' (Oklsz.); 3. 1644 'kínpad, kínzóeszköz | Gerüst in der Folterkammer' (MHH. 24: 294); 4. 1645 'minta; sablon | Muster, Form; Schablone' (NySz.); 5. 1839/ 'színpadi jelenet; színpad | Auftritt {im Theater}; Bühne' (NSz.) **Sz:** ~**s** 1403 [SZN.] (Oklsz.) (↑) | ~**z** 1725 *rámázzuk* (Nyr. 38: 395)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *ram*, *rame* 'állvány; kárpád, kárpát, kárpátos eszköz; szövő-, hímzőkeret', (baj.-osztr.) *râm* 'ua.; ablak, kép stb. kerete', (h. baj.-osztr.) *ram*^a 'ua.', – ném. *Rahmen* 'keret; szövő-, hímzőkeret; környezet, háttér' [indoeurópai eredetű; vö. óind *rambhā-ḥ* 'támaszték'; litv. *ramtis* 'támaszték, pillér, (tartó)gerenda'; stb.]. (≈) Megfelelői: szbhv. *ram*, *rama*; cseh *rám*; stb.: 'keret'. (△) A változatok kétszeres átvételre engednek következtetni. A német nyelvtörténészek szerint a kétszótagú szavak még a 14. sz. előtt kerültek a magyarba. A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *karima*, *strand*

ramaty **A:** 1877 *ramaty* (Nyr. 6: 325); NYJ. *ramacs* (ÚMTsz.) **J:** <FN> 1877 'törmelék; szemét, hulladék | Schutt; Kehricht' (Nyr. 6: 325) (↑) | <MN> 1897 'ócska, silány; csúnya, ronda | schäbig; scheußlich' (MTsz.)

■ Valószínűleg cseh jövevényszó. | (≡) Cseh (N.) *ramotí* 'kacat, limlom' [?' < cseh *chramotí* 'rózse']. (△) Valószínűleg a nyelvjárásokból került a bizalmasabb társalgási nyelvbe, jelzői használatban. (△) A →*romlik*, →*ronda* stb. szavakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Nyr. 102: 110; EWUng.

ramazúri **Δ A:** 1876 *ramazúri* (BorsszemJ. 1876. jún. 11.: 8); 1900 *remazurét* (ÚMTsz.); 1901/ *ramazuri* (NSz.); 1903 *ramazurét* (NSz.) **J:** 'lárma, összevisszaság, zűrzavar | Lärm, Durcheinander'

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Ramasuri*, *Remasuri* 'lárma, hecc, zűrzavar' [< fr. *ramasser* 'összehord, felhalmoz']. (△)

📖 TESz.; EWUng.

rámol **A:** 1579 *ramolt* (MNY. 62: 237); 1885 *rámolni* [sz.] (Nyr. 14: 238); NYJ. *rájmol* (ÚMTsz.) **J:** 'pakol, tisztogat, takarít; rendezget, rendet rak | reinigen, zusammenräumen; Ordnung machen'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *rāmen* 'helyet szabadít fel; rámol, rendet rak', (kor. úfn. h.) *raūmen* 'rámol', (h. baj.-osztr.) *rām* 'ua.', – ném. *räumen* 'kiürít; elhagy; tisztít stb.' [< ném. *Raum* 'tér, hely, kiterjedés; mely tárgy által elfoglalt hely stb.']. (△) A szó belseji *a*-hoz vö. →*káfol*, →*puszpáng* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rusztikus*

rámpa **A:** 1866 *rampák* (SzegediH. 1866. okt. 28.: [4]); 1898 *rámpa* (Nyr. 27: 95); NYJ. *rampa*, *rompa* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1866 'töltések, meredek gátak, vasúti átjárók, stb. feljárója; ezek korlátja | Bahnübergang, Aufgang, Übergang von Dämmen, Deichen usw.' (SzegediH. 1866. okt. 28.: [4]) (↑), 1901 'ua.' (ÚMTsz.); 2. 1898 'sikló | Seilbahn' (Nyr. 27: 95) (↑); 3. 1904 'sorompó | Schranke' (ÚMTsz.); 4. 1926 '(teherpályaudvaron, hajóállomáson stb. épített) emelt szintű rakodóhely | Laderampe' (Horovitz: IdSzMagy.); 5. 1926 'rivalda | Rampe (im Theater)' (Horovitz: IdSzMagy.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Rampe* 'emelt szintű felhajtó a járművek rakodására; karfa, korlát; színpadi emelvény' [< fr. *rampe* 'lejtő; rakodórampa']. (≈) Megfelelői: ang. *ramp*; szbhv. *rampa*; stb.: 'kocsifeljáró'. (△) A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. Az 1. és 4. jelentés valószínűleg metafora az 4. jelentés alapján; a 3. jelentés metonímia a 2. jelentés alapján.

ránc **A:** 1520 *ranchos* [sz.] (GyöngyGl. 227.) **J:** 1. 1520 'redő, gyűrődés | Falte, Runzel' # (GyöngyGl. 227.) (↑); 2. 1702 'hiba, fogyatkozás | Fehler, Mangel' (NySz.) **Sz:** ~**os** 1520 (GyöngyGl. 227.) (↑)

ráncol **A:** 1560 k. *rancholtatoth* [sz.] (GyöngySzt. 3781.) **J:** 'redőz | falten, runzeln' #

■ A szócsalád alapja, valószínűleg a **ráncol** belső keletkezésű, feltehetőleg származékszó. | (⊕) Az alapszó a →**ránt**² 'elszakít; húz' lehet. A szóvég *-szol* gyakorító képző; vö. →*boncol*; vö. még *vonszol* (→*von*) stb.

■ A **ránc** elvonás. | (⊕) A **ránc** valószínűleg elvonás a *ráncol*-ból. A származtatás nehézségét az okozza, hogy a **ránc** főnév korábbi előfordulása, mint a feltételezett alapszó. (⊖) Idetartozik: a *ráncha szed* 'redőz, ráncol' (1536: Pesti: Fab. 13b) kifejezés, amelynek eredeti konkrét jelentéséből később létrejött az elvont 'rendre szoktat, szigorú fegyelemre kényszerít, megzaboláz' (1708: Pápai Páriz: Dict.) jelentés is.

📖 MNy. 57: 302; TESz.; EWUng. • Vö. *ránt*²

ráncigál **A:** 1575 *rántzigallyác* vala [l-j] (Heltai: Krón. 74v); 1778 *rántzikálja* (NSz.) **J:** 1. 1575 'türelmetlenül rángat, cibál | zerren, an etw herumzerren' # (Heltai: Krón. 74v) (↑); 2. 1613 'meg-megrázva igyekszik felébreszteni; buzdít | aufrütteln; aneifern' (NySz.); 3. 1659 'kényére-kedvére, módosítva a maga igazolására idézget, hivatkozik rá | (Beweis)gründe willkürlich, launenhaft anführen, sich auf jmdn eigenwillig berufen' (NySz.); 4. 1761 ? 'zaklató megbízásokkal ide-odarendelget | mit jmdm herumspringen (abstr.)' # (NSz.), 1845 'ua.' (NSz.); 5. 1860 '(nótát) (el)húz (hegedűn) | fiedeln (ein Lied)' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →**ránt**¹ 'rángat, tép' szóból keletkezett *-gál* gyakorító képzővel; vö. *hajigál* (→*hajít*), *huzigál* (→*húz*) stb. A szó belseji *c* ugyancsak gyakorító képző, amely a *-t* és *-sz* képzőelemek összeolvadásával keletkezett; vö. →*boncol*. A képzőbokor a cselekvés gyakoriságát, ill. csekélyebb intenzitását fejezi ki. A jelentések az eredeti 1., részben elvont jelentés alapján keletkeztek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ránt*²

ráncol → **ránc**

randalírozik **A:** 1891 *randalíroz* (VasárnapiU. 1891. febr. 1.: 67); 1898 *randallirozik* [▽] (Dobos: DiákSz.); 1926 *Randalíroz* (Horovitz: IdSzMagy.); 1946 *randalírozni* [sz.] (Zolnay-Gedényi) **J:** 'botrányt okoz, garázda módon viselkedik | lärmen; zügellos lärmenden Unfug treiben'

■ Német jövevénytyszó. | (⊕) Ném. *randalieren* 'szertelenül, botrányosan viselkedik, garázdálkodik' [< ném. (R.) *randal* 'zajos rendbontás', valószínűleg szövegyülés a ném. (N.) *rand* 'tréfa, bohóckodás; csődület' és a ném. *Skandal* 'ua.' szavakból].

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *skandalum*

randevú **A:** 1664 *randevujok* (Nyr. 66: 21); 1704 *randevoj* (Nyr. 66: 21); 1708 *randi-vojt* (Horváth M.: NEI.); 1804 *Randevút* (MNy. 33: 48); 1813 *rándevún* (NSz.); 1844 *randefuba*

(NSz.) **J: 1.** 1664 'katonák gyülekezése háborúban | Versammlung von Soldaten im Krieg' (Nyr. 66: 21) (↑); **2.** 1791 'megbeszélt találkozás, összejövetel; szerelmesek találkája, légyott | verabredete Zusammenkunft; Stelldichein' # (Kazinczy: Lev. 2: 225)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Rendezvous* '(megbeszélt) találkozó, találka; légyott', (R.) 'katonák gyülekezése háborúban' [< fr. *rendez-vous* '(megbeszélt) találkozó; légyott; találkozóhely', a fr. *se rendre* 'megy vhová, ott lesz' ige T/2. személyű, felszólító módú alakja alapján]. (≈) Megfelelői: ang. *rendezvous* 'katonák gyülekezőhelye; találkozóhely'; ol. *rendez-vous* 'légyott; gyűlés'; stb. A harmincéves háború idején katonai műszóként terjedt el. (△) Németből való származtatását az 1. jelentés is támogatja. A *randevój* alak valószínűleg elvonás a birtokos alakokból; ehhez vö. az első adatot. (◡) Idetartoznak: *randi* 'légyott, találka' (1932: MNy. 28: 90), (N.) *randé* 'ua.' (ÚMTsz.); ezek szórövidüléssel és kicsinyítő képzővel keletkeztek a *randevú*-ból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dátum*

rándít → *ránt*²

rándul → *ránt*²

rang **A:** 1704 *rangot* (MNy. 90: 124); 1725–1764/ *rángra* (NSz.) **J: 1.** 1704 'katonai, hivatali fokozat | Dienstgrad, Rangstufe' # (MNy. 90: 124) (↑); **2.** 1725–1764/ 'egy bizonyos rendben, rendszerben elfoglalt helyzet, fokozat, jelentőség | Rang, Stellung, Stand' (NSz.) (↑) **Sz:** ~os 1790 *rangosabbak* (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Rang* 'helyzet, szint, fokozat; rendfokozat, rangfokozat' [< fr. *rang* 'sor, rend, rendfokozat' < ófrank **hring* 'kör, gyűrű; kör alakú hadsor']. A francia szó 'hadrend' jelentésben terjedt el a harmincéves háború alatt. (≈) Megfelelői: ang. *rank*; ol. *rango*; stb.: 'rang'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *korong*, *ring*²

ráng → *ránt*²

rángat → *ránt*²

ránkor △ **A:** 1625 *ránkorból* [? /] (ItK. 14: 243); 1657 *rankorral* (MHH. 23: 546); 1876 *ránkóros* [sz.] (Nyr. 5: 327) **J:** 'hosszan tartó, régi harag, gyűlölet | Groll, alter Haß'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *rancor* 'avas íz, ill. szag; régi gyűlölet, harag' [< lat. *rancere* 'avas, bűzlik']. (≈) Megfelelői: ném. *Ranküne*; fr. *rancoeur*; stb.: 'titkos ellenségeskedés, gyűlölet'.

📖 TESz.; EWUng.

ránt¹ **A:** 1234 ? *Rata* [sz.] [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 11: 268); 1430 k. *ratoth* [sz.] (SchlSzej. 2258.); 1533 *Rantot* [sz.] (Murm. 2115.); 1577 k. *rachad* meg [t-s] (OrvK. 247); 1604 *Rattom*

(Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 1. 1430 k. '⟨ételneműt⟩ zsiradékban kisüt | in Fett ausbacken' (SchlSj. 2258.) (↑); 2. 1600 k. '⟨lisztes, tojásos, morzsás burkolatú ételneműt⟩ zsiradékban kisüt | paniert ausbacken' # (Radvánszky: Szak. 186); 3. [főleg *be~*] 1774 '⟨levest, főzeléket⟩ zsiradékban pirított liszttel besűrit | mit Mehlschwitze eindicken' # (NSz.) **Sz:** ~ott 1430 k. 'serpenyő | Bratpfanne' (SchlSj. 2258.) (↑) | ~ás 1600 k. *rántásával* 'megsütés | Backen, Braten' (Radvánszky: Szak. 109); 1787 'zsiradékban pirított liszt a leves, főzelék besűritésére | Mehlschwitze, Einbrenne' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A *rát* változat az elsődleges; a *ránt* változat egy szervetlen *n* toldalékhang beillesztésével keletkezett, habár ehhez a *ránt*² analógiás hatása is hozzájárulhatott. A 2. jelentés jelentésszűküléssel keletkezett az eredetibb 1. jelentésből, a 3. jelentés viszont metonímián nyugszik.

📖 Nyr. 65: 75; TESz. *ránt*² a.; EWUng. • Vö. *rántotta*

ránt² **A:** 1234 ? *Rata* [sz.] [szN.] (Wenzel: ÁÚO. 11: 268); 1456 k. *ranta* [sz.] (SermDom. 2: 519) **J:** 1. 1456 k. 'erővel megragadva hirtelen meghúz, kimozdít helyéről | anreißen, jäh anziehen' # (SermDom. 2: 519) (↑); 2. 1519 '⟨fegyvert⟩ lendületes mozdulattal megragad, elővesz | ergreifen ⟨eine Waffe⟩ zucken' (JordK. 41); 3. 1786 'üt, csap | schlagen, prügeln' (NSz.); 4. 1804 '⟨nótát⟩ húz | aufspielen, anstimmen ⟨ein Lied⟩' (NSz.); 5. [*magára, vmely testrésze* ~] 1816 '⟨ruhadarabot⟩ hirtelen magára kap | in die Kleider fahren, rasch anziehen' (NSz.); 6. 1844 'rögtönöz, hirtelen megcsinál | improvisieren, zusammenschustern' (NSz.); 7. [*meg~*] 1861 'anyag kárt okoz | jmdm Schaden zufügen' (MNysz. 6: 340); 8. [*össze~*] 1886 'összevész, összekap | mit jmdm in Streit geraten' (Nyr. 15: 333)

rángat **A:** 1506 *Rangattjak* vala [*t-j*] (WinklK. 167); 1807 *rángotta* (NSz.) **J:** 1. 1506 'többször megránt, többször megrántva húz, vonszol | zerren' # (WinklK. 167) (↑); 2. 1772/ '⟨dolgot, ügyet⟩ erőszakosan hol így, hol úgy irányítgat; ⟨személyt⟩ ide-oda rendelve, zaklatva hol ezzel, hol azzal foglalkoztat | rhapsodisch verfahren ⟨in einer Sache⟩; mit jmdm launenhaft umgehen' # (NSz.); 3. 1778 '⟨betegség testet, testrészt⟩ rángatózni, vonaglani kényszerít | Verkrampfung verursachen' (NSz.); 4. 1817 'anyagilag, sújt, zsarol, tönkretesz | erpressen, ruinieren' (NSz.) **Sz:** ~ó(d)zik 1776 *rángatóztak* 'vonaglik, összerándul | zucken' (NSz.)

rándít **A:** 1513 *megrandittotta* (NagyszK. 176); 1519 *megh randoythwan* [sz.] (JordK. 346) **J:** 1. 1513 '⟨fegyvert⟩ lendületes mozdulattal megragad, elővesz | ergreifen ⟨eine Waffe⟩' (NagyszK. 176) (↑); 2. 1519 'rántva megmozdít; megrenget, megingat | zerrend bewegen; wanken machen' (JordK. 346) (↑); 3. 1575 'üt, csap | schlagen' (NSz.); 4. 1780 '⟨nótát⟩ énekel, húz | anstimmen ⟨ein Lied⟩' (NSz.); 5. [*ki~, meg~*] 1792 'rendellenes mozdulattal húzódást okoz | zerren' # (Baróti Szabó: KisdédSz.)

rándul **A:** 1566 *el rándulánac* (NySz.); 1575 *rándullánac* (Heltai: Krón. 32a) **J:** 1. [gyakran *el~* is] 1566 '⟨gyors iramodással, hirtelen elhatározással⟩ elindul, elmegy vhová; kirándulást tesz vhová | (plötzlich) fortgehen, aufbrechen' (NySz.) (↑); 2. [ma főleg *ki~, meg~*] 1690 '⟨testrészt⟩ rendes helyzetéből kimozdul; fájdalmasan meghúzódik, kificamodik | gezerrt od. verrenkt werden' # (NySz.); 3. 1803 '⟨test, testrészt⟩ egy reflexszerű, rángó mozdulatot tesz, vonaglik, összerándul | zucken' (NSz.); 4. 1898 '⟨szerkezet, jármű, súlyos tömegű tárgy⟩ zökken egyet, nagy erővel kimozdul helyéből | einen Ruck bekommen' (NSz.) **Sz:** ~ás 1748 *rándulásához* 'szeszélyes mozdulat, kirándulás, fordulat stb. | jäher Ruck, fahrige Bewegung usw.' (NSz.); 1789 'ficamodás | Verrenkung' (NSz.)

ráng **A:** 1835 *ráng* (Tzs. *Zucken* a.) **J:** 'rángatózik, vonaglik | zucken'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, származékszavak egy fiktív töből. | ⊕ A szótó a palatoveláris párhuzamosság alapján összefüggésben állhat a →*reng* szócsaládjával. A szóvégek

különféle igeképzők. A *rándul* 1. jelentése másodlagos, a hirtelen helyváltoztatás képzetén nyugszik.

■ A **ráng** nyelvújítási szó. | ☐ A *rángat* ige *rángató(d)zik* származékából lett elvonva a nyelvújítás idején.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☹ Idetartozik: (R.) *ránkodik* 'rázkódik, borzong, megrezzen' (1597: NySz.).

📖 TESz. *ránt*¹ a.; EWUng. • Vö. *kirándul, ránc, ráncigál, reng*

rántotta A: 1548 *ratotbol* (NySz. *pánkó* a.); 1577 k. *ratottath* [? *rátott* □] (OrvK. 258); 1600 k. *rántottát* [? *✂*] (Radvánszky: Szak. 235); 1600 k. *rántott* [? *✂*] (Radvánszky: Szak. 217); 1708 *Ráttott* (Pápai Páriz: Dict.) J: 1. 1548 ? 'fánk | Krapfen' (NySz. *pánkó* a.) (↑), 1863 'ua.' (Krizsa [szerk.] Vadr. 514); 2. 1577 k. 'felvert, zsiradékban megsütött tojás | Rührei' # (OrvK. 258) (↑); 3. 1885 'rántott hús | paniertes gebackenes Fleisch' (NSz.)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ☐ Főnevesült *-t > -tt* képzős befejezett melléknévi igenév a *→ránt*¹ 'zsiradékban kisüt' alapján. Az eredeti változat a *rántott* lehetett. A *rántotta* alak szóvégi *a*-ja bizonytalan, esetleg E/3. személyű birtokos személyjel; vö. 1742 *tyukmony rántottát* '(tojás)rántotta', tkp. 'megsütött (tyúk)tojás' (Nyr. 65: 75); vö. még *tojásrántotta* 'ua.' (1900: NSz.).

📖 TESz.; NytudÉrt. 92: 146; EWUng. • Vö. *ránt*¹

rapittyán × A: 1837 *rapityán* (NSz.); 1838 *Rapittyán* (Tsz.); NYJ. *rapottyán* (MTsz.) J: 1. 1837 'sok apró darabra, ízzé-porrá | in tausend Stücke' (NSz.) (↑); 2. 1897 'darabonként | stückweise' (MTsz.); 3. 1897 'egészben, teljesen | ganz und gar' (MTsz.)

ripityára A: 1890 *ripityára* (Nyr. 19: 500); NYJ. *rapityára, rapottyára, ripityára* (MTsz.) J: 1. 1890 'apróra, ízzé-porrá | kurz und klein, in tausend Stücke' (Nyr. 19: 500) (↑); 2. 1897 'egészen, teljesen | ganz und gar' (MTsz.)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ☐ Az alapszó a *ripaty, rapacs* (amelyek a *→ripacs* 'göröngy, rög; himlőhely, ragya; cafat, fecni' alakváltozata) lehet. A szóvég *-n* szuperesszívuszrag, ill. *-ra* szublatívuszrag. A második szótagbeli *i* hasonulás eredménye. A (R.) *rapitya* 'darabka, szálka' (1838: Tsz.) elvonás a *rapittyán*-ból.

📖 TESz. *ripityára* a.; EWUng. • Vö. *ripacs*

rapli A: 1895 *raplijai, rapli* (PNapló 1895. ápr. 2.: 1); 1897 *raplijai* (NSz.) J: 1. 1895 'hóbort, rigolya | Rappel' (PNapló 1895. ápr. 2.: 1) (↑); 2. 1898 'sok beszéd, fecsegés | Geschwätz' (Dobos: DiákSz.) Sz: ~s 1937 *raplis* (Sauvageot: MFrSz.)

rapliz A: 1898 *raplizni* [sz.] (Dobos: DiákSz.) J: 1. 1898 'sokat beszél, fecseg | Schwätzen' (Dobos: DiákSz.) (↑); 2. 1961 'szeszélyeskedik, hóbortoskodik | launisch sein' (ÉrtSz.)

■ Német jövevényszó. | ☹ Ném. *Rappel* 'örjögési roham, hóbort, bolondéria, szeszély' | ném. *rappeln* 'csörömpöl, zörög, lármázik, pöröl; hóbortoskodik, bolond módjára viselkedik, nincs észnél' [< aln. *rapen* 'kopácsol, zörög', jelentésbővüléssel 'nincs (józan) eszénél' is]. ☐ A szó osztrák közvetítéssel kerülhetett a magyarba. A szóvégi *z*-hez vö. *→bífláz, →csakliz* stb. A *rapli* 2. jelentése a *rapliz* 1. jelentése alapján keletkezett.

📖 TESz.; EWUng.

rapliz → **rapli**

raponc † **A:** 1470 k. *rakonch* [? ɔ: *raponch*] (Gl.); 1516 u. *Raponcz* (Nyr. 34: 201); 1533 *Roponcz* (Murm. 1475.); 1708 *Rápontz* (Pápai Páriz: Dict. *Rāpunculus* a.); 1796 *rapontza* [□] (NSz.); 1807 *Répointz* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** 1. 1470 k. 'varjúköröm | Rapunzel' (Gl.) (↑); 2. 1516 u. 'vadrépa | wildwachsende Rübe' (Nyr. 34: 201) (↑); 3. 1664 'reték | Rettich' (Lippay: PosoniK. 2: 168); 4. 1673 'héjafű, hölgymál | Habichtskraut' (NySz.); 5. 1807 'kányaharangvirág | Schellenblume' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) (↑)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Rapunza*, (szil.) *rapunz*; holl. *rapunzel*, (R.) *raponsje*; fr. *raiponce*; ol. (mant.) *rapónz*, (R. pist.) *raponzo*; sp. (R.) *raponce*; stb.: 'raponc <különféle gyökér- és levélsaláták neveként>, harangvirág stb.'. Az olasz nyelvi hatás által vált elterjedtté [? < ol. *rapa* 'répa' < lat. *rapum* 'ua.; gyökérgumó']. (⇒) A magyarba az olaszból és a németből került.

TESz.; EWUng. • Vö. *répa*

raport Δ **A:** 1722 *reportálni* [sz.] (MNY. 79: 504); 1751 *rapport* (D. Éltés: FrSz. 87); 1760 *raportalom* [sz.] (MNY. 80: 377); 1865 *rápor* (Babos: KözhSzt.); 1874 *réport* (Nyr. 3: 525) **J:** 1. 1722 'jelentés, hír; jelentéstétel | Meldung, Bericht; Berichterstattung' (MNY. 79: 504) (↑); 2. 1837 ? 'katonai kihallgatás | Rapport (beim Milit)' (NSz.), 1856 'ua.' (NSz.); 3. 1843 'kapcsolat, összeköttetés | Beziehung, Kontakt' (NSz.); 4. 1854/ 'utasítás | Anweisung' (NSz.)

■ Francia jövevényt, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *rapport* 'jelentés, tudósítás; jelentéstétel <a katonaságnál>; összefüggés, kapcsolat stb.'; – vö. még ném. *Rapport* 'ua.' alapján. A franciában a *rapporter* 'visszahoz; beszámol, jelentést ad; vmire vonatkoztat' igéből. (≈) Megfelelői: szbhv. *raport*; cseh *raport*; stb.: 'tudósítás; jelentéstétel <a katonaságnál>'. (Δ) Katonai műszóként kerülhetett a magyarba. – A *rápor* változat a francia kiejtést tükrözi, a *réport* változat a *réport* (→*riport*) hatására enged következtetni. – A (R.) *raportum* ~ *reportum* 'tudósítás' (1705: MNY. 90: 124) alapja a lat. (k.h.) *rapportum* 'ua.'.

TESz.; EWUng. • Vö. *porta*, *riport*

rapszódia **A:** 1789 *Rhapsodiáknak* (NSz.); 1802 *Rapfzódiai* (I.OK. 30: 259) **J:** 1. 1789 'töredékes költemény | bruchstückartiges Gedicht' (NSz.) (↑); 2. 1806/ 'szenvédélyes hangú, szaggatott formájú költemény | leidenschaftliches Gedicht in abgerissener Form' (NSz.); 3. 1897 'fantáziaszerű, hangszeres zenemű | Rhapsodie (Musikstück)' (PallasLex.)

rapszodikus **A:** 1835 *Rhapsodicus* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1843 *rhapsodicus* (NSz.); 1897 *rapszodikus* (NSz.); 1900/ *rapszódikus* (NSz.) **J:** 1. 1835 ? 'tépett, szakadozott, töredékes | abgerissen, bruchstückartig' (Kunoss: Gyal.) (↑), 1843 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1897 'csapongó, szeszélyes | launenhaft' (NSz.) (↑)

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a **rapszódia** latin jövevényt. | (≡) Lat. *rhapsodia* 'töredékes költemény', (h.) 'ua.; versgyűjtemény' [< gör. *ῥαψωδία* 'vándordalnokok által előadott eposztöredék, hősköltemény-részlet' < gör. *ῥαψωδός* 'vándordalnok', tkp. 'az, aki az eposztöredékeket összeszerkesztve előadja'; vö. gör. *ῥάπτω* 'összefoltoz' + *ὥδή* 'dal' szavakból áll]. (≈) Megfelelői: ném. *Rhapsodie*; fr. *r(h)apsodie*; stb.: 'rapszódia'. (Δ) Az *sz-es* alakhoz vö. →*abszolút* stb. A 3. jelentés 1846 után terjedt el Liszt Ferenc (1811–1886) rapszódiai alapján.

■ A **rapszodikus** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *rhapsodisch*; ang. *rhapsodic*, *rhapsodical*; fr. *r(h)apsodique*; stb.: 'rapszodikus'. Legkorábról az angolból mutatható ki; a kialakulásmódjához vö. gör. *ῥαψωδικός* 'a vándordalnokhoz tartozó'. (⇒) A magyarba leginkább a németből került, latinositott szóvéggel.

rapszodikus → rapszódia

ráró **A:** 1273 ? *raros* [lat. -s végződéssel] (Oklsz.); 1293 *Raro* [HN.] (FNESz. Ásványráró a.); 1405 k. *raro* (SchlSzej. 1476.) **J:** 'a sólyomalkatúak rendjébe tartozó ragadozó madár | Würgfalke (*Falco cherrug cherrug*)'

■ Valószínűleg nyugati szláv vagy ukrán jövevényszó. | (≡) Cseh *raroh*; szlk. *ráro*; le. *ráróg*; ukr. *papiz*: 'sólyomféle ragadozómadár' [< szláv **rarъ* 'hangzás']. (△) Az átvétel feltehetőleg a 12. sz.-ban, a korai adatok szóföldrajzi eloszlása alapján elsősorban a szlovákból vagy az ukránból. (⊙) A szó ma az állattani szaknyelvben él, egy →*sólyom*-mal alkotott összetétel előtagjaként. Önálló szó formájában csak lónévként fordul elő; vö. *Ráró* [ÁLLATN.] (1808: NSz.).

Knieszsa: SzlJsz. 458; TESz.; EWUng.

ráspol → ráspoly

ráspoly **A:** 1564 *Raspolj* (Oklsz.); 1647 *Ráspolt* [?] (Horváth M.: NEI.); 1766 *ráspó* (NSz.); 1781 *Ráspor* (HOklszj. 120); 1784 *Ráspojjal* (NSz.); NYI. *ráspu* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1564 '(durva) reszelő | Raspel (Werkzeug)' # (Oklsz.) (↑); 2. 1927/ 'körömrészelő | Nagelfeile' (NSz.) **Sz:** ~**oz** 1647 ki-*ráspolyoztatik* [sz.] (NySz.)

ráspol **Δ A:** 1619 kü ... *ráspolta* volna (NySz.) **J:** 'ráspolyoz, reszel | raspeln'

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. *Raspe*, (szász Sz.) *rošpl*: 'durva reszelő'; [< ném. *raspeln* 'kapar, karcos; lereszel' < ném. (R.) *raspen* (↓)] | ném. (R.) *raspen* 'ua.' [germán eredetű; vö. ang. (óang.) *ge-hrespan* 'elszakít'; norv. *rapse* 'összekapar'; stb.]. (≈) Megfelelői: ol. *raspa*, *raspare*; cseh *rašple*, *rašplovati*; stb.: 'ráspoly', 'ráspolyoz'. (△) A szó belseji *o* mindkét szó esetében hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. A szóvégi *ly*-hoz vö. *cikkely*, *gépe*ly stb. A *ráspor* változat *r-l* > *r-r* hasonulás eredménye.

NyK. 49: 291; TESz.; EWUng.

rásza × **A:** 1634 *rász*amagh (Oklsz.); 1662 *rác*zát (NySz.); 1751 *rac*za (NSz.); 1888 káposztarésze (Nyr. 17: 574) **J:** 'palánta, dugvány | Pflänzling'

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *rasad*; le. *rozsada*; ukr. *pozca*da; stb.: 'palánta' [eredeti jelentése 'szétültetés' < szláv **orz* [igekötő] + **sad*- 'ültet']. (△) Mai szóföldrajzi térkép alapján a szó szlovák eredetűnek tűnik, azonban a szlovák *rozsad* csak költői szóként adatolt, jelentése 'teljes kimerültség; megsemmisülés, halál'. Mindazonáltal nem zárható ki egy valamikori 'palánta' jelentés megléte a szlovákban; vö. szlk. *rozsadit'* 'szétültet, palántáz stb.'. – A szlávban meglévő *d* szóvég elhagyásához a magyarban vö. →*jegenye*, →*medve* stb. Az első szótagbeli magánhangzó kialakulásához vö. →*ábráz*, →*paszta*. A *része* változat hangrendi átcsapás eredménye.

Knieszsa: SzlJsz. 459; TESz.; EWUng. • Vö. szégye

rassz A: 1793 *Rátzából* [*ráca* □] (NSz.); 1835 *rász* (Kunoss: Gyal.); 1923 *rasszok* (Fülöp: TermtudMűsz. 140) **J:** 'faj, fajta | Rasse'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Rasse*; ang. *race*; fr. *race*; ol. *razza*; stb.: 'faj, fajta, rassz'. Az olasz nyelvi hatás által vált elterjedtté [*? < fr. (ófr.) haraz, haras* 'ménés']. (⇒△) A magyarba a francia nyelvből került (szó belseji *sz-szel*), ill. az olaszból (szó belseji *c*-vel).

📖 TESz.; EWUng.

rászt △ **A:** 1400 k. *Razth* (MNY. 17: 27); 1531–1542 *Razrol* (MNY. 17: 28); 1573 *Rász* [*?✍*] (NySz.); 1590 *Raaszt* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 171); 1832 *Ráczcza* (Kreszn.) **J:** 1. 1400 k. 'lépduzzadás | Milzschwellung' (MNY. 17: 27) (↑); 2. 1828 'hipochondria | Hypochondrie' (NSz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. (R.) *rast* 'lépbetegség' [*< szbhv. rast* 'növekedés, növés']. (≈) Vö. még szlk. *rast*; or. *pocm*; stb.: 'ua.'. (△) A *rászt* alakváltozat hosszú magánhangzója másodlagos keletkezésű; a szó belseji *a*-s változat még a 19. században is felbukkan. Az *rász* típusú alakváltozatok a tárgyragnak érzett szóvégi *t* elhagyásával keletkeztek. A 2. jelentés tudatos szóalkotás eredménye. (⇒) Szintén a szerbhorvátból, esetleg a magyarból: rom. (N.) *rast* 'lépduzzadás'.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 727; TESz.; EWUng.

ráta A: 1708 *rata* fizetésekkel (MNY. 90: 124); 1775 *rátájokon* (MNY. 49: 536) **J:** 1. 1708 'részlet | Rate' (MNY. 90: 124) (↑); 2. 1775 '(osztály)rész | Anteil' (MNY. 49: 536) (↑); 3. 1845 'arány, mérték (értéktöbblet) | Mehrwertrate' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Rate* 'részletfizetés, részösszeg; rész, részesedés', (R.) *rata* 'számított rész, részesedés' [*< ol. rata* 'ua.', ez a lat. *rerī* 'gondol, vél' szóra megy vissza]. (≈) Megfelelői: ang. *rate* 'arány(száma); mérték, fok; váltási árfolyam stb.'; szbhv. *rata* 'részletfizetés'; stb. (△) A 3. jelentés pénzügyi műszó. (△) A latinból való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ráció*

rátarti A: 1802/ *rátarti* (NSz.) **J:** 'fennhéjázó, elbizakodott, gögös | hochmütig'

■ Összetett szó. | (△) A →*rá* 'magára' + az önálló szóként nem adatolt *tarti* 'vminek vélő, tartó' (ez a →*tart* ige -i képzős folyamatos melléknévi igeneve) szavak összetételéből keletkezett. Az -i képző itt tréfás-játszi szóhangulatot teremt; vö. *játszi* (→*játék*), *facsari* (→*facsar*) stb. A szó keletkezését különféle szószerkezetek is elősegíthették, pl. *rátartja magát* '(büszkén) feszít' (1527: ÉrdyK. 7); *magát rátartó* 'magát nagyra tartó' (1689: NySz.); vö. még *rátartó* 'fennhéjázó, gögös' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz. Begy a.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rá*, *tart*

ravasz A: 1055 *adruuoz licu* (TA.); 1082/ *rouozluk* [HN.] (MNL (OL) DL. 200894); 1093/ *Ruozthi* [SZ.] [HN.]; *Rovozty* [SZ.] [HN.]; *Ruozty* [SZ.] [HN.]; *Ruozty* [SZ.] [HN.] (MNL (OL) DL. 206964, DL. 207056, DL. 208291, DL. 208291); 1113/ *Rauazt* [SZ.] [HN.] (Fejérpataky: KKOkl. 58); (†1015) 1220 k. *Rowozluk* [HN.] (Györffy: DHA. I: 73); 1278 *Roasd* [SZ.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 621); NYJ. *rivasz* (MNY. 35: 330) **J:** <FN> 1. 1055 'róka | Fuchs' (TA.) (↑); 2. 1416 u./² 'álnok, ravasz ember | schlauer, hinterlistiger Mensch' (MünchK. 72va); 3. 1818 'záró

szerkezet v. annak alkatrésze | Drücker als Schloß od. Schlüssel und Klinke dazu' (NSz.); 4. 1836/ ? 'puskán, pisztolyon az elsütő szerkezetet működésbe hozó billentyű | Abzug (an Schußwaffen)' # (NSz.), 1851 'ua.' (NSz.) | <MN> 1. 1337 ? 'furfangos, cseles eszű (személy, állat) | schlau, listig' # (OklSz.), 1527 'ua.' (ÉrdyK. 434); 2. 1633 'sajátosan körülményes, mesterkedő | Umstände machend' (NySz.); 3. 1815 'ügyes kezelést, furfangosságot kívánó (zár, szerkezet, feladat) | knifflig' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1356 *Rauzaswelg* 'róka lakta, rókában gazdag | von Füchsen bewohnt' (OklSz.) | ~**kodik** 1550 k. *Rawazkodny* [sz.] (MNY. 86: 253) | ~**di** 1799 'furfangos (személy) | pfiffig, listig (Person)' (NSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Zürj. (Sz.P.) *ruć*; votj. (Sz.) *žíćj*; cser. (KH.) *rəwəž*; md. (E.) *řiveš*; finn *repo*; ? lp. (norv.) *riebân*, *rievân*: 'róka' [fgr. **repä*-(*ć*z) 'ua.' ? < korai ősrja; vö. óind *lōpāśā-*, *rūpakā-* 'róka, sakál'; szogd *rwps* 'róka'; stb.]. (△) Esetleg ősi vándorszó; a finnugor alapnyelvben a szónak képzőtlen és **ć*z képzős alakja is lehetett. A magyarban az első szótagbeli *a* a finnugor **e* labializációjával keletkezett, feltehetőleg az utána következő **p* (> *β*) hatására, még a korai ősmagyar korban; a **rēβz* > **roβz* ~ **raβz* magánhangzófejlődéshez vö. →*róka*; a szó belseji *v*-hez vö. →*levél*, →*sovány*. A *ruβoz* > *ruosz* változatok szó belseji *u* hangja másodlagos keletkezésű; vö. *kües* (→*kő*), *luász* (→*lő*) stb. A róka több népnél a ravaszság, furfangosság jelképe. A főnévi 3. és 4. jelentés alapja a vonatkozó eszközök (zárszerkezet, ill. a fegyver elsütő billentyűjének) kezeléséhez szükséges furfang, ügyesség, szaktudás lehet. A melléknév keletkezése a 2. főnévi jelentés gyakori jelzői értelmű használatára vezethető vissza. Az állatnevek emberi tulajdonságra utaló használatához vö. →*disznó*, →*liba* stb. (△) Az oszétból való származtatása téves.

📖 Munkácsi: ÁKE. 520; TESz.; MSzFE.; MSFOu. 151: 308; IUSprK. 46; UrAltJbNF. 7: 259; EWUng. • Vö. *róka*

ravatal **A:** 1810/ *ravataloknak* (NSz.); 1838 *rovatal* (Tsz.) **J:** 1. 1810/ '(fából összerótt) boltozatszerű síremlék | (aus Holz zusammengefügt) Grabdenkmal' (NSz.) (↑); 2. 1813 'halál, enyészet; gyászeset | Tod, Verwesung; Trauerfall' (NSz.); 3. 1824 ? 'dobogó, emelvény | Bühne, Podium' (Ruzsiczky: KazTájsz. 333), 1843 'ua.' (NSz.); 4. 1848 ? 'emelvény, amelyre a koporsóban fekvő halottat a temetés előtt ráteszik | Totenbahre' # (NSz.), 1863/ 'ua.' (NSz.) **Sz:** **fel-oz** 1874 *felravatalozhatók* (PNapló 1874. júl. 8.: [3]); 1900 *fölravatalozás* (NSz.)

■ Származékszó. | (△) A *rav-* ~ *rava-* szavakból (amely a →*ró* 'deszkából összeilleszt' töváltozata) keletkezett *-tal* névszóképzővel. Az eredeti jelentése 'deszkaállvány, deszkaalkotmány' lehetett. A 2. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján. A szó valószínűleg nyelvjárási keletkezésű, és a nyelvújítás korában került be az irodalmi nyelvbe. (◡) Ugyanebből a töváltozatból és ugyanezzel a névszóképzővel keletkezett a *ravatal* 'adó(kivetés)' (1619: MNY. 5: 281).

📖 Ruzsiczky: KazTájsz. 332; TESz.; EWUng. • Vö. *ró*

ráz **A:** 1416 u.¹ *elraziatoc* (BécsiK. 136); 1560 k. megh *raszattatoth* [sz.] (GyöngySzt. 185.) **J:** 1. 1416 u.¹ 'gyorsan, erővel ide-oda mozgat; így mozgatva eltávolít | schütteln; durch Schütteln entfernen' # (BécsiK. 136) (↑); 2. 1416 u.² '(hevesen mozgatva) tépázottá, töredezetté tesz | zerzausen; zertrümmern' (MünchK. 18rb); 3. 1577 k. 'rázkódást, vonaglást okoz; (hideg, láz) belső borzongásszerű érzést okoz | Zuckungen od. Fieberfrost verursachen' # (OrvK. 36); 4. [főleg *fel~*] 1578 'lelkileg megmozgat, feléleszt, buzdít, készlet | begeistern, antreiben' (NySz.); 5. [*le~*] 1784 'leráz, megszabadul vkitől, vmitől | abschütteln (abstr.)' (NSz.); 6. [*meg~*] 1803 'lelkileg megrendít | seelisch erschüttern' # (NSz.); 7. 1838 'köpül, vaját készít | Butter machen' (Tsz.); 8. [főleg *meg~*] 1961 'villamos áram élő szervezetben) rázkódásszerű érzést kelt | rütteln (elektrischer Strom)' # (ÉrtSz. *megráz* a.) **Sz:** ~**odik** 1416 u.¹

razottatnacvala [sz.] (BécsiK. 141) | ~**ás** 1416 u.³ *razas* (AporK. 116) | ~**kódik** 1611 *Rázkódni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**ós** 1795 k. *rázós* 'nagyon rázó, göröngyös, rögzös | sehr schüttelnd, holprig' (NSz.); 1844 'kellemetlen, nehézségekkel járó {helyzet, feladat, ügy} | heikel' (NSz.)

■ Onomatopoeitikus eredetű. | (△) A rázással, rezgéssel járó hanghatások utánzására. A *ráz* valószínűleg képző nélküli ige; ez a körülmény igen korai keletkezésre mutat. Hasonló onomatopoeitikus eredetű szavak más finnugor nyelvekben is vannak: vog. (T.) *räsk-* 'rezeg, mozog (mint az uszár szőre)'; votj. (Sz.) *žecjrat-* 'ringatódik, himbálódik'; cser. (KH.) *räze-, ärze-* 'leráz {bogyókat a virágzatról, kalászról}; ráz(za) (az ajtót)'; stb. A magyar szó ezzel való etimológiai összefüggése nem teljesen kizárt, de nem is bizonyítható. A palatoveláris párhuzamosság alapján a *ráz* a →*rezzeszt* és a →*reszel*, →*reszket* szócsalád tövével áll összefüggésben. A 7. jelentés a vajkészítés egy régi módjáról tanúskodik: a vaj kicsapódását a fedett edény rázogatóásával érték el. A 8. jelentés is több évtizeddel korábbi keletkezésű, mint első adata.

📖 FUF. 19: 182; NyIrK. 3: 85; TESz.; MSzFE. *rözög* a.; EWUng. • Vö. *reszel*, *reszket*, *rezzeszt*, *rozzant*

razzia **A:** 1841 *razzia* (MNY. 66: 340) **J: 1.** 1841 'csetepaté, csatározás; portya | Scharmützel; Streifzug' (MNY. 66: 340) (↑); **2.** 1875 'rajtaütésszerű ellenőrzés | überraschende Kontrolle' # (NSz.)

■ Francia jövevényt, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *razzia* 'rablóportya, fosztogatás; körözés, nyomozás'; – vö. még ném. *Razzia* 'rajtaütésszerű ellenőrzés'. A franciában az arabból terjedt el arab (é.-afr.) *ġāzīya* 'rablóportya, fosztogatás'; a francia szó szókezdő *r*-je hanghelyettesítéssel keletkezett. (≈) Megfelelői: ol. *razzia*; cseh *razzia*; stb.: 'portyázás; razzia'. (△) A szó ma csak a 2. jelentésében használatos.

📖 TESz.; EWUng.

rázsa × **A:** 1550 *raso* (Századok 1975: 780); 1599 *Rassatt* (MNY. 67: 230); 1609 *rázsa* szoknya [✂] (Radvánszky: Csal. 2: 133); 1624 elő**rása** (Oklsz.); NYJ. *rásóvászomból* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1550 'egy fajta gyapjúsövet | Art Wollstoff' (Századok 1975: 780) (↑); **2.** 1792 'félvászon | Halbleinwand' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Olasz jövevényt. | (≡) Ol. (R.) *rascia* 'egy fajta gyapjúsövet' [? < ol. (R.) *Rascia* [HN.] 'a régi Szerbia egy területe' < szbhv. (R.) *Raška* [HN.] 'ua.']. A szó az olaszban összekeveredett az ol. *raso* 'finom selyemszövet' szóval, amely valószínűleg az észak-franciaországi Arras város nevére megy vissza, ahol ezt a szövetet előállították. (≈) Megfelelői: sp. *raja*; szbhv. *rasa*; stb.: 'egy fajta szövet'. (△) A szó belseji *zs*-hez vö. *rizsa* (→*rizs*), →*rózsa* stb. (⊂) Valószínűleg idetartozik: *ráksa* 'egy fajta szövet' (1771: MNY. 90: 124), amelynek átadó nyelve azonban tisztázatlan. A (R.) *rás* 'egy fajta gyapjúsövet' (1788: MNY. 13: 260) a ném. *Rasch* 'ua.' szóból ered, amely etimológiailag összefügg az ol. *raso* (↑) szóval.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 931; TESz. *rása* a.; EWUng.

ré → *reves*

reagál → *reakció*

reakció **A:** 1795/ *reactioja* (MNY. 84: 251); 1837/ *reactió* (NSz.); 1848 *reaktiót, reakció* (NSz.) **J:** 1. 1795/ 'kémiai kölcsönhatás; (oda-vissza) váltakozó hatás | chem Wechselwirkung; Rück-, Gegenwirkung' (MNY. 84: 251) (↑); 2. 1837 '⟨a politikában:⟩ haladó erők visszaszorítására való törekvés | Widerstand gegen fortschrittliche Bestrebungen, Reaktion ⟨Polit⟩' (Nyr. 99: 365) **Sz:** ~s 1884 *reakciós* (BpHírlap 1884. jan. 3.: 2); 1900 *reakcióso* (NSz.)

reagál **A:** 1843 *reagál* (PestiH. 1843. szept. 17.: 630); 1875 *reagáltak* (NSz.) **J:** '(hatásra) visszahat | reagieren'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *reactio* 'reagálás', (h.) 'ellenhatás' | lat. *reagere* 'visszaűz', (k.) 'ellensúlyoz' [vö. lat. *agere* 'mozgat, indít, hajt; tesz, cselekszik' (→*ágál*)]. (≈) Megfelelői: ném. *Reaktion, reagieren*; fr. *réaction, réagir*; stb.: 'reakció', 'reagál'. (△) A főnév politikai jelentése a franciából terjedt el.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ágál, reaktívál*

reaktív → *reaktívál*

reaktívál **A:** 1790–1800/ *reactivalta* (NSz.); 1900 *Reaktivál* (Tolnai: MagySz.); 1926 *Reaktivál* (Horovitz: IdSzMagy.) **J:** 'újra szolgálatba állít ⟨vkit, ill. vmit⟩ | wieder in Dienst stellen ⟨jmdn bzw. etw⟩; wieder aktiv machen ⟨Chem⟩'

reaktív **A:** 1949 *reaktív* (NSz.) **J:** '(hatásra) visszaható | reaktiv'

reaktor **A:** 1954 *atomreaktort* (NSz.) **J:** 'atomfizikai v. vegyi reakciók előidézésére való berendezés | Reaktor'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *reaktivieren*; ang. *reactivate*; ol. *riattivare*; stb.: 'reaktívál' | ném. *reaktiv*; ang. *reactive*; fr. *réactif*; stb.: 'reaktív' | ném. *Reaktor*; ang. *reactor*; fr. *réacteur*; stb.: 'reaktor'. Ezekhez vö. lat. *re-* 'ismét, vissza' + lat. *activus* 'cselekvő' szavakat; vö. még lat. *reagere* 'visszaűz'; vö. *reagál* (→*reakció*). (⇒△) A magyarba valószínűleg a németből kerültek át. (△) A melléknév és a főnév megfelelői tudományos, ill. műszaki szakszavak, amelyek az egyes nyelvekben nagyjából egyidejűleg jelentek meg.

📖 EWUng. • Vö. *reakció*

reaktor → *reaktívál*

reál → *realitás*

reális → *realitás*

realista → *realitás*

realitás **A:** 1620/ *realitással* (MNY. 79: 247); 1851 *reálitásom* (NSz.) **J:** 1. 1620/ 'valóság; valószerűség | Realität; Reale' (MNY. 79: 247) (↑); 2. 1848 'ingatlan vagyon; hagyaték | Realvermögen; Nachlassenschaft' (NSz.); 3. 1860 'valóságérzék | Wirklichkeitssinn' (NSz.)

reális A: 1760 *realis* (NSz.); 1789/ *realisoknak* (NSz.) J: 1. 1760 'valóságos, tényleges | sachlich, wirklich' (NSz.) (↑); 2. 1789/ 'valószerű, a valósághoz igazodó | der Realität entsprechend, realistisch' # (NSz.) (↑)

realista A: 1760 *Realifták* (MNY. 63: 225); 1862/ *realista* (NSz.) J: <FN> 1. 1760 'a realizmus követője | Anhänger des Realismus' (MNY. 63: 225) (↑); 2. 1904 'reáliskolai tanuló | Realschüler' (Radó: IdSz.) | <MN> 1877 'a realizmus irányzatát, jellegét illető, arra vonatkozó | den Tendenzen, Merkmalen des Realismus entsprechend' (NSz.)

realizál A: 1795/ *realisálodhatik* [sz.] (NSz.); 1796 *realizáltatva* [sz.] (NSz.); 1801 *realizáлом* (NSz.) J: 1. 1795/ 'megvalósít, valóra vált | verwirklichen' (NSz.) (↑); 2. 1857 'értékesít, pénzzé tesz | zu Geld machen' (NytudÉrt. 93: 132); 3. 1966 'vminek tudatában van, vminek tudatára ébred | sich einer Sache bewußt sein, werden' (NytudÉrt. 93: 132)

reál A: 1798 *Reáloskola* (NSz.) J: <MN> 1. 1798 'természettudományi {iskola, tagozat} | naturwissenschaftlich, Real- {Schule, Sektion}' (NSz.) (↑); 2. 1848 'gyakorlati | praktisch' (NSz.); 3. 1884 'valóságos, reális | wirklich' (MagyLex. 14: 255) | <FN> 1916/ 'természettudományi tagozatú iskola, reáliskola | Realschule' (NSz.)

realizmus A: 1822 *Realismus* (Aurora 316); 1839 *realismus* (NSz.); 1882 *realizmust* (NSz.) J: 1. 1822 'a tárgyi valóság létét és fontosságát hirdető filozófiai irányzat | Realismus (Philos)' (Aurora 316) (↑); 2. 1856 ? 'a tárgyi valóság (elemeinek) művészi ábrázolása | Realismus (Kunst)' (NSz.), 1882 'ua.' (NSz.) (↑)

■ A szócsalád **realitás**, **reális**, **realista**, **realizál** tagjai latin jövevényszók. | (≡) Lat. (k.) *realitas* 'birtok(lás)', (h.) 'ua.; valóság' | lat. (k.h.) *realis* 'valóságos; tényleges' [< lat. *res* 'dolog, holmi'] | lat. (h.) *realista* 'a realizmus híve' | lat. (k.) *realizare* 'megvalósít', (h.) *realisare* 'megvalósít'. (≈) Megfelelői: ném. *Relität*, *real* és *reell*, *Realist*, *realisieren*; fr. *réalité*, *réel*, *réaliste*, *réaliser*; stb.: 'valóság', 'reális és tényleges', 'realista', 'realizál, megvalósít'. A magyar szó jelentését a nemzetközi és a német minta is alakította.

■ A **reál** német jövevényszó. | (≡) Vö. ném. *real* 'tárgyilagos; valóságos' [< lat. *realis* (↑)]. (△) A melléknévi 1. és a főnévi jelentés a magyarban keletkezett a *reáliskola* (↑) alapján; ez a ném. *Realschule* 'középiskola' részfordítása.

■ A **realizmus** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *Realismus*; ang. *realism*; fr. *réalisme*; stb.: 'realizmus'. Legkorábról a franciából mutatható ki. (⇒△) A magyarba főleg a németből került át.

📖 TESz. *reális* a.; NytudÉrt. 93: 132, 109: 17; EWUng. • Vö. *rébusz*, *respublika*

realizál → *realitás*

realizmus → *realitás*

rebarbara A: 1577 k. *Reubarbaromoth* (OrvK. 212); 1578 *Rhabarbarum*, *Reubarbara*, *Rhabarbara* (Gombocz E.: BotTört. 51); 1798 *Ráborbály* (NSz.); 1825 *Rebárbára* (NSz.); 1881 *rebarbarára* (NSz.); NYJ. *lebarbara*, *reborbora* (ÚMTsz.) J: 1. 1577 k. 'a sóskával rokon, igen nagy levelű, hosszú, húsos szárú növény | Rhabarber (Pflanze) (Rheum)' (OrvK. 212) (↑); 2. 1780 'ez a növény mint hashajtószer | Rhabarber (Abführmittel)' (NSz.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Rhabarber*; fr. *rhubarbe*, (R.) *reubarbe*; ol. *rabarbaro*; sp. *ruibarbo*; szbhv. *rabarbar*, *rabarbara*, *rebarbara*; stb.: 'rebarbara'. Vö. még lat. (k.) *rheu barbarum*, *rhabarbarum* 'ua.'; [< gör. *ῥᾱ βάραβρον* 'ua.', tkp. 'valószínűleg külföldi, a Volga

mentéről származó <növény>’. A Kínából származó növény neve az újperzsából került a görögbe; vö. újperzsa *rēwend* ’rebarbara’. Részben a latin, részben az olasz nyelvi hatás által vált elterjedté. (⇒△) A magyarba a középlatinból és az olaszból került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *barbár*

rebben → *rebeg*²

rebbent → *rebeg*²

rebeg¹ **A:** 1410 *Rebegew* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1527 *rőbőgő* [sz.] (ÉrdyK. 64); 1805 *rebég* (NSz.); 1834 *rebengő* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1410 ? ’dadog, hebeg; dünnyög, érthetetlenül beszél | stammeln, stottern; murmeln, undeutlich sprechen’ (Oklsz.) (↑), 1527 ’ua.’ (ÉrdyK. 64) (↑); 2. 1560 k. ’brekeg, kuruttyol <béka>; karattyol, lotyog <személy> | quaken <Frosch>; schwätzen <Person>’ (GyöngySzt. 3169.); 3. 1574 k. ’<beszéd közben> remeg, reszket, akadozik <nyelv, ajak, száj> | beim Sprechen zittern, beben, stocken <Zunge, Lippe, Mund>’ (NySz.); 4. 1643 ’gőgicsél, gügyög <gyermek> | lallen <Kind>’ (Comenius: Jan. 44); 5. 1752 ’<meghatódottságtól, felindultságtól stb.> halkán v. nehezen mond vmit | lispeln, etw im Flüsterton sagen <vor Ergriffenheit, Erregung usw.>’ (NSz.); 6. 1939 ’rebesget, híresztel | munkeln’ (Ethn. 50: 16)

rebesget **A:** 1584 *rebesgetem* (NySz.); 1750 *rőbösgetem* (Wagner: Phras. *Fero* a.); 1763 *repesgettek* (NSz.); 1805 *rebésget* (NSz.) **J:** 1. 1584 ’mondogat, emleget; hirdet | öfter erwähnen; verkünden’ (NySz.) (↑); 2. 1621 ’dadog, hebeg; dünnyög | stammeln, stottern; murmeln’ (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1636 ’gügyög, beszélni kezd <gyermek> | lallen, zu sprechen beginnen <Kind>’ (NySz.); 4. 1644 ’vmit sottogva mond, vmiről sottogva beszél; híresztel | flüsternd sprechen, munkeln’ (MonTME. 5: 256); 5. 1824 ’<meghatottságtól, felindultságtól stb.> halkán v. nehezen szól; rebeg | lispeln, etw im Flüsterton sagen <vor Ergriffenheit, Erregung usw.>’ (NSz.)

rebez † **A:** 1643 *rebezi* (Comenius: Jan. 185) **J:** ’megbízhatatlanul fecseg | unverlässlich schwätzen, munkeln’

rebes △ **A:** 1832 *rebes* (NSz.) **J:** 1. 1832 ’rebesget, híresztel | munkeln’ (NSz.) (↑); 2. 1843 ’meghatottan szól, rebeg | lispeln <vor Ergriffenheit, Erregung usw.>’ (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⇒△) A szótó a →*rebeg*² szócsaládjának tövével azonos. A *rebeg* szócsaládjában a beszédtevékenységre vonatkozó jelentések uralkodnak, míg a →*rebeg*² szócsaládjában a mozgásra vonatkozó jelentések. A *rebeg* 3. jelentésében mindkét jelentésárnyalat megtalálható, ezért valószínűleg az lehetett az eredeti jelentés. A szóvégek gyakorító képzők. A →*remeg* alapján mind a →*rémül*, →*repül* igék szócsaládjában, mind az *ő*-s változatok tövében számolni lehet az eredeti *e*-vel. A *rebeg*¹ 2. jelentéséhez vö. A →*rekeg*, →*repeg* (→*reped*). A *rebesget* leginkább a 4. jelentésében használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rebeg*², *remeg*, *rémül*, *repül*

rebeg² **A:** 1560 k. *rebegni* [sz.] (GyöngySzt. 3152.); 1805 *rebég* (NSz.); 1838 *Rebeng* (Tzs.); 1867 *repegő* [sz.] (NSz.); NYJ. *röbbög* (MTsz.) **J:** 1. 1560 k. ’tántorog, dülöngél, szédeleg | taumeln’ (GyöngySzt. 3152.) (↑); 2. 1653 ’rezeg <levegő, hang, húr stb.> | schwingen <intrans.>’ (NyÍrk. 14: 176); 3. 1664 ’remeg, reszket | zittern, beben’ (MonÍrók. 8: 367); 4. 1757 ’retteg, fél; ijedez | sich fürchten; sich (immer wieder) erschrecken’ (NSz.); 5. 1804

'libeg-lobog | flattern, wehen' (NSz.); **6.** 1876 'rángatózik, rezzen <szemhéj> | zucken <Augenlid>' (Nyr. 5: 266); **7.** 1941 'hunyorog, reszket <csillag> | flimmern <Stern>' (ÚMTsz.)

repes² A: 1562 *Repese* (NySz.); 1578 *röpösöt* (Bornemisza: ÖrdKís. 201); 1771 *röbösse* (NSz.); 1870 *rèpès* (CzF.) **J: 1.** 1562 'mozgolódik, mocorog; mozdul, moccan | sich (hin und her) bewegen; sich rühren' (NySz.) (↑); **2.** 1578 '〈örömtől, izgalomtól stb.〉 erősen ver, ugrál, remeg <szív> | stark pochen <Herz vor Freude, Erregung usw.〉' (Bornemisza: ÖrdKís. 201) (↑); **3.** 1769 'ujjong; lelkesedik | jubeln; sich begeistern' (NSz.); **4.** 1786 '〈szem, pillantás> ide-oda villan, reszket | sich hin und herrichten <Blick>, zittern <Auge>' (NSz.); **5.** 1804 'libeg-lobog | flattern' (NSz.); **6.** 1816 'csapong (érzés, gondolat) | schweifen <Gefühl, Gedanke>' (NSz.); **7.** 1851 'hunyorog, reszket <csillag>; rezeg, reszket, remeg <fény, árnyék> | flimmern <Stern>; schwanken <Licht, Schatten>' (NSz.); **8.** 1853 'rángatózik <szemhéj> | zucken <Augenlid>' (NSz.); **9.** [~ *vmiért*] 1881 'sóvárog, reszket vmiért | nach etw lechzen' (NSz.)

repedez × A: 1604 *röpdözöt* [?] (NySz.); 1788–1789 *repedez* (NSz.); 1793 *rebedezésekkel* [sz.] (NSz.); 1861 *rebbedezni* [sz.] (MNysz. 6: 346); 1863 *Rébédözni* [sz.] (Krisa [szerk.] Vadr. 514); 1870 *repedéz* (CzF.) **J: 1.** 1604 'mozgolódik, mocorog | sich (hin und her) bewegen' (NySz.) (↑); **2.** 1788–1789 'repes <szív> | stark pochen <Herz vor Freude, Erregung>' (NSz.) (↑); **3.** 1793 'ijedezik, rémüldözik | sich (immer wieder) erschrecken' (NSz.) (↑); **4.** 1861 'rángatózik <szemhéj> | zucken <Augenlid; Arm des kleinen Kindes im Schlaf>' (MNysz. 6: 346) (↑); **5.** 1886 'fickándozik, emelgeti magát <kisgyermek> | zappeln <kleines Kind>' (Nyr. 15: 188); **6.** 1935 'hunyorog, reszket <csillag> | flimmern <Stern>' (Csűry: SzamSz. *repedez* a.)

rébzik × A: 1750 *rébzenek* (NSz.); 1787 *répzik* [▽] (NSz.); 1792 *repzetteken* (NSz.) **J: 1.** 1750 'sejlik, rémlik, a képzeletben megjelenik; vhogyan, vmilyennek látszik | vorschweben; den Anschein haben' (NSz.) (↑); **2.** 1772 'káprázik <szem> | flimmern <vor den Augen>' (NSz.); **3.** 1773 'reszket, borzong; megrezzen, megborzad | schaudern; erzittern' (NSz.)

rebben A: 1785 *Rebbenö* [sz.] (NSz.); 1865 *röppenése* [sz.] (NSz.); NYJ. *rëbbenős* [sz.] (ÚMTsz.); *röbbenyik* [□] (MNyj. 16: 22) **J: 1.** 1785 'rezzen, rezdül; moccan, mozdul | erzittern; sich rühren' (NSz.) (↑); **2.** [gyakran *fel~*, *meg~*] 1805 'ijed, felriad, megriad | erschrecken' (NSz.); **3.** 1838 '〈örömtől, izgalomtól stb.〉 dobban <szív> | pochen <Herz vor Freude, Erregung usw.〉' (Tsz.)

rebbent A: 1851/ *megrebbenték* (NSz.) **J: 1.** 1851/ 'rebbenni készlet, rezzent, riaszt | aufschrecken <trans.〉; in Bewegung setzen' (NSz.) (↑); **2.** 1885 'rebbenő, rezzenő mozdulatot végez, <szárnyával> csap, legyint <madár> | eine plötzliche Bewegung machen, mit den Flügeln schlagen <Vogel>' (NSz.)

■ Onomatopoeitikus eredetű szócsalád. | ☹ A szótő a →*rebeg¹* szócsaládjának tövével azonos. A →*rebeg²* szócsaládjában a rebbenő, rezzenő mozgásra utaló jelentések uralkodnak, míg a *rebeg¹* szócsaládjában a sajátos beszédtevékenységgel kapcsolatos jelentések; az eredeti jelentéshez vö. a →*rebeg¹* 3. jelentését. A szavégek különféle igeképzők. A *repes²* stb. szó belseji *p*-jéhez vö. →*repül*. Az izgalmat, rémületet kifejező jelentésekhez vö. →*remeg*, →*rémül*, amelyek etimológiai kapcsolatban is vannak a *rebeg²* szócsaláddal. ☹ Ugyanebből a töből különböző névszóképzőkkel, ill. igeképzőkkel: *rebences* 'ijedős, félénk' (1831/: NSz.); *rebedeg* 'epilepszia, nyavalyatörés; egy fajta vérvesztéssel és hidegleléssel járó állatbetegség' (1834: Kassai: Gyökerésző 3: 195), 'betegeskedő, beteges <személy>; ijedős, félénk' (1898 k.: ÚMTsz.), ill. *rebzsik* 'tetszik' (1838: Tsz.); *rebenckedik* 'fél, megijed' (1861: MNysz. 6: 340); *rebzseg* 'remeg <szemhéj>; ficáncol, mozgolóik <kisgyerek>' (1861: MNysz. 6: 346).

📖 TESz. *repes¹* a., *rebences* a. is, *rébzik* a. is; EWUng. • Vö. *rebeg¹*, *remeg*, *rémül*, *repül*

rebellál → *rebellis*

rebellió → *rebellis*

rebellis Δ **A:** 1569 *rebellisekkel* (MNY. 90: 124); 1798 *rébellis* (NSz.) **J:** <FN> 1569 'lázadó, pártütő személy | Rebell' (MNY. 90: 124) (↑) | <MN> 1618/ ? 'lázadó, pártütő {személy} | rebellisch' (MNY. 66: 341), 1644 'ua.' (Horváth M.: NEI.)

rebellió Δ **A:** 1598 *rebellioth* (MNY. *insurrekció* a.); 1616 *rebellióia* (NySz.); 1727 *Rebeliát* (MNY. 10: 85); 1794 *Rébelliónak* (NSz.) **J:** 'lázadás, zendülés | Rebellion'

rebellál † **A:** 1657–1658 *rebellálván* [sz.] (MNY. 66: 340) **J:** 'lázad, zendül | rebellieren'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *rebellis* 'lázadó, vki v. vmi ellen fölkelő <személy>', *rebelles* [többes szám] 'lázadó, önfejű emberek' | lat. *rebellio* 'lázadás, felkelés' | lat. *rebellare* 'fellázad, felkel', tkp. 'a harcot, háborút felújítja' [vö. lat. *bellum* 'háború, harc']. (≈) Megfelelői: ném. *Rebell*, *rebellisch*, *Rebellion*; fr. *rebelle*, *rébellion*; stb.: 'lázadó, pártütő, rebellis <fn>', 'lázadó, pártütő, rebellis <mn>', 'lázadás, pártütés, rebellió'; – ném. *rebellieren*; ang. *rebel*; stb.: 'fellázad, felkel'. (⊕) A *rebellis* szóvégi *s*-éhez vö. →*április*, →*glóbus* stb.

📖 TESz. *rebellió* a.; EWUng. • Vö. *duellum*, *ribillió*

rebes → *rebeg*¹

rebesget → *rebeg*¹

rebez → *rebeg*¹

rébusz **A:** 1844 *rebus* (NSz.); 1853/ *rébuszt* (NSz.) **J:** **1.** 1844 '(kép)rejtvény, talány, fejtörő | (Bilder)rätsel' (NSz.) (↑); **2.** 1853/ ? 'rejtélyes, talányos kifejezés | rätselhafter Ausdruck' (NSz.), 1885 'ua.' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Rebus*; ang. *rebus*; fr. *rébus*; stb.: 'rejtvény, talány, rébusz'. A franciából terjedt el [< lat. *res*, *rebus* [többes szám, ablatívusz] 'dolog, tárgy']. A szó a pikárd diáknyelvben keletkezett, a különböző dolgok, tárgyak körülírására, képrejtvényekre alkalmazták. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *realitás*

rébzik → *rebeg*²

rece **A:** 1553 *Reche* (MNY. 72: 127); 1564 *Ryczás* [sz.] (OkI Sz. *keszkenő* a.); NYI. *recce* (MNY. 33: 143) **J:** **1.** 1553 'háló; halász- ill. vadászhaló | Netz; Fangnetz' (MNY. 72: 127) (↑); **2.** 1580 'hálószerű kézimunka; csipke | Netzarbeit, Filetarbeit; Spitze' (MNY. 63: 97); **3.** 1604 'finom rovátkák v. kiemelkedések sorozata | Riffelung' # (Szenczi Molnár: Dict.); **4.** 1802 'érhálózat vmely szervben | Gefäßnetz' (NSz.); **5.** 1810 'háló szeme | Masche' (NSz.); **6.** 1834 'recés gyomor; recés hashártya | Netzmagen; Duplikatur des Bauchfells' (NSz.) **Sz:** ~**s** 1564 (OkI Sz. *keszkenő* a.) (↑) | ~**z** 1784 *retzéz* (Baróti Szabó: KisdedSz. 68)

■ Olasz jövevényszó. | (≡) Ol. *rezza* 'halásháló', (R.) *reza* 'ua., hálószerű anyag', (fri.) *rizze* 'szál; gereben', (tr.) *rizo* 'hajháló' [lat. *rete*, *retia* [többes szám] 'háló']. (△) A szóvégi *e* vagy az olasz többes szám jelének átvétele, vagy hangrendi kiegyenlítődés eredménye. A *rica* változat az olasz egyes számú alak átvétele. – A magyarba halászati műszóként került. A 2–4. jelentés metafora; az 5. jelentés metonímia. A 6. jelentés önállósulás útján alakult ki a *recés háj* 'zsírpárna' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 87) szószerkezetből.

📖 MNy. 29: 240; TESz.; EWUng. • Vö. *recefice*¹, *retikül*, *ritka*

réce A: 1211 ? *Reche* [szn.] (Oklsz.); 1395 k. *reche* (BesztSzj. 1176.); 1560 k. *reche* (GyöngySzt. 1388.); 1585 *Récze* (Cal. 67) **J:** 'kacsa | Ente'

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | (△) Vagy a *ruc* → *ruca* kacsahívogató szó adatokkal nem alátámasztható palatális párjából keletkezett kicsinyítő képzővel, vagy a → *receg* tövéből jött létre, főnevesült melléknévi igenévként *-e* képzővel. Mivel az állatsalogató szó és az igei tövé végű soron azonos, a két értelmezés tulajdonképpen nem zárja ki egymást; vö. → *csibe*, → *zsiba* stb. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak más nyelvekben is megtalálhatók: ném. (N.R.) *rätsch* 'gácsér', *rätsche* 'kacsa'; rom. *rață*, (N.) *reață* 'ua.'; szln. *raca*, (N.) *réca* 'ua.'; stb. A *réce* alakváltozat hosszú *é*-je hangsúlyos helyzetbeli hangzónyúlással keletkezett, mellette még sokáig használatos volt az eredeti *rece* alak is. – A Dunántúlon és Erdély középső részein élő nyelvjárási szó; az állattani szaknyelvben főleg olyan jelzős szószerkezetekben fordul elő, mint a *kanalas réce*, *tőkés réce* stb.

📖 Knieszsa: SzlJsz. 727; TESz.; Benkő: FiktI. 101; EWUng. • Vö. *receg*, *ruca*

recece A: 1884 *reczecze* (Nyr. 13: 384); 1908 *Reczecze* (NSz.) **J:** '⟨refrén, visszatérő sor, ill. tánc közben elhangzó felkiáltás mint indulatszó⟩ | ⟨als Kehrreim bzw. Ausruf beim Tanz gebrauchte Interj.⟩'

recefice² A: 1957 *recefice* (Bálint: SzegSz.) **J:** '⟨refrén, visszatérő sor, ill. tánc közben elhangzó felkiáltás mint indulatszó⟩ | ⟨als Kehrreim bzw. Ausruf beim Tanz gebrauchte Interj.⟩'

■ A szócsalád alapj, a **recece** onomatopoetikus eredetű. | (△) Önkéntelen hangkitörésből keletkezett.

■ A **recefice²** származékszó. | (△) A *recefice²* játshi szóalkotással keletkezett a *recece* szóból, a → *recefice¹* hatására.

📖 TESz.; EWUng.

recefice¹ × A: 1770/ *Reczeficzés* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1770/ 'fátyol; csipke | Schleier; Spitzen' (NSz.) (↑); 2. 1786 'csecsebecse, dísz tárgy | Nippsache' (NSz.)

■ Játshi szóalkotással keletkezett ikerszó. | (△) A → *rece* 'hálókötés; csipke' szóból keletkezett. A kialakulásmódjához vö. → *csecsebecse*, → *csigabiga* stb. A 2. jelentés a dísz tárgyak díszítettségével, csipkéivel magyarázható.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rece*

recefice² → recece

receg × **A:** 1643 *retzeg* (Comenius: Jan. 32); 1870 *reczég* (CzF.); NYJ. *rëccëg* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1643 'hápog {kacsa} | schnattern {Ente}' (Comenius: Jan. 32) (↑); 2. 1792 'recseg, zörög | klappern' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 3. 1897 'inog, rezeg | wackeln, zittern' (MTsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | (△) A szótő a →*réce* szócsaládjának tövével azonos, és a →*recseg*, valamint a →*retyeg* tövével függ össze. A szóvég gyakorító képző. A 3. jelentés metonímia, esetleg a *rezeg* (→*rezzeszt*) hatására.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *réce*, *recseg*, *retyeg*, *ruca*

recept → *receptum*

recepta → *receptum*

receptum † **A:** 1550–1575 *receptum* (MNy. 84: 251) **J:** 'gyógyszer, orvosság | Arznei'

recepta † **A:** 1557 *reczebtát* (Horváth M.: NEL.); 1558 *recepta* (Horváth M.: NEL.) **J:** 'orvosi vény, rendelvény | Arzneiverordnung'

recept **A:** 1787 *Receptet* (NSz.); 1817 *Recepjtét* (NSz.); 1898 *recefet* [tárgyeset] (NSz.); NYJ. *receft*, *recet* (Bálint: SzegSz.); *recept* (MTsz.); *rëcëpt* (MNy. 3: 127); *recitot* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1787 'orvosi vény, rendelvény | Arzneiverordnung' # (NSz.) (↑); 2. 1806 'követendő mód, eljárás | zu befolgendes Verfahren' (NSz.); 3. 1865/ 'elkészítési mód {ételek} | Kochrezept' # (NSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, a **receptum**, **recepta** latin (k.) jövevényszók. | (≡) Lat. (k.tud.) *receptum* 'gyógyszerrecept', tkp. 'a vett, elkészített dolog' [< lat. *recipere* '(vissza-, fel)vesz'] | lat. (k.tud.) *recepta* 'gyógyszerrecept', tkp. 'a vett, az elkészített dolog'. Az orvos a rendelvény teljesítésére a gyógyszerészt a *recipe* 'végy!' szóval utasította; a gyógyszerész az utasítás végrehajtását a lat. *receptum* 'vettem; elkészítettem' rávezetésével igazolta, ebből jött létre a szó gyógyszerrecept jelentése főnevesüléssel. A gyógyszer jelentés a m. *receptum*-ból keletkezett metonimikusan.

■ A **recept** német jövevényszó. | (≡) Ném. *Rezept* 'gyógyszerrecept; ételrecept' [< lat. (k.tud.) *receptum* (↑)]. (≈) Megfelelői: holl. *recept*; cseh *recept*; stb.: 'recept'. (⊖) Idetartozik: (R.) *recipe* 'gyógyszerrecept' (1793: NSz.), 'ételrecept' (1809: uo.), ez metonimikus jelentésbővüléssel a lat. *recipe* (↑) szóra megy vissza. Idetartozik még a *recefice* 'postai elismervény, feladóvevény' (1862: Üstökös 1862. máj. 10.: 161); a hangalakot a →*recefice*¹ vagy a →*recefice*² befolyásolhatta.

📖 TESz. *recept* a.; EWUng. • Vö. *kapacitás*

recsen → *recseg*

recseg **A:** 1723 *recsegése* [sz.] (NySz.); 1805 *rëcsëg* (NSz.); 1820 *röcsögnek* (NSz.) **J:** 1. 1723 '{tücsök} ciripel | zirpen {Grille}' (NySz.) (↑); 2. 1786 '{tárgy} töréskor stb. élesen pattogó, ropogó hangot ad | krachen, knarren' # (NSz.); 3. 1789 '{hangszer, rádió stb.} fülsértő, zörejszerű hangon szól; {személy} ilyen hangon beszél | schnarren {Musikinstrument, Radio usw.}' # (NSz.); 4. 1794 '{madár} kellemetlen, rekedt hangot ad | einen unangenehmen,

heiseren Laut hervorbringen ⟨Vogel⟩' (NSz.); **5.** 1809/ 'éles, metsző hangon beszél | schrill sprechen' (NSz.)

reccsen **A:** 1787 *rettsent* (NSz.); NYJ. *röccsen* (Bálint: SzegSz.) **J:** **1.** 1787 '⟨szilárd, főleg fából való tárgy külső hatás következtében⟩ hirtelen éles, recsegő hangot ad | knacken, knacksen' # (NSz.) (↑); **2.** [főleg igekötővel] 1873 '⟨sár⟩ összefagy | gefrieren ⟨Kot⟩' (Nyr. 2: 325)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ A szótó a →*receg*, →*retyeg* tövével függ össze. A szóvégek gyakorító és mozzanatos képzők. A *reccsen* 2. jelentése metonímia.

■ A **reccsen** származékszó. | ⊕ A *reccsen* veláris párhuzamos alakjaként idetartozik a (N.) *roccsan* 'pattog, ropog' (MTsz.). – Talán ugyanebből a töből keletkezett folyamatos melléknévi igenévképzővel: 1211 *Reche* [SZN.] (PRT. 10: 512).

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *receg*, *retyeg*

red → *redel*

redel × **A:** 1395 k. *redelth* [sz.] (BesztSzj. 630.); 1405 k. *regleth* [sz.] (SchlSzj. 1198.); NYJ. *rödēlni* [sz.] (ÚMTsz.); *rödöl* (ÚMTsz.) **J:** 'ráncol, redőz | runzeln, falten'

red × **A:** 1828 *red* (TudGyűjt. 2: 58), de vö. →*redős*; 1857 *regy* (MTsz.); NYJ. *röd*, *rögy* (MTsz.) **J:** **1.** 1828 'ránc, redő | Runzel' (TudGyűjt. 2: 58) (↑); **2.** 1828 'ráncos fakéreg | runzelige Baumrinde' (TudGyűjt. 2: 58) (↑); **3.** 1829 'sor | Reihe' (TudGyűjt. 11: 94); **4.** 1857 'évgyűrű | Jahresring' (MTsz.) (↑)

■ A szócsalád alapja, valószínűleg a **redel** feltehetőleg jövevényszó a szerbhorvátból vagy a szlovénból. | ⊕ Szbhv. *rediti* 'rendez, elrendez'; szln. *rediti* 'rendez, elrendez' [az eredetéhez vö. →*rend*]. ⊕ A magyarban jelentésszűkülés ment végbe. Az 1405 körülről adatolt változat az [l]-es tőtipus hatását tükrözi.

■ A **red** elvonás. | ⊕ A *red* a *redel*-ből keletkezhetett elvonással. Nem zárható ki azonban, hogy ez a főnév ugyanannak a szláv szónak a denazalizált alakjából származik, amelyre a →*rend* eredeti változat is visszamegy; a hangtanához vö. →*donga* ~ *duga*, →*munka* ~ *muka* stb. Valamelyik szláv nyelvből való származtatása esetén a szóföldrajzi érvek a szerb vagy a szlovén mellett szólnak. Ha a főnév jövevényszó, a *redel* talán származékszó is lehet, bár ezt a magyarázatot szótörténeti adatok nem támasztják alá.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 728; MNy. 63: 356; TESz. *red* a.; EWUng. • Vö. *redős*, *rend*

redő → *redős*

redőny → *redős*

redős **A:** 1550 *Redes* (MNy. 10: 326); 1585 *Redős* (Cal. 282); 1708 *Redős* (Pápai Páriz: Dict.); 1835 *redüs* (NSz.) **J:** **1.** 1550 'rücskös, durva felületű | uneben, höckerig' (MNy. 10: 326) (↑); **2.** 1585 'ráncos, redőkbe szedett | runzelig, faltig' # (Cal. 282) (↑)

redő **A:** 1763 *Redö* (NSz.); 1832 *redü* (Kreszn.); NYJ. *regő*, *regyő* (ÚMTsz.); *rödő*, *rödő* (MTsz.) **J:** **1.** 1763 'tartó | Halter' (NSz.) (↑); **2.** 1792 'ránc | Runzel, Falte' # (Baróti Szabó:

KisdédSz. *Redős* a.); **3.** 1843 'redőny, roló | Rollo' (NSz.) **Sz:** ~**z** 1792 *Redőzni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdédSz. *Redős* a.) | ~**zet** 1826 *redőzet* (NSz.)

redőny **A:** 1833 *redőny* (HazKülfTud. 1833. dec. 28.: 426); 1835 *redőny* (Kunoss: Gyal. *Jalousie* a.); 1840 *redőny* (NSz.) **J:** 'árnyékoló, ablakredőny | Fensterrollladen' #

■ A szócsalád alapja, a **redős** belső keletkezésű, de keletkezésmódja bizonytalan. | (⊕) Feltehetőleg a *red* 'ránc, redő' → *redel* főnévből keletkezett -s melléknévképzővel. Az is lehetséges azonban, hogy a *redős* nem ebből a főnévből, hanem a → *redel* fiktív tövéből származik. A *redős* alak szó belseji *ő*-je vagy félreolvasás eredménye vagy hangzónyúlás következménye olyan melléknevek analógiás hatására, mint a *tehetős* (→ *tesz*).

■ A **redő** elvonás. | (⊕) A *redő* a *redős*-ből jött létre elvonással. Az egyetlen adattal alátámasztható 1. jelentés lexikográfiai félreértés eredményeként születhetett.

■ A **redőny** nyelvújítási szó. | (⊕) A *redőny* nyelvújítási szóalkotás a *redő*-ből -ny névszóképzővel; vö. → *erény*, → *vékony* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *redel*

redukál **A:** 1684 *reducálljátoc* [l-j] (MNY. 80: 377); 1790 *redukáltatott* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1684 'visszavezet | zurückführen' (MNY. 80: 377) (↑); **2.** 1743 'egyszerűsítéssel átalakít, megváltoztat | durch Reduktion umwandeln' (NSz.); **3.** 1790 'csökkent, kevesbít | herabsetzen, vermindern' (NSz.) (↑)

redukció **A:** 1706 *reduktiójokat* (Pusztai); 1817 *reduktziója* (NSz.) **J:** **1.** 1706 'csökkentés | Verminderung' (Pusztai) (↑); **2.** 1817 'átalakítás egyszerűsítéssel, redukálással | Umwandlung durch Reduzieren' (NSz.) (↑); **3.** 1865 'visszavezetés | Zurückführung' (Babos: KözhSzt. *reducálni* a.)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *reducere* 'visszahúzó, -vezet', (k.) 'kémiai' átalakít, visszavezet' [vö. lat. *ducere* 'vezet'] | lat. *reductio* 'visszahúzás, -vezetés'. (≈) Megfelelői: ném. *reduzieren*, *Reduktion*; fr. *réduire*, *réduction*; stb.: 'redukál', 'redukció'. (⊕) Az ige végződéséhez vö. → *ágál* stb. A jelentésváltozás nemzetközi, főleg német hatást mutat.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dózse*

redukció → *redukál*

redves × **A:** 1497 ? *Redwes* [szN.] (OkISz.); 1754 *redves* (NSz.); 1765 *retves* (NSz.) **J:** **1.** 1754 'korhadt, pudvásodó {faanyag} | morsch' (NSz.) (↑); **2.** 1766 'szennyes, szurtos | schmutzig' (NSz.); **3.** 1784 'romlott, odvas {fog}; ilyen fogú ember | kariös; mit kariösen Zähnen {Person}' (MNY. 60: 487); **4.** 1786 ? 'réveteg, zavaros {tekintet} | vom Alter verunstaltet {Gesicht, Person}' (NSz.), 1879 'ua.' (NSz.); **5.** 1786 ? 'öregségtől csúnya, ráncos {arc, személy} | traumverloren, trüb {Auge}' (NSz.), 1789 'ua.' (NSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg szóhasadás eredménye. | (⊕) Előzménye valószínűleg a → *reves* lehetett. A szó belseji *d*-s változat a hasonló jelentésű *odvas* (→ *odú*), → *pudvás* analógiájára keletkezett. Az 1–3. jelentéshez vö. → *reves*; a 4. jelentéshez vö. *redő* (→ *redős*). Az 5. jelentést a *réveteg* (→ *révül*) befolyásolta.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *reves*

referál A: 1548 *referala* (MNY. 90: 125); 1584 *referálták* (Nyr. 91: 77); NYJ. *rëfërál*, *riferál* (ÚMTsz.) J: 1. 1548 'hivatkozik | sich berufen' (MNY. 90: 125) (↑); 2. 1584 'előad, előterjeszt | berichten, vortragen, Bericht erstatten' (Nyr. 91: 77) (↑)

referens A: 1789 *Referense* (NSz.) J: '(hivatali) előadó | Referent'

referátum A: 1847 *referatumban* (Hetilap 1847. aug. 24.: 1090); 1884 *Referatum* [ES. NEM M.] (MagyLex. 14: 265); 1890/ *referátumaikat* (NSz.) J: 'beszámoló, előterjesztés | Bericht, Referat'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, a **referál**, **referens** latin jövevényszók. | (≡) Lat. *referre* 'visszahord, visszahoz; ismételt; értesít, tájékoztat', (h.) *se referre* 'hivatkozik' [vö. lat. *ferre* 'visz, hord, szállít'] | lat. (k.h.) *referens* 'referens, ügyintéző'. (≈) Megfelelői: ném. *referieren*, *Referent*; cseh *referovati*, *referent*; stb.: 'referál', 'referens'. A *referál* szóvégéhez vö. →ágál stb. A *referens* szóvégi s-éhez vö. →evidens stb.

■ A **referátum** német jövevényszó. | (≡) Ném. *Referat* 'beszámoló, előadás; ügykör' [< lat. *referat* 'referálja', amely a lat. *referre* 'visszahord, visszahoz; ismételt; értesít, tájékoztat' (↑) E/3. személyű, felszólító módú igealakja]. (≈) Megfelelői: cseh *referál*; le. *referat*: 'referátum'. (△) A szóvégi *um*-hoz a magyarban vö. →dekrétum, →formátum stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *differencia*, *konferál*, *prelátus*, *reláció*, *szemafor*, *zabrál*

referátum → *referál*

referens → *referál*

reflektál A: 1643 *reflectallyac* [l-j] (MNY. 69: 233); 1807 *reflektáló* [sz.] (NSz.) J: 1. 1643 'elmét, gondolatot' odafordít, arra fordít; figyelemmel van vmire | (Gedanken) auf etw hinlenken; etw beachten' (MNY. 69: 233) (↑); 2. 1807 'tépelődik, töpreng | grübeln, nachdenken' (NSz.) (↑); 3. 1848 'visszaver | zurückstrahlen' (NSz.); 4. 1858 'reflexiót, észrevételt fűz vmihez | Bemerkung an etw knüpfen' (NSz.); 5. 1867 'igényel vmit; számít vmire | beanspruchen; auf etw rechnen' (NSz.)

reflexió A: 1704 *reflexiója* (Pusztai) J: 1. 1704 'észrevétel, megjegyzés | An-, Bemerkung' (Pusztai) (↑); 2. 1769 'elfordulás, elfordítás; visszafordítás | Abwendung; Zurückwenden' (NSz.); 3. 1827 'tépelőzés, töprengés | Grübeleien' (NSz.); 4. 1865 'visszaverődés | Rückstrahlung' (Babos: KözhSzt. *reflectálni* a.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *reflectere* 'visszahajlít, visszafordít', (*animum*) *reflectere* 'elmélkedik' [vö. lat. *flectere* 'hajlik, görbül'] | lat. *reflexio* 'visszahajlítás', (h.) 'észrevétel; megfontolás'. (≈) Megfelelői: ném. *reflektieren*, *Reflexion*; fr. *réfléchir*, *réflexion*; stb.: 'reflektál', 'visszaverődés, reflexió'. (△) A *reflektál* szó ál szóvégéhez vö. →ágál stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *reflektor*, *reflex*

reflektor A: 1833 *reflectorként* (Honművész 1833. dec. 19.: 602); 1842 *reflectorokkal* (NSz.); 1887 *reflektor* (NSz.) J: 1. 1833 'fény- v. hangvisszaverő; fényszóró | Rückstrahler; Scheinwerfer' (Honművész 1833. dec. 19.: 602) (↑); 2. 1865 'tükrös távcső | Spiegelfernrohr' (Babos: KözhSzt. *reflectálni* a.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Reflektor*; ang. *reflector*; fr. *réflecteur*; stb.: '(hang- v.) fényszóró, reflektor'. Az angolból terjedt el [< ang. *reflect* 'visszaver, -tükröz' < lat. *reflectere*

'visszahajlít'; vö. →*reflektál*]. (⇒△) A magyarba főleg a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *reflektál*

reflex A: 1825 *reflexeinél* (TudGyűjt. 9/9: 49); 1854/ *reflexét* (NSz.) J: 1. 1825 'visszaverődés | Rückstrahlung' (TudGyűjt. 9/9: 49) (↑); 2. 1884 'akaratlan reakció, visszahatás vmely ingerre | unwillkürliches Ansprechen auf einen Reiz' # (MagyLex. 14: 266)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Reflex*; ang. *reflex*; fr. *réflexe*; stb.: 'reflex'. Ez a lat. *reflexus* 'visszahajlított, fordított; hátrafordulás, visszafordulás' szóra megy vissza. Vö. még fr. *mouvement réflexe*; ang. *reflex action*: 'reflexmozgás'. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *reflektál*

reflexió → *reflektál*

reform → *reforma*

reforma † A: 1748 *riforma* (MNY. 6: 131); 1763 *reforma* (NSz.) J: 'újító átalakítás, reformálás | Reform'

reformista A: 1819 *Reformistákhoz* (MKurir 1819. nov. 9.: 295); 1832 *reformista* (NSz.) J: 'újító, reformáló | Reformist'

reformer A: 1827 *Reformerektől* (NytudÉrt. 93: 28) J: 'a reformok híve, reformáló | Reformer'

reform A: 1832 *reformokra* (Jelenkor 1832. márc. 28.: 199); 1833 *reformi* [sz.] (NSz.) J: 'újító átalakítás, reformálás | Reform'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **reforma** származása vitatott. | 1. Olasz jövevényszó. | (≡) Ol. *riforma* 'reform' [< ol. *riformare* 'megreformál']. 2. Elvonás. | (△) Belső keletkezésű, elvonás a →*reformál*-ból.

■ A **reformer** német jövevényszó. | (≡) Ném. *Reformer* 'vki, aki reformot sürget v. végrehajt' [< ném. *Reform* 'pozitív változást elősegítő átalakítás']. (≈) Megfelelője: ang. *reformer* 'ua.'.

■ A **reformista**, **reform** nemzetközi szók. | (≡) Vö. ném. *Reformist*; ang. *reformist*; fr. *réformiste*; stb.: 'reformista' | ném. *Reform*; ang. *reform*; fr. *réforme*; stb.: 'reform'. Részben a franciában jött létre a lat. *reformare* 'reformál; megújít' szóból; vö. →*reformál*. (⇒△) A magyarba főleg a németből került. (△) A *reformista* végződése latinosítás eredménye.

📖 TESz. *reformista* a.; EWUng. • Vö. *reformál*

reformáció → *reformál*

reformál A: 1552 megh ... *reformalni* [sz.] (MNY. 90: 125); 1624 *Reformált* [sz.] (NySz.); 1633–1634 *réformálá* (NySz.) J: 1. 1552 'reform útján módosít, megújít | reformieren

⟨Kirche⟩' (MNY. 90: 125) (↑); **2.** 1797 '⟨reformokkal⟩ megújít, megváltoztat | ⟨mit Reformen⟩ erneuern, verändern' # (NSz.)

reformáció A: 1613/ *reformációt* (MNY. 66: 341); 1698 *reformációban* (MNY. 64: 469) **J:** **1.** 1613/ 'hitújítás | Reformation' # (MNY. 66: 341) (↑); **2.** 1763 ? 'átalakítás, reformálás | Umänderung; Reform' (NSz.), 1793 'ua.' (NSz.)

református A: 1620 *reformatusok* (MNY. 74: 512); 1674 *reformátusok* (NySz. gömbölyeg a.); 1859 *reformátos* (NSz.); NYJ. *leformátus* (MTsz.); *lúformátus*, *rēformátus* (ÚMTsz.) **J:** ⟨FN⟩ **1.** 1620 'protestáns személy | Protestant' (MNY. 74: 512) (↑); **2.** 1698 'kálvinista személy | Kalvinist' # (MNY. 64: 468) | ⟨MN⟩ **1.** 1674 'a reformáció hittételeinek megfelelő | den Glaubenssätzen der Reformation gemäß' # (NySz. gömbölyeg a.) (↑); **2.** 1767 'kálvinista | kalvinistisch' # (NSz.)

reformátor A: 1650 *Reformatorunk* (NSz.); 1669 *reformátorainknak* (NySz. 1. szab a.) **J:** **1.** 1650 '(hit)újító személy | Reformator' (NSz.) (↑); **2.** 1812/ 'a reformok híve, reformáló személy | Reformer' (NSz.)

■ Latin jövevénytyszó. | ⊕ Lat. *reformare* 'átformál, átalakít, javít' [vö. lat. *formare* 'alakít, formál'] | lat. *reformatio* 'átalakítás, javítás' | lat. (e.) *reformati* [többes szám] 'reformátusok, kálvinisták', (h.) *református* 'szokásait és tudását újjáalakító ember' | lat. *reformator* 'átalakító, megújító, reformátor'. ⊗ Megfelelője: ném. *reformieren*, *Reformation*, *Reformator*; fr. *réformer*, *réformation*, *réformateur*; stb.: 'megreformál', 'reformáció', 'reformátor'. ⊕ A *reformál*, *reformáció*, *reformátor* szavak a protestantizmus valamennyi irányzatának kialakulására vonatkoznak. – A *református* szó a protesztáns felekezetek szétválása óta csupán a helvét felekezetre, ill. annak híveire (a kálvinistákra) vonatkozik. A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. A népi változatok elhasonulással és tréfás népetimológiával keletkeztek. – A *református* másik megnevezése: →*kálvinista*. Vö. még *kálvangélikus* 'kálvinista' ((1613/: Pázmány: ÖM. 3: 205). – A (R.) *reformáta* 'kálvinista' (1767: NSz.), *reformátum* ((1809/: NSz.) szavak a latin nőnemű, ill. semleges nemű alakra mennek vissza.

📖 TESz. *reformáció* a.; EWUng. • Vö. *forma*, *reforma*

reformátor → *reformál*

református → *reformál*

reformer → *reforma*

reformista → *reforma*

refrén A: 1827 *refrainsorát* (NSz.); 1886 *refrénül* (NSz.) **J:** 'ismétlődő verssor(ok), dallamrészek | Refrain'

■ Francia jövevénytyszó, német közvetítéssel is. | ⊕ Fr. 'refrén'; – vö. még ném. *Refrain* 'ua.'. A franciában az (ófr.) *refrait* 'visszatérő dallam v. (beszéd)rész' szóból, valószínűleg a fr. *refraindre* 'megszakít, visszaüt; megszólal(tat), refrént énekel'. ⊗ Megfelelői: ang. *refrain*; szbvhv. *refren*; stb.: 'refrén'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *frakció*

reg¹ × A: 1498 ? *Regew* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1621 *Regóbéka* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.)
J: 1. 1498 ? 'nyög, jajgat | stöhnen, wehklagen' (Oklsz.) (↑), 1887 'ua.' (Nyr. 16: 96); 2. 1621 'brekeg | quaken' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 3. 1870 'csikorog, nyikorog, recseg | knarren' (CzF.)

regel × A: 1655 *regelnek* (NySz.); 1761 *regőlik* (NSz.); 1795 k. *Regélni* [sz.] (NSz.); 1870 *regél* (CzF.); NYJ. *reköl* (MTsz. *regél* a.) **J:** 1. 1655 'brekeg | quaken' (NySz.) (↑); 2. 1723 ? 'valótlan, bizonytalan hitelű híreket terjeszt | munkeln' (NySz.), 1870 'ua.' (CzF.); 3. 1724 'kárál {tyúk} | glucken {Huhn}' (Nyr. 45: 9); 4. 1761 'emleget, mondogat, hangoztat; az unalomig ismételt | öfters erwähnen; bis zum Überdruß wiederholen' (NSz.) (↑); 5. 1787 'korhol, ráripakodik vkire; leszól vkit | rügen; beschimpfen' (NSz.); 6. 1886 'böbeszédüsködik, szöszátyárkodik | schwatzen' (Nyr. 15: 380)

■ A szócsalád alapja, a **reg¹** onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Ősi voltát az onomatopoetikus ige egy képzőjének hiánya bizonyítja. A →*regős* szócsaládjának tövével lehet azonos, és a →*rekeg* tövével is kapcsolatba hozható.

■ A **regel** szóhasadás. | ⊕ A *regel* és a *regöl* (→*regős*) feltehetőleg szóhasadással keletkezett a *reg¹* szóból gyakorító képzővel.

📖 TESz. *rekeg* a.; EWUng. • Vö. *regős, rekeg*

reg² † A: 1372 u./ *reg* (JókK. 92); 1588 *rög* (NySz.); 1604 *Règ* (Szenczi Molnár: Dict.); 1704 *regg* (Monírók. 27: 140) **J:** <HSZ> 1372 u./ 'napfelkelte után; a napszak elején, korán | am Morgen; früh' (JókK. 92) (↑) | <FN> [jelzői értékben is] 1519 'a hajnalt követő napszak | Morgen' (JordK. 795)

reggel A: 1372 u./ *reguel* (JókK. 92); 1416 k./¹ *reggèlnèc* (BécsiK. 244); 1456 k. *regel* (SermDom. 1: 317); 1527 *ryghwel* (Heyden: Puerilium 35); 1798 *Röggellött* [sz.] (NSz.); 1805 *reggeli* [sz.] (NSz.); 1821 *regvöt* (NSz.) **J:** <HSZ> 1372 u./ 'a napfelkelte, ill. az éjszakai pihenés utáni időben; a napszak elején, korán | am Morgen; früh' # (JókK. 92) (↑) | <FN> 1416 u./¹ 'a hajnalt követő napszak | Morgen' # (BécsiK. 244) (↑) **Sz:** ~i 1500 k. *reggely* 'holnap | morgig' (AporK. 154); 1792 'reggelre való étel, ital | Frühstück' (NSz.) | ~izik 1816 *Reggeliz* (NSz.) **R:** ~ente 1839 [R.] 'minden reggel | jeden Morgen' (NSz.) – De vö. 1784 *reggelez* (Baróti Szabó: KisdedSz. 69)

■ A szócsalád alapja, a **reg²** örökség az ugor, esetleg a finnugor korból. | ⊖ Vog. (T.) *räj*, (Szo.) *rēj* 'meleg, forró; hőség'; osztj. (DN.) *rěw* 'fuvallat', (Kaz.) *rűw* 'meleg, hőség'; ? zürj. (Sz.) *regid* 'hirtelen, hamarosan'; ? votj. (Sz.) *žog* 'forró; gyors, hirtelen' [ugor **reḡ3* (? fgr. **reḡk3*) 'meleg, forró; meleg, hőség']. ⊕ Esetleg a →*révül* tövével függ össze, ám ez továbbra is kérdéses, hiszen a →*révül*, valamint az azzal rokon →*részeg* nomenverbum jellegű töre utal, míg a *reg* és annak rokon nyelvi megfelelői névszók. A *reg*-ben végbement eredeti **ḡ*, ill. **ḡk* > m. *g* hangváltozáshoz vö. →*ág*, →*agg* stb. Az alapnyelvi jelentésből a magyarban végbemehetett egy 'napfelkelte utáni napszak, amikor az idő felmelegszik' > 'holnap' jelentésváltozás. Határozószóként ragtalan határozói szerepben fejlődött ki; vö. →*holnap*, →*nap¹* stb.

■ A **reggel** ragszilárdulás. | ⊕ A *reggel* megszilárdult ragos alakulat a *reg²* szóból -vel társhatározóraggal. Eredetileg határozószó volt, főnévi jelentéséhez vö. →*éjjel, nappal* (→*nap¹*) stb.

📖 MNy. 54: 181; TESz. *reggel* a.; UEW. 422, 423; EWUng. • Vö. *rég, részeg, révül, rögtön*

rég **A:** 1406 ? *Reghi* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1413 *Regytoronhel* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1416 u./¹ *régi* [sz.] (BécsiK. 91); 1493 *reeg* [sz.] (FestK. 368); 1541 *rigtúl* (Sylvester: ÚT. 1: 141); 1604 *Règ* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** <FN> 1406 ? 'a távoli múlt, régi kor | Alteredum' (Oklsz.) (↑), 1413 'ua.' (Oklsz.) (↑) | <HSZ> **1.** 1604 'hosszú idő óta | seit langer Zeit' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **2.** 1828 'a közeli múltban, de a jelen pillanathoz képest jóval előbb; korábbi időponttól kezdve | früher; von einem früheren Zeitpunkt an' # (NSz.); **3.** 1838/ 'a távoli múltban, hosszú idővel ezelőtt | einst' # (NSz.) | <MN> **1.** 1788 u./ 'régi, hajdani | vormalig' (NSz.); **2.** [~ *ideje*] 1790 'hosszú idővel ezelőtt; hosszú idő óta | von alters her' (NySz.) **Sz:** ~**i** 1406 ? [SZN.] (Oklsz.) (↑); 1413 'távoli, múltbéli | alt, einstig' (Oklsz.) (↑); 1416 u./¹ 'régóta tartó | seit lange dauernd' (BécsiK. 91) (↑) | ~**iség** 1560 k. *regiseghnek* (GyöngySzt. 2415.) | ~**ies** 1816 *regiessen* (Hübner: Lex. 267); 1833 *Régiessen* (NSz.) | ~**ész** 1851–1852 *régészek* (ÚjMagyMuz. 2/1: 853); 1861 *régész* (Szily: NyÚSz.) **R:** **nem-iben** 1718 *nem régiben* 'kevés ezelőtt, a közelmúltban | vor kurzem' (MNY. 58: 225)

régenten × **A:** 1416 u./¹ *regentèn* (BécsiK. 232); 1416 u./² *regenten* (MünchK. 17va); 1533 *regwnten*, *rygenten* (NySz.); NYJ. *rëggenten*, *rëgönten* (ÚMTsz.) **J:** 'a távoli múltban, hajdanában | vor alten Zeiten'

régén **A:** 1456 k. *regen* (SermDom. 2: 548); 1519 *reeghen* (JordK. 366); 1519 k. *regon* (DebrK. 567); 1527 *Ryghen* (Heyden: Puerilium 38); 1624 *Régenyi* [sz.] (NySz.) **J:** **1.** 1456 k. 'a távoli múltban, hosszú idővel ezelőtt; a közeli múltban, de a jelen pillanathoz képest jóval korábban | einst; früher' # (SermDom. 2: 548) (↑); **2.** 1595 'hosszú idővel ezelőtt | seit langer Zeit' (Ver. 30.)

régente Δ **A:** 1495 e. *regönte* (GuaryK. 1); 1552 *regente* (Heltai: Dial. C7b) **J:** 'a régi időkben rendszeresen, általában, többször | einst'

■ A szócsalád alapja, a **rég** szóhasadás eredménye. | ⊕ A → *reg*² 'holnap' szóból a szó belseji *e* nyúlásával keletkezett, valamint a 'korai napszak' > 'korai időszak' > 'távoli múlt, ókor' jelentésváltozással. Határozószói jelentéséhez vö. *reggel* (→ *reg*²), → *holnap* stb. A 'reggel' > 'korán, korábban' jelentésfejlődéshez vö. finn *aamu* 'reggel' : *aamut*, *ammoin* 'régóta'; osztj. (Ko.) *atəj* 'reggel, reggelente; régóta'; csag. *irte* 'korán, reggel' : *irteki* 'rég, egykori'; stb.

■ A **régén**, **régente**, **régenten** megszilárdult ragos alakulatok. | ⊕ A *rég*-ből keletkeztek -*n*, -*nte*, ill. -*nten* határozóraggal. ⊖ Idetartoznak: *réges-régén* 'hosszú, hosszú ideje' (1750: Wagner: Phras. 613), a *rég*-ből -*s* melléknévképzővel + *régén* tagból áll; *régestelen régén* 'ua.' (1879: Nyr. 8: 40), ez a *rég*-ből keletkezett -*s* és -*telen* melléknévképzővel + *régén* szóból; *réges-régi* 'nagyon régi' (1578: Nyr. 28: 98), 'ua.' (1855: NSz.).

📖 MNY. 54: 189; NéprNytud. 7: 56; TESz. *régen* a.; EWUng. • Vö. *nem-*, *reg*², *régimódi*

regatta **A:** 1793 *Regata* (NSz.); 1819 *Regatta* (NSz.) **J:** 'evezős, vitorlás v. motorcsónakoknak bemutatóval egybekötött versenye | Regatta'

■ Jövevényszó, valószínűleg az olaszból, esetleg német közvetítéssel is. | ⊕ Ol. *regata*, (gen.R.) *regatta*, (vel.) *regàta*: 'csónakverseny'; – vö. még ném. *Regatta* 'ua.'. Az olaszban a (R.) *regatar* 'versenyez, verseng' szóból ered [ez végső soron a lat. (vulg.) **recaptare* 'ua.' szóra megy vissza]. ⊕ Megfelelői: ang. *regatta*; fr. *régate*; cseh *regata*; stb.: 'regatta'. ⊕ A magyarba sportnyelvi szóként került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kapacitás*

rege **A:** 1240 ? *Regue* [sz.] (Oklsz.); 1613 *rege* (NySz.); 1807 *Rége* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** **1.** 1613 'nem egészen beszámítható, eszelős, szenilis embertől származó,

értelmetlen beszéd | wahnwitzige Rede' (NySz.) (↑); **2.** 1621 'nem egészen beszámítható lelkiállapot, eszelősség | Wahnsinn' (Szenczi Molnár: Dict.); **3.** 1621 'rég, szájhagyomány útján fennmaradt elbeszélés, ének | alte Sage, uraltes Lied' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **4.** 1632 'gyakran emlegetett dolog elmondása, fölőslleges, haszontalan beszéd; koholmány, mendemonda | Geschwätz; Gerede' (NySz.); **5.** 1765 '(elbeszél) történet, esemény | Erzählung' (NSz.); **6.** 1780 'bizonytalan hitelű, csodás elemeket is tartalmazó elbeszélés mint költészeti műfaj | fabelartige Dichtung (als Gattung)' (NyF. 50: 106); **7.** 1889 'vminek, főleg szerelmi ismeretségnek regényes története | Romanze' (NSz.)

regél A: 1615 *regéllik* (NySz.); 1643 *regéli* (Comenius: Jan. 185); 1669 *régél* (NySz.); NYJ. *regil* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1615 'valószínűtlen dolgokat mondogat; bizonytalan hitelű hírt terjeszt | fabeln; munkeln' (NySz.) (↑); **2.** 1617 ? 'elbeszél vmit; beszélget | erzählen; plaudern' (NySz.), 1824 'ua.' (NSz.); **3.** 1803 'mesét, regét mond | eine erzählende Dichtung hersagen' (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Belső keletkezésű szócsalád, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | ☐ A szócsalád alapja a *regél* lehetett; ez szóhasadással keletkezett a *regöl* (→*regös*) szóból. – A *rege* elvonással keletkezhett a *regél*-ből. – Ugyanakkor nem zárható ki, hogy a szócsalád alapja a *rege*, amely a *reg* (→*regös*) nomenverbumból keletkezett *-e* folyamatos melléknévi igenévképzővel vagy *-e* kicsinyítő képzővel. – Ebben az esetben a *regél* a *rege* főnév *-l* igeképzős származéka lehet. – A *rege* 2. jelentéséhez vö. →*rekeg*, →*regös*, ill. →*révül* stb. A *rege* 6. jelentése az irodalmi nyelvben keletkezett, megkülönböztetésül a →*regény* műfajától. A *rege* 7. jelentése mindenképpen a →*monda* hatását mutatja.

📖 Nyr. 45: 6; MNyTK. 75: 10; MNy. 54: 187; EWUng. • Vö. *regös*

regel → *reg*¹

regél → *rege*

régen → *rég*

régente → *rég*

régenten → *rég*

regény A: 1826 *regénységeinek* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **J:** 'nagyobb terjedelmű, az életet széles keretben, sok viszonylatában ábrázoló, elbeszélő műfaj | Roman' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☐ A szótő megegyezik a →*regös* szócsaládjának tövével. A szóvég *-ény* névszóképző; vö. →*lény*, →*merény* stb. A szó elterjedtével a →*román*³ kiszorult a használatból. ☒ Nyelvújítási származékszó.

📖 MNy. 32: 1; TESz.; EWUng. • Vö. *regös*, *vad-*

reggel → *reg*²

regget → *rekesz*

regiment Δ **A:** 1548 *Regiment*beli (MNY. 90: 125); 1605 *regementekből* (Horváth M.: NEI.); 1705 *regimen* (TESz.); 1707 *palotás-regyiment*beli (TESz.); 1890 *regemencz* (NSz.); NYJ. *régēmëntje* (ÚMTsz.); *regömentem* (NépkGy. 4: 189) **J:** **1.** 1548 'ezred; hadsereg | Regiment' (Truppeneinheit); Heer' (MNY. 90: 125) (↑); **2.** 1804 'közigazgatási kerület | Regierungsbezirk' (NSz.); **3.** 1860 'sereg, sokaság | Schar, Menge' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Regiment*, (R.) *regement*: 'katonai egység, alakulat; uralkodás, vezetés; kormányzás' [< lat. (k.) *regimentum* 'uralom, vezetés, főparancsnokság' < lat. *regimen* 'ua.' < lat. *regere* 'kormányoz, vezet; uralkodik']. (⇒Δ) Megfelelői: ang. *regiment*; fr. *régiment*; stb.: 'katonai egység, alakulat; uralom'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *regula*, *rezsim*

régimódi **A:** 1787 *régi módilag* (NSz.); 1889 *régimódi* (NSz.) **J:** 'ódivatú, idejétmúlt | altmodisch'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *altmodisch* 'divatjamúlt, elavult'. (Δ) A magyarban: *régi* (→*rég*) + →*módi*. – Szemantikai ellentétpárja, a *nájmódi* 'újdivatú' (1713–1717: Thaly: Adal. 2: 387) szintén német mintára alkotott részfordítás; vö. ném. *neumodisch* 'modern'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *módi*, *rég*

régió **A:** 1644/ *regiót* (MNY. 84: 251); 1844/ *régiókban* (NSz.) **J:** **1.** 1644/ ? 'tájék, terület | Region' (MNY. 84: 251) (↑), 1806/ 'ua.' (NSz.); **2.** 1808/ 'gondolat-, eszmevilág | Regionen, Sphäre(n) (abstr.)' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *regio* 'irány; határ, terület, tájék' [< lat. *regere* 'vezet, igazgat, kormányoz stb.']. (≈) Megfelelői: ném. *Region*; fr. *région*; stb.: 'régio'. (Δ) A korábbi változatok szó belseji gy-s ejtéséhez vö. →*angyal* stb. A g-s alakhoz vö. →*evangélium* stb. (◊) Idetartozik: *regionális* 'egy bizonyos területre vonatkozó; korlátozott' (1897: PallasLex.), ennek alapja a lat. (kés.) *regionalis* 'egy bizonyos vidékhez tartozó'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *regula*

regiszter → *regisztrál*

regisztrál **A:** 1527 *regiftrallya* [l-j] (ÉrdyK. 560); 1700 *regestrálásáról* [sz.] (NSz.); 1787 *Registrál* (NSz.); 1806/ *regesztráld* (NSz.); 1880 *regisztrálni* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1527 'lajstromoz; írásba foglal | verzeichnen, schriftlich niederlegen' (ÉrdyK. 560) (↑); **2.** 1848 k./ ? 'megállapít | festlegen' (NSz.), 1868 'ua.' (NSz.)

regiszter **A:** 1602 *Reg[is]ter* (MNY. 69: 234); 1634 *Register* (MNY. 69: 234); 1897 *Regiszter* (PallasLex.) **J:** **1.** 1602 'jegyzék, lajstrom | Register; Liste' (MNY. 69: 234) (↑); **2.** 1865 'azonos hangszínű sípok sora az orgonán; ezek bekapcsolására, megszólaltatására való fogantyú, gomb v. billenő lapocska | Gruppe von Orgelpfeifen gleicher Klangart;

Registerwippe' (Babos: KözhSzt.); 3. 1900 'énekhang fekvése | Tonbereich mit gleicher Stimmbandstellung' (Tolnai: MagySz.)

■ Latin (k.), ill. német jövevénytörzs. | (≡) A *regisztrál* szóhoz: lat. (k.) *registrare, registrare* 'regiszterbe vezet' [< lat. (k.) *registrum, regestrum* 'felsorolás, jegyzék'; vö. →*lajstrom*]. – A *regiszter*-hez: ném. *Register* 'jegyzék' [< lat. (k.) *registrum* (↑)]. (≈) Megfelelői: ném. *registrieren*; ol. *registrare*; stb.: 'regisztrál'; – ang. *register*; fr. *registre*; stb.: 'regiszter, jegyzék'.

⊕ A *regisztrál* korábbi változatainak szó belseji *s*-es ejtéséhez vö. →*instrukció*; az →*sz*-es alakhoz vö. →*amnesztia*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *lajstrom*

reglama Δ A: 1854 *Reglement* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1861 *reglamát* (NSz.); NYJ. *règlamás* [sz.] (ÚMTsz.); *rekroma* (ÚMTsz.) J: 'katonai szolgálati) szabályzat | Reglement'

■ Francia jövevénytörzs, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *règlement* 'szabályozás, lebonyolítás'; – vö. még ném. *Reglement* 'szolgálati előírás; üzletszabályzat'. A franciában a *régler* 'szabályoz, meghatároz stb.' szóból ered. (≈) Megfelelői: cseh *reglama*; or. *регламент*; stb.: 'szabályzat'.

⊕ Az *a* szóvég a francia szó nazális *a*-s kiejtésére megy vissza. A *rekroma* változatban *l* > *r* hangváltozás ment végbe.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *regula*

regnál Δ A: 1548 *regnal* (MNy. 66: 341); 1571 *regnál* [?🔪] (MNy. 63: 105); 1812 *ragmálódó* [sz.] (NSz.); NYJ. *règnál* (MTsz.) J: 1. 1548 'uralkodik, kormányoz, parancsol | herrschen, regieren' (MNy. 66: 341) (↑); 2. 1812 '(jogtalanul) követelőzik; (kéréssel) zaklat | anherrschen, in gebieterischem Ton fordern' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevénytörzs. | (≡) Lat. *regnare* 'királyi hatalmat gyakorol, kormányoz' [< lat. *regnum* 'királyi hatalom, királyság, ország']. (≈) Megfelelői: fr. *régner*; ol. *regnare*; stb.: 'uralkodik, kormányoz'. ⊕ A *ragmál* változat hangrendi kiegyenlítődéssel jöhetett létre; a szóvég a →*bérmál, dézsmál* (→*dézsma*) stb. analógiájára keletkezhetett. A 2. jelentés metonímia.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *regula*

regöl → *regös*

regös A: 1211 *Regusse* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 504); 1346/ *Regus* (Századok 1881: 557); 1401 *Reges* [SZN.] (OkISz.); 1522 *Regews* [SZN.] (MNyTK. 86: 53); 1860 *regösök* (MNysz. 5: 337); 1896 *regések* (NSz.) J: <FN> 1. 1211 'középkori mulattató, énekmondó | mittelalterlicher Spielmann, Sänger' (PRT. 10: 504) (↑); 2. 1860 'vmely ünnepen csoportosan házról-házra járó, verses köszöntőt mondó, éneklő személyek egyike | einer der Sänger, die die Häuser des Dorfes an einem Feiertag besuchen und mit Sprüchen grüßen' (MNysz. 5: 337) (↑) | <MN> 1578 'varázslatos | zauberhaft' (Nyr. 28: 97)

regöl A: 1552 *Regeló* [sz.] (Heltai: Dial. A3a); 1783 *regölik* (NSz.); 1795 k. *regélőt* [sz.] (NSz.) J: 1. 1552 'mulatozás alkalmából énekmondással szórakoztat | mit Gesang unterhalten' (Heltai: Dial. A3a) (↑); 2. 1552 'mulatozással tölt (időt) | sich unterhalten' (Heltai: Dial. A3a) (↑); 3. 1617 ? 'elbeszél vmit (rendszerint régi, csodás elemet is tartalmazó történetet) | (eine Sage) erzählen' (NySz.), 1783 'ua.' (NSz.) (↑); 4. 1795 k. 'vmely ünnep alkalmából, csoportosan, házról házra járva verses köszöntőt mond, énekel | an einem Feiertag die Häuser des Dorfes besuchen und mit Sprüchen grüßen' (NSz.) (↑); 5. 1807 'jövendöl | vorhersagen' (Nyr.)

25: 284); **6.** 1838 'mendemondát, koholmányt mondogat, híresztel; füllent | munkeln; lügen' (Tsz.); **7.** 1838 ? 'ráénelkessel összepárosít | mit Zaubergesang vereinigen' (TudGyűjt. 6: 22), 1860 'ua.' (MNyszet. 5: 337)

■ Származékszó, kialakulásmódja azonban bizonytalan. | ☐ Az alapszó egy eredeti igenévszó igei vagy névszói értékű tagja lehetett. Az igei értékű taghoz, amely végső soron a →*reg*¹ szóval lehet azonos, vö. 1498 *Regew* [sz.], [szn.] (Oklsz.). A névszói értékű taghoz vö. az 1322 *Regkurthwyly* (Pais: Ösv. 136) és 1346/*Regteluk*, *Regwelgh* (Századok 1881: 558) típusú helynevek előtagját, amelynek jelentése azonban nem teljesen világos. – A szócsalád tagjainak szóvége: -s deverbális vagy denominális igeképző vagy -l denominális igeképző. Mindkét származékszó művelődéstörténeti és néprajzi műszóként él. A *regöl* és a *regel* (→*reg*¹) között feltehetőleg szóhasadás ment végbe. ☐ A →*révül* szócsaládjával való összefüggése és rokonsága nem meggyőző.

📖 Nyr. 45: 6; MNyTK. 75; TESz.; EWUng. • Vö. *reg*¹, *rege*, *regény*

regruta × **A:** 1688 *reclutája* (Horváth M.: NEL.); 1703 *recruták* (Pusztai); 1704 *recrutta* (Pusztai); 1704 *rekrutákkal* (RákFLev. 4: 77); 1708 *regrutázása* [sz.] (Horváth M.: NEL.); 1767 *Rékrúta* (Pápai Páriz–Bod: Dict. Supplémentum a.); 1781 *regutákat* (NSz.); NYJ. *rëgruta* (ÚMTsz.) **J:** 'újonc (katona) | Rekrut'

■ Német jövevényszó. | ☐ A Ném. *Rekrut*, (kor. úfn.) *rekrute*: 'újonc katona' [< fr. (ófr.) *recrute* 'sarjerdő; utánpótlás, rekruta']. ☐ Megfelelői: ol. *recluta*; cseh *rekrut*; stb.: 'rekruta'. ☐ A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. A szó belseji *l r-r > r-l* elhasonulással keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kreál*

regula Δ **A:** 1372 u./ *regulajaban* (JókK. 89); 1527 *ragulaya* (ÉrdyK. 560); 1585 *Régula* (Cal. 159); 1604 *Regola* (Szenczi Molnár: Dict. *Régula* a.); 1905 *regla* (Melich: SzlJsz. 1/2: 7); NYJ. *rëgula* (Bálint: SzegSz.) **J:** **1.** 1372 u./ '(rend)szabály, előírás | Regel; Reglement' (JókK. 89) (↑); **2.** 1568 'zsinórmérték, mérőzsinór; vonalzó | Richtschnur; Lineal' (NySz.) **Sz:** ~**s** 1380 k. *Regulasch* (KönSzj. 41.) | ~**z** [főleg *meg*~] 1604 *Regulaztatot* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Normátus* a.)

reguláris **A:** 1704 *regularis*, *reguláris* (RákFLev. 4: 122, 32); 1881 *regurális* (NSz.) **J:** 'rendes, szabályos, szabályszerű | regulär'

■ Latin jövevényszó. | ☐ Lat. *regula*, (e.vulg.) *regla* 'vonalzó; zsinórmérték; szabály, norma; alaptétel', (e.) *regula (ordinis)* 'rendi, szerzetesi szabályzat' [< lat. *regere* 'vezet, irányít, igazgat stb.']. | lat. *reguláris* 'rendszeres, szabályszerű'. ☐ Megfelelői: ném. *Regel*, *regulär*; fr. *règle*, *régulier*; stb.: 'szabály, norma', 'szabályos, reguláris'. ☐ A főnév kétszótagú változataihoz vö. →*tégla*. A *reguláris* szóvégi *s*-éhez vö. →*április* stb. – A *regurális* változat hangátvetésen alapul.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *derogál*, *dirigál*, *frank*², *korrigál*, *regiment*, *régió*, *reglama*, *regnál*, *rektor*, *rezsi*, *richtig*, *rigli*, *rigolyás*, *ringló*, *surgyé*

reguláris → *regula*

rėja **A:** 1802/ *Rėja* (I.OK. 30: 252); 1877/ *rėja* (NSz.); NYJ. *rija* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1802/ 'nóta, dal, dallam | Lied, Melodie' (I.OK. 30: 252) (↑); **2.** 1856 'a népdalokban refrénszerűen

ismétlődő (jelentés nélküli) elem; jelentés nélküli táncszó, kurjantás | Kehrreim ohne Bedeutung in Volksliedern; Tanzschrei ohne Bedeutung' (Nyr. 40: 41); **3.** 1877/ 'zajongás, kiabálás; veszekedés | Geschrei; Streit' (NSz.) (↑)

réjázik **A:** 1802/ *réjázni* [sz.] (I.OK. 30: 252); 1873 *Réázik* [▽] (Nyr. 2: 326); NYJ. *rejáz, ríjjáz* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1802/ 'dalol, dúdol | (leise vor sich hin)singen' (I.OK. 30: 252) (↑); **2.** 1879 'lármázik, zajong | lärmen, toben' (Nyr. 8: 379)

réjál × **A:** 1886 *reál* (Nyr. 15: 189); 1897–1901 *réjál* (MTsz.) **J:** **1.** 1886 'gajdol, dalol | johlen, singen' (Nyr. 15: 189) (↑); **2.** 1897 'sírva, lármázva kunyerál | weinend, flehentlich bitten' (MTsz.)

■ Vitatott eredetű szócsalád, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | **1.** Belső keletkezésű szócsalád tisztázatlan viszonyú tagokkal. | ⊕ Az igék lehetnek az elsődlegesek, amelyek eszerint a →*rí* gyakorító képzős származékai; a szó belseji *j* hiátustöltő hang. Ebben az esetben a *réja* elvonás az igékből. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy a két ige közül csak az egyik alapszó, és a *réja* abból keletkezett elvonással, míg a másik a *réja* származéka. **2.** A szócsalád alapja, a **réja** szlovén vagy cseh jövevényszó. | ⊖ Vö. szln. *raj*; cseh *rej*; stb.: 'tánc, körtánc' [< ném. (kfn.) *reie* 'körtánc, tánc']. ⊕ A szóvégi *a*-hoz a szlávban vö. a.-szorb *reja*; f.-szorb *reja*: 'ua., tánc'. Eszerint a származtatás szerint a *réja* eredeti jelentése a 2. jelentés; az igék a *réja* származékai. – A főnév leginkább a 2. jelentésben használatos néprajztudományi szó.

📖 MNy. 68: 456; TESz.; EWUng. • Vö. *rí*

réjál → *réja*

réjázik → *réja*

rejlik → *rejt*

rejt **A:** 1223 *Rahtukeuri* [ɔ: *Ruhtukeuri*] [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 627); 1283 ? *Retheeg* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 12: 382); 1326 *Rehtekh* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 627); 1372 u./ *elrejtene* (JókK. 4); 1380 k. *Rychtew* [sz.] (KönSzej. 100.); 1416 u./¹ *èlrèhec* (BécsiK. 114); 1434 *Rettekewr* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 627); 16. sz. közepe be *ruytuttem* (MNy. 7: 199); 1585 el *ritóm* (Cal. 503); 1595 el *rütüt* [sz.] (Ver. 1.); 1885 *Rútő* [sz.] (NSz.); NYJ. *rőt* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1223 ? 'eldug, eltüntet | verbergen, verstecken' # (Csánki: TörtFöldr. 3: 627) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 44); **2.** 1223 ? 'titokban tart, leplezni igyekszik | verheimlichen' (JókK. 4), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 4); **3.** 1380 k. 'eltakar, befed | verdecken, überkleiden' (KönSzej. 100.) (↑); **4.** 1416 u./² 'vhová tesz; vhol tart, tárol | hinlegen, verwahren' (MünchK. 72rb); **5.** [*el~*] 1560 k. ? 'elemészt, elpusztít | umbringen' (GyöngySzt. 25.), 1888 'ua.' (Nyr. 17: 282); **6.** 1790 'vmit tartalmaz, vminek a lehetőségét megában hordja | in sich bergen' (NSz.); **7.** 1838 'varázsol | zaubern' (TudGyűjt. 6: 21); **8.** [*el~*] 1880 'eltilt, megtilt | jmdm etw verbieten' (Nyr. 9: 284); **9.** [*elé~*] 1897 'előkeres | hervorsuchen' (MTsz.) **Sz:** ~**ek** 1223 [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 627) (↑); 1372 u./ *rejte* helyre <MN> 'eldugott, titkos | heimlich, verborgen' (JókK. 109); 1416 u./¹ ? <FN> 'titok | Geheimnis' (BécsiK. 171); 1416 u./² 'ua.' (MünchK. 12ra); 1416 u./¹ 'titkos hely | Versteck' (BécsiK. 225) | ~**ezik**, ~**őzik** 1372 u./ *rejte* *zuen* [sz.] 'titkolódzik | heimlichtun' (JókK. 4); 1416 u./¹ 'elbújik | sich verstecken' (BécsiK. 169); 1578 oda *róytőzéc* 'ua.' (Bornemisza: ÖrdKís. 116) | ~**et** 1493 e. *rejtethýmbeel* 'titkos hely | Versteck' (FestK. 11) | ~**eg** 1519 k. el *reitogetit* [ɔ: *reitogetic*] (DebrK. 360) |

~**ezkedik**, ~**özködik** 1754 *rejtezkettek* 'rejtegeti magát | sich verstecken' (NSz.); 1791 *rejtőzködött* (NSz.) | ~**vény** 1766 *rejtevényes* [sz.] (NSz.) | ~**elem** 1813–1815 *rejtelem* (MNY. 5: 123) | ~**élyes** 1821 *rejtélyes* (MNY. 3: 272) | ~**elmes** 1822 *rejtelmes* (NSz.) | ~**ély** 1823 *rejtélyben* 'titokban | insgeheim' (Szily: NyÚSz.); 1831 'rejtvény, talány | Rätsel' (Szily: NyÚSz.)

rejlík A: 1833 *rejlő* [sz.] (NSz.) **J: 1.** 1833 'vhol rejtőzködik | sich verbergen' (NSz.) (↑); **2.** 1841 'elrejtve, lehetőségként benne van vmiben | stecken, verborgen sein' # (Szily: NyÚSz.)

■ A szócsalád alapja, a **rejt** származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótő ismeretlen eredetű, és a →*rekesz*, →*rökönyül* szócsaládjának tövével azonos. A szóvég -*t* műveltető igeképző. A szó belseji *j* az eredeti *k* tölemből jött létre, a -*t* képző előtti helyzetben.

■ A **rejlík** származékszó. | ⊕ A *rejlík* -*l* gyakorító képzővel keletkezett a →*hajt*¹ : *hajlik*, →*nyújt* : *nyúlik* stb. szócsaládok mintájára.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A *rejt* egyes későbbi származékai a nyelvújítás korában keletkeztek. ⊕ A →*révül* szócsaládjával való összefüggés kevésbé valószínű.

📖 MNYTK. 75: 7; TESz.; Benkő: FiktI. 171; EWUng. • Vö. *rekesz*, *rökönyül*

rekamié A: 1916 *Recamier*-kanapé (BpHírlap 1916. szept. 17.: 1); 1936/ *rekamién* (NSz.); 1938 *rekamír* (Bárczi: FrJsz. 36); 1951 *rökamié* (MNY. 47: 56); NYJ. *rakaménak* (ÚMTsz.); *rëkamë*, *rëkami* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'egy fajta kárpitozott fekvőbútor | Art Kautsch'

■ Francia tulajdonnévből származó köznév. | ⊕ A fr. *Récamier* családnévből. Mme Récamier (1777–1849) párizsi szalonjában volt egy ilyen típusú heverő. A szó elterjedésében szerepet játszott, hogy J. L. David festő ezen a heverőn ábrázolta a névadót.

📖 TESz.; EWUng.

reked¹ A: 1416 u./³ meg *rekettek* [*d-t*] (AporK. 60); 1585 *Rekot* [*d-t*] [sz.] (Cal. 896) **J:** [ma be~] 'rekedtté válik | heiser werden' # **Sz:** ~**t** 1585 (Cal. 896) (↑)

■ Belső keletkezésű, kialakulásmódja azonban vitatott. | **1.** Onomatopoetikus szó. | ⊕ A szótő a →*rekeg* szóéval azonos. A szóvég kezdő-gyakorító képző. **2.** Jelentéselkülönülés a *reked²* (→*rekesz*) szóból. | ⊕ A változás jelentésszűküléssel és metonímiával ment végbe: a torokban keletkező akadály okozza a rekedtséget. ▣ ⊕ Ezért mindkét magyarázat közel áll egymáshoz, mivel az első esetben a *reked²* (→*rekesz*) hatásával, a másodiknál a →*rekeg* hatásával lehet számolni. ⊖ Esetleg ugyanebből a töből keletkezett -*e* folyamatos melléknévi igenév képzővel: 1211 *Reke* [szN.] (PRT. 10: 515).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rekeg*, *rekesz*

reked² → rekesz

rekeg × A: 1536 *rekegwen* [sz.] (Pesti: Fab. 16v); 1577 k. *rekégh* (OrvK. 419); 1805 *rekëg* (NSz.) **J: 1.** 1536 '⟨béka⟩ brekeg, kuruttyol | quaken ⟨Frosch⟩' (Pesti: Fab. 16v) (↑); **2.** 1577 k. '⟨hang, beszéd⟩ rekedten hangzik | heiser klingen ⟨Laut, Rede⟩' (OrvK. 419) (↑); **3.** 1770–1780 'dadog | stottern' (NSz.); **4.** 1784 '⟨ember⟩ rekedten szól, rekedtes hangon beszél | heiser sprechen' (NSz.); **5.** 1787/ '⟨hangszer, hangszer hangja⟩ kellemetlenül szól | unangenehm tönen ⟨Musikinstrument⟩' (NSz.); **6.** 1793 '⟨liba⟩ gágog; ⟨tyúk⟩ kárál | gackern; glucken ⟨Huhn⟩' (NSz.)

■ Onomatopoeitikus eredetű szócsalád. | ☉ A szótő a →*reg*¹ tövével függ össze; vö. még →*brekeg*, →*reke*¹. A szóvég -g gyakorító képző. ☹ Valószínűleg ugyanebből a töből keletkezett -e folyamatos melléknévi igenévképzővel: 1211 *Reke* [SZN.] (PRT. 10: 515).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *brekeg*, *reg*¹, *reke*¹

rekenyő × **A:** 1795 k. *Rekenő* (NSz.); 1803 *Rekenyő* (NSz.); 1838 *Rekenye* (Tsz.); NYJ. *rekénye*, *rekkenő* (MTsz.); *rekkenő* (ÜMTsz.) **J:** 1. 1795 k. '(növényi) sarjhajtás; kacs, inda | Schössling; Ranke' (NSz.) (↑); 2. 1807 'vetési gomborka | Leindrotter' (MagyFüvészk. 370); 3. 1893 ? 'sűrű ágas, alján borzas szőrű növény | Rapsdotter' (NSz.), 1951 'ua.' (Jávorka–Soó: MagyNövKk. 2: 603)

■ Valószínűleg belső keletkezésű, kialakulásmódja azonban bizonytalan. | ☉ Esetleg szóhasadás eredménye a →*rekettye* szóból, az *ly* > *ny* hangváltozás azonban szokatlan. A jelentések metaforikusan keletkezettek a →*rekettye* 'fűz(fa)fajta; rekettye' alapján. ☹ A szó a botanikai szaknyelvben is él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rekettye*

rekesz **A:** 1258/ *Rekezu* [HN.]; *Kenezrekezy* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 634); 1268 *requezth* [□] [HN.] (Oklsz.); 1395 k. ? varfogó *kefcí* (BesztSzj. 503.); 1506 *rekezt* [□] (WinklK. 134) **J:** 1. 1258/ 'elkülönített, elzárt rész, hely | Verschlag' (Györffy: ÁMTF. 2: 634) (↑), 1518 k. 'ua.' (SándK. 16); 2. 1258/ ? 'halrekesztő eszköz | Sperre (als Gerät der Sperrfischerei)' (Györffy: ÁMTF. 2: 634) (↑), 1597 'ua.' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 59, a jegyzetben); 3. 1506 'kerítés, korlát | Zaun, Schranke' (WinklK. 134) (↑); 4. 1634 'vmely tárgynak, szekrénynek, ládának, építménynek elkülönített, nyitott oldalú része | Fach, Abteilung (in einem Schrank, Kiste usw.)' # (Oklsz.); 5. 1640 'beszéd, mű befejező szakasza, záró következtetése | Schluß(folgerung)' (NySz.); 6. 1683 'zár, retesz | Schloß, Riegel' (Oklsz. *rekeszes* a.); 7. 1787 'zárójel | Klammer (als Schriftzeichen)' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1366 *Rekezeztuw* [HN.] (Oklsz.)

reke² **A:** 1329 *Rekettou* [*d-t*] [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1493 k. bēl *reke*²*dwen* [sz.] (FestK. 147) **J:** 1. 1329 'megakad, útja elzáródik, eldugul | sich verstopfen' # (Oklsz.) (↑); 2. 1493 k. 'elzáró akadály miatt kénytelen vholonnan, vkitől elkülönülve, elszakadva maradni | steckenbleiben' # (FestK. 147) (↑); 3. 1545 '〈kiválasztó szerv〉 működésében elakad | in Stockung geraten (Absonderungsorgan)' (MNy. 67: 486); 4. 1583 'befülled (levegő, meleg) | drückend werden (Luft, Hitze)' (NySz.); 5. 1641 '〈tél, fagy〉 hirtelen beáll | eintreten (Winter, Frost)' (NySz.)

rekeszt **A:** 1341 *Rekeztheu* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ bel *rekeztuen* [sz.] (JókK. 71); 1416 u.¹ bē *rèkèztē*, *kirèkèztèfèzè* (BécsiK. 182, 46); 1604 *rekőztő* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Epilogus* a.) **J:** 1. 1341 ? 'feltartóztat, eltorlaszol, okozza, hogy vki v. vmi vhol rekedjen, maradjon | hemmen, verstopfen' # (Oklsz.) (↑), 1416 u.¹ 'ua.' (BécsiK. 45); 2. 1342 ? 'vhová elzár, elkülönít | einsperren, absondern' (Oklsz.), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 71) (↑); 3. 1416 u.¹ 'vmit becsuk, bezár, nem enged kinyílni | zuschließen' (BécsiK. 37); 4. [*be~*] 1416 u.¹ '〈beszédet, művet〉 befejez, 〈megbeszélést, értekezletet〉 bezár | schließen (Rede, Sitzung)' # (BécsiK. 166); 5. 1416 u.² '〈halrekesztő eszközzel halat〉 összegyűjt, kifog | Sperrfischerei treiben' (MünchK. 89ra); 6. [*halálba ~*] 1416 u.³ 'elpusztít | umbringen' (AporK. 79) **Sz:** ~**és** 1416 u.¹ (BécsiK. 182, 46) (↑) | ~**ék** 1645 *rekeszték* (NySz.)

rekeszkedik † **A:** 1416 u.¹ bē *rèkèzkèduēn* [sz.] (BécsiK. 26); 1574 *Röckefzkedénec* be (Heltai: Canc. 23); 1791 *rekeszkedik* [▽] (NSz.) **J:** 1. 1416 u.¹ '(be)zárkózik | sich einschließen' (BécsiK. 26) (↑); 2. 1574 'rekesztődik, rekesztékbe kerül | eingeschlossen werden' (NySz.)

rekken × **A:** 1513 *megrekkentenonc* [sz.]; megkel *retkentenonk* [sz.] (NagyszK. 241, 240); 1519 el *reekkentlek* [sz.] (JordK. 71); 1531 el *reekent* vala (ÉrsK. 478); 1577/ *Elrökent(e)ni* [sz.]

(EPhK. 9: 35); 1600 k. *rekkenyő* [✂] [sz.] (NySz.); 1805 *rëkken* (NSz.) **J: 1.** 1513 'elfojt (tüzet) | ersticken (intrans.)' (NagyszK. 241, 240) (↑); **2.** 1519 'elpusztít, elveszt | umkommen; zugrunde gehen' (JordK. 71) (↑); **3.** 1552 'bennreked, bennszorul | steckenbleiben' (Tinódi: Cronica 1: K4v.); **4.** 1568 'befülled (meleg levegő); fullasztóvá válik (levegő, hőség) | dumpfig werden (stickige Luft); stickig werden (Luft, Hitze)' (NySz.); **5.** 1600 k. 'útjában elakad, megreked, megszorul | stocken, sich verstopfen' (NySz.) (↑); **6.** 1604 'eltűnik, elbújik | verschwinden, sich verstecken' (Szenczi Molnár: Dict. *Zoroánda* a.); **7.** 1618 'befülledve megdohosodik (mag); hőségtől kisül (növény, termés) | muffig werden (Korn); verdorren' (NySz.); **8.** 1831/ 'nagy forróságtól hevül (tájék, hely) | erhitzt werden (Landschaft, Platz)' (NSz.); **9.** [el~] 1861 'elszunnyad | einschlummern' (MNysz. 6: 324) **Sz: el-t, meg-t** 1513 'megfullad | ersticken' (NagyszK. 241, 240) (↑); 1519 'elpusztít | umbringen, verderben' (JordK. 71) (↑) | ~**ő** 1568 *Rekkenő* 'fülledt, fullasztó (meleg, időjárás) | drückend (Hitze, Wetter)' (NySz.); 1844 'hőség | Hitze' (NSz.)

regget × **A:** 1662/ *reggettetnek* vala [sz.] (NySz.) **J: 1.** 1662/ 'elzár, elrekeszt; elkülönít | einsperren; absondern' (NySz.) (↑); **2.** 1831 'lappangó tartalomként magában rejt | in sich bergen' (NSz.); **3.** 1834 'rejteget, dugdos | versteckt halten' (NSz.); **4.** 1952 'vesszővel befon; lyukat, rést eltüntetve kijavít | mit Ruten verflechten; flicken' (OrmSz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótő ismeretlen eredetű, és a →*rejt*, →*rökönyül* szócsaládjának tövével azonos. A szó belseji *k* a tőhöz tartozik. A szóvégi -sz deverbális névszóképző; vö. →*eresz*; a szóvégi *t*-s változatokhoz vö. →*szakasz*, →*tapasz* stb. Az igék szóvége különböző deverbális igeképzők (-*d*, -*get* gyakorító képző, -*szkedik* gyakorító-visszaható képző, -*szt* műveltető képző, -*n* mozzanatos képző). A szavak megőrizték a tő eredeti 'rejt; gátol; elkülönít stb.' jelentését. ⊖ Valószínűleg ugyanebből a töből keletkezett -*e* folyamatos melléknévi igenévképzővel: 1211 *Reke* [szN.] (PRT. 10: 515). ⊕ A →*révül* szócsaládjával való összefüggés kevésbé valószínű.

📖 MNyTK. 75: 6; TESz., *rekcent* a. is; Benkő: Fiktl. 152, 171; EWUng. • Vö. *rejt*, *reked*¹, *rökönyül*, *szék*-

rekeszkedik → *rekesz*

rekeszt → *rekesz*

rekettye **A:** 1181/ *Rakathya* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 44); 1193 *raquatiquerec* (ÓMOlv. 54); 1237 *rochotyabugurh* (MNy. 58: 307); 1245 *rekecia* (MNy. 58: 307); 1247/ *Reketev* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 513); 1251 *Requetiasuuelg* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1269 *Rekety* (Oklsz.); 1274/ *Rekethye* (Oklsz.); 1295/ *rakottya* bukur (Györffy: ÁMTF. 3: 180); 1335 *Rektyespatak* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1383/ *Requitije* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 273); 1395 k. *rokettya* (BesztSzj. 888.); 1484 *Rakthyabokor* (Oklsz.); 1524 *Reketthye* (Oklsz.); 1533 *Rekögye* (Murm. 1398.); 1583 *rekottye* (Gombocz E.: BotTört. 132); 1818 *reketty* (NSz.); 1832 *Rakitla* (TudGyűjt. 3: 79); 1870 *rakettye* (CzF.); NYJ. *rakodla* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1181/ 'egy fajta fűz, különösen kosárfonó fűz, hamvas fűz | Art Weide (haupts. Korbweide)' (Szentpétery: KritJ. 1: 44) (↑); **2.** 1500 k. 'a hüvelyesek családjába tartozó, sárga virágú félcserje | Ginster' (MNy. 21: 140) **Sz: ~s** 1251 [HN.] (Oklsz.) (↑)

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | ⊖ Szbhv. (Kaj) *rakitje* 'kosárfonó fűzzel benőtt hely, rekettyés'; szln. *rakitje* 'kosárfonó fűz, rekettye' [vö. szbhv. *rakita*, ill. szln. *rakita*: 'fűz(fa)féle (főleg kosárfonó fűz)']. Vö. még cseh *rokytí* 'füzes'; szlk. *rakytie* 'kosárfonó fűzzel benőtt hely, rekettyés'; or. *pakuma*, *pokuma* 'fűz(fa)féle (főleg kosárfonó fűz)'; stb. ⊕ Szláv

gyűjtőnévképzős növénynevek átvételéhez vö. →*bodza*, →*cserje* stb. – A *rekettye* alak és a második legelterjedtebb *rakottya* változat palatális, ill. veláris irányú hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. Néhány alakváltozat szóvégi hangzóvesztéséhez vö. →*kolbász*, →*lapát* stb. A szó belseji *-l*-es alakváltozatok kialakulásmódja tisztázatlan. A 2. jelentés valószínűleg metafora.

📖 Kniezsa: HírTört. 46; Kniezsa: SzJsz. 460; TESz.; EWUng. • Vö. *rekenyő*

rekken → *rekesz*

reklám **A:** 1860/ *reklámokban* (NSz.) **J:** 'hírverés, hirdetés | Reklame'

■ Francia jövevénytípus, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *réclame* 'áruhirdetés, vevőtoborzás; őrszó <könyvekben>; stb.'; – vö. még ném. *Reklame* 'áruhirdetés, reklám'. A franciában a fr. (kfr.) *reclamer* 'ismétel, újra elmond' szóból ered, az alábbi jelentésfejlődéssel: 'figyelmeztető őrszó' > 'figyelmeztetés' > 'figyelemfelkeltés'. (≈) Megfelelői: svéd *reklam*; ol. *reclame*; stb.: 'reklám'.

📖 MNy. 33: 361; EWUng. • Vö. *reklamál*

reklamáció → *reklamál*

reklamál **A:** 1585 *reklamált* (MNy. 75: 510); 1864/ *reklamálván* [sz.] (NSz.); NYJ. *rëkrëmál* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1585 'ellentmond, tiltakozik; panaszt tesz | widersprechen; sich beschweren' # (MNy. 75: 510) (↑); 2. 1796 '(vissza)követel | (zurück)fordern' (NSz.)

reklamáció **A:** 1796 *reclamatio* (NSz.); 1826/ *reklamációját* (NSz.); NYJ. *lëkrëmáció*, *rëkámáció* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1796 'ellenvetés, tiltakozás | Einspruch; Klage, Beschwerde' # (NSz.) (↑); 2. 1835 'visszakövetelés | Zurückforderung' (Kunoss: Gyal.)

■ Latin jövevénytípus. | (≡) Lat. *reclamare* 'hangosan tiltakozik, ellenvetést tesz', (k.) '(vissza)követel' [vö. lat. *clamare* 'kiált, kiabál stb.']. | lat. *reclamatio* 'reklamáció, tiltakozás', (k.) *reklamacio* 'visszakövetelés'. (≈) Megfelelői: ném. *reklamieren*, *Reklamation*; fr. *réclamer*, *réclamation*; stb.: '(vissza)követel, panaszkodik', 'panasz, követelés'. (⊕) A *lëkrëmáció* változat hangátvetéssel keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *klasszis*, *reklám*

rékli × **A:** 1668 *Reklitul* (Kobilarov–Götze: DtLw. 367); 1736 *rekl* (Nyr. 43: 413); 1771 *Réklit* (MNy. 71: 248); 1775 *Riklibe* (MNy. 71: 248); 1802 *Lekribe* (MNy. 71: 248); NYJ. *rëkli*, *rëklë* (MTsz.); *rétli* (ÚMTsz.) **J:** '(főleg női, ill. gyermek viseletként) blúz, kabátka | Bluse, Bekleidungsstück für den Oberkörper, haupts. für Frauen und kleine Kinder'

■ Német (baj.-osztr.) jövevénytípus. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *réckl* 'szoknya, kabátka; mellényke, pruszlik <főleg női viseletként>' [<ném. *Rock* 'ua.']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *rëkla* 'mellényke'; szlk. (N.R.) *reklík* 'hálórékli'; stb. (⊕) A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. Néhány változat hangátvetéssel és elhasonulással keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rokk*

rekord **A:** 1881 *recordokat* (Vadász-Vers. 1881. szept. 29.: 366); 1886 *recordokat* (Bánhidi: Sportny. 281); 1888 *ricord* (Bánhidi: Sportny. 281); 1898 *rekord*-nyerők (NSz.) **J:** 'csúcseredmény, csúcsteljesítmény | Rekord'

rekorder **A:** 1893 *rekorder*érmeket (PestiH. 1893. júl. 2.: 5); 1937 *rekorder* (Sauvageot: MFrSz.) **J:** 'csúcstartó | Rekordler'

■ A szócsalád alapja, a **rekord** nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Rekord*; ang. *record*; fr. *record*; stb.: 'rekord', a régi franciában 'emlékeztetés' is, az angolban 'feljegyzés, beszámoló, okmány, hangfelvétel' is. Az angolból terjedt el [< fr. (ófr.) *record* 'bizonyítvány, igazolás']. A nemzetközi jelentés kialakulásának az az alapja, hogy a kiemelkedő sportteljesítményeket nyilvántartásba veszik, hitelesítik. (⇒) A magyarba az angolból került át, esetleg német közvetítéssel is. (△) A m. *ricord* változat az angol kiejtésre utal.

■ A **rekorder** származékszó. | (△) A magyarban az *-er* végződésű sportnyelvi szavak analógiájára keletkezett; vö. *Sprinter* 'rövidtávfutó' (1899: Bánhidi: Sportny. 290), *tréner* (→*tréning*) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rekordál*

rekordál † **A:** 1544 *rekordalanak* (Oklsz.) **J:** 'megemlékezik vkiről; énekkel köszönt | gedenken; jmdn mit Gesang begrüßen'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *recordari, recordare* 'emlékszik vmire', tkp. 'szívében felidéz' [vö. lat. *cor* 'szív']; vö. még lat. (h.) *recordatio* 'a diákok köszöntő éneklése pártfogóik házánál'. (≈) Megfelelői: fr. (R.) *recorder*; ol. *ricordare*; stb.: 'emlékezik, emlékszik'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kordén, rekord*

rekorder → *rekord*

rektor **A:** 1570 *Rectorok* (MNY. 90: 125); NYJ. *rëktor* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1570 ? 'iskolaigazgató, igazgató tanító; tanító | Schuldirektor; Lehrer' (MNY. 90: 125) (↑), 1718 'ua.' (SoprSz. 36: 326); 2. 1570 ? 'egyetem vezetője | Rektor (einer Akademie bzw. Universität)' (MNY. 90: 125) (↑), 1803 'ua.' (NSz.); 3. 1575 'vezető, irányító, diákok előljárója | Leiter, Vorsteher (von Studierenden)' (Heltai: Krón. 178a); 4. 1620 ? 'egyházi vezető | kirchlicher Vorgesetzter' (MNY. 74: 512), 1761 'ua.' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *rector* 'vezető, irányító', (k.) *rector ecclesiae* 'egyházi előljáró, szellemi vezető', *rector Academiae* 'felsőoktatási vezető', *rector chori* 'karvezető', (h.) *rector scholaris* 'iskolamester', *rector universitatis* 'az egyetem rektora' [< lat. *regere* 'vezet, irányít']. (≈) Megfelelői: ném. *Rektor*; fr. *recteur*; stb.: 'igazgató, rektor'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *regula*

rekviem **A:** 1570/ *Requiem*es [sz.] (MNY. 66: 341); 1881 *rekviemet* (NSz.); 1905 *rékviem* (Melich: SzlJsz. 1/2: 394); NYJ. *rëkiás* [sz.] (ÚMTsz.); *reklie*m (ÚMTsz.) **J:** 1. 1570/ 'halottakért mondott ima | Gebet für die Toten' (MNY. 66: 341) (↑); 2. 1796 'gyászmise | Totenmesse (auch als Musikstück)' (NSz.)

■ Latin (e.) jövevényszó. | (≡) Lat. (e.) *requiem* 'gyászmise' [a gyászmisében szereplő *requiem aeternam dona eis, Domine!* 'örök nyugalmat adj nekik, Uram!'; vö. lat. *requies* 'nyugalom'; a *requiem* tulajdonképpen a szabályos *requietem* tárgyestnek a változata]. A korai

önállósuláshoz vö. →*roráte*. (≈) Megfelelői: ném. *Requiem*; fr. (*messe de*) *requiem*; stb.: 'rekviem'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dátum, dóm, kvitt*

rekvirál A: 1576 *Requiralta* Volna (MNy. 63: 97); 1614 *requirálástul* [sz.] (MNy. 61: 486); 1816 *Rékvirálni* [sz.] (Gyarmathi: Voc.); 1866 *rekvirált* (NSz.); NYJ. *rëgviráll* (Nyr. 110: 201); *rékliválás, rekvilálás* [sz.] (ÚMTsz.); *rékrivál* (Bálint: SzegSz.) **J: 1.** 1576 'megkeres, megkér | ersuchen' (MNy. 63: 97) (↑); **2.** 1614 '(köz célra) igénybe vesz, lefoglal | (für öffentliche Zwecke) beanspruchen, beschlagnahmen' (MNy. 61: 486) (↑); **3.** 1848 'zsákmányol, prédál | erbeuten' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *requirere* 'felkeres, felkutat; követel, igényel', (k.) '(jogi úton) megkeres; (ingatlant) visszavásárol' [a lat. *requaerere* 'ua.'; vö. lat. *quaerere* 'keres; elér, elnyer; meg tudni próbál; törvényesen kivizsgál; stb.']. (≈) Megfelelői: ném. *requirieren*; fr. *requérir*; stb.: 'rekvirál'. (△) Az *ál* szóvég olyan igék analógiájára keletkezett, mint az →*ágál*, →*diktál* stb. A népi változatok *r > l* hangátvetéssel, ill. hangcserével keletkeztek. A 3. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *inkvizíció*

reláció A: 1748 *Relatiok* (NSz.); 1787 *relázióm* (NSz.) **J: 1.** 1748 'kapcsolat, összeköttetés, viszony | Verbindung, Beziehung, Verhältnis' (NSz.); **2.** 1792 'beszámoló, tudósítás, jelentés; előadás, beszámoló | Bericht; Referat' (NSz.); **3.** 1820/ '(nyelvtani) vonzat | Relation (in der Grammatik)' (NSz.); **4.** [~*k*] 1823 'viszon(ok), körülmény(ek) | Verhältnisse, Umstände' (NSz.); **5.** 1921 'forgalmi (út)vonal | Verkehrslinie' (NSz.)

relatív A: 1814/ *relative* (NSz.); 1845 *relativ* (NSz.); 1849 e./ *relatív* (NSz.) **J: 1.** 1814/ 'bizonytalan, ingadozó | unbestimmt' (NSz.) (↑); **2.** 1845 'viszonylagos, viszonyított | verhältnismäßig; relativ' (NSz.) (↑)

relative A: 1827 *relátive* (Minerva 3: 1399); 1835 *Relative* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1913 *relative* (NSz.); 1913 *relative* (Horváth: HSz.) **J:** 'viszonylag | verhältnismäßig, relativ (Adv.)'

relativitás A: 1835 *Relativitas* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1923 *relativitás* (Fülöp: TermtudMűsz.) **J:** 'viszonylagosság, viszonyítottság | Relativität'

■ A szócsalád **reláció, relative** tagjai latin jövevényszók. | (≡) Lat. (k.) *relatio* 'viszony, arány; kapcsolat' [< lat. *relatus*, a lat. *referre* 'visszahord; beszámol stb.' befejezett melléknévi igeneve; vö. →*referál*] | lat. *relative* 'vonatkozó; viszonylagos <határozószó>'. (≈) Megfelelői: ném. *Relation* 'viszony, kapcsolat; forgalmi útvonal'; ang. *relation* 'viszony, arány; tudósítás'; stb.

■ A **relatív, relativitás** nemzetközi szók. | (≡) Vö. ném. *relativ*; fr. *relatif*; ol. *relativo*; stb.: 'relatív'; – vö. még lat. (k.) *relativus* 'vmire vonatkozó; relatív' | ném. *Relativität*; fr. *relativité*; ol. *relatività*; stb.: 'relativitás'. (⇒△) A magyarba leginkább a németből került, *relativitás* latinositott szóvéggel.

📖 TESz. *relatív* a.; EWUng. • Vö. *referál*

relatív → *reláció*

relative → *reláció*

relativitás → *reláció*

rém → *rémül*

remeg **A:** 1708–1710 *remegésben* [sz.] (MNy. 17: 218); 1805 *remög* (NSz.) **J:** **1.** 1708–1710 'nagyon fél | sich sehr fürchten' (MNy. 17: 218) (↑); **2.** 1771 ? 'reszket | zittern, beben' # (NSz.), 1792 'ua.' (NSz.); **3.** 1841 'remegve mond, rebeg | stammeln' (NSz.); **4.** 1844 'ring, himbálódzik; rugózik | sich wiegen, schaukeln; federn, federnd sein' (MNy. 4: 446); **5.** [*vkít, vmit* ~] 1847 'félve tisztel | fürchtend verehren' (NSz.); **6.** [*vmiért* ~] 1857/ 'mohón vágyik vmire | auf etw versessen, erpicht sein' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | (⊕) Eredetileg a reszkető mozgás kifejezésére. A szótő a →*rémül* szócsaládjának tövével azonos, amely eredetileg feltehetőleg egy *ē*-t tartalmazott. A szóvégek gyakorító képzők. Szorosan összefügg a →*reng* szóval, közöttük tulajdonképpen szóhasadás ment végbe. A félelemmel és sóvárgással összefüggő jelentések metonimikusan keletkeztek az ezekre az érzelmekre jellemző testi kísérőjelenségek kifejezésére; vö. *rémül* és →*reszket*, →*retten* stb. A 3. jelentéshez vö. a →*rebeg*¹ és a →*rebeg*² viszonyát; mindkét szócsalád etimológiailag is összefügg a *remeg*-gel.

📖 MNy. 4: 445; TESz.; EWUng. • Vö. *rebeg*¹, *rebeg*², *rémül*, *reng*, *repül*

remek **A:** 1395 k. *remek* (BesztSzej. 1273.); 1416 u.¹ *rèmekekbè* (BécsiK. 249); 1526 *Remyk* (Oklsz.); 1527 *remeek* (ÉrdyK. 276); 1805 *remék* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1395 k. 'rész; vmely egésznek egy darabja, töredéke | Teil; (Bruch)stück' (BesztSzej. 1273.) (↑); **2.** 1545 'azonos fajta tárgyak stb. közül' egy darab; egy adag, bizonyos mennyiség | Einzelstück; eine gewisse Menge' (MNy. 13: 257); **3.** 1621 'a céhrendszerben' mesterdarab, mestervizsgára készített mintadarab | Meisterstück, zur Meisterprüfung verfertigtes Probestück (im Zunftwesen)' (Szenczi Molnár: Dict.); **4.** 1643 'remekmű | Meisterwerk, Prachtwerk' (Comenius: Jan. 43); **5.** 1673 'kelmefajta | Art Stoff' (Századok 40: 206) | <MN> 1790 'kiváló, pompás | prächtig' # (CzF.) **Sz:** ~**el** 1517 *remekevlven* [sz.] 'darabol | zerstückeln' (DomK.); 1784 'remekművet alkot | ein Meisterwerk schaffen, Prachtvolles leisten' (NSz.); 1787 'mesterremekeket készít | Meisterstück verfertigen' (MNy. 65: 473)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szláv jövevényszó. | (⊖) Vö. szbhv. *remik* 'bőrből v. egyéb anyagból készült keskeny csík, szalag'; le. *rzemyk* 'öv, szíj'; óor. *remyk* 'ua.'; or. (N.) *pémox* 'rongy, foltdarab'; stb. [< szláv **remy* 'öv, szíj']. (⊕) Ha a származtatás helytálló, a *remek* eredetileg a tímárság szakszava volt, és a bőr, bőrdarabok díszítésére vonatkozott. A főnévi 2. jelentéshez vö. →*darab*. A 3. jelentés önállósulással keletkezett a *mesterremek* 'mesterdarab' (1532: MNy. 10: 374) összetételből, amely a ném. *Meisterstück* 'ua.' tükörfordítása. A 4. jelentés a 3. jelentésre megy vissza. Az 5. jelentés valószínűleg az átadó nyelvből származik. A melléknévi jelentés jelzői használatban alakult ki. (⊕⇒) A magyarból: szlk. (N.) *remek* 'mesterdarab'; (esetleg visszakölcsönzésként) szbhv. *remek* 'mestermunka'.

📖 MNy. 65: 431; TESz.; EWUng. • Vö. *mű*²

remél **A:** 1416 u.¹ *rèmelèmc*, *rèmillikuala* (BécsiK. 87, 38); 1490 *remólwin* [sz.] (MNy. 62: 81); 1529 e. *remenhetjwk* [sz.] (VirgK. 137); 1556 *romellünk* (LevT. 1: 202); 1559 *remínli* (Székely I.: Krón. 53b); 1576 *Remüle* (NySz.); 1585 *reméll* (Cal. 312); 1742 *reménölvén* [sz.]

(NSz.); 1772 *remélyhetem* [sz.] (NSz.); 1791 *reményel* (NSz.); 1805 *reményél* (NSz.) **J: 1.** 1416 u./¹ 'hisz, bízok vmi megvalósulásában | hoffen' # (BécsiK. 87); **2.** 1416 u./¹ 'vár vmit; elvár | erhoffen' (BécsiK. 38); **3.** 1531 'kér, könyörög | flehen, bitten' (ÉrsK. 457) **Sz: reménykedik** 1416 u./¹ *remenkednec* 'bizakodik, remél | hoffnungsvoll sein' (BécsiK. 283); 1517 ? 'kér, könyörög | flehen, bitten' (DomK. 141); 1531 'ua.' (ÉrsK. 463); 1611 'panaszodik | klagen' (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Származékszó. | ⊕ A → *remény*-ből keletkezett -*l* névszóképzővel. A *reményi* alak lehetett az eredeti. A *remél* alak ebből keletkezett *nyl* > *ll* (> *l*) hasonulással. A *reménykedik* származék az eredeti változatból keletkezett a szó belseji *l* kiesésével.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *remény*

remény A: 1138/ ? *Remen* [szn.] (MNY. 32: 56); 1372 u./ *remenfegben* [sz.] (JókK. 110); 1490 k. *remenjen* (MKsz. 1881: 107); 1527 *remynfyghwel* [sz.] (Heyden: Puerilium 24) **J: 1.** 1372 u./ 'a jövőbe vetett hit, bizalom; e bizalom támasza, alapja | Hoffnung; Grund zur Hoffnung' # (JókK. 110) (↑); **2.** 1683 'biztató kilátás a jövőre | Aussicht' # (Szily: NyÚSz.) **Sz: ~ség** 1372 u./ (JókK. 110) (↑) | ~**telen** 1416 u./¹ *remētelēfeggel* [sz.] (BécsiK. 324) | ~**telenül** 1416 u./¹ *remēntelēnolt* [sz.] 'reménytelené válik | hoffnungslos werden' (BécsiK. 247) | ~**telenség** 1416 u./¹ *remētelēfeggel* (BécsiK. 324)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Valószínűleg sokkal korábbi, mint ahogyan a források mutatják. A *reménység* származékszó valamikor sokkal elterjedtebb volt mint az alapszava, amelyet a nyelvújítók nem ismertek, s a származékokból újra elvonták.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *remél*

remese × A: 1405 k. *remes* (SchlSzej. 423.); 1578 *remeseye* (NySz.); 1870 *remése* (CzF.); NYJ. *remész* (Nyr. 75: 212); *rēmésze* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1405 k. 'végbél | Mastdarm' (SchlSzej. 423.) (↑); **2.** 1405 k. 'ágyék | Lende' (SchlSzej. 435.); **3.** 1808 'vastagbél | Dickdarm' (Sándor I.: Toldalék); **4.** 1951 'állati méh; állati méhlepény | Gebärmutter, Mutterkuchen (von Tieren)' (ÚMTsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A jelentések közt metonimikus kapcsolat áll fenn. ⊕ Összefüggése a → *remeg* szóval, ill. szláv nyelvből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 MNY. 65: 437; TESz.; EWUng.

remete A: [1237–1240] *Remete* [HN.] (PRT. 1: 786); 1405 k. *remete* (SchlSzej. 500.); 1513 *remotheek* (CzechK. 132); NYJ. *remēte*-szakál (ÚMTsz.) **J:** 'a világtól elvonulva élő személy | Einsiedler' **Sz: ~skedik** 1754 *remetéskedő* [sz.] (NSz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | ⊕ Ol. (mil.) *remitta*, (R. mil.giul.) *remito*, (vel.) *remota*, – ol. *eremita*, (R.) *remito* 'remete' [< lat. *eremita* 'ua.' < gör. *ἐρημίτης* 'ua.']. ⊕ Megfelelői: ném. *Eremit*; ang. *hermit*, *eremite*; fr. *ermite*; stb.: 'ua.'. ⊕ A magyar szóban hangrendi kiegyenlítődés történt. – A 1489 k. *Heremthe* 'remete' (MKsz. 1895: 108) a latin szó (↑) egyik változata lehetett.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 395; Kniezsa: SzlJsz. 729; TESz.; EWUng.

rémiszt → *rémül*

rémít → *rémül*

remíz A: 1815 *Remise* (NSz.); 1901 *remizbe* (NSz.); 1932 *remíz* (PHNyr. 198); 1961 *remész* (NSz.); NYJ. *Remisz* (MTsz.); *remic* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1815 'kocsiszín | Wagenschuppen' (NSz.) (↑); **2.** 1897 'kisebb erdő, csalt | kleiner Wald, Gebüsch' (MTsz.)

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *remise* 'kocsiszín; vadak búvóhelye'; – vö. még ném. *Remise* 'ua.'. A franciában a *remittre* 'visszavezet, -állít, átad, elhelyez' szóból [< lat. *remittere* 'visszaküld, hátrahagy']. (≈) Megfelelői: ol. *rimessa* 'kocsiszín', (R.) 'tehénistálló'; szbhv. *remiza* 'kocsiszín; rejtekhely, búvóhely'; stb. (⊕) *remiz* 'függőcinege' (1793: Kiss J.: Mad. 295), *remic* 'ua.' (1800: Márton J.: MNSz.–NMSz. *Függőtzinege* a.), ez a ném. *Remiz* 'ua.' szóból ered [< le. *remiz* 'ua.'].

📖 Nyr. 30: 471; TESz.; Kiss J.: Mad. 295; EWUng. • Vö. *misszionárius*

rémlik → *rémül*

remonda Δ **A:** 1705 *remundája* (Horváth M.: NEL.); 1722 *remonda* (MNY. 79: 505); 1787 *rémonda* (NSz.); 1796 *remonta* (NSz.) **J: <FN> 1.** 1705 'növendéklő a lovascsapatok lóállományának felfrissítésére | Remontepferd' (Horváth M.: NEL.) (↑); **2.** 1888 'feslett erkölcsű nőszemély | liederliches Frauenzimmer' (Nyr. 17: 334) | <MN> **1.** 1708 'a lovascsapatok lóállományának felfrissítésével kapcsolatos | Remonte-' (Horváth M.: NEL.); **2.** 1864 'fiatal; zabolátlan | jung; unbändig' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Remonte* 'a lóállomány felfrissítése lovascsapatoknál; fiatal katonai ló' [< fr. *remonte* 'ua.']. (≈) Megfelelői: szbhv. *remont* 'lövésárlás a hadsereg számára', *remonta* 'növendéklő'; cseh *remonta* 'váltóló'; stb. (⊕) A szövégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. A főnévi 1. jelentés keletkezéséhez esetleg a *remondaló* (1708: Horváth M.: NEL.) összetétel önállósulása is hozzájárulhatott. A főnévi 2. jelentéshez vö. →*kanca*. A melléknévi 2. jelentés metafora a főnévi 1. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mundér*

rémül A: 1416 u./¹ *rèmplèt* [sz.] (BécsiK. 33); 1416 u./¹ *megremolt* (BécsiK. 206); 1456 k. *remeleth* [sz.] (SermDom. 1: 267); 1456 k. *remulteffem* [sz.] (SermDom. 2: 335); 1575 *rómülésbe* [sz.] (Heltai: Krón. 113a) **J: 1.** 1416 u./¹ '(meg)reng, (meg)rendül | erschüttert werden' (BécsiK. 33); **2.** 1416 u./¹ 'fél, félve tisztel | Furcht haben, jmdn, etw fürchten' (BécsiK. 143); **3.** [főleg *meg~*] 1416 u./¹ 'nagyon megijed | erschrecken <intrans.>' # (BécsiK. 143); **4.** 1416 u./¹ 'megdöbben, csodálkozik, álmélkodik | verblüfft, entsetzt werden' (BécsiK. 33); **5.** 1416 u./¹ 'indul, indítatik, késztetődik vmire | veranlaßt sein' (BécsiK. 91); **6.** 1516 'remeg, reszket | zittern' (GömK. 137); **7.** 1585 'önkívületbe esik | in Ekstase fallen' (Cal. 397) **Sz: ~et** 1416 u./¹ (BécsiK. 33) (↑) | **~és** 1470 *remelfeketh* (SermDom. 2: 308) | **~dőzik** 1865 *rémüldözni* [sz.] (Üstökös 1865. okt. 7.: 334); 1886/ *rémüldözött* (NSz.)

rémít A: 1456 k. *remehenek* meg [*remeht* □] (SermDom. 2: 141); 1456 k. *remejth* (SermDom. 2: 580); 1470 *remuchenek* [*réműt* □] (SermDom. 2: 141); 1585 el *rémitóm*, el *remwytóm* (Cal. 249, 225 [o: 252]) **J: 1.** 1456 k. 'előidéz, felszít vmit | anstiften' (SermDom. 2: 580); **2.** 1456 k. 'megdöbbent, meglep vkit | betroffen machen' (SermDom. 2: 141); **3.** 1470

'indít, készletet vmire | veranlassen' (SermDom. 2: 179); **4.** [ma főleg *meg~*] 1585 'ijeszt vkit, félelmet kelt vkiben | erschrecken (trans.)' # (Cal. 249, 225 [o: 252]) (↑)

rémlik A: 1780 k. *rémles* [sz.] (Nyr. 30: 475); 1784 *rémlik* [▽] (Baróti Szabó: Kisdedsz. 68)
J: 'úgy tűnik, úgy tetszik | es dünkt, es scheint' #

rémiszt A: 1788 *rémisztésére* [sz.] (MNY. 65: 473); 1844 *rémesztő* [sz.] (NSz.) **J:** 'ijeszt, rémít, rettent | erschrecken (trans.)'

rém A: 1800 *Rémség* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **J:** **1.** 1800 'ijesztő fantáziakép, kísértet; ijesztő jelenség | Gespenst; fürchterliche Erscheinung, Schreckbild' (Szily: NyÚSz.) (↑); **2.** [jelzőként vagy összetételi előtagként] 1820/ 'ijedségből származó, ijedelmet tükröző; ijesztő, rettenetes | fürchterlich; Schreck-' (NSz.); **3.** [főleg *vkinek, vminek a ~e*] 1829/ 'ijesztő, félelmetes személy | Unhold, Schrecken (Person)' (NSz.); **4.** [határozói értékben] 1851 'borzasztóan, nagyon | sehr, schrecklich' (NSz.) **Sz:** **~ség** 1800 *Rémség* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) | **~séges** 1816 *rémséges* (Márton J.: OskolaiLex. 1: 12); 1818 *rémséges* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Monstrificābilis* a.) | **~es** 1821/ (NSz.) – De vö. 1763 *réme* 'csodálkozás, ámulat | Erstaunen' (Szily: NyÚSz.); 1780 k. *rémzet* 'látomás, jelenség | Erscheinung' (Nyr. 30: 475)

■ A szócsalád alapja, a **rémül, rémít** származékszavak egy fiktív töből. | ⊕ A szótő a *remeg* tövével azonos. A szóvégek visszaható és műveltető képzők. Az eredeti jelentéshez a *rémül* 1. és 6. jelentése áll a legközelebb, a további jelentések metonimikus keletkezésűek. A *rémül* 7. jelentése a hasonló hangzású →*révül* hatását is tükrözi.

■ A **rémlik** származékszó. | ⊕ A *rémlik*, feltehetőleg a *rémül* alapján, visszaható igeképzővel keletkezett a nyelvújítás korában.

■ A **rémiszt** származékszó. | ⊕ A *rémiszt* a *rémít* alapján jött létre műveltető igeképzővel, a *borzaszt* (→*borzad*), →*ijeszt* analógiás hatására.

■ A **rém** elvonás. | ⊕ A *rém* az igékből elvonással keletkezett; a *réme* és a *rémzet* nyelvújítási kísérletek.

📖 MNY. 4: 447; TESz.; EWUng. • Vö. *rebeg*¹, *rebeg*², *remeg*, *reng*

rend A: 1248 ? *Rendwey* [HN.] (MNL (OL) Dl. 237955); 1296 ? *Reend* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 373); 1328 *Rendes* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 98); 1456 k. *rendbe* (SermDom. 2: 285); 1550 k./ *rönd* (NySz.); 1805 *rënd* (NSz.) **J:** **1.** 1248 ? 'tárgyaknak, folyamatoknak szabályozott, áttekinthető sora, állapota | Reihe, Ordnung, übersichtlicher Zustand' (MNL (OL) Dl. 237955) (↑), 1517 'ua.' (DomK. 295); **2.** 1456 k. 'csoport, osztály | Abteilung; Klasse' (SermDom. 2: 285) (↑); **3.** 1518 k. 'fajta, féle | Art, Gattung' (SándK. 17); **4.** 1525/ 'társadalmi, foglalkozási helyzet, állapot | Stand, soziale, berufliche Stellung' (TörtTár 1908: 80); **5.** 1527 'életpálya, életút | Lebenslauf' (ÉrdyK. 623); **6.** 1531 'szokás, mód | Gebrauch, Art und Weise' (TelK. 164); **7.** 1553 'természet, létezési mód | Wesensart' (LevT. 1: 115); **8.** 1577 'csapat | Trupp, Schar' (KolGl.); **9.** 1579 'réteg | Schicht' (NySz.); **10.** 1582 'emelet | Stockwerk' (Oklsz.); **11.** 1590 'lekaszált és még fel nem szedett fű, takarmány v. gabona sora | Schwade (Gras, Getreide)' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 56); **12.** 1591 'hely | Stelle' (NySz.); **13.** 1603 'összefüggés, értelem, tartalom | Zusammenhang, Sinn, Inhalt' (NySz.); **14.** 1604 'vallási v. világi közösség | Orden als Gemeinschaft' # (Szenczi Molnár: Dict. *Saducaei* a.); **15.** 1636 'elrendelés, rendelkezés | Bestimmung; Regel, Norm' (NySz.); **16.** 1717 'kor, életkor | Alter, Lebenszeit' (OklszPótl.); **17.** 1745 'méltóság | Würde' (NySz.); **18.** 1787 'rendjel, kitüntetés | Orden, Auszeichnung' (NSz.); **19.** [jelzői értékben] 1840 'teljes öltözetet kitevő (ruha, fehérnemű stb.) | Garnitur, Satz (Kleider, Wäsche)' (NSz.) **Sz:** **~es** 1328 [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 98) (↑) | **~el** 1506 k. *rendelliwk* (Oklsz.) | **~elet** 1525/ *rendeletek* 'rendelet, dekrétum | Verordnung, Dekret' (TörtTár 1908: 85) | **~elő** 1560 k. *Rendölő* (FOLY MN-I IGENÉV) (GyöngySzt. 295.); 1585 'az, aki elrendez, eloszt | jmd, der regelt' (Cal. 332); 1928 *rendelőket*

'fogadószoba, váróterem (orvosnál) | Sprechzimmer (eines Arztes)' (NSz.) | **~etlen** 1585 *Reretlê* [sic!] (Cal. 525) | **~elkezik** 1720 *rendelkezni* (MNY. 10: 367) | **~elvény** 1785 *rendelvénny* (NSz.) | **~ez** 1785 *rendeztetett* [sz.] (Nyr. 46: 255) | **~eltetés** 1791 *rendeltetéseket* (NSz.) | **~etlenkedik** 1799 [sz.] (NSz.) | **~ész** 1807 *Rendész* (Szily: NyÚSz.) | **~ező** 1828 *Rendezője* (MKurir 1828. máj. 16.: 312); 1834 *rendező* 'szerkesztő | Redakteur' (Kunoss: Szóf. Szerkesztő a.); 1836/ 'a szervezéssel, irányítással megbízott személy, direktor | Regisseur' (NSz.); 1846 'szervező személy | Organisator' (NSz.) | **~ezetlen** 1831 *rendezetlen* (NSz.) | **~ezkedik** 1832 *Rendezkedni* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | **~eződik** 1835 *rendeződik* (VasárnapiU. 1835. jan. 11.: 322); 1869 (NSz.) | **~ezvény** 1836 *rendezvények*' (HasznMul. 1836. márc. 30.: 203); 1842 *rendezvényéről* (NSz.) | **~iség** 1840 *rendiség* (Hirnök 1840. nov. 23.: [2]); 1851 *rendiséget* (NSz.) **R:** **~ben** 1518 *reendben* 'vhány alkalommal, annyiszor | -mal' (SándK. 5v) | **~en** 1547 *Renden* 'vhány alkalommal, annyiszor | -mal' (RMNy. 2/2: 63) | **~re** 1570 *rendre* (RMKT. 4: 237)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *řędbъ* 'sor, rend; osztály, csapat'; szbhv. *red* 'rend; államrendszer; rend mint közösség v. mint kitüntetés; sor'; szln. *red* 'rend, fegyelem; sor, sorrend; osztály; csoport; rend mint közösség', (R.) 'emelet'; szlk. *rad* 'sor, sorrend; csoport, rendszertani egység; magas kitüntetés stb.', *rád* 'rend mint közösség'; or. *ряд* 'sor, sorrend; közrend, jogszolgáltatás; megállapodás'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. ír *rann* [hímnem] 'szakasz, nőnem rész'; litv. *rinda* 'sor, vonal'; stb.]. (△) A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*abroncs*, →*dorong* stb. A jelentések nagy része származhat az átadó nyelvekből is, de kialakulhatott a magyarban is az 1. jelentés alapján. A 2., 3., 8. és 14. jelentés kialakulásában és elterjedésében a hasonló jelentésű lat. *ordo* 'rend' is szerepet játszhatott. A 'fogadószoba' jelentésű *rendelő* származékszó keletkezéséhez vö. *rendelő szoba* 'ua.' (1888: NSz.).

📖 MNY. 6: 400; Kniezsa: SzJsz. 461; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *jog-*, *redel*, *rendkívül*, *rendőr*, *rendszer*

rendít → *reng*

rendkívül **A:** 1613 *Rend-kívűl* (NySz.) **J:** 1. 1613 'a szokástól, a rendtől eltérően | gegen alles Herkommen' (NySz.) (↑); 2. 1792 'szerfölött, nagyon, túlzottan | übermäßig, außerordentlich' # (Baróti Szabó: KisdedSz. *Rend* a.) **Sz:** **~i** 1809/ *rendkívüli* (NSz.)

■ Latin mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. lat. *extra ordinem* 'a szokástól eltérően; rendkívüli' [< lat. *extra* 'kívül' + *ordo* 'rend' [tárgyeset ragjával]]. (≈) Megfelelői: ném. *außerordentlich*; fr. *extraordinaire*; stb.: 'rendkívüli'. (△) A magyarban: →*rend* + →*kívül* tagokból áll. A *rendkívüli* származékszó a nyelvújítás korában keletkezett a korábbi *rend kívül való* 'rendkívüli' (1585: Cal. 861) szókapcsolat helyett.

📖 Simonyi: Hat. 2: 147; TESz.; EWUng. • Vö. *kívül*, *rend*

rendőr **A:** 1823 *rendőr* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Gensdarmes* a.); NYJ. *lëndőr*, *löndér* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1823 'a közrendet fenntartó, (lovas) karhatalmi szervezet, rendőrség | Polizei' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Gensdarmes* a.) (↑); 2. 1834 'a rendőrség tagja | Polizist' # (MNY. 4: 255) **Sz:** **~ség** 1832 *Rendőrség* (HazKülfTud. 1832. dec. 29.: 434); 1834 *rendőrség* (MNY. 4: 255)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (△) A →*rend* + →*őr*² '(fel)ügyelő, őr(ző)' tagok jelöletlen, birtokos jelzős alárendelő összetétele. Hasonló összetételek ugyanezzel az utótaggal: →*csendőőr*, *ellenőr* (→*ellen*-²), *járőr* (→*jár*-) stb. (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *őr*², *rend*

rendszer A: 1784 *Rend-szer* (NSz.) J: 1. 1784 'sorozat, sor | Serie, Reihe' (NSz.) (↑); 2. 1793 'bizonyos ismereti anyagnak, természeti, társadalmi jelenségeknek stb. zárt egészbe tartozó, rendezett összessége | System' # (Szily: NyÚSz.); 3. 1861 'társadalmi rend; államszervezet, államhatalom | Gesellschaftsordnung; Staatssystem' # (NSz.) Sz: ~**es** 1803 *rendfzeres* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Methodisch* a.) | ~**ez** 1831 *rendszerelve* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~**telen** 1836 *rendszertelen* (LiteraturaiL. 1836. máj. 13.: 154); 1841 *rendszertelenséget* [sz.] (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (△) A →*rend* 'sor, rend mint rendezettség; átlátható állapot' + →*szer*² 'elrendezés; mód' tagok jelöletlen, birtokos jelzős, alárendelő összetétele. (⌘) Nyelvújítási szó. (△) A (R.) *rendszeri* 'rend szerinti, rend szerint való' (1636: Szily: NyÚSz.) nem tekinthető a szó egyenes előzményének, mivel az utótag a →*szerű*-höz kapcsolódik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *jog*-, *rend*, *szer*²

rendül → *reng*

renegát A: 1783 *Renegátok* (NSz.) J: 'hitehagyott, hitszegő | Abtrünniger, Renegat'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Renegat*; ang. *renegade*; fr. *renégat*; sp. *renegado*; ol. *rinnegato*; stb.: 'renegát'. A spanyolból és az olaszból terjedt el [a lat. (vulg.) **renegare* 'tagad, megtagad' alapján]. Előbb inkább vallási vonatkozásban volt használatos. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *negatív*

rénes † A: 1544 *renesen* (OkI Sz.); 1550 *rynes* (MNy. 1: 318); 1570 *Rennes* (MNy. 68: 90); 1557 k. *renis* (LevT. 1: 222); 1619 *renust* (MNy. 90: 125); 1700 *rényes* (OkI Sz.); 1716 *Rhénens* (MNy. 58: 227); 1740 *rénessi* (MNy. 58: 227) J: 'rajnai forint | Rheinischer Gulden' – De vö. 1533 *renes foryntot* 'ua.' (KL. 120.)

■ Egy szószerkezet első tagjának önállósulása. | (△) A *rénes forint* (↑) a ném. *Rheinischer Gulden*, (kor. úfn. h.) *Reynisch gülden* 'egy fajta régi aranyérme' tükörfordítása [a ném. *Rhein* [HN.] alapján]. Vö. még lat. (k.h.) *florenus Rhenensis* 'ua.'. Hasonló önállósuláshoz vö. cseh *rýnský*; le. (R.) *reński*: 'ua.'. – Az 1716-os változat lat. (↑) hatásra keletkezhetett. (∼) A 1389 *Reynus* [SZN.] (MNy. 64: 328) esetleg ugyanarra az etimonra megy vissza, ám közvetlenül mégsem függ össze a *rénes*-sel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *forint*, *rivalis*

reneszánsz A: 1840 *renaissancészek* (Regélő 1840. aug. 2.: 506); 1848 *renaissance* stilben (NSz.); 1865 *renesszánsz* (Babos: KözhSzt.); 1884 *reneszánsz* (NSz.); 1932 *röneszánsz* (PHNyr.) J: 1. 1840 'a reneszánsz művészeti stílusa | Renaissancestil' (Regélő 1840. aug. 2.:

506) (↑), 1875 'ua.' (NSz.); 2. [jelzői értékben is] 1848 'a 14–16. sz.-ban végbement kulturális és szellemi irányzat, az antik műveltség felélesztése | Renaissance {als kulturelle Erneuerungsbewegung}' (NSz.) (↑); 3. 1900 'megújulás | Erneuerung' (NSz.)

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *renaissance* 'újászületés, megújulás; a tavasz érkezése; megújulást hozó kulturális és szellemi irányzat; a reneszánsz kora'; – vö. még ném. *Renaissance* 'a reneszánsz kora; reneszánsz stílus'. A franciában a fr. *renaître* 'újászületik, újraéled, újra virul' alapján jött létre [< lat. *renasci* 'újránő', (e.) 'újászületik <a kegyelem által>' < lat. *nasci* 'születik, nő']. (≈) Megfelelői: ang. *renaissance*; or. *ρεγεναισις*; stb.: 'reneszánsz'.

TESz.; EWUng. • Vö. *náció*

reng A: 1230 *Rengeusar* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1510 k. *rengetyk* vala [sz.] (KrisztL. 29); 1693 *röng* (NySz.); 1775 *reneg* (NSz.); 1805 *rënég, rëng* (NSz.); NYJ. *rönög* (MTsz.) J: 1. 1230 'nedves talaj) nem áll szilárdan; süpped | wanken; nachgiebig, weich sein (Boden)' (Oklsz.) (↑); 2. 1510 k. 'könnyű súlyú, bizonytalan alátámasztású v. függő tárgy) ide-oda mozog, leng, lebeg, ring, hullámszik | sich wiegen, schaukeln' (KrisztL. 29) (↑); 3. 1531 'súlyos, szilárd tömeg) erősen remeg, ütemesen rázkódik | stark beben, erschüttert werden' # (ÉrsK. 107); 4. 1585 'remeg | zittern' (Cal. 557); 5. 1784 ? 'erős hangtól megrengetve visszhangzik | dröhnen, tönen' (NSz.), 1787 'ua.' (MNY. 57: 468) Sz: ~**ő** 1230 [HN.] <FOLY MN-I IGENÉV> (Oklsz.) (↑); 1618 *rengő* 'bölcső | Wiege' (MNY. 64: 228) | ~**et** 1510 k. *rengetyk* vala (KrisztL. 29)

rendül A: 1416 u.² *megrëndölt* (MünchK. 26va); 1630 meg ... *rendülni* [sz.] (NySz.) J: 1. 1416 u.² 'mozgolódni kezd; nem marad nyugton | sich regen; nicht stillhalten' (MünchK. 26va) (↑); 2. [ma főleg meg~] 1527 'súlyos tömeg, szilárd tárgy) nagy erő hatására nyugalmából, egyensúlyi helyzetéből kimozdul | stark erbeben, erschüttert werden' (ÉrdyK. 10); 3. 1750 'megrémül, megijed | sich entsetzen' (Wagner: Phras. *Extimesco* a.); 4. 1750 'megreszket, megrezzen | (er)zittern' (Wagner: Phras. *Intremo* a.); 5. [ma főleg meg~] 1775 ? 'meginog | ins Schwanken geraten' (NSz.), 1792/ 'ua.' (NSz.); 6. 1777 'erős hangtól megremeg, visszhangzik | (nach)hallen' (NSz.); 7. 1784 'hangszer) zendül | ertönen (Musikinstrument)' (NSz.); 8. [meg~] 1870 'lélekben lesújtottá válik | geistig erschüttert werden' # (CzF.) Sz: ~**etlen** 1645 *megrendületlenül* (Szily: NyÚSz.)

rendít A: 1608 *megrendéti* (NySz.); 1611 *Megrenditem* (Szenczi Molnár: Dict.); 1805 *rëndít* (NSz.) J: 1. 1608 'erős hang) megrezegtet, visszhangoztat | nachklingen machen' (NySz.) (↑); 2. 1611 'súlyos, szilárd tömeget) nagy erővel megrázkódtat | stark erschüttern' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 3. 1611 'megrezegtet, megreszkettet | erzittern machen' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 4. 1660 k. 'megrémít | erschrecken (trans.)' (ItK. 12: 408); 5. [meg~] 1806 'meginogat | zum Schwanken bringen' (NSz.); 6. 1843 'lelkileg megráz | geistig erschüttern' # (NSz.) Sz: ~**hetetlen** 1821 *rendíthetetlen* (TudGyűjt. 5/11: 82)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | (△) Eredetileg a lassú, remegtető mozgás kifejezésére szolgált. Általában intenzívebb mozgásformára vonatkozik, mint párhuzamos alakja, a →*ring*¹. A tö egyfelől a →*leng*, másfelől a →*remeg*, valamint a →*rémül* szócsalád tövével függ össze. A szóvégek különféle igeképzők. A →*remeg* és a *reng* között tulajdonképpen szóhasadás ment végbe; a hangtanához vö. *bomlik* ~ →*bont*, →*romlik* ~ *ront* stb. A *rendül* és a *rendít* félelemmel és remegéssel kapcsolatos jelentései metonimikus keletkezésűek.

TESz.; NYTudÉrt. 105: 27; EWUng. • Vö. *leng*, *ránt*², *remeg*, *rémül*, *rengeteg*, *ring*¹

rengeteg **A:** 1759 *rengetek* (MNY. 38: 367); 1766 *rengetegség* [sz.] (MNY. 57: 460); 1791 *rengetég* (MNY. 38: 305); 1882 *röngetög* (NépkGy. 3: 21) **J:** <MN> **1.** 1759 'nagy, elvadult, járatlan (főleg erdő) | mächtig, unwirtlich, rauh (haupts. Wald, Wildnis)' (MNY. 38: 367) (↑); **2.** 1808 'remegő, rengő, nem szilárdan álló | zitternd, bebend' (Sándor I.: Toldalék); **3.** [határozói értékben is] 1836/ ? 'nagy mennyiségű, nagyon sok | unzählig, ungeheuer' # (NSz.), 1867 'ua.' (NSz.) | <FN> **1.** 1766 ? 'nagy, sűrű erdő, vadon; nagy kiterjedésű, kietlen hely (főleg hegyvidék) | Wildnis, Urwald; ausgedehnte, wilde, unwirtliche Gegend (vor allem Bergland)' (MNY. 57: 460) (↑), 1784 'ua.' (MNY. 57: 460); **2.** 1824 'vminek nagy mennyisége, nagy kiterjedése | Unzahl, große Ausdehnung' (Ruzsiczky: KazTájsz. 336)

■ Származékszó. | ⊕ A →*reng* 'inog; rázkódik' szóból keletkezett *-eteg* névszóképzővel. Az eredeti jelentés 'rengő talajú, ingoványos terület' (vö. *Rengővár* [HN.] (→*reng*)) vagy 'földcsuszamlás következtében keletkezett szakadék' (vö. (N.) *reng* 'szakadásos, fával, bokorral benőtt árok' (Nyr. 5: 424)) lehetett. Nem zárható ki azonban, hogy eredetileg az erdőnőtte, szélfúvásnak kitett hegyoldalakra vonatkozott, ahol a levelek zizegtek, suhogtak (vö. a →*reng* 'zeng, zúg, cseng' jelentésével). A melléknév határozói szerepének kialakulásához vö. *rémes* (→*rémül*), *rettentő* (→*retten*) stb. – Az eredetileg székely nyelvjárási szó a nyelvújítás idején került az irodalmi nyelvbe.

📖 MNY. 4: 309, 57: 459; TESz.; EWUng. • Vö. *reng*

renovál **A:** 1620/ *renoválni* [sz.] (MNY. 79: 247) **J:** **1.** 1620/ 'megújít, felújít | erneuern' (MNY. 79: 247) (↑); **2.** 1692 'helyreállít, rendbe hoz, felújít (épületet) | neu herrichten, renovieren (Bauwerk)' # (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 436)

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. *renovare* 'megújít, felfrissít; helyreállít' [vö. lat. *novare* 'újjaformál, megújít' < lat. *novus* 'új']. ≈ Megfelelői: ném. *renovieren*; fr. *rénover*; stb.: 'renovál'. ⊕ A *reparál* igével ellentétben elsősorban épületek, építmények karbantartására, felújítására vonatkoztatva használják.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *novella*

rénszarvas **A:** 1871 *rénszarvas* (Hunfalvy: Utazás 2: 345); 1882 *rénszarvas* (NSz.) **J:** 'az északi sarkkör táján nagy csordákban tenyésztett szarvasfaj | Rentier (Rangifer tarandus)' – De vö. 1775 *Ren* 'ua.' (NSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ A *rén* (↑) + →*szarvas* tautologikus összetétele. A *rén* német jövevényszó: ném. *Ren* 'északi szarvasfajta' [germán eredetű; vö. svéd *ren*; norv. *rein*; stb.: 'ua.']. – Az összetétel keletkezésére bizonyosan hatással volt a ném. *Rentier* 'rénállat' is; vö. (R.) *rénállat* 'ua.' (1795: Szily: NyÚSz.). A német összetétel előtagjának eltérő fordításához vö. → *iramszarvas*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rajcsúr*, *szarvas*

rénje × **A:** 1788 Vaj-*rénje* (MNY. 5: 286) **J:** 'rántotta | Rührei'

■ Valószínűleg jövevényszó a szerbhorvátból vagy szlovénből. | ≡ Szbhv. (Kaj) *cvrénje*; szln. *cvrenje*: 'sütés' [< szbhv. *cvreti*, ill. szln. *cvreti*: 'süt, pörkök, pirít; (zsírt) kiolvaszt']. A szerbhorvát, ill. szlovén főnév 'rántotta' jelentése nem mutatható ki, ám mégis feltételezhető; vö. szbhv. *cvrće*, (R.) *cvrća*; szln. *cvrtje*, (N.) *cvřček*: 'rántotta'. ⊕ A *rénje* alak a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásával keletkezett. ⊕ Dunántúli nyelvjárási szó.

📖 Nyr. 97: 259; TESz.; EWUng. • Vö. *csormolya*

renyhe **A:** 1782 *renyhe* (MNY. 71: 248); 1834 *Lenyhe* (Kassai: Gyökerésző 3: 283); NYJ. *ranyha, ronyha* (MTsz.) **J:** **1.** 1782 'lusta, rest, tunya | faul, träge' (MNY. 71: 248) (↑); **2.** 1800 'nem tenyésztésre szánt (ló, ménes) | nicht für Zucht bestimmt (Pferde, Gestüt)' (MNY. 65: 473); **3.** 1803 'a tétlenség, tunya jólét hangulatát felidéző (állapot, tárgy) | die Stimmung der Untätigkeit, des trägen Wohlstands hervorruhend (Zustand, Gegenstand)' (MNY. 65: 473); **4.** 1961 'a normálnál lassabban lefolyó, rendellenességre valló (élettani funkció) | träge (physiologische Funktion)' (ÉrtSz.)

renyhül **A:** 1818 *renyhül* (TudGyűjt. 2/3: 78); 1836 *Renyhül* (Fogarasi: MNZsebsz.); 1870 *renyhül* (CzF.) **J:** 'ellustul, lustává lesz | faul werden'

■ Ismeretlen eredetű szócsalád, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | (△) A *renyhe* elsődlegesnek látszik, a *renyhül* annak származékszava lehet. (⌘) Mindkét szó a nyelvújítás korában került át a keleti nyelvjárásokból az irodalmi nyelvbe. (≈) Tisztázatlan idetartozású: 1483 *Renyew* [SZN.] (Oklsz.); (N.) *renyődik* 'siránkozik, aggódik, töpreng' (1832: Kreszn.); *renyekedik* 'aggodalmaskodik, töpreng' (1838: Tsz.); stb.

📖 TESz.; EWUng.

renyhül → *renyhe*

répa **A:** 1310 *Repas* [SZ.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 265); 1395 k. *repa, reppa* (BesztSzj. 422., 421.); 1583 *Répa* (MNY. 44: 152); 1585 *Répa* (Cal. 894); NYJ. *rípa* (MTsz.) **J:** 'sárgarépa, cukorrépa, fehérrépa stb. | Mohr-, Zucker-, Stoppelrübe usw. (Beta)' # **Sz:** ~s 1310 [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 265) (↑)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *repa*; szlk. *repa*; or. *pena*; stb.: 'répa' [valószínűleg ősi vándorszó; vö. gör. *ράπης*; lat. *rapum, rapa*; ném. (ófn.) *rouba, rouppa*; stb.: 'ua.']. (△) Az első szótagbeli magánhangzónyúlás a magyarban következett be; a *repa* változat már a 18. sz. végi adatokból is kimutatható.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 426; TESz.; EWUng. • Vö. *karalábé, raponc, repce*

reparál × **A:** 1620/ *reparálta* (MNY. 79: 247); 1862 *reparáltathatná* [SZ.] (NSz.); NYJ. *rëpërál* (Vámosi: Csizm. 133); *rëporál* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'megújít; megjavít, helyrehoz | erneuern; ausbessern, wiederherichten'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *reparare* 'helyreállít; megújít' [vö. lat. *parare* '(el)készít; előkészít, elrendez; meghatároz; szerez stb.']. (≈) Megfelelői: ném. *reparieren*; fr. *réparer*; stb.: '(meg)javít'. (△) A →*renovál* igével ellentétben elsősorban használhatatlanná vált szerkezetek javítására vonatkozik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *apparátus, impérium, komplár, pár, parádé, parazoly, párt, preparál, szeparál*

repce **A:** 1577 k. *Repczeth* (OrvK. 140); 1604 *Réptze* (Szenczi Molnár: Dict.); 1840 *ricze, ripcze* (MNY. 12: 44); NYJ. *repcse* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1577 k. '(különféle, gyógynövényként is használt keresztes virágú növények megnevezésére) | (zur Benennung versch., auch als Heilpflanzen gebrauchter Kreuzblütler)' (OrvK. 140) (↑); **2.** 1583 'olajos magváért termesztett, de vadon is élő keresztes virágú növény | Raps (Brassica Napus)' (Gombocz E.: BotTört. 128);

3. 1585 'torma | Kren, Meerrettich' (Cal. 97); 4. 1590 'retek | Rettich' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 26)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *repica*; szlk. *repica*; ukr. *pinуця*; stb.: 'repce' [< szláv **rěpa* 'répa'; vö. →*rěpa*]. (△) A *repce* alak a második nyílt szótag magánhangzójának kiesésével és hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. A nyugati magyar nyelvjárásokban élő *ripce* változat kialakulásmódja nem teljesen világos, esetleg a ném. (N.) *riebsen* 'repce' hatását mutathatja. – A szó főleg a 2. jelentésében használatos.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 463; TESz.; EWUng. • Vö. *rěpa*, *repcsény*

repcsény × **A**: 1590 *Repczin* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 15); 1604 *Reptsin* (Szenczi Molnár: Dict. *Erica* a.); 1641 *Repcsen* (Kreszn.); 1664 *repchen*, *Repczennek* (Lippay: PosoniK. 2: 20, 115); 1673 *reptzén* (NySz.); 1676 *repcziny* (Nyr. 96: 228); 1791 *Rebtsín* (NSz.); 1793 *Reptsény* (NSz.); 1863 *Rapcson*; *rapcsont* [□] (Krizsa [szerk.] Vadr. 514); NYJ. *rebcsönt* (ÚMTsz.) **J**: 1. 1590 'borsmustár, mezei mustár | Ackersenf' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 15) (↑); 2. 1604 'hangafű | Heidekraut' (Szenczi Molnár: Dict. *Erica* a.) (↑); 3. 1664 'répa | Rübe' (Lippay: PosoniK. 2: 20); 4. 1791 'repce | Raps' (NSz.) (↑); 5. 1792 'retek | Rettich' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Szlovák (K.) jövevényszó. | (≡) Szlk. (K.) *repčeň* 'fekete mustár; repce' [< szlk. (K.) *repča* 'repcsényretek; vadrepce']. Vö. még ukr. (Kárp.) *пенчин* 'repcsényretek'. A szlovák alapszó eredetéhez vö. →*repce*. (△) A →*repce* szó *repcsény*-ből való származtatása kevésbé valószínű, németből való származtatása még kevésbé meggyőző.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 463; TESz.; Nyr. 103: 366; EWUng. • Vö. *repce*

repcsi → *repül*

repdes → *repül*

repdez → *repül*

reped **A**: 1508 *repedozesen* [sz.] (NádK. 42); 1575 *röppedezni* [sz.] (Heltai: Krón. 117a) **J**: '(ki)hasad; (meg)hasad(ozik), széthasad, kettéválik, elszakad | bersten, aufplatzen; sich spalten, reißen' # **Sz**: ~**ezik** 1508 (NádK. 42) (↑)

repeg × **A**: 1669 *repegését* [sz.] (NySz.) **J**: 1. 1669 'kuruttyol, brekeg | quaken' (NySz.) (↑); 2. 1669 'fecseg | schwätzen' (NySz.) (↑); 3. 1786 'recseg, ropog | krachen, knarren' (NSz.); 4. 1897 'kiabál, lármáz | lärmen' (MTsz.); 5. 1906 ? 'kárál, gágog, röhögő hangot hallat (madár) | gackern, einen wiehernden Ton von sich geben (Vogel)' (NSz.), 1951 'ua.' (ÚMTsz.)

repezst **A**: 1763 *elrepezteni* [sz.] (Thomas: FrNyelvm. 1: 194) **J**: 1. 1763 'hasít | spalten' # (Thomas: FrNyelvm. 1: 194) (↑); 2. 1972 'autóval, motorral száguldozik | mit einem Auto, Motorrad rasen' (ÉKsz.)

repít² × **A**: 1889 *repít* (Nyr. 18: 478) **J**: 'hasít, repezst | spalten'

repezs **A**: 1895 *repezsdarabjai* (PallasLex.); 1916 *repezsdaraboktól* (NSz.) **J**: 'felrobbant lövedék (fémburkolatának) pusztító erejű darabja | Sprengstück'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, a **reped**, **repeg** onomatopoetikus eredetű szavak. | (△) Eredetileg a széthasadás recsegő, ropogó stb. hangjának utánzására. A szótő a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →rop alakkal; lehetséges, hogy mindkét ige a →rop önállóan nem adatolt palatális változatának származéka. A szóvégek kezdő-gyakorító képző (visszaható funkcióval is) és gyakorító képző. Hasonló onomatopoetikus szavak más finnugor nyelvekben is vannak; vö. →rop.

■ A **repeszt** és **repít** származékszavak. | (△) A *reped*-ből keletkeztek műveltető képzővel.

■ A **repesz** tudatos szóalkotás. | (△) A *repesz* -sz névszóképzővel keletkezett a →*rekesz* analógiás hatására.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) Valószínűleg nem tartozik ide: [1237–1240] *Repud* [SZN.] (PRT. 1: 775).

📖 Hakulinen-Eml. 168; TESz., *repeg* a. is; Benkő: FiktI. 136; EWUng. • Vö. *rop*

repedez → *rebeg*²

repeg → *reped*

repes¹ → *repül*

repes² → *rebeg*²

repesz → *reped*

repeszt → *reped*

repetá → *repetál*

repetál A: 1587 *repetalok* (MNy. 90: 125); 1618/ *repetála* (MNy. 79: 247); 1816 *Répétálni* [SZ.] (Gyarmathi: Voc.); NYJ. *rëpëtál* (Bálint: SzegSz.) J: 1. 1587 'ismételten belekezd; megismétel | wiederholen; wieder beginnen; repetieren' (MNy. 90: 125) (↑); 2. 1917 'ismételten fogyaszt (ételt) | eine zweite Portion verzehren' (NSz.)

repetá A: 1903 *Rëpëte* (NyF. 10: 79); 1936 *repetá* (Csűry: SzamSz.) J: 1. 1903 'megismételt dolog | wiederholte Sache' (NyF. 10: 79) (↑); 2. 1936 'újabb adag, pótlás (ételből) | zusätzliche Portion einer Speise' (Csűry: SzamSz.)

■ A szócsalád alapja, a **repetál** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *repetere* 'ismétel' [vö. lat. *petere* 'vmi után nyúl; vmilyen cél felé igyekszik, törekszik; kér vmit; stb.']. (≈) Megfelelői: ném. *repetieren*; fr. *répéter*; stb.: 'ismétel'. (△) Az *ál* szóvég az →*ágál* stb. típusú igék analógiás hatására keletkezett.

■ A **repetá** elvonás. | (△) A *repetál* igéből lett elvonva; vö. →*kapa*, →*parancs* (→*parancsol*) stb.

repít¹ → *repül*

repít² → *reped*

repped → *repül*

repkény **A:** 1784 *Repkény*-fa (Kazinczy: Lev. 1: 60); 1860 *röpkény* (NSz.) **J:** <FN> 1784 'különféle kúszónövények megnevezéseként' | <als Benennung versch. Schlingpflanzen>; Efeu' (Kazinczy: Lev. 1: 60) (↑) | <MN> 1836 'elszálló, elröppenő, pehelykönnyű, pihekönnyű | verfliegend, federleicht' (NSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótó a →*repül* szócsaládjának tövével azonos. A szóvég *-ény* névszóképző; a szó belseji *k*-hoz vö. *repped*, *röpke* (→*repül*). A szó a nyelvújítás korában került be az irodalmi nyelvbe.

TESz.; NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *repül*

replika Δ **A:** 1644/ *replicát* (MNY. 84: 251); 1799 *Replikák* (NSz.) **J:** '(csattanós) viszonzválasz | (schlagende) Erwiderung; Gegenrede'

replikál Δ **A:** 1794 k./ *replicálnatok* (NSz.); 1880 *replikált* (NSz.) **J:** 'válaszol, felel | erwidern'

replikáz Δ **A:** 1810/ *replicázok* (NSz.); 1835 *Replikáz* (Kunoss: Gyal.); 1957 *replikázik* [□] (Bakos F.: IdSz.) **J:** 'válaszol, felel | erwidern'

■ A szócsalád **replika**, **replikál** tagjai latin jövevényszók. | ⊕ Lat. (k.) *replica* 'viszonzválasz; replika', (h.) 'replika; szócsata' | lat. *replicare* 'átgondol, meggondol; ellenvetést tesz, kontrázik stb.' [vö. lat. *plicare* 'összehajt']. ⊗ Megfelelői: ném. *Replik*, *replizieren*; fr. *réplique*, *répliquer*; stb.: 'válasz, viszonzás', 'válaszol, viszonzoz'.

■ A **replikáz** származékszó. | ⊕ A *replikáz* a magyarban vagy képzőcserével keletkezett a *replikál*-ból vagy a *replika* szó -z igeképzős származéka.

TESz.; EWUng. • Vö. *komplikál*

replikál → *replika*

replikáz → *replika*

reprezentáció → *reprezentál*

reprezentál A: 1584 *representallya* [l-j] (Úriszék 211); 1641 *representállia* [l-j] (MNy. 84: 251); 1794 *reprezentáló* [sz.] (NSz.) J: 1. 1584 'képvisel | vertreten' (Úriszék 211) (↑); 2. 1641 'bemutat; előad, elővezet | darstellen; vorführen' (MNy. 84: 251) (↑); 3. 1700 'felajánl | darbieten' (NSz.); 4. 1708/ 'jelentést tesz, tudósít | Bericht erstatten' (NSz.); 5. [~ *vmi ellen*] 1806/ 'protestál, tiltakozik | protestieren' (NSz.); 6. 1848/ 'rangjához illő életmódot folytat, rangját külsőségekben is kinyilvánítja | standesgemäß auftreten, repräsentieren' (NSz.)

reprezentáció A: 1779/ *Repraesentazio* (Nyr. 96: 154); 1792 *Reprezentációt* (NSz.) J: 1. 1779/ ? 'előterjesztés; jelentés | Unterbreitung; Bericht' (Nyr. 96: 154) (↑), 1792 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1779/ ? 'képviselet | Vertretung' (Nyr. 96: 154) (↑), 1835 'ua.' (Kunoss: Gyal.); 3. 1870 'külső; megjelenés | das Äußere; Erscheinung' (NSz.); 4. 1900 'ranghoz illő életmód kinyilvánítása | (standesgemäße) Repräsentierung' (NSz.); 5. [~*ja vminek*] 1918/ 'vminek a megtestesülése | Verkörperung von etw' (NSz.)

reprezentatív A: 1823 *repraesentativa* (TudGyűjt. 7/1: 28); 1835 *Repraesentativus* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1865 *repraesentativ* [ES. NEM M.] (Babos: KözhSzt. *repraesentálni* a.); 1912/ *legreprezentativabb* (NSz.); 1913 *reprezentatív* (Horváth: HSz.) J: 1. 1835 ? 'képviseleti, képviselt | vertretend, repräsentativ' (Kunoss: Gyal.) (↑), 1912/ 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1900 'reprezentációs | Repräsentations-' (Tolnai: MagySz. *Repraesentál* a.); 3. 1928 'mutató, tetszetős | dekoratív' (Tolnai: MagySz.)

■ A szócsalád időrendben korábbi tagjai, a **reprezentál**, **reprezentáció** latin jövevényszók. | (≡) Lat. *repraesentare* 'bemutat, megjelenít; előad; utánoz stb.' [vö. lat. *praesentare* 'kinyilvánít, bemutat' < lat. *praesens* 'jelenlévő, jelenlegi'] | lat. *repraesentatio* 'megjelenítés', (k.) 'megjelenés, külalak', (h.) 'előterjesztés; képviselet'. (≈) Megfelelői: ném. *repräsentieren*, *repräsentation*; fr. *représenter*, *représentation*; stb.: 'képvisel, reprezentál', 'képviselet'. (⊕) A szó belseji z-s alakhoz a magyarban vö. → *bazilika* stb.

■ A **reprezentatív** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *repräsentativ*; ang. *representative*; fr. *représentatif*; stb.: 'reprezentatív'; – vö. még lat. (k.) *repraesentativus* 'ua.'. (⇒⊕) A magyarba főleg a németből került. (⊖) Idetartozik: *reprezentáns* 'reprezentatív; reprezentáns' ((1779/: Nyr. 96: 154).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *eszencia*, *premier*

reprezentatív → *reprezentál*

republikánus → *respublika*

repül A: 1372 u./ *Neky reppeluala*; *repewlew* [sz.]; *repewleft* [sz.] (JókK. 2, 96, 139); 1416 u.¹ *rèpòlnèc* (BécsiK. 112); 1495 e. fel *roppul* (GuaryK. 66); 1528 fel *repulven* [sz.] (SzékK. 338); 1529 e. fel *rwpewlenek* (VirgK. 52); 1536 fel *repýllene* (Pesti: Fab. 14a); 1870 *rèpül* (Czf.) J: 1. 1372 u./ 'száll, a levegőben halad | fliegen' # (JókK. 2, 96, 139) (↑); 2. 1560 k. 'száguld, gyorsan halad | sich schnell fortbewegen' (GyöngySzt. 538.) Sz: ~és 1372 u./ (JókK. 139) | ~ő 1372 u./ <FOLY MN-I IGENÉV> (JókK. 96); 1914 'pilóta | Flieger' (Kelemen B.: MNMSz. *Flieger* a.); 1915 'repülőgép | Flugzeug' (NSz.)

repes¹ Δ A: 1416 u.¹ *rèpeřo* [sz.] (BécsiK. 136); 1416 u.² *rèpèřoc* [sz.]; *repèřoc* [sz.] (MünchK. 63rb, 19rb); 1416 u.³ *reppsek* [sz.] (AporK. 109); 1519 *repeřnek* (JordK. 209); 1519 k. *roposnie* (DebrK. 221); 1527 *reppesfeefre* [sz.] (ÉrdyK. 394); 1870 *rèpès* (Czf.) J: 'repdes, szálldos | umherfliegen, umherflattern' Sz: ~ő 1416 u.¹ 'madár, szárnyas | Vogel' (BécsiK. 136)

repít¹ **A:** 1493 k. *repýhtheek* (FestK. 175); 1536 *rewpitette* (Pesti: Fab. 56a); 1870 *repít* (CzF.) **J:** 1. 1493 k. '(nagy sebességgel) mozgat, hajt, visz, szállít | (mit großer Geschwindigkeit) fortbewegen, treiben, forttragen, befördern' (FestK. 175) (↑); 2. 1536 'okozza, hogy vmi repüljön | fliegen lassen' # (Pesti: Fab. 56a) (↑); 3. [főleg *el~*, *ki~*] 1598 'elbocsát, kiereszt | aus-, loslassen' (NySz.); 4. 1660 'szárnyára bocsát, (fiókát) repülni tanít (anyamadar) | fliegen lehren (Vogelmutter)' (NySz.)

repdes **A:** 1565 *röpdösnek* (NySz.); 1603 *Repdesnek* (NySz.); 1870 *répdés* (CzF.) **J:** 'ide-oda repül, szálldos, szálldogál | umherfliegen, umherflattern'

repdez **A:** 1635–1645/ *Röpdözve* [sz.] (Zrínyi: MM. 2: 142); 1768 *repdez* (NSz.); 1870 *répdéz* (CzF.) **J:** 'ide-oda repül, szálldos, szálldogál | umherfliegen, umherflattern'

röppen **A:** 1645–1646/ *röppenék* [~ik □] (Zrínyi: MM. 2: 54); 1702 *reppennek-fel* (NySz.); 1808 *Röppenni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1810 *Röppenek* (NSz.); 1870 *réppen* (CzF.) **J:** 'gyors, könnyed repüléssel száll v. hova | sich durch einen plötzlichen (kurzen) Flug weiterbewegen' #

röppent **A:** 1748 ki *röppentsűk* (NySz.); 1783 *reppentett* [sz.] (NSz.); 1808 *Röpenteni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1833 *röpinté* (NSz.); 1870 *réppent* (CzF.) **J:** 1. 1748 'okozza, hogy röppenjen, repít, reptet | fliegen lassen (Inch, Mom)' # (NySz.) (↑); 2. 1891 'elröppen, elrepül | ausfliegen, davonfliegen' (ÚMTsz.) **Sz:** **röppentyű** 1836 *röppentyű* (Rajzolatok 1836. okt. 8.: 645); 1843 'gyűjtőlövedék; tűzijátékhoz v. jelzésre használt rakéta | Brandgeschoß; Rakete als Feuerwerkskörper od. als Leuchtzeichen' (HadiMűsz.)

röpte **A:** 1757 *reptiben* [R.] (Mikes: TLev. 222); 1761 *Réptében* [R.] (NSz.); 1870 *réptében* [R.] (CzF.); 1884 *reptükben* [R.] (NSz.) **J:** 1. 1757 'vminek a repülése (madaré, tárgy stb.) | Flug (eines Vogels, Gegenstandes usw.)' (Mikes: TLev. 222) (↑); 2. 1936 '(teniszből) a földet nem ért labda visszaütése | Volley' (Bánhid: Sportny. 282) **R:** **~ben** 1757 'repülése közben | im Fluge (konkr.)' (Mikes: TLev. 222) (↑); 1789 'nagyon gyorsan, nagy sietséggel; azonnal, tüstént | sehr schnell, in großer Eile; sofort, flugs' (NSz.); 1879 'futólag, felszínesen, félig-meddig | flüchtig, obenhin' (EPHk. 3: 633)

repked **A:** 1799 *repkedni* [sz.] (NSz.); 1808 *Röpködni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék *Repkedni* a.); 1811 *repkedik* [□] (NSz.); 1870 *répkéd* (CzF.) **J:** 'ide-oda repül, szálldos, szálldogál | umherfliegen, umherflattern' #

röpke **A:** 1820 *Repke* (NSz.); 1835 *röpke* (Tzs. *Flüchtig* a.) **J:** <MN> 1. 1820 'szállongó, (könnyeden) repdeső; libegő-lobogó, könnyen elszálló | (um-her)fliegend, (leicht) umherflatternd; flatternd, leicht davonfliegend' (NSz.) (↑); 2. [~ *irat*] 1832 'időszerű tárgy, rövidebb, agitativ (írásmű), röp- (irat) | Flug- (Shrift, Blatt)' (Szily: NyÚSz.); 3. 1835 'múlékony; gyors, futólagos | vergänglich; flüchtig' (Tzs. *Flüchtig* a.) (↑); 4. 1873 'állhatatlan, csapongó | unbeständig, launenhaft' (Ballagi M.: MNyTSz.) | <FN> 1836 'tollaslabda | Federball' (Fogarasi: MNZsebsz.)

repcsi **A:** 1921 *repcsi* (Zolnay–Gedényi); 1931 *röpcsik* (József A.: ÖM. 2: 47) **J:** 1. 1921 'repülőgép; összehajtogatott papírból készült játékreplő | Flugzeug; aus gefaltetem Papier gefertigter Flieger als Spielzeug' (Zolnay–Gedényi) (↑); 2. 1931 'röpcédula | Flugblatt, Handzettel' (József A.: ÖM. 2: 47)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ☞ Eredetileg a levegőben, szárnycsapások segítségével haladó mozgás kifejezésére szolgált. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak más finnugor nyelvekben is vannak: vog. (T.) *rīp-* 'ráz'; osztj. (Vj.) *repä-* 'pislog <szem>'; finn *räpyttä-* 'röpköd; ugrál, szökell; hunyorog, hunyorít'; stb. Ezeknek a szavaknak a magyar szócsaláddal való összefüggése nem zárható ki, de nem is bizonyítható. A szótó szorosan összefügg a →*rebe*² szócsaládjának tövével, továbbá kapcsolatba hozható a →*remeg* stb. szócsalád tövével is. A szócsalád igei tagjainak szóvégei többféle szerepet töltenek be. A *repít* eredeti jelentése a 2. jelentés. A *röpte* szó -t névszóképzővel + E/3. személyű birtokos személyjellel keletkezett; a 2. jelentésében tudatos szóalkotással keletkezett sportnyelvi szó. A

röpte alak mellett létrejött birtokos személyjeles alakjai teljes ragozási sort alkotnak. A leginkább 3. jelentésében használatos, a nyelvújítás korában elterjedt *röpke* vagy a szótöbbl keletkezett kicsinyítő képzővel vagy a *repked*-ből elvonással; nem világos, hogy tudatos szóalkotás eredménye-e. – A *röpke* 2. jelentése a ném. *Flugschrift* 'röpirat, röpcédula'; vö. még →*röp*-. A *repcsi* szövége játszi kicsinyítő képző; vö. *turcsi* (→*túr*¹). (◊) Ugyanebből a töből: *repdécsel* 'ide-oda röpköd' (1616: NySz.); *repez* 'ua.' (1692: NySz.); valószínűleg ugyanebből a töből -e folyamatos melléknévi igenévképzővel: ? 1226 *Repe* [szN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 221).

📖 MNy. 67: 129; TESz.; EWUng. • Vö. *rebeg*¹, *rebeg*², *remeg*, *repkény*, *röp*-

rér × **A**: 1395 k. *rere* (BesztSzej. 24.); 1592 *rérem* (OklSz.); NYJ. *lēr* (CsángSz.) **J**: 'a nővér, (anyai) nagynéni férje, sógor | Mann der Schwester od. der Tante (mütterlicherseits); Schwager'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *levir* 'sógor, a házastárs fiútestvére', (e.) 'ua.; a feleség fiútestvére' [esetleg indoeurópai eredetű; vö. óind *dērar*-; gör. *δᾱήρ*: 'sógor'; stb.]. (◊) A magyar alak a hangzóközi *v* kiesésével, valamint az így keletkezett diftongus monoftongizálódásával (vö. →*hűvös* > *hűs*, →*üveg* > (N.) *ög* stb.), továbbá *l-r* > *r-r* hasonulással jött létre. Gyakran birtokos személyjellel fordul elő.

📖 MNy. 39: 319; TESz.; EWUng.

rés **A**: 1138/ ? *Refu* [szN.]; *Refedi* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 131); 1332–1337 ? *Jakoresse* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 298); 1395 k. *rez* (BesztSzej. 543.); 1416 u./² *rés* (MüncK. 37vb); 1490 *ryss* (MNy. 70: 474); 1604 *Rés* (Szenczi Molnár: Dict.); 1626 *rösset* (Nyr. 30: 562); 1776 *rézs* (NSz.); NYJ. *rös* (MTsz.) **J**: **1.** 1138/ ? 'nyílás, hézag, hasadék | Öffnung, Schlitz, Spalt' # (MNy. 32: 131) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzej. 543.) (↑); **2.** 1583 u. 'alkalom, lehetőség | Gelegenheit, Möglichkeit' (Nyr. 14: 357); **3.** 1702 'kibúvó, ürügy | Ausweg, Ausflucht, Vorwand' (NySz.) **Sz**: ~**es** 1456 k. *refes* 'lyuk v. hasadás van rajta | Spalt od. Loch habend' (SermDom. 1: 489)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Zürj. (Sz.) *roz*; cser. (KH.) *raž*, *araž*: 'lyuk' [fgr. **račs* 'ua.']. (◊) Az eredeti veláris magánhangzó feltehetőleg a mögötte álló **č* hatására palatalizálódott az ősmagyar korban. A hangzónyúlás újabb fejleménynek látszik. A szó belseji ugor **č* > m. *s* hangváltozáshoz vö. →*hős*, →*les* stb. A 2., 3. jelentés metafora az eredeti 1. jelentés alapján.

📖 FUF. 19: 154; NytudÉrt. 58: 170; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *lő*-, *rács*

respektál → *respektus*

respektus **A**: 1600 *Respectussa* (MNy. 66: 341); 1786 *respektus* (NSz.); 1799 *respektem* (NSz.) **J**: **1.** 1600 'figyelembevétel, tekintetbevétel | Berücksichtigung' (MNy. 66: 341) (↑); **2.** 1748 'tisztelet, megbecsülés | Respekt' (NSz.)

respektál **A**: 1631 *respectalia* (MNy. 80: 377); 1793 *respectáljon* (NSz.); 1797 *respektálljuk* [l-j] (NSz.) **J**: **1.** 1631 'tisztel, tiszteletben tart | respektieren' (MNy. 80: 377) (↑); **2.** 1797 'figyelembe, tekintetbe vesz | berücksichtigen' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *respectus* 'visszatekintés; figyelembevétel' [< lat. *respicere* 'visszatekint; tekintetbe vesz, figyelembe vesz'] | lat. *respectare* 'visszatekint; elnéz vmit; megbocsátást gyakorol; érdeklődik stb.'. (≈) Megfelelői: ném. *Respekt*, *respektieren*; fr. *respect*, *respecter*; stb.: 'tisztelet', 'tisztel'. (◊) A szó belseji *s*-hez vö. →*instrukció* stb.; a *respektus* szövégi *s*-éhez vö. →*ámbitus* stb. A *respekt* alak a német kiejtést tükrözi. A *respektus* 2.

jelentése és a *respektál* 1. jelentése másodlagos keletkezésű; keletkezésükhöz és megszilárdulásukhoz német minta is hozzájárult.

TESz.; EWUng. • Vö. *speciális*

respublika Δ A: 1559 *Respublicaioc* (Székely I.: Krón. 51a); 1577 *Resrepublikáknac* (Aritm. Előszó, 1); 1799 *Refzpublica* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Republik* a.); 1835 *Republica* (Kunoss: Gyal.) J: 1. 1559 'állam(szervezet) | Staat, Staatswesen' (Székely I.: Krón. 51a) (↑); 2. 1795 ? 'köztársaság | Republik' (NSz.), 1799 'ua.' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Republik* a.) (↑)

republikánus A: 1792 *Republikánusok* (NSz.); 1795 *republikánusok* (NSz.) J: <FN> 1792 'köztársaságparti személy | Republikaner' (NSz.) (↑) | <MN> 1796 'köztársasági | republikanisch' (NSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **respublika** latin jövevénytörzs. | ⊕ Lat. *res-publica* 'államszervezet, állam' [< lat. *res publica* 'közös ügy']. ⊕ Megfelelői: ném. *Republik* 'röpirat, röpcédula'; fr. *république* 'köztársaság; állam'; stb. ⊕ A magyarban az *s*-ező ejtés a hazai latinságra vezethető vissza. Az *s* nélküli változatok német hatást tükröznek. A 2. jelentést kiszorította a *köztársaság* (→*köz*-).

■ A **republikánus** nemzetközi szó. | ⊕ Vö. ném. *Republikaner*, *republikanisch*; ang. *republican*; fr. *républicain*; stb.: 'republikánus <fn>', 'republikánus <mn>'; vö. még ang. (am.) *Republican* 'a republikánus párt híve'. Ezek a szavak különböző nyelvekben egymástól függetlenül is keletkezhetek. A szó a franciában 1578 óta mutatható ki. ⊕ A magyarba főleg a németből került át. ⊕ A szóvég latinositás eredménye.

TESz.; EWUng. • Vö. *publikál*, *realitás*

rest A: 1380 k. *R.ft* [ɔ: *Ref*] (KönSzj. 64.); 1416 u./² *ref*t (MünchK. 31rb); 1474 *restelietek* [sz.] (BirkK. 2b); 1863 *restécske* [sz.] (Kriza [szerk.] Vadr. 149) J: 'lusta, munkakerülő, tunya | arbeitsscheu, träge, faul' Sz: ~**ell** 1456 k. *restelyed* 'lusta vmire, vonakodik vmitől | zu faul sein, etw zu tun, ungern etw tun' (SermDom. 2: 665); 1748 ? 'szégyell vmit | sich genieren' (NySz.); 1845 'ua.' (NSz.) | ~**elkedik** 1519 *restelkőttök* 'lusta vmire, vonakodik vmitől | zu faul sein zu etw, widerwillig sein' (JordK. 82a); 1848 ? 'szégyenkezik | sich schämen, sich genieren' (NSz.); 1877 'ua.' (NSz.)

■ Olasz (É.) jövevénytörzs. | ⊕ Ol. (fri.) *rest* 'maradék, maradvány', (bre.) *rest* 'ua.'; (még) megmaradó, kintlévő; visszamaradt, távolmaradt', (tr.R.) *resto* 'ua.' [< ol. *restare* 'marad' < lat. *restare* 'ua.']. ⊕ Az olasz melléknév az észak-olaszországi nyelvjáráson keresztül *š*-sel került a magyarba. Az igei származékok 'szégyenkezik, feszélyezi magát' jelentése a 'túl lusta vmihez, kellenetlenül tesz vmit' jelentésből jöhetett létre.

TESz.; Király-Eml. 73; EWUng. • Vö. *resztli*, *státus*

restancia A: 1541 *restanciat* (LevT. 1: 13); 1717 *Restántiámnak* (MNY. 60: 487) J: 1. 1541 'hátralék (munkából, teljesítményből) | Rückstand (einer Leistung)' (LevT. 1: 13) (↑); 2. 1577 'maradék (számolásnál) | Rest (beim Rechnen)' (Aritm. R2b); 3. 1847 'maradvány(készlet), áru-, anyagmaradék, maradék stb. | Restbestand, Waren-, Stoffrest, Reste usw.' (NSz.); 4. 1885 'elintézetlen v. utólagos dolog, maradék, hátralék | Unerledigtes, Nachzuholendes, Rückstand' (NSz.)

■ Latin jövevénytörzs. | ⊕ Lat. (k.) *restancia*, (h.) *restantia*: 'maradvány, maradék, hátralék', tkp. 'hátramaradtak' [< lat. *restans* 'hátramaradó, megmaradó' < lat. *restare* 'megmarad, hátramarad']. ⊕ Megfelelői: ném. (svájci) *Restanz*; ang. (R.) *restancy*; stb.:

'maradvány(összeg)'. ⊕ A szó belseji *s*-hez vö. → *instrukció* stb. A szó ma leginkább a 4. jelentésben használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *árestál*, *státus*

restauráció → *restaurál*

restaurál **A:** 1599 *restaurálwan* [sz.] (MNY. 63: 97); 1802/ *restauráltam* (NSz.); 1848 *restoráló* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1599 'helyreállít; megújít | wiederherstellen; erneuern' (MNY. 63: 97) (↑); 2. 1793 '(nemesi) tisztújításon vesz részt | an einer (adeligen) Beamtenneuwahl teilnehmen; eine solche abhalten' (NSz.); 3. 1812/ '(műalkotást) eredeti állapotába helyreállít | (Kunstwerke) wiederherstellen, restaurieren' # (NSz.)

restauráció **A:** 1784 *Restauratio* [ES. NEM M.] (NSz.); 1790/ *restauratiójának* (NSz.); 1796 *restaurátziója* (NSz.); 1846 *restoráció* (NSz.) **J:** 1. 1784 ? 'a megyei, ill. törvényhatósági tisztviselői kar újraválasztása | Neuwahl des Beamtenkörpers (des Komitats bzw. Munizipiums)' (NSz.) (↑), 1796 'ua.' (NSz.); 2. 1790/ 'helyreállítás, helyrehozatal | Wiederherstellung' (NSz.); 3. 1835/ ? 'egy korábbi rendszerhez való visszatérés; egy bukott rendszer, periódus helyreállítása | Rückkehr zu einem früheren System; Wiederherstellung eines gestürzten Systems, Periode' (NSz.), 1848/ 'ua.' (NSz.); 4. 1844 'étterem, vendéglő | Gaststätte' (NSz.); 5. 1877 '(egy műalkotás) helyreállítása | Restaurierung (eines Kunstwerkes)' (NSz.)

restaurátor **A:** 1845 *restaurátor* (NSz.) **J:** 1. 1845 'olyan személy, aki a tisztújító ülésen résztvesz; újító személy | jmd, der an der Beamtenneuwahl teilnimmt; Erneuerer' (NSz.) (↑); 2. 1897 'műtárgyak restaurálója | Restaurator (eines Kunstwerkes)' # (PallasLex. *Restauráció* a.); 3. 1956 'a restaurációs politikai irányzat képviselője | Politiker der Restauration' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *restaurare* 'helyreállít; megújít' [vö. lat. **stauro*- 'erős, nagy'; indoeurópai eredetű; vö. óind *sthūrā*- 'ua.'; aln. (káln.) *stūr* 'ua.; durva'] | lat. *restauratio* 'helyreállítás; megújítás' | lat. *restaurator* 'helyreállító (épületé)'. ⊕ Megfelelői: ném. *restaurieren*, *Restauration*, *Restaurator*; fr. *restaurer*, *restauration*, *restaurateur*; stb.: 'restaurál', 'restaurálás', 'restaurátor'. ⊕ A szó belseji *s*-hez vö. → *alabástrom*, → *árestál* stb. ⊕ Idetartozik: *resti* 'kisebb étterem, vendéglő vasútállomáson' (1924: Szirmai: TolvSz. 42); ez szórövidüléssel és -i kicsinyítő képzővel keletkezett a (R.) *restaurant* 'vendéglő' (1900: NSz.) szóból [< ném. *Restaurant* 'ua.', amely végső soron a lat. *restaurare* (↑) szóra megy vissza].

📖 TESz., *resti* a. is; EWUng. • Vö. *státus*

restaurátor → *restaurál*

rész **A:** 12. sz. vége/ *reżet* (HB.); 1416 u.¹ *rězès* [sz.] (BécsiK. 51); 1477 Symonryze (Oklsz.) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'osztályrész; járandóság | Anteil; Gebührendes' # (HB.) (↑); 2. 1372 u./ 'vmely egésznek egy darabja; vmely egész alkotó elemei közül egy | Teil(stück)' # (JókK. 27); 3. 1416 u.¹ 'térbeli, területi egység | Gebiet, Landesteil' # (BécsiK. 220); 4. 1416 u.² 'csoport | Gruppe' (MünchK. 41vb); 5. 1495 e. '(könyvben) fejezet; szakasz | Abschnitt; Textstelle' # (GuaryK. 19); 6. [birtokos személyjellel] 1527 'oldal, párt | Seite, Partei' # (ÉrdyK. 537); 7. 1529 e. 'szerep, tevékenység | Beteiligung' # (VirgK. 75) **Sz:** ~**es** 1416 u.¹ *rězès* <MN> (BécsiK. 85); 1416 u.¹ 'részes társ, résztvevő | (Mit)beteiligte(r), Teilnehmer' (BécsiK. 186) | ~**esít** 1416 u.¹ *rezefeitnèc* (BécsiK. 112) | ~**esség** 1470 *rezeffegebe* (SermDom. 2: 752) | ~**eltet** 1474 *rezeftettek* (BirkK. 1) | ~**esül** 1519 *reezefwlth* (JordK. 801) | ~**esedik** 1520

ryzezedek [ɔ: rýzezedek] (PozsK. 38) | ~**esedés** 1784/ *részesedésért* (NSz.) | ~**let** 1807 *részelet* 'adag, rész, járandóság | Anteil' (Szily: NyÚSz.); 1828 'kisebb rész, alkotóelem | Einzelheit' (NSz.); 1833 'fizetési rész, hányad | Rate' (NSz.) | ~**vény** 1830 *részvényéből* (Szily: NyÚSz.) | ~**leges** 1833 *részleges* (NSz.) | ~**leg** 1850 'tagozat, osztály, csoport | Abteilung, Gruppe' (NSz.) **R:** ~**int** 1416 u.¹ *rezent* (BécsiK. 123) | ~**ből** 1583 '(vmely) tekintetben, vonatkozásban | in (gewisser) Hinsicht' (NySz.); 1603 *Rezből* 'részben | teils' (NySz.) | ~**leg** 1833 *részleges* [sz.] (NSz.) | ~**ben** 1834 *részben* (NSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) ? Vog. -*riś*, -*rās* 'kicsinyítő képző': (Szo.) *piy-riś* 'ifjú, fiatalember', (É.) *vās-rās* 'kiskacsa'; zürj. (V.) *reč* 'darab; falat; ujjízület'; ? votj. (Uf.) *d'jeclī* 'vállcsont' (*lī* 'csont'); cser. (KH.) *rezâk* 'rész', (R.) *ræze* 'ua.' [fgr. **rācz* 'darab; falat; rész']. (⊕) A szó belseji **č* > m. sz hangváltozáshoz vö. →*keszeg*. A jelentések a magyarban a 2. jelentésből indulnak ki. A *részlet*, *részvény* származékok a nyelvújítás korában keletkeztek. A *részleg* főnévi származék szófajváltással keletkezett a *részleg* határozószóból. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. *ris* 'részes aratómunkás'.

📖 Bárczi: SzófSz.; NyK. 66: 119; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *földrész*, *hason-*, *mirelit*, *oroszlánrész*, *ország-*, *részére*, *részvét*

részeg **A:** 1086 ? *Rescugis* [sz.] (Györffy: DHA. I: 253); 1138/ ? *Reuceg* [szn.] (MNy. 32: 133); 1380 k. *Ryzyk* (KönSzj. 78.); 1389 ? *Rezekus* [sz.] [szn.] (MNy. 64: 328); 1416 u.¹ *rezegec* (BécsiK. 203); 1416 u.² *rezegefeckél* [sz.] (MünchK. 30vb); 1416 u.³ *rezek* (AporK. 120); 1449 *Rewzeg* [HN.] (OklSz.); 1495 e. *rezog* (GuaryK. 7); 1805 *részeg* (NSz.); NYJ. *rízzüg* (Imre: FelsSz.) **J:** <MN> **1.** 1086 ? 'erősen ittas, szeszes italtól kábult | betrunken' # (Györffy: DHA. I: 253) (↑), 1380 k. 'ua.' (KönSzj. 78.) (↑); **2.** 1594 e./ 'bolondos, hóbortos, elvakult, megszállott | besessen, närrisch, verblendet' (Balassi: Camp. 14); **3.** 1772/ ? 'alacsonyrendű; eltévelyedett | minderwertig; verirrt' (NSz.), 1778 'ua.' (NSz.); **4.** 1779 'mámoros hangulatban levő {ember}; mámorító {érzés} | berauscht, trunken {abstr.}; berauschend' (NSz.) | <FN> **1.** 1138/ ? 'részeg ember | Betrunkene(r)' (MNy. 32: 133) (↑), 1416 u.¹ 'ua.' (BécsiK. 203) (↑); **2.** 1789 'hóbortos, eszelős személy | rappelige, besessene Person' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1086 ? [szn.] (Györffy: DHA. I: 253) (↑); 1416 u.² 'iszákos, italos | trunksüchtig' (MünchK. 30vb) (↑) | ~**ség** 1416 u.¹ *rezegfèg* (BécsiK. 186) | ~**ít** [főleg *meg~*] 1416 u.¹ *megrezegeitot* (BécsiK. 249) | ~**ül** [főleg *meg~*] 1416 u.¹ *megrezegezol* (BécsiK. 263) | ~**edik**, ~**szik** [főleg *meg~*] 1416 u.² *megrézégedni* [sz.] (MünchK. 71rb); 1636 *meg-részegszik* (NySz.) | ~**eskedik** 1508 *rezogoskpdnec* (NádK. 90)

■ Származékszó egy bizonytalan eredetű, esetleg ugor vagy finnugor töből. | (⊕) A szótőhöz esetleg vö. →*révül*. A szóvég -g deverbális névszóképző. A szó belseji sz eredetileg gyakorító képző volt, amely beolvadt a töbe. A szó eredetileg a sámánok révületbe esett állapotára utalt. A melléknévi jelentések ebből keletkezhetnek metaforikus névátvitellel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *holt-*, *reg*², *révül*, *tök-*

reszel **A:** 1456 k. *rezele* [sz.] (SermDom. 2: 348) **J:** **1.** 1456 k. 'vmely tárgyat érdes, kemény eszközzel súrolva csiszol, alakít; vmely anyagot reszelővel kicsiny részekre felapróz | feilen, raspeln; fein zerkleinern, reiben' # (SermDom. 2: 348) (↑); **2.** [főleg igekötővel] 1527 'fűrészszel, reszelővel szétvág, levág | durchsägen, abschneiden' (ÉrdyK. 293); **3.** 1796 '(szöveget) apró módosításokkal javít, tökéletesít | einen Text verbessern' (NyIrK. 14: 196); **4.** 1845 'magát riszálva v. lábát összedörzsölve táncol; riszál | die Hüften wiegend od. die Beine zusammenreibend tanzen; die Hüften wiegen' (NSz.); **5.** 1853 'vonós hangszeren rosszul játszik | ein Streichinstrument schlecht spielen, kratzen' (NSz.); **6.** 1855–1856 'rekedtes hangot ad; rekedtes hangon mond vmit | einen rauhen Ton von sich geben; mit rauhem Ton sagen' (NSz.);

7. [*a torkot ~i*] 1895/ 'a torok nyálkahártyáját ingerli | kratzen (im Hals)' (NSz.); 8. [*~ a torkán, ~i a torkát*] 1899 'a torkát köszörüli | sich räuspern' (NSz.) **Sz:** ~ő 1456 k. 'tárgyak megmunkálására való kéziszerszám, ráspoly | Feile, Rasper' (SermDom. 2: 348) (↑) | ~ék 16. sz. közepe rez *reselek* (MNY. 64: 228) | ~ős 1783 *reszelős* 'fűrészesen érdes | rauh, kratzend' (NSz.); 1856/ 'rekedtes, kellemetlenül egyenetlen (hang) | heiser' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | (⊕) A szótó a →*reszket* tövével azonos. A szóvég gyakorító képző. Lehetséges, hogy a *reszel* a →*ráz* önálló szóként nem adatolt palatális párjának származéka. A 6–8. jelentéshez vö. →*karcol*. (⊖) Valószínűleg ugyanebből a töből -e folyamatos melléknévi igenévképzővel: 1211 *Reze* [szN.] (PRT. 10: 503).

📖 MNY. 58: 87; TESz.; EWUng. • Vö. *ráz, reszket, rezzeszt, riszál*

részére A: 1777/ *részünkre* (NSz.); 1873 *részire* (Nyr. 2: 40) **J:** <HSZ> 1. [birtokos személyjellel] 1777/ 'javamra, javadra, javára stb. | zu Gunsten' (NSz.) (↑); 2. 1854 'számomra, számodra, számára stb. | für mich, dich usw.' # (MNY. 4: 171) | <NÉVUTÓ> 1. 1817 'számára | für' # (NSz.); 2. 1833 ? 'javára | zugunsten' (NSz.), 1848 'ua.' (NSz.)

■ Megszilárdult határozóragos főnév szófajváltása. | (⊕) A *részére* szóból keletkezett: →*rész* 'darab; fél, rész' + -é E/3. személyű, birtokos személyjel + -re szublatívuszrag. Birtokos személyjeles alakjai teljes ragozási sort alkotnak. Az alapszó konkrét jelentéséhez vö. még *az én részemre* (1517: TörtTár 1890: 559); *úristennek részére* (1527: ÉrdyK. 556). A szófajváltás birtokos szó szerkezetben mehetett végbe; hasonló fejlődéshez vö. →*számára*. (⊖) Idetartozik: (R.) *részemben* 'ami engem illet v. esetleg nekem, számomra' (1659: MNY. 69: 234).

📖 MNY. 4: 167; Sebestyén: Névut. 154; TESz.; EWUng. • Vö. *rész*

reszket A: 1372 u./ *rezketew* [sz.] (JókK. 156); 1416 u./¹ *rezkètuen* [sz.] (BécsiK. 159); 1495 *rezköt* uala (MNY. 6: 23); 1556 lelki-*rezkedve* [sz.] (RMKT. 4: 17); 1578 *rőzketet* (Bornemisza: ÖrdKis. 202); 1763 *Rőzgedni* [sz.] (NSz.); 1805 *részket* (NSz.); NYJ. *recket, riszket* (MTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'remeg a félelemtől; nagyon fél | vor Angst zittern; sich sehr fürchten' # (JókK. 156) (↑); 2. 1456 k. '⟨ember, állat, testrészt⟩ remeg | beben, schlottern' (SermDom. 2: 249); 3. 1590 '⟨lemezszerű v. felfüggesztett könnyű tárgy⟩ ide-oda mozog | wackeln, schwingen' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 39); 4. 1604 'remegtet | beben lassen' (Szczi Molnár: Dict. *Quérceus* a.); 5. 1723 ? '⟨fényjelenség⟩ rezeg, vibrál; ⟨tárgy⟩ megcsillan, színekben játszik | zittern (Lichterscheinung); aufblitzen, farbenspielend sein (Gegenstand)' (NySz.), 1824 'ua.' (NSz.); 6. [*~ vkiért, vmiért*] 1794 'hevesen vágyik vki, vmi után | begierig sein' (NSz.); 7. [*~ vkiért, vmiért*] 1799/ ? 'nagyon félt vkit, vmit | sich um jmdn, etw ängstigen' (NSz.), 1809/ 'ua.' (NSz.); 8. 1834 '⟨emberi hang, szó⟩ bizonytalanul, egyenetlenül hangzik | zittern (Menschenstimme)' (NSz.) **Sz:** ~eg 1506 *rezketegfogódróól* [sz.] 'izomremegés | Muskelzittern' (WinklK. 246); 1824 'reszkető | zitternd' (NSz.) | ~tet 1604 *Refzkettetem* (Szczi Molnár: Dict.) | ~ős 1789 (NSz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótó a →*reszel* tövével azonos, amelynek jelentésében a hangutánzás dominál, míg a *reszket*-ben a remegő mozgás kifejezése kerül előtérbe. Lehetséges, hogy a *reszket* tulajdonképpen a →*ráz* önálló szóként nem adatolt palatális párjának származéka. A szóvégek mozzanatos-műveltető igeképzők, gyakorító funkcióval is. Egyes változatok szóvégi *d*-je kezdő-gyakorító képzőnek tűnik, de a *t* hangtani változata is lehet; vö. →*viszket*. A lelkiállapottal kapcsolatos jelentések metonimikus keletkezésűek; vö. →*remeg*, →*retten* stb.

📖 MNY. 4: 90; TESz.; Benkő: FiktI. 140; EWUng. • Vö. *ráz, reszel, rezzeszt, riszál*

reszkír → *reszkíroz*

reszkíroz A: 1791 *riszkíroz*d (NSz.); 1793 *riskérozott* (NSz.); 1835 *Reszkíroz* (Kunoss: Gyal.); NYJ. *rëckíroz* (ÚMTsz.); *rëkszíroz* (MTsz.) **J:** 'kockáztat | riskieren'

reszkír A: 1936 *reszkér*, *reckér* (Csűry: SzamSz.); 1962 *reszkír* (NSz.); NYJ. *rëckér* (Nyr. 99: 225) **J:** 'kockázat | Risiko'

■ A szócsalád alapja, a **reszkíroz** német jövevényszó. | (≡) Ném. *riskieren* 'reszkíroz, kockáztat' [< fr. *risquer* 'kockáztat']. (≈) Megfelelői: ang. *risk*; cseh *riskovati*; stb.: 'kockáztat'.

■ A **reszkír** elvonás. | (△) A *reszkír* elvonással keletkezett a *reszkíroz*-ból.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) Mindkét szó elsősorban a bizalmas nyelvhasználatban él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rizikó*

resszort A: 1854 *Ressort* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1865 *resszor* (Babos: KözhSzt.); 1877 *ressortjában* (NSz.); 1889 *rezortja* (NSz.); 1937 *resszort* (Sauvageot: MFrSz.) **J:** 'hivatalos ügykör, hatáskör | Amts-, Verwaltungsbereich'

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *ressort* 'ügykör, hatáskör'; – vö. még ném. *Ressort* 'ua.'. A franciában a fr. *ressortir* 'vkinek a hatáskörébe tartozik'. (≈) Megfelelői: cseh *resort*; le. *resort*; stb.: 'resszort'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szortíroz*

resztli × A: 1820 *resztli* (MNY. 90: 125); NYJ. *rësztli* (MNYTK. 159: 52); *reszli* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'maradék, maradvány | Überrest, Überbleibsel'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (B.) *restl* 'folyadék v. anyag stb. maradéka' [< ném. *Rest* 'maradék' < ol. *resto* 'maradvány, maradék', amely végső soron a lat. *restare* 'megállít, feltartóztat' szóra megy vissza]. Vö. még ang. *rest*; cseh *rest*; stb.: 'maradék'. (△) A *li* szóvéghöz vö. → *cetli*, → *hecsedli* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rest*

részvét A: 1808 *részvét*tel (NSz.) **J: 1.** 1808 'együttérzés | (An)teilnahme, Mitgefühl' # (NSz.) (↑); **2.** 1808 'érdeklődés, figyelem | Interesse' (NSz.) **Sz: ~len** 1807 *részvétlenség* [sz.] (Szily: NyÚSz.)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Teilnahme* 'részvétel, együttérzés'. (△) A magyarban: *rész* + *vét* (→ *vesz*) összetételi tagokból áll. (⌘) Nyelvújítási szó. (⊃) Ugyanezekből a tagokból, de a szótól függetlenül keletkezett: *részvét* 'részvétel (vmiben)' (1813: NSz.); vö. még *részvétel* 'ua.' (1789: MNY. 5: 355).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rész*, *vesz*

rét¹ A: 1210/ *Rethi* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 342); 1225 *rete* (Oklsz.); 1291 *Ryty* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 557); 1560 k. *reŧt* (GyöngySzt. 1072.) **J: 1.** 1210/ 'kaszáló, legelő; mező | Wiese; Feld' # (Wenzel: ÁÚO. 6: 342) (↑); **2.** 1299 'sík terület, síkság | Flachland, Ebene' (Wenzel: ÁÚO. 12: 648); **3.** 1560 k. ? 'mocsaras, vizes terület, zsombékos | Sumpfland,

Ried, Moor' (GyöngySzt. 1072.) (↑), 1575 'ua.' (Heltai: Krón. 153b) **Sz:** ~**es** 1337 *Rethes* [SZN.] (OkISzPótl.) | ~**i** 1490 *rythy* (SzalkGl. 234.) | ~**ike** 1808 *Rétike* 'mezei pacsirta | Feldlerche' (Sándor I.: Toldalék)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Nem lehet eldönteni, hogy az 1. vagy a 2. jelentés-e az eredetibb. A 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. (⊕⇒) A magyarból: szbvh. *rit* 'nádszár; nád, nádas; rét, legelő'; rom. (N.) *rît* 'rét, liget; kaszáló'; stb.

📖 NyK. 49: 287; TESz.; EWUng. • Vö. *rét*²

rét² **A:** 1528 *retw* [sz.] (SzékK. 352); 1566 *réttes* [sz.] (NySz.); NYJ. *rêtesibója* [sz.] (ÚMTsz.); *rît* (ÚMTsz.) **J:** <FN> **1.** 1528 'réteg; sor, rend | Schicht, Reihe' (SzékK. 352) (↑); **2.** 1566 'redő; ránc | Falte; Runzel' (NySz.) (↑); **3.** 1792 'összehajtogatott anyag lapja | Schicht, Lage <von gefaltetem Stoff, Papier usw.>' (Baróti Szabó: KisdedSz.) | <MN> [összetételi utótagként] 1818 'helyzetben, rétegben | in Lagen, Schichten' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Quaternio* a.) **Sz:** ~**ű** [csak szókapcsolatban] 1528 'helyzetű/helyzetben/helyzetből, állapotú/állapotban/állapottól | aus/in/von usw. ... Lagen od. Schichten' (SzékK. 352) (↑) | ~**es** 1566 'redős, ráncos | gefältelt, faltig' (NySz.) (↑); 1571 'több rétegből álló | geschichtet, mehrschichtig' (Nyr. 30: 429)

■ Jelentésselkülönülés. | (⊕) A →*rét*¹ 'sík terület, síkság'. Ma leginkább összetételi utótagként él.

📖 NyK. 49: 286; TESz.; EWUng. • Vö. *rét*¹, *réteg*, *rétes*

réteg **A:** 1792 *Réteg*, *rétek* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** **1.** 1792 'anyagnak bizonyos vastagságú része | Schicht' # (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); **2.** 1792 'repedés, hasadás | Spalte, Riß' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **3.** 1848/ 'társadalmi csoport | Gesellschaftsschicht' # (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*rét*² 'réteg, sor' -g ~ -k névszóképzős alakja. Az 1. jelentéshez esetleg vö. még →*rét*¹ 'föld, mező'. A 2. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján. Az elvont 3. jelentés az 1. jelentés alapján keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rét*²

reték [4] **A:** 1395 k. *retheg* (BesztSzj. 423.); 1405 k. *reték* (SchlSzj. 937.); 1425 *retkess* [sz.] [SZN.] (MNY. 10: 326); 1533 *Retők* (Murm. 1473.); 1805 *reték* (NSz.) **J:** **1.** 1395 k. 'megvastagodott föld alatti száráért termesztett, de vadon is élő keresztes virágú növény | Rettich (Raphanus)' # (BesztSzj. 423.) (↑); **2.** 1851 'kosz, pizok | Schmutz' (NSz.) **Sz:** **retkes** 1425 [sz.] (MNY. 10: 326) (↑); 1846 *retkes* 'piszkos, koszos <testrés> | schmutzstarrend <bes. Füße>' (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szln. *redkev*; szlk. *red'kev*; or. *редька*; stb. 'reték' [valószínűleg különböző nyelvekből származó jövevényszó; vö. lat. *radix* 'gyökér <hető; különösen reték>'; ném. (ófn.) *retih* 'reték'; stb.]. (⊕) A magyarba átkerült alak **redky*; a szóvég arra utal, hogy az átvétel a 11–12. században ment végbe. A szláv y tövégi magánhangzóként kikopott a magyarban. A 2. jelentés a *retkes* származékszó alapján keletkezett; a származékszó jelentésének kialakulásához vö. *reték is kikelne a kezén* 'nagyon piszkos' (1851: NSz.).

📖 MNY. 6: 61; Kniezsa: SzlJsz. 463; TESz.; EWUng. • Vö. *radikalizmus*, *virics*

reterát × **A:** 1603 *Retiradatt* (MNY. 90: 125); 1644 *retirádát* [?✂] (TörtTár 1880: 28); 1816 *Rétiráda* (Gyarmathi: Voc.); NYJ. *rětěráť* (OrmSz.) **J:** 1. 1603 'védősánc, balusztrád, oszlopos korlát, mellvéd, könyöklő | Schutzwall, Balustrade' (MNY. 90: 125) (↑); 2. 1644 'visszavonulás, hátrálás | Rückzug' (TörtTár 1880: 28) (↑); 3. 1865 'illemhely, árnyékszék | Abtritt' (Babos: KözhSzt.)

■ Vándorszó. | ⊕ Ném. (R.) *retirade* 'visszavonulás; árnyékszék'; fr. (R.) *retirade* 'elsáncolás'; ol. *ritirata* 'visszavonulás; takarodó; illemhely'; cseh *reterát* 'illemhely'; or. *pemupað*, (R.) *pemupáda* 'visszavonulás; elsáncolás; illemhely'. Az olasz nyelvi hatás által vált elterjedtté [< ol. *ritirare* 'visszavonul'; vö. →*retirál*]. ⊕ A magyarba a franciából és a németből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *retirál*

rétes **A:** 1549/ *Réteft* (Tinódi: Cronica e4b); 1742 *Ritefz* (Király-Eml. 321) **J:** 'egy fajta, vékony, réteges, töltött és feltekert tésztából készült sütemény | Strudel (Art Mehlspeise)' #

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy származékszó szófajtváltása. | ⊕ A *rétes* 'rétegelt' →*rét*² főnevesülése; vö. →*lángos*. A megnevezés alapja, hogy ez a fajta gazdagon töltött tésztás étel rétegesen göngyölt. A szó keletkezéséhez a *rétes béles* 'rétestészta (töltelékkel)' (1590: Szikszai Fabricius: LatMSzj. 149) stb. típusú szószerkezetek is hozzájárulhattak.

📖 NyK. 49: 288; TESz.; EWUng. • Vö. *rét*²

retesz **A:** 1308 ? *Retez* [szN.] (AnjOkm. 1: 163); 1395 k. *retez* (BesztSzj. 527.); 1708 *Retezfz* (Pápai Páriz: Dict. Vectis a.); 1849 *reteczit* (NSz.); NYJ. *recet* (MTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'rigli, tolózar | Riegel, Schieber' # (BesztSzj. 527.) (↑); 2. 1405 k. 'lánc | Kette' (SchlSzj. 1071.); 3. 1495 e. 'öv | Gürtel' (GuaryK. 88); 4. 1576 'a kulcslyuk elfedésére szolgáló lemez | Schlüsselschild' (MNY. 2: 75); 5. 1613 ? 'závarzat, egy fajta zárszerkezet a löfegyveren | Schloß an einem Gewehr' (NySz.), 1860 'ua.' (NSz.); 6. 1823 'szájkosár | Maulkorb' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Maulkorb* a.) **Sz:** ~**el** [ma főleg *be~*] 1604 *Retezelt* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Oppeffulátus* a.)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a szlovákból. | ⊕ Szlk. *reťaz*, (N.R.) *retěz*, *reťez*; – cseh *řetěz*; or. (R.) *пéмызъ*; stb.: 'lánc' [valószínűleg germán eredetű; vö. óész. germ. *rēkendr*; ném. (ófn.) *rahhinza*; stb.: 'ua.']. ⊕ Mivel a magyar szó a szlovák szó belseji *ä*-s változattól származhat, hangtörténeti okokból az átvétel feltehetőleg a 11. században ment végbe. Az 1. jelentés az eredeti 2. jelentés alapján keletkezett, miszerint az ajtók zárásához láncot használtak. Az 1. jelentés elterjedéséhez a →*rekesz* analógiás hatása is hozzájárult. A 3. jelentés szintén a 2. jelentésére megy vissza, a 4. és 5. jelentés alapja az 1. ⊕⇒ Valószínűleg a magyarból: rom. *rățez* 'kallantyú, retesz'.

📖 Melich: SzlJsz. 1/1: 130; AkNyÉrt. 20/3: 73; Kniezsa: SzlJsz. 464; TESz.; EWUng.

retikül **A:** 1817 *Ridicül* ... táskákat (NSz.); 1819 *Ridikül* (NSz.); 1826 *ridiköl* (SZT. *atlacridikül* a.); 1864 *regvikőt* (NSz.); 1904 *réticule* (-ikül) (Radó: IdSz.); 1912 *retiküljéből* (NSz.); NYJ. *lidekör* (UMTsz.); *rëdikő* (MTsz. *ridike* a.) **J:** 1. 1817 'női kézitáska | Handtäschchen der Frauen' (NSz.) (↑); 2. 1891 'kézimunkatáska | Handarbeitsbeutel' (Füredi: IdSz.)

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. (R.) *retikül*, *ridikül* 'kézimunkatársoly, kézitáska', (B.) *riderkül* 'női kézitáska' [< fr. *réticule*, *ridicule* 'kis kézitáska' < lat. *reticulum* 'kis csomagháló';

a fr. *ridicule* 'nevetségés' szó népetimológiai hatására]. (≈) Megfelelői: ang. *reticule*, *ridicule*; or. *ридикюль*; stb.: 'kis kiegészítés; kézimunkatársoly'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rece*

retirál Δ **A:** 1644 *retirálni* [?] [sz.] (Horváth M.: NEL.); 1704 *reterálván* [sz.] (Nyr. 46: 152); 1821 *retirálás* [sz.] (NSz.); 1895 *ritirálták* (Tóth B.: Szájr. 35); NYJ. *rētērál* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'visszavonul, meghátrál | retirieren'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *retirieren* '(sietve) visszavonul' [< fr. *se retirer* 'ua.' vagy ol. *ritirare* 'ua.']. (≈) Megfelelői: cseh *reterovat*; le. *retyrować*; stb.: 'ua.'. (△) A *ritirál* változat esetleg olasz (↑) hatásra enged következtetni.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *reterát, turnus*

retteg → *retten*

retten **A:** 1372 u./ meg *rettenet* [sz.] (JókK. 44); 1416 u.² *megreddene* (MünchK. 44vb); 1565 Meg *röttentél* [sz.] (NySz.); 1626–1627 Meg *rettenic* [□] (NySz.); 1805 *rätten* (NSz.) **J:** 1. [főleg meg~] 1372 u./ '(meg)ijed | erschrecken <intrans.>' (JókK. 44) (↑); 2. 1520 'nagyot dobban <szív> | einmal heftig pochen <Herz>' (PozsK. 59) **Sz:** ~et 1493 k. *retthenethews* [sz.] (FestK. 163) | ~etes 1493 k. (FestK. 163) | ~t [főleg igekötővel] 1508 meg *rettentnec* 'megijeszt, megrémít | erschrecken <trans.>' (NádK. 8) | ~tő 1513 *rettentő* 'rémisztő, ijesztő | erschreckend <trans.>' (CzechK. 32); 1751 'nagyon | sehr' (Mikes: TLev. 202)

retteg **A:** 1495 e. *retteguen* [sz.] (GuaryK. 98); 1527 *rettőghy* (ÉrdyK. 468); 1531 *retegű* [sz.] (ThewrK. 107); 1557 *röttegteté* [sz.] (RMKT. 5: 178); 1805 *rättög* (NSz.) **J:** 1. 1495 e. 'nagyon fél | sich sehr fürchten' # (GuaryK. 98) (↑); 2. 1506 ? 'remeg <ember, állat, testrészt> | zittern <Mensch, Tier, Körperteil>' (WinklK. 159), 1512 k. 'ua.' (WesprK. 62); 3. 1519 'vkit félve tisztel | jmdn fürchtend verehren' (JordK. 836); 4. 1531 'megremeg, meginog | erschüttert werden' (ÉrsK. 472); 5. 1533 'rezeg, ide-oda mozog | schwingen' (Murm. 1346.); 6. 1768 'szaporán, erősen dobog <szív> | heftig pochen <Herz>' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 311)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) Eredetileg a remegéssel, rezgéssel kapcsolatos hang- és mozgásképzetek megjelenítésére. A szövégek mozzanatos és gyakorító képzők. A lelkiállapotot kifejező jelentések metonimikusan keletkeztek; vö. →*remeg*, →*reszket* stb.

📖 MNy. 3: 192, 4: 449; TESz.; EWUng.

retúr **A:** 1776 *retúr* (NSz.); 1904 *rötúr* (Radó: IdSz.) **J:** <FN> 1. 1776 'visszatérés | Rückfahrt' (NSz.) (↑); 2. [főleg ~jegy] 1805/ 'térti, menettérti | Retour-, Rückfahr-' (NSz.); 3. 1958 'menettérti jegy | Rückfahrkarte' (NSz.) | <HSZ> 1805 'vissza | zurück' (ItK. 15: 204)

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *retour* 'vissza', *Retour* 'visszatérés, visszautazás, visszaküldés; menettérti jegy' [< fr. *retour* 'visszatérés, visszautazás, visszaküldés, ismétlődés']. Vö. még ném. (au.) *Retourkarte* 'menettérti jegy'. (≈) Megfelelői: holl. *retour*; szbvh. *retur*; stb.: 'visszautazás; menettérti jegy stb.', 'vissza'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *turista*

retyeg × **A:** 1725 *retyegő* [sz.] (Nyr. 38: 395); 1725–1764/ *rettyeg* (NSz.); NYJ. *retyög* (MTsz.); *retyög* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1725 'béka brekeg | quaken (Frosch)' (Nyr. 38: 395) (↑); 2. 1725–1764/ ? 'fecseg | schwatzen' (NSz.) (↑), 1832 'ua.' (Kreszn.); 3. 1809 'megszól vkit, rosszat mond vkiről | jmdm Übles nachsagen' (NSz.); 4. 1942 '(kacsa) hápog | schnattern (Ente)' (NéprÉrt. 34: 245)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☐ Valószínűleg a →*rotyog* palatális párhuzamos alakja. A szótő a →*receg*, valamint a →*recseg* szócsaládjának tövével áll összefüggésben. A szóvégek -g gyakorító képző. Az 1. és a 4. jelentés viszonyához vö. ném. *quacken* 'brekeg (béka)', *hápog* (kacsa)'.

📖 MNy. 54: 187; TESz.; EWUng. • Vö. *receg*, *recseg*, *retyerutya*, *rotyog*

retyerutya **A:** 17. sz. ? *Retye-rutya* (Thaly: VÉ. 2: 126); 1791 *Rétye-rutya* (NSz.); 1791 *réttye-rútjok* (NSz.); 1792 *Retye-rutya* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1809 *Retye-mutya* (NSz.); 1874 *réttye-ruttya* (Nyr. 3: 414) **J:** 1. 17. sz. ? 'mindenféle értéktelen holmi, cókmók | Sack und Pack, Plunder' (Thaly: VÉ. 2: 126) (↑), 1803 'ua.' (NSz.); 2. 1791 'távoli rokon, pereputty | Sippschaft' (NSz.) (↑)

■ Összetett szó, ikerszó. | ☐ Az önálló szóként nem adatolt összetételi tagok származékszavak fiktív tövekből: az előtag töve a →*retyeg* tövével azonos, míg az utótagé a →*rotyog* szócsaládjának tövével áll összefüggésben. A szóvégek -e, ill. -a folyamatos melléknévi igenévképzők. Kialakulásmódjához vö. →*csetepaté*, →*csiricsaré* stb. Végso soron a *retyerutya* 'fecsegés, locsogás' (1832: Kreszn.) onomatopoetikus eredetű ikerszóval tűnik azonosnak. Lehetséges azonban az is, hogy két különböző ikerszóval van dolgunk, amelyek egymást csak hangalakilag befolyásolták. A jelentésekhez vö. →*celecula*, →*pereputty* stb.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *retyeg*, *rotyog*

retyke † **A:** 1499 *retthke* (MNy. 74: 512); 1544 *retkét* (OklSz.); 1565 *Rettykenek* (MNy. 63: 97); 1647 *retykét* (NySz.) **J:** 'egy fajta hal | Art Fisch'

■ Ismeretlen eredetű. | ☐ A végződés a -ke kicsinyítő képző lehet, ez azonban nem bizonyítható.

📖 TESz.; EWUng.

reuma **A:** 1809/ *Rheuma* (NSz.); 1876 *reumája* (NSz.); NYJ. *rēhoma* (Bálint: SzegSz.); *reomás* [sz.] (ÚMTsz.); *róma* (ÚMTsz.) **J:** 'ízületeket támadó, gyulladásos betegség | Rheumatismus' # **Sz:** ~s 1855 *rheumás* (NSz.)

reumatikus **A:** 1811 *rheumaticus* (MKurir 1811. júl. 23.: 99); 1835 *Rheumaticus* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1860/ *rheumatikus* (NSz.); 1958 *reumatikus* (Eckhardt: MFrSz.) **J:** 'reumában szenvedő, a reuma tüneteit mutató | rheumatisch'

■ Latin jövevényszó. | ☐ Lat. *rheuma* 'folyás, áramlás (a testben); hurut; reuma', (h.tud.) 'nátha; köszvény' [< gör. *ῥέμα* 'folyás; áramlás; a testben áramló kóroanyag; reuma' < gör. *ῥέω* 'folyik'] | lat. *rheumaticus* 'reumás' [< gör. *ῥευματικός* 'a reumát illető; reumás']. ☐ Megfelelői: ném. *Rheuma*, *rheumatisch*; ol. *reuma*, *reumatico*; stb.: 'reuma', 'reumás'. ☐ A megnevezés szemléleti alapja, hogy egykor minden ízület- és izomfájdalmat a testben keringő rossz testnedveknek tulajdonítottak. ☐ Idetartoznak: *reumatizmus* 'reuma' (1792: NSz.); *reumatológia* 'az orvostudomány részterülete; reumabetegeknek fenntartott részleg' (1958: NSz.).

reumatikus → *reuma*

rév A: 1093/ *Peterreue* [HN.] (MNL (OL) Dl. 248764); 1192/ *Vrreui* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 236); 1211 *Banriueh* [HN.] (Oklsz.); 1228/ *Mogorreuu* [HN.] (Oklsz.); 1265 *Nogrevy* (Oklsz.); 1490 k. *rekelefe* (NagyvGl. 238.); NYJ. *rí, rő* (MTsz.) **J: 1.** 1192/ '(vízi) átkelőhely; kikötő | Fähre, Überfahrt (als Stelle), Furt; Hafen, Reede' # (Györffy: ÁMTF. 1: 236) (↑); **2.** 1508 'part | Ufer' (NádK. 463); **3.** 1807 'komp | Fährboot' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **Sz:** ~**ész** 1391 *Reuezh* [SZN.] (Oklsz.)

■ Olasz (É.) jövevényt. | (≡) Ol. (vel.) *rive* [többes szám] 'part; kijárat a parthoz, rakodóhely', (fri.) *rive* 'part, rakodóhely', (ferr.) *riva* 'rakodóhely a parton', – ol. *riva* 'part' [lat. *ripa* 'ua.']. Vö. még ol. (vel.) *Riva* [HN.] 'Velence tengeri kikötője egy részének a neve; település a Garda-tó partján'. (≈) Megfelelői: fr. *rive*, (R.) *rêve*: 'part'. (⊕) A szóvégi hangzavesztéshez vö. →*kárpit*, →*piac* stb. Az *i* > *é* hangváltozáshoz vö. →*rét*¹, *szép* stb. A 2. jelentés az olaszból is átkerülhetett, valószínűbb azonban, hogy másodlagos magyar fejlemény. A 3. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján.

☞ Sauvageot-Eml. 15; TESz.; EWUng. • Vö. *révén*

reváns A: 1678 *revancsot* (Horváth M.: NEL.); 1706 *revanche-ot* (Horváth M.: NEL.); 1706 *ravancsolódást* [sz.] (RákFLev. 1: 684); 1707 *raváncsot* (RákFLev. 2: 131); 1841 *revangezsál* (NSz.); 1865 *reváns* (Babos: KözhSzt.); 1961 *revans* (ÉrtSz.) **J: 1.** 1678 '(katonai) megtorlás; bosszú | (militärische) Vergeltung; Rache' (Horváth M.: NEL.) (↑); **2.** 1793 ? 'szívesség viszonzása | Entgeltung für eine Gefälligkeit' (NSz.), 1865 'ua.' (Babos: KözhSzt.) (↑); **3.** 1841 'visszavágó mérkőzés | Revanchespiel' (NSz.) (↑)

revanzsíroz Δ A: 1837 magam *revancirozni* [sz.] (NSz.); 1900 *revanchiroz* (Tolnai: MagySz.); 1932 *revanzsírozza* magát (PHNyr. 201) **J: 1.** 1837 'megtorol, visszavág; elégtételt vesz | Revanche nehmen; Genugtuung verschaffen' (NSz.) (↑); **2.** 1864/ 'viszonoz; visszafizet, megszolgál | erwidern; entgelten' (NSz.)

revanzsál Δ A: 1897 *revanzsálja* magát (SportV. 1897. szept. 5.: [6]); 1926 *Revanzsál* (Horovitz: IdSzMagy.) **J: 1.** 1897 'megtorol, visszavág; elégtételt vesz | Revanche nehmen; Genugtuung verschaffen' (SportV. 1897. szept. 5.: [6]) (↑); **2.** 1926 'viszonoz; visszafizet, megszolgál | erwidern; entgelten' (Horovitz: IdSzMagy.) (↑)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **reváns** francia jövevényt. német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *revanche* 'viszonzás; bosszú; visszavágó mérkőzés'; – vö. még ném. *Revanche* 'ua.'. A franciában a fr. (*se*) *revancher* 'megtorol, bosszút áll, (szívességet) viszonoz' szóból ered. (≈) Megfelelői: ang. *revenge*; or. *реванш*; stb.: 'revans, megtorlás'.

■ A **revanzsíroz** német jövevényt. | (≡) Ném. (*sich*) *revanchieren* 'bosszút áll, viszonoz' [< fr. (*se*) *revancher* (↑)]. (≈) Megfelelői: ang. *revenge*; or. *реваншировать*; stb.: 'ua.'.

■ A **revanzsál** származékszó. | (⊕) A *revanzsál* a *revanzsíroz* ige képzőcserés módosulata; vö. →*blamároz*, →*gazsulíroz* stb.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *diktál*

revanzsál → *reváns*

revanzsíroz → *reváns*

réved → *révül*

révedezik → *révül*

révén **A:** 1808 *révén* (NSz.) **J:** **1.** 1808 'közreműködésével, közvetítésével, segítségével | durch, mittels' # (NSz.) (↑); **2.** 1854/ 'vmivel kapcsolatban | im Zusammenhang mit' (NSz.)

■ Megszilárdult határozóragos főnév szófajváltása. | (⊕) A *révén* 'a (...) révén át' (→ *rév* + *-e* [E/3. személyű birtokos személyjel] + *-n* [lokatívuszrag]) jelentésben, feltehetőleg eredetileg konkrét szállításokra vonatkoztatva keletkezett. A konkrét > elvont jelentésváltozás alapja a réveknek mint átkelőhelyeknek a szállítás lebonyolításában játszott szerepe lehetett. Névutóvá válása elvont funkciójában mehetett végbe. Hasonló konkrét > elvont irányú jelentésfejlődéshez vö. még → *után*.

📖 MNy. 2: 16; Sebestyén: Névut. 157; TESz.; EWUng. • Vö. *rév*

reverenda **A:** 1765 *reverenda* (MNy. 60: 487); 1845 *reverengyiát* (NSz.); NYJ. *lövélenda*, *lövëndula* (ÚMTsz.) **J:** 'katolikus papoknak bokáig érő, elől végig gombolt, kámzsaszerű öltönye | Priesterrock'

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. (e.h.) *reverenda (vestis)* 'papi ruha', tkp. 'tiszteletre méltó, tisztelendő (ruha)' [< lat. *reverendus* 'tiszteletre méltó, tiszteletet érdemlő' < lat. *reverari* 'tisztel']. A megnevezés alapja a papi hivatás tiszteletre méltó volta. (⊕) Hasonló szemlélethez vö. *tisztelendő* 'lelképásztor <katolikus>', *tiszteletes* 'ua.; <protestáns>' (→ *tisztel*). (⊗) A népetimológiás *levendula* a kispapok gyakran kékszínű anyagból készült reverendájával függhet össze.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *várta*

reverzális **A:** 1583/ *reversalis* (ErdEml. 3: 195); 1631 *reverzálist* (MNy. 61: 478) **J:** **1.** 1583/ 'hivatalos, állami okirat | amtliches Schreiben von staatsrechtlicher Bedeutung' (ErdEml. 3: 195) (↑); **2.** 1623 'kötelezvény, térítvény | Verpflichtungsschein' (MNy. 84: 251); **3.** 1639 'a vagyon felosztásáról szóló hivatalos okirat, okmány | Urkunde über Aufteilung von Vermögenswerten' (NyIrK. 27: 129); **4.** 1880–1881 'eltérő vallású jegyesek megállapodása születendő gyermekeik azonos vallásáról | Übereinkunft von Verlobten unterschiedlicher Konfession über die Konfession ihrer zukünftigen Kinder' (NSz.)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. (k.h.) *reversales (litterae)* 'kötelezvény; térítvény' [tudatos szóalkotás a lat. *reversus* 'visszafordult, megfordult' alapján, amely a lat. *reverti* 'visszafordul, megfordul' igéből ered]. A jogi műszó keletkezésének alapja, hogy a reverzálisban írásba foglalt biztosítás vagy engedély visszafordítható a kibocsátóra. (≈) Megfelelői: ném. *Reversalien* [többes szám], fr. *Revers*; ol. (*lettere*) *réversales*: 'kötelező nyilatkozat, kötelezettségvállalás'. (⊕) A szó belseji *zs-s* ejtésmódhoz, ill. *z-s* alakhoz vö. → *cenzúra* stb.; a szóvégi *s*-hez vö. → *április* stb. A szó ma már csak a 4. jelentésben él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vers*

reves × **A:** 1395 k. ? *riuis* (BesztSzej. 923.); 1541 *reuef* (Sylvester: ÚT. 1: 11); NYJ. *rés* (MTsz.) **J:** 1. 1395 k. ? 'korhadt, pudvás, odvas <fa> | mulmig, hohl' (BesztSzej. 923.) (↑), 1541 'ua.' (Sylvester: ÚT. 1: 11) (↑); 2. 1670 'ócska, tönkrement <tárgy> | abgenutzt' (NySz.); 3. 1713 'nem kívánatos, visszatetsző, visszataszító | unerwünscht' (Kis-Viczay: Sel. 450); 4. 1858/ ? 'piszkos | schmutzig' (NSz.), 1879 'ua.' (NSz.)

ré × **A:** 1604 *Rév* (Szenczi Molnár: Dict.); 1611 *Rev* (Szenczi Molnár: Dict.); 1835 *ré* (Kassai: Gyökerésző 4: 192) **J:** 'pudvásság, korhadtság; vminek pudvás, korhadt része | Mulm; mulmiger Teil einer Sache'

■ Ismeretlen eredetű szócsalád, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | (⊕) Nem dönthető el, hogy a *ré* keletkezett-e a *reves*-ből elvonással, vagy a *reves* keletkezett a *ré*-ből -s névszóképzővel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *faré*, *redves*

réveteg → *révül*

révézet → *révül*

revideál → *revízió*

revízió **A:** 1592/ *revisio* (MNY. 66: 342); 1662–1664 *revisiója* (MNY. 73: 167); 1876 *revisiójával* (NSz.); 1879/ *revíziót* (NSz.) **J:** 1. 1592/ '(felül)vizsgálat; átnézés | Überprüfung; Durchsicht' (MNY. 66: 342) (↑); 2. 1851 'módosítás, változtatás | Abänderung, Revidierung' (NSz.); 3. 1879/ 'kefevonat | Korrekturabzug' (NSz.) (↑)

revideál **A:** 1788/ *revideálhassa* [sz.] (NSz.) **J:** 'újra megnéz, átvizsgál | revidieren'

revizor **A:** 1793 *Revisornak* (NSz.); 1832/ *Revizora* (ItK. 19: 362) **J:** 'könyvvizsgáló | Revisor'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.h.) *revisio* 'átnézés, átvizsgálás' [< lat. *revisere* 'újra átnéz'; vö. még lat. *visere* 'alaposan szemügyre vesz, megismer, ismételtlen meglátogat stb.'] | lat. *revidere* 'ismét visszatekint, újra megnéz'; [vö. lat. *videre* 'néz, lát; megvizsgál stb.']. | lat. (h.) *revisor* (*librorum*) '(könyv)vizsgáló'. (≈) Megfelelői: ném. *Revision*, *revidieren*, *revisor*; fr. *révision*, *réviser*, *réviseur*; stb.: 'átvizsgálás, felülvizsgálás, revízió', 'átvizsgál, felülvizsgál, revideál', 'átvizsgáló, revizor'. (⊕) A *revideál* végződése olyan igék analógiás hatására keletkezett, mint az →*ágál* stb. A szó belseji z-hez vö. →*bazilika* stb. (⊖) Idetartoznak: *revizionista* 'revizionista <mn>; revizionista <fn>' (1899/ (NSz.); *revizionizmus* (1924: RévaiLex.); ezek nemzetközi mintára alkotott politikai műszavak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *revü*, *vizitáció*

revizor → *revízió*

revolver **A:** 1852 *revolver* pisztolyt (PNapló 1852. jan. 24.: [3]); 1858 *Revolvert* (Nyr. 95: 480); 1865 *rivolver* (Babos: KözhSzt.); NYJ. *levorven*, *lëvorvër*, *lovërvër*, *revorver* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1858 'forgópisztoly | Trommelrevolver' (Nyr. 95: 480) (↑); 2. 1928 'késváltófej <esztergán> |

Revolverkopf' (Nyr. 95: 480) **Sz:** ~**ez** 1869 *revolverezökre* [sz.] 'pisztollyal lö | mit einem Revolver schießen' (PolitUjd. 1869. ápr. 28.: 198); 1880 *revelverezni* [sz.] 'zsarol | erpressen' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Revolver*; ang., (am.) *revolver*; fr. *revolver*; stb.: 'forgópisztoly; revolverfej'. Az amerikai angolból terjedt el [< ang. *revolve* 'forog, fordul' < lat. *revolvere* 'megfordul']. A megnevezés valószínűleg Samuel Colttól, a forgópisztoly feltalálójától származik. (⇒△) A magyarba főleg az angolból került. (∼) Idetartoznak: 1880 *revolverzsurnaliszta* 'újságíró egy vásári hangú, elfogult zuglagnál' (NSz.); 1881 *revolverirodalom* 'zugirodalom, zugsajtó' (TESz.); ezek a ném. *Revolverjournalist* 'röpirat, röpcédula', *Revolverpresse* 'röpirat, röpcédula' hatására keletkeztek. A *revolverez* származék jelentéstani alapját a magyar összetételek képezik.

📖 TESz.; EWUng.

revü A: 1828 *revue-re* (ErdélyiH. 1828. nov. 15.: 526); 1835 *Revue (revű)* (Kunoss: Gyal.); 1904 *rövű* (Radó: IdSz. *revue* a.) **J:** 1. 1828 'szemle; seregszemle | Schau; Heeresschau' (ErdélyiH. 1828. nov. 15.: 526) (↑); 2. 1891 'irodalmi folyóirat; képes folyóirat | Rundschau, literarische Zeitschrift; illustrierte Zeitschrift' (Füredi: IdSz.); 3. 1934 'látványos, énekes-táncos színielőadás | musikalisches Bühnenstück mit viel Tanz und großer Ausstattung' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Revue* 'folyóirat; énekes-táncos színielőadás', (R.) 'seregszemle'; ang. *revue* 'énekes-táncos színielőadás', *review* 'seregszemle; folyóirat'; fr. *revue* 'seregszemle; énekes-táncos színielőadás; folyóirat'; stb. A franciából terjedt el [jelentéselkülönülés a fr. (kfr.) *revue* 'újránézés' szóból]. A 'folyóirat' jelentés az angolban keletkezett. (⇒△) A magyarba a német és francia nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *revízió*

révül A: 1372 u./ el *rjüewltettek* [sz.] (JókK. 136); 1470 *rewletes* [sz.] (SermDom. 2: 223); 1493 k. *reewletekkel* [sz.] (FestK. 390); 1517 *revevletesnek* [sz.] (DomK. 165); 1891 *révületés* [sz.] (NySz. alcímszó-változat); 1895 *rējül* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'elragadtatott lelkiállapotba, önkívületbe kerül | in Verzückung geraten' (JókK. 136) (↑); 2. 1961 '⟨szem, arc⟩ ilyen lelkiállapotot tükröz, elrélvedve néz, bámul | nachsinnend vor sich hinstarren' (ÉrtSz.) **Sz:** ~**et** 1372 u./ *rjüewletiben* 'szellemi, lelki elragadtatás | Verzückung' (JókK. 41); 1493 k. 'fantáziakép, kísértet | Trugbild, Gespenst' (FestK. 390) (↑); 1893 'magáról elfeledkező elmélyülés, ábrándozás | Vertiefung, Träumerei' (NSz.) | ~**és** 1372 u./ *rjüewleleben* 'lelki elragadtatás | Verzückung' (JókK. 132); 1527 'fantáziakép, kísértet | Trugbild, Gespenst' (ÉrdyK. 634) | ~**etes** 1470 'látomásbeli, kísértetszerű | gespenstisch' (SermDom. 2: 223) (↑)

rút † A: 1372 u./ el *rjüwtetjkuale* [sz.] (JókK. 77); 1416 u./¹ *rütètben* [sz.] (BécsiK. 267); 1510 *elrjütet(ben)* volt [sz.] (PéldK. 5); 1519 k. el *rittetuen* [sz.] (DebrK. 103); 1519 el *rewtettem* vona [sz.]; el *reewteteem* [sz.] (JordK. 781, 892); 1529 e. *rwitetik* vala [sz.] (VirgK. 86); 1584 *rőitete* [sz.] (NySz.) **J:** 'lélekben elragad, önkívületbe ejt | in Verzückung versetzen' **Sz:** ~**et** 1416 u./¹ 'önkívület, szellemi elragadtatás | Verzückung' (BécsiK. 267) (↑)

révészet × A: 1577 *reuezet* (KolGl.); 1838 *Révészet* (Tsz.) **J:** 1. 1577 'fantáziakép, kísértet | Trugbild, Gespenst' (KolGl.) (↑); 2. 1838 'támolygó, lábadozó beteg | wankende(r), Kranke(r)' (Tsz.); 3. 1863 'undokság, utálatosság | etw Ekelhaftes' (Krizsa [szerk.] Vadr. 514)

révedezik [1] A: 1744 *Révedezve* [sz.] (Thaly: VÉ. 2: 321); 1784 *Révedezést* [sz.] (NSz.); 1862/ *révedezik* [▽] (NSz.); 1870 *révedéz* (CzF.) **J:** 1. 1744 'bolyong, tévelyeg | herumschweifen, herumirren' (Thaly: VÉ. 2: 321) (↑); 2. 1784 'fantáziaképeket lát; ijedezik | phantasieren; erschrecken ⟨intrans.⟩' (NSz.) (↑); 3. 1821 'bizonytalanul, tétován, merengve

bámul | unsicher, nachsinnend glotzen; in schwankenden Gedanken versunken sein' # (NSz.); 4. 1839 ? 'előtűnedező | zum Vorschein kommen; unsicher leuchten' (NSz.), 1847 'ua.' (NSz.)

réved A: 1826 *Révedve* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1826 'gondolataiba, emlékeibe, ábrándjaiba merül | in Gedanken, Erinnerung, Träumerei versunken sein' # (NSz.) (↑); 2. [*vmi után ~*] 1865 'ábrándosan vágyik vmire | sich sehnen' (NSz.); 3. 1870 'elmerengve bámul | nachsinnend vor sich hinstarren' (CzF.)

réveteg A: 1872 *réveteg* (MSion 3: 177); 1884 *réveteg* (NSz.) **J:** 'révedező | verträumt'

■ A szócsalád alapszava, a **révül** és a **rűt** bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból, magyar képzéssel. | ⊕ A szótő esetleg az ugor (? fgr.) → *reg*² alapalakokkal függ össze. E magyarázat alapján a szótő eredetileg nomenverbum jellegű volt → *részeg*. Az esetleg eredeti 'meleg; hőség' jelentésből keletkezhetett a révületbe esik, ill. elbűvöljelentés, amely a sámánizmus hiedelemvilágában alakulhatott ki; vö. még → *hő*. A szó belseji *v* vagy visszaható képző vagy hiátustöltő. A végződéses -ül visszaható képző vagy -t műveltető képző. – A *révzet* főnév azt engedi feltételezni, hogy a szócsalád tagja volt egy -z gyakorító képzős ige is, és a *révzet* abból keletkezett -et névszóképzővel. A *réved*, *révedezik* gyakorító, ill. gyakorító-visszaható képzővel keletkezett. A *réveteg* szóvége melléknévképző.

📖 TESz.; UEW. 422; EWUng. • Vö. *reg*², *részeg*

rez × A: 1055 ? *adkangrez* [HN.] (TA.); 1236 *Rezy* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 98); 1868 *Rez* (NSz.) **J:** 1. 1055 ? 'erdőbeli irtás | Rodung im Wald' (TA.) (↑), 1874 'ua.' (Nyr. 3: 261); 2. 1113 ? 'hegy, hegycsúcs; fennsík | Berg, Gipfel; Hochebene' (MNny. 6: 9), 1868 'ua.' (NSz.) (↑); 3. 1935 'erdőmaradvány hegytetőn | Waldüberreste auf einem Gipfel' (MNY. 31: 198)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szláv jövevényszó. | ⊖ Vö. szb hv. *rijez* 'vágás'; le. *rzaz* 'fűrésznyom'; or. *pez* 'vágás', (R.) 'metsző fájdalom; kamat, haszon'; stb. [< szláv **rěz*- 'vág, metsz']. ⊕ A magyarban a 'vág, metsz' vagy hasonló jelentésű igékből több 'erdőirtás' jelentésű főnév keletkezett; vö. *irtvány* (→ *irt*), *vágás* (→ *vág*) stb. A szláv nyelvekben azonban nem mutatható ki hasonló jelentésű főnév, amelyből a *rez* származhatna. A származtatást nehezíti a késői köznévi felbukkanás is, mindazonáltal a szó székely és dunántúli nyelvjárási volta arra utal, hogy köznévként már az Árpád korban is létezhetett.

📖 MNY. 36: 326; MNny. 6: 9; Bárczi: TihAl. 42; Kniezsa: SzlJsz. 730; TESz.; EWUng. • Vö. *ábráz*

réz A: 1211 ? *Reze* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 503); 1395 k. ? *rez* (BesztSzj. 725.); 1405 k. *rez* (SchlSzj. 1289.); 1416 u./¹ *rèz* (BécsiK. 277); 1490 *Reez* (OklSz.) **J:** 1. 1211 ? 'vörös színű, az elektromosságot jól vezető fém | Kupfer' # (PRT. 10: 503) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzj. 1289.) (↑); 2. 1405 k. 'nyaklánc | Halskette als Schmuck' (SchlSzj. 1195.); 3. 1629 'váladék; ürülék | Auswurf; Exkrement' (NySz.); 4. 1801/ 'rézmetszet | Kupferstich' (NSz.); 5. 1805 'rézpenz | Kupfergeld' (I.OK. 30: 255); 6. 1854 'rézfűvő | Blechblasinstrument' (NSz.); 7. 1885 'különféle rézből készült tárgyak, eszközök megnevezésére' | {zur Benennung versch. Gegenstände aus Kupfer}' (Nyr. 14: 431) **Sz:** **rezes** 1395 k. ? *rezes* (BesztSzj. 627.); 1533 *reózes* (Murm. 2618.) | **rezel** 1613 *rezelt* 'szarik | schießen' (NySz. *Lompos* a.) – de [*be~ ik-vel*] 1873 *Berezel* (Ballagi M.: MNyTSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg jövevényszó egy kaukázusi nyelvből. | ⊖ Vö. avar *rez* 'sárgaréz'. A forrásához vö. esetleg kperzsa *rōd* 'érc, sárgaréz öntvény'; újperzsa *rōi*, *rō* 'ua.'; beludzs *rōd* 'réz'; stb. A származtatás gyengéje, hogy a magyar nyelv kaukázusi kapcsolatai egyelőre nincsenek alaposan megvizsgálva (vö. → *gulya*). Azonban nem zárható ki az a

lehetőség sem, hogy mind a magyar, mind az avar szó egy iráni nyelvből származik; a hangmegfelelések problémaköréhez vö. →*bűz*. ☐ Az eredeti 1. jelentést később a rézből és sárgarézéből készült eszközökre is átvitték. A 3. jelentés, továbbá a *(be)rezel* származékszó jelentése metaforikus névátvitellel keletkezett eufémizmus. A 4. és 5. jelentés német hatásra is kifejlődhetett; vö. ném. *Kupfer* 'fémfajta; rézmetszet, rézpénz'.

☞ Munkácsi: ÁKE. 527; Bárczi: Szók. 59; TESz., *berezel* a. is; EWUng.

rezdít → *rezzeszt*

rezdül → *rezzeszt*

rezeda A: 1793 *resedák* (NSz.); 1807 *Rezeda* (MagyFüvészk. 1: 283); 1813/ *Rezéda* (NSz.); 1816 *Réséda* (Gyarmathi: Voc.); 1851 *reseta* (NSz.); NYJ. *rězěda* (Bálint: SzegSz.); *rezida* (ÚMTsz.); *rozoda* (MTsz.) J: 'sárgászöld, fürtös virágú gyomnövény | Reseda (Reseda)'

■ Latin jövevényszó. | ☐ Lat. *reseda* '(fehér) rezeda', (tud.) 'rezeda' [< a lat. *resedare* 'csillapít, gyógyít' E/2. személyű felszólító módja, a lat. *reseda, morbos reseda!* 'enyhítsd a bajokat, enyhítsd!' ráolvasó formulából, amelyet a gyulladásgátló hatású rezedafajta felhasználásakor alkalmaztak]. ☐ Megfelelői: ném. *Reseda*; fr. *réséda*; stb.: 'rezeda'. ☐ A szó belseji z német hatásra utal.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *zsöllye*

rezeg → *rezzeszt*

rezerva Δ A: 1705 *reservát* (Pusztai); 1788 *Reserve* divisiót (NSz.); 1790 *Rezervában* (NSz.); 1796 *réservábann* (NSz.); 1878 *rezorva* kommandójának (NSz.); 1906 *rezervben* (NSz.); NYJ. *rězsólva* (ÚMTsz.) J: 1. 1705 'fenntartás, kikötés | Vorbehalt, Reservat' (Pusztai) (↑); 2. [jelzői értékben is] 1788 'tartalék | Rücklage, Reserve' (NSz.) (↑); 3. 1808/ 'tartalékos állomány | Reserve (Milit)' (NSz.); 4. 1857/ ? 'visszafogottság | Zurückhaltung' (NSz.), 1869 'ua.' (NSz.)

rezervál Δ A: 1801 *reservál* (NSz.); 1872 *reserválnak* [sz.] (NSz.); 1879 *rezerváltak* (NSz.) J: 1. 1801 'fenntart, kiköt vmit | vorbehalten' (NSz.) (↑); 2. 1811/ ? 'megőriz, tartogat | aufbewahren' (NSz.), 1879 'ua.' (NSz.) (↑)

rezervátum A: 1907 *rezervátumként* (Vadászlap 1907. okt. 25.: 411) J: 'természetvédelmi terület; védett terület | Naturschutzgebiet; Reservation (von Eingeborenen)'

■ A szócsalád **rezervál** tagja latin jövevényszó. | ☐ Lat. *reservare* 'eltesz, megőriz; visszatesz' [vö. lat. *servare* 'öriz, (meg)óv']. ☐ Megfelelői: ném. *reservieren*; fr. *réserver*; stb.: 'fenntart, tartalékol; megóv'. ☐ A szó belseji m. z-hez vö. →*bazilika* stb.

■ A **rezerva** és a **rezervátum** német jövevényszók. | ☐ Ném. *Reserve* 'tartalék; készlet; visszafogottság' [< fr. *réserve* 'fenntartás; tartalék, készlet; védett terület'] | ném. *Reservat* 'fenntartás; rezervátum; védnökség, gyarmat' [< lat. *reservatum* 'megőrzött, fenntartott' < lat. *reservare* (↑)]. ☐ Megfelelői: ang. *reserve*; ol. *riserva*; stb.: 'tartalék, készlet'. ☐ A magyar *rezerva* szóvégi *a*-ja hanghelyettesítés eredménye; a *rezervátum* latin szóvéggel honosodhatott meg.

rezervál → *rezerva*

rezervátum → *rezerva*

rezget → *rezzeszt*

rezidencia **A:** 1613 *residentiaja* (MNY. 79: 248); 1791 *residentziája* (NSz.); 1793 *rezidentziás* [sz.] (NSz.); 1863 *rezsedencia* (Krizsa [szerk.] Vadr. 438); NYJ. *rëzëdëncia* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1613 'világi v. egyházi vezető tartózkodási helye, székhelye | Sitz, Aufenthaltsort eines weltlichen od. kirchlichen Oberhauptes' (MNY. 79: 248) (↑); **2.** 1694 'nemesi tartózkodási hely; vár, kastély | vornehmer Wohnsitz; Schloß, Herrenhof' (MNY. 79: 246)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. (k.h.) *residentia* 'székhely, tartózkodási hely; (papi) székhely' [< lat. *residere* 'hátramarad; (valahol) tartózkodik, (el)időzik']. ⊗ Megfelelői: ném. *Residenz*; fr. *résidence*; stb.: 'rezidencia'. ⊕ A korábbi változatok hangzóközi *zs*-jének kiejtéséhez vö. → *bazsalikom* stb.; a *z*-s alakhoz vö. → *bazilika* stb.

TESz.; EWUng. • Vö. zsöllye

reznek × **A:** 1600 k. *rezneket* (Radvánszky: Szak. 9) **J: 1.** 1600 k. ? 'szalonka | Schnepfe' (Radvánszky: Szak. 9) (↑), 1809 'ua.' (NSz.); **2.** 1669 'vízityúk | Sumpfhuhn' (NySz.); **3.** 1795 k. 'egy fajta, a túzokhoz hasonló madár | Zwergrtrappe (Otis tetrax)' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Inkább jövevényszónak tűnik, de a megfelelések más nyelvekben nem mutathatók ki. A jelentések egymáshoz való viszonya tisztázatlan. ⊕ A 3. jelentés állattani műszó.

TESz.; EWUng.

rezzed → *rezzeszt*

rezzen → *rezzeszt*

rezzeszt † **A:** 1372 u./ fel *rezzezte* (JókK. 159); 1416 u./¹ *rezzèzti* (BécsiK. 161) **J: 1.** 1372 u./ 'késztet, buzdít vmire | antreiben, zu einer Sache bewegen' (JókK. 159) (↑); **2.** 1416 u./¹ 'vki, vmi ellen indít | gegen jmdn aufhetzen' (BécsiK. 161) (↑); **3.** 1416 u./¹ 'támaszt, előidéz | verursachen' (BécsiK. 27); **4.** 1490 'ijeszt | (er)schrecken <trans.>' (SzalkGl. 225.); **5.** 1493 k. 'felébreszt; nem hagy nyugodni | (er)wecken; jmdm keine Ruhe lassen' (FestK. 390)

rezzed † **A:** 1416 u./¹ még ... *rëzzèttèc* [*d-t*] (BécsiK. 74); 1416 u./² *rëzzèduē* [sz.] (MünchK. 27ra); 1456 k. *megrezedenek* (SermDom. 2: 193) **J: 1.** 1416 u./¹ 'indíttatik | veranlaßt werden' (BécsiK. 74) (↑); **2.** 1456 k. 'megrémmül, megijed | erschrecken <intrans.>' (SermDom. 2: 193) (↑)

rezeg [1] **A:** 1430 *Rezgew* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1531 *rezzegne* (ÉrsK. 97); 1553/ *Rőzgódnec* [sz.] (Tinódi: Cronica 1: F3 v.); 1592 *lezeg* (Cisio G4a); 1708 *Rezeg* (Pápai Páriz: Dict. 274); 1797 *rezsegett* (NSz.); 1805 *rězég, rězg* (NSz.); NYJ. *rizeg, rözög* (MTsz.) **J:** 1. 1430 ? 'nyugtalankodik, zúgolódik | unruhig sein' (Oklsz.) (↑), 1531 'ua.' (ÉrsK. 97) (↑); 2. 1592 '(könnyű tárgy) ide-oda mozog, rázkódik; (főleg fémes csengésű tárgy) ide-oda mozogva, megütődve hangot ad | zittern, schwingen; zitternd tönen' # (Cisio G4a) (↑); 3. 1604 '(vérér) erősen lüktet | schlagen (Puls)' (Szenczi Molnár: Dict. *Pulfus* a.); 4. 1787/ '(fényjelenség) dereng, vibrál | flimmern, vibrieren (Licht)' (NSz.); 5. 1794 '(hang) egyenetlenül hangzik, reszket | zittern (Ton, Stimme)' (NSz.); 6. 1829 '(ember, állat, testrészt) reszket, remeg | zittern, schlottern' (NSz.); 7. 1885 'táncol, gyors táncot jár | einen schnellen Tanz aufführen' (NSz.); 8. 1893 'izeg-mozog, nyüzösög | hin und her zappeln, wimmeln' (NSz.)

rezzen **A:** 1456 k. megh *rezene* (SermDom. 1: 185–186); 1470 *rezzennen* (SermDom. 2: 406); 1590 *redzenésnec* [sz.] (NySz.); 1608 *rödzentt* [sz.] (RMNy. 3/2: 124); 1805 *rězzen* (NSz.); 1836 *rezzenik* [□] (NSz.) **J:** 1. 1456 k. 'nyugtalanná válik, megzavarodik | unruhig, verwirrt werden' (SermDom. 1: 185–186) (↑); 2. [ma főleg meg~] 1470 'rémültében összerándul; megrémül | vor Schreck zusammenfahren; erschrecken (intrans.)' (SermDom. 2: 406) (↑); 3. [ma főleg igekötővel] 1527 'felébred, pihenéséből felserken; felindul | erwachen, zur Besinnung kommen; angefeuert werden' (ÉrdyK. 337); 4. 1598/ ? '(föld) reng, rázkódik | beben (Erde)' (ErdTörtAd. 4: 227), 1651 'ua.' (Zrínyi: MM. 2: 60); 5. 1763 '(meg)remeg, (meg)reszket | zittern' (NSz.); 6. [főleg meg~] 1792 'rezgő mozgással egy pillanatra kimozdul helyéből; egyet rezdülve hangot ad | erbeben; erbebed tönen' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 7. 1885 '(fényjelenség) megcsillan, megvillan | aufblitzen' (NSz.) **Sz:** ~t 1554–1555 fel *rezzentek* 'felébreszt | aufwecken' (NySz.); 1618 'megijesz | erschrecken (trans.)' (MHH. 19: 200)

rezget **A:** 1508 *rezgetesnek* [sz.] (DöbrK. 495) **J:** 1. 1508 'buzdít | anfeuern, begeistern' (DöbrK. 495) (↑); 2. 1792 'rezgetet | zittern machen' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 3. 1860 '(szarvas) a sűrűben lassan átvonul | im Dickicht durchziehen (Hirsch)' (NSz.)

rezdít **A:** 1833 *rezdit*-meg (NTársalkodó 1833. márc. 23.: 183); 1879 *rezdítette* (NSz.) **J:** 'megremegtet | erzittern machen'

rezdül **A:** 1834 *rezdül* (Koszorú 14: 124); 1849/ *rezdül* (NSz.) **J:** 1. 1849/ '(fényjelenség) gyengén megvillan | schwach aufblitzen' (NSz.) (↑); 2. [főleg meg~] 1857 'egyed rezzen; rezzenve hangot ad | erbeben, erzittern; erbebed tönen' (Ballagi M.: MNMSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ A szótó összefügg a →*reszel*, →*reszket* tövével, továbbá a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*ráz* szóval. Az is lehetséges, hogy a szócsalád tagjai tulajdonképpen a →*ráz* önálló szóként nem adatolt palatális párjának származékai. Másfelől a szótó a →*lézeng* tövével is összefügg. A végződéses különféle igeképzők. Az irodalmi nyelvhez legközelebb álló jelentések a *rezzen* 2. és 6., a *rezget* 2. és a *rezdül* ugyancsak 2. jelentése. ⊖ Idetartozik: 1470 meg *reztetwen* [sz.] 'dorgál' (SermDom. 2: 179); ez az adat vagy a *rezzeszt* vagy a *rezzent* elírása (így a *rezzeszt*, ill. a *rezzent* származékszónak egy 'dorgál' jelentése is lehetséges), vagy egy 'dorgál' jelentésű *rezít* igét dokumentál. ⊕ Valószínűleg ugyanebből a töből -e folyamatos melléknévi igenévképzővel: 1211 *Reze* [szN.] (PRT. 10: 503).

📖 TESz. *rezeg* a.; Benkő: FiktI. 140; EWUng. • Vö. *lézeng, ráz, reszel, reszket*

rezsi **A:** 1841 *régie* (MNY. 66: 342); 1865 *rezsi* (Babos: KözhSzt.); 1901/ *rezsi* (NSz.) **J:** 1. 1841 'pénzügyi hatóság | Finanzbehörde' (MNY. 66: 342) (↑); 2. 1865 'ügyvitel, kezelés | Verwaltung' (Babos: KözhSzt.) (↑); 3. 1877 'fenntartási költség, önköltség | Verwaltungskosten, Spesen' # (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Regie* 'igazgatás, kormányzás; állami monopólium', (au.) *Regien* [többes szám] '(köz)igazgatási költségek, kiadások' [< fr. *régie* 'igazgatás, kormányzás; állami monopólium; pénzügyi hatóság']. (≈) Megfelelői: szbhv. *režija*; cseh *režie*; stb.: 'igazgatás, kormányzás; kiadás, költség'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *regula*

rezsím **A:** 1865 *regime*, (*rezsim*) (Babos: KözhSzt.) **J:** 1. 1865 'uralom; kormányrendszer | Herrschaft; Regierungsform' (Babos: KözhSzt.) (↑); 2. 1907 'életrend; étrend | Lebensordnung; Diät' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Regime*; ang. *regime*; fr. *régime*; stb.: 'kormányzat, politikai rendszer, rezsim'. A franciából terjedt el [< lat. *regimen* 'vezetés, irányítás, kormányzás' < lat. *regere* 'egyenget, vezet, uralkodik']. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át. (△) Ma már csak az 1. jelentésében használatos. (∼) A (R.) *regimen* 'életrend' (1592: Cisio I3a), 'irányítás, fővezérlet' (1658: Horváth M.: NEL. *regiment* a.) a latinból (↑) származik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *regiment*

rezsnyice × **A:** 1674 ? *reslicze* (MNY. 13: 24); 1676 *resznicza* forma (MNY. 10: 370); 1685 *Rosnicza* (MNY. 10: 370); 1719 *resnyicze* (HOKISzj. 125); 1816 *Rezsnyitze* (Gyarmathi: Voc.); NYJ. *rědnice* (NyIrK. 11: 216); *rězsnyica*, *rizsnyica* (Szabó–Gálffy–Márton: HuszonötLap *daráló* a.) **J:** 'kézimalom, daráló | Handmühle, Schrotmühle'

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *râșniță*, [végartikulussal] *râșnița*, (N.) *râjniță*, *rășniță*: 'kézimalom, őrlő, daráló' [< óe. szl. *žrŭnica* 'egy fajta malom']. (△) A magyar alakváltozatok többszörös átvételre mutatnak. (⊗) Erdélyi nyelvjárási szó.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 932; TESz.; EWUng.

rezsó **A:** 1897 *rězsó*, *rězsó* (MTsz.); 1926 *resó* (Horovitz: IdSzMagy.) **J:** 1. 1897 'sütő | Backröhre' (MTsz.) (↑); 2. 1900 'parázstartó | Feuerbecken' (Tolnai: MagySz.); 3. 1900 'ágymelegítő | Bettwärmer' (Horovitz: IdSzMagy.); 4. 1900 'gázforraló; gáz- v. villanyfőző | Gasrechaud; Gaskochherd, Elektroheizplatte' (Horovitz: IdSzMagy.)

■ Francia jövevényszó, német (au.) közvetítéssel is. | (≡) Fr. *réchaud* 'főzőlap, tányérmelegítő; gáztűzhely, villanyfőző'; – vö. még ném. (au.) *Rechaud* 'gáztűzhely; főzőlap'. A franciában a fr. *réchauffer* 'felmelegít'. (△) A szó belseji *zs* a hangzóközi *s* zöngésedésével keletkezett. Az 1–3. jelentések a ma legismertebb, eredeti 4. jelentés alapján keletkeztek.

📖 Bárczi: FrJsz. 33; TESz.; EWUng. • Vö. *sofőr*

rězsút **A:** 1759 *rěsött* (MNY. 60: 487); 1786 *rěsott* (MNY. 65: 473); 1787 *rěsut* (MNY. 65: 473); 1791 *rězsut* (Szily: NyÚSz.); 1792 *rězsut* (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1793 *rěsutoson* [sz.] (NSz.); 1796 *rězsént*, *rězsünt* (NSz.); 1835 *Rězsint* (Kassai: Gyökerésző 4: 222); NYJ. *rizsött* (TESz.) **J:** 'ferdén | schräg (Adv.)' # **Sz:** ~**os** 1791 *rěsutosan* [sz.] (Szily: NyÚSz.)

rězsűl △ **A:** 1780 *rezsűl* (NSz.); 1800 *rězsűlt* (NSz.); 1800 k. *rězsűl* (NSz.) **J:** 'ferdén, rězsutosan | schräg, querüber'

rězsű **A:** 1897 *rězsű* (PallasLex.) **J:** '(ferde) töltés, ferde szél | Böschung, Schräge'

■ A szócsalád időrendben korábbi tagjai, a **rězsút**, **rězsűl** belső keletkezésűek, valószínűleg megszilárdult ragos alakulatok. | (△) A szótó ismeretlen eredetű. A végződés -*t* helyrag, -*l*

ablatívuszrag. Eredetileg mindkét szó palatális hangrendű lehetett, a szó belseji veláris magánhangzós másodlagos alakok az →*út* népetimológiás hatását mutatják.

■ A rézsü elvonás eredménye. | ☐ A *rézsül*-ből keletkezett, mint műszaki szakszó.

📖 TESz.; EWUng.

rézsü → *rézsút*

rézsül → *rézsút*

rí × [2/1] **A:** 1416 u./¹ *reio* [□]; *reuafanac* [sz.] (BécsiK. 197, 262); 1493 k. *rew* (FestK. 323); 1508 *rivokvala* (DöbrK. 90); 1519 *reenak* (JordK. 140); 1582 *ríwnak* [?✎] (NySz.); 1594 e./ *Riloh* (Balassi: Ist. C6a); 1776 *rívú* [□] (NSz.); 1778 *rij* [□] (NySz.); 1799 *rín* (NSz.); 1799 *ríni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Weinen* a.); 1878 *rilok* [*ril* □] (NSz.); NYJ. *rëjj* (ÚMTsz.); *rijj*, *rivu* [□] (MTsz.); *rill*, *riu* [□] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1416 u./¹ 'ordít, üvölt; bög | heulen, brüllen; muhen' (BécsiK. 197, 262) (↑); 2. 1416 u./¹ 'nyikorog, csikorog | knarren, quietschen' (BécsiK. 262); 3. 1493 k. 'sír | weinen' (FestK. 323) (↑); 4. [*ki*~] 1792 'különbözik, kitűnik | ab-, hervorstechen' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 5. 1799 'nyüszít, nyöszörög | winseln' (NSz.) **Sz:** ~**vás** 1416 u./¹ (BécsiK. 197, 262) (↑) | ~**kat** 1556 *rékatták* (MNY. 64: 229) | **ki**~**vó** 1821 *ki rívó* (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☐ Több ige (→*rikolt*, →*riszál* stb.) kapcsolódik hozzá; lehetséges ráadásul, hogy ezek a szavak (vagy néhány közülük) tulajdonképpen a *rí* származékai. A *ríl*, *rín* típusú változatokhoz vö. →*fő*¹. A *rin* típusú változatok kialakulása a szótőbeli β (> v) vokalizációjával magyarázható; a *rivu* típusú változatok v-je hiátustöltő. A 3. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján; vö. →*bög*, →*bömböl* stb., továbbá ném. *heulen* 'ordít; sír stb.'; ang. *cry* 'ordít; sír stb.'; stb. A 4. jelentéshez vö. →*rikít*. A *rikat* származék szó belseji k-jához vö. →*rikácsol*, →*rikolt* stb.

📖 Bárczi: Szók. 27; TESz., *kiri* a. is; Benkő: FiktI. 140; EWUng. • Vö. *réja*, *rianás*, *riaszt*, *rikácsol*, *rikít*, *rikolt*, *rimánkodik*, *riszál*, *rival kodik*, *rivall*

riad → *riaszt*

rian → *rianás*

rianás **A:** 1795 *Rivanyásban* [HN.] (NSz.); 1808 *Rivanyás* (Sándor I.: Toldalék); 1824 *rianás* (NSz.); NYJ. *rihanás* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1808 'jégszakadás | Eisbruch, Bersten des Eises' (Sándor I.: Toldalék) (↑); 2. 1824 'riad, ijed | Aufschreien, Erschallen' (NSz.) (↑)

rian × **A:** 1801/ *megriant* (TESz.); 1824 *rijjana* (NSz.); 1832 *rían*, *rivvan* (Kreszn.) **J:** 1. 1801/ 'éles hangot ad; zajosan megreped (főleg jégtábla) | schrill ertönen; mit Getöse bersten (haupts. Eisdecke)' (TESz.) (↑); 2. 1824 'riad, ijed | erschrecken (intrans.)' (NSz.) (↑)

■ A szócsalád alapja, a **rian** származékszó. | ☐ A →*rí*-ből mozzanatos igeképzővel. A 2. jelentéshez vö. →*riaszt*.

■ A **rianás** származékszó. | ☐ A →*riaszt* névszóképzős származéka, ez a szó azonban szélesebb körben ismert, mint az alapszó.

📖 TESz. *rian* a.; EWUng. • Vö. *rí*

riaszkodik → *riaszt*

riaszt **A**: 1456 k. megh ... *reaztotta* (SermDom. 1: 329); 1552 *rihasztának* [?] (RMKT. 3: 343); 1570 *Rihesztic* (NySz.); 1582 *riaszttyac* [t-j] (NySz.); 1611 *Rijaŷtom* (Szenczi Molnár: Dict.); 1613 *megrivasztya* [t-j] (NySz.); 1810 *rijjasztott* (NSz.); 1816 *Ribasztás* [sz.] (Gyarmathi: Voc. 100 [v: 108]) **J**: **1.** 1456 k. '(korholva) hangosan megszólít, ráförmed | (tadelnd) anbrüllen, anschreien' (SermDom. 1: 329) (↑); **2.** 1552 'megszóltat | ertőnen lassen' (RMKT. 3: 343) (↑); **3.** [ma főleg *meg~*, *fel~*] 1570 'ijeszt; álmából, elmerültségéből kiragad vkit | jmdn erschrecken; aufschrecken (trans.)' # (NySz.) (↑); **4.** 1584 'riadóztat | alarmieren' # (NySz.)

riogat × **A**: 1456 k. *reogathiak* (SermDom. 1: 213); 1508 *reiagat* (DöbrK. 171); 1577–1580 *révogató* [?] (NySz.); 1611 *Riogatom* (Szenczi Molnár: Dict.); 1636 *rivogatták* (NySz.); 1832 *riogat* (Kreszn.); 1895/ *riogatással* [sz.] (NSz.); NYJ. *rijjogat* (MTsz.) **J**: **1.** 1456 k. 'hangosan megszólít, ráförmed; ijesztget | anbrüllen, anschreien; erschrecken, ängstigen' (SermDom. 1: 213) (↑); **2.** 1763 'kiabál, rikoltoz | schreien, jauchzen' (NSz.)

riad **A**: 1495 e. *readaft* [sz.] (GuaryK. 73); 1510 k. fel *riadanak* (KrisztL. 16r); 1617 meg *revadásra* [sz.] (NySz.); 1763 *rijjadásokat* [sz.] (NySz.); 1797 k./ *rijjadó* [sz.] (NSz.) **J**: **1.** 1495 e. 'üvölt, sír | heulen, weinen' (GuaryK. 73) (↑); **2.** 1594 e./ 'harsan, megszólal | erschallen, ertőnen' (Balassi: Ist. B6b); **3.** [ma főleg *meg~*, *fel~*] 1704 'ijed; álmából, elmerültségéből föltrezen | erschrecken (intrans.); aufschrecken (intrans.)' (RákFLev. 4: 208); **4.** 1784 'felfortyan | zornig hochfahren' (Baróti Szabó: KisdedSz. 25) **Sz**: ~**ás** 1495 e. (GuaryK. 73) (↑) | ~**alom** 1728 *riadalmunk* (MonÍrók. 35: 546) | ~**ó** 1781/ *riadó* (FOLY MN-I IGENÉV) (NSz.); 1825 (FN) 'készültségre szólító jel | Alarm' (NSz.)

riaszkodik † **A**: 1508 fel *reazkodanac* (NádK. 339); 1553 fel*riaszkodának* [?] (RMKT. 3: 181); 1650 *rijaszkodásokat* [sz.] (NySz.); 1772 *rivaszkodik* [v] (Kreszn.) **J**: **1.** 1508 'üvölt, kiált | heulen, schreien' (NádK. 339) (↑); **2.** [*fel~ik*] 1553 'felkerekedik, elindul | aufbrechen (intrans.)' (RMKT. 3: 181) (↑)

riog × **A**: 1835 *Riog*, *Rivog* (Kassai: Gyökerésző 4: 222); 1893 *riogások* [sz.] (NSz.); NYJ. *rijjogott* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1835 'kiáltoz, rikoltoz | (wiederholt) schreien, jauchzen' (Kassai: Gyökerésző 4: 222) (↑); **2.** 1904 'riaszt, ijeszt | erschrecken' (Nyr. 33: 359); **3.** 1904 'ordítva sír | heulen, weinen' (Nyr. 33: 359); **4.** 1926 'riadoz, ijedez | aufschrecken (intrans.)' (ÚMTsz.)

■ Származékszavak. | ☐ A →*rí* szóból különböző igeképzőkkel. Az olyan jelentések, mint a 'megijeszt, megrémít' metonimikusan keletkeztek a hangadásra vonatkozó jelentésekből. Lehetséges, hogy a *riog* nem közvetlenül a →*rí*-ből keletkezett gyakorító képzővel, hiszen kései felbukkanása alapján esetleg elvonással is keletkezhetett a *riogat*-ból. A *riad* elsősorban a 3. jelentésében használatos.

📖 Nyr. 53: 68; AkNyÉrt. 24/13: 35; TESz.; EWUng. • Vö. *rí*

riba × **A**: 1794 *riba* (Kniezsa: SzlJsz. 465) **J**: 'egy fajta apró hal (főleg küsz) | Art kleiner Fisch (haupts. Ukelei)'

■ Szláv, esetleg szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | ☐ Szbhv. *riba*; szln. *riba*; – óe. szl. *ryba*; szlk. *ryba*; or. *рыба*; stb.: 'hal' [ismeretlen eredetű]. ☐ A szerbhorvát, ill. szlovén

származtatás mellett az szól, hogy a szó csak a dunántúli területeken van kimutatva. A magyarban jelentésszűkülés ment végbe. (◡) A 1211 *Riba* [SZN.] (Oklsz.) etimológiailag idetartozhat, azonban esetleg szláv névadás eredménye lehet.

📖 TESz.; EWUng.

ribanc **A:** 1767 *Ribántzos* [sz.] (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 1784 *ribantzós* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 88) **J:** **1.** 1767 'rongy | Lumpen' (Pápai Páriz–Bod: Dict.) (↑); **2.** 1830 'hitvány, semmirekellő személy | Schuft, Taugenichts' (NSz.); **3.** 1832 'ringyó | Hure, Schlampe' (NSz.)

■ Valószínűleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (◡) A szótő azonos lehet a *ribál* 'ráncigál, rángat; (el)szakít' (1832: NSz.), 'gyalul <káposztát>' (1904: Nyr. 33: 421), 'reszel, csiszol, súrol' (1916: ÚMTsz.) tövével. Ezek az igék valószínűleg szerbhorvát vagy szlovén jövevényszók: szbhv. *ribati* 'dörzsöl, csiszol; kapar, reszel; elkpoik'; szln. *ribati* 'reszel, csiszol' [< ném. (kfn.) *riben* 'dörzsöl, súrol']. A *ribanc* végződése játszi névszóképző; vö. →*lafanc*, →*lobonc* stb. A jelentés keletkezéséhez vö. *rongy* (→*rongyos*). A *ribanc* leginkább a 3. jelentésében használatos.

📖 TESz., *ribál* a. is; EWUng. • Vö. *rajbol*

ribesz **Δ A:** 1662 *ribesz* (NySz.); 1667 *ribesbűl* (NySz.); 1779 u. *Ribiz* (NSz.); 1815 *ribesz* (NSz.); NYJ. *ribisz* (Benkő: Nyjtört. 107) **J:** 'ribiszke | Johannisbeere'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (R.) *riebs*, *riebesbeere*; ol. (tr.) *ribis*, (fri.) *ribis*, (vel.) *ribes*; szbhv. (N.) *ribíz*; cseh *rybíz*, (R.) *rybés*; stb.: 'ribizli <bokor, bogyó>'. Vö. még lat. (k.) *ribes* 'ua.', (tud.) 'kőtörőfűfélék <növénycsaládként>'. Európába az arab *rībās*, *rībāz* 'egy fajta rebarbara' [< újperzsa *rībāj*, *rebās* 'ua.'] által került. A szó elterjesztéséhez a tudományos latin is hozzájárulhatott. (⇒◡) A magyarba valószínűleg a tudományos latinból került.

📖 Benkő: Nyjtört. 107; TESz.; EWUng. • Vö. *ribiszke*, *ribizli*

ribillió **A:** 1843 *ribilliónak* (Regélő 1843. ápr. 2.: 852); 1875 *Ribilió* (NSz.); NYJ. *lébériom*, *libérijó*, *rébélijó*; *rébelliózott* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1843 'lázasadás | Rebellion' (Regélő 1843. ápr. 2.: 852) (↑); **2.** 1851 'zűrzavar, kavargás | Wirrwarr' (NSz.)

■ Szóhasadás eredménye. | (◡) A *rebellió* (→*rebellis*) szóból. A szó eleji *l*-es változatok hangátvetéssel keletkeztek.

📖 TESz.; EWUng.

ribiszke **A:** 1790 k. *Ribiszke* (Nyr. 85: 211); NYJ. *ribicke* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1790 k. 'ribizlibokor | Johannisbeerstrauch' (Nyr. 85: 211) (↑); **2.** 1790 k. 'ribizli | Johannisbeere' (Nyr. 85: 211) (↑)

■ Származékszó. | (◡) A *ribisz* ~ *ribiz* (→*ribesz*) kicsinyítő képzővel. Keletkezését más kicsinyítő képzős növénynevek analógiás hatása is elősegíthette; vö. →*aranka*, →*büdöske* stb. (◡) A →*ribizli*-ből végződéscserével való magyarázata alig valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *piszke*, *ribesz*

ribizli A: 1720 *ribezlire* (NSz.); 1783 *ribizli* (NSz.); 1791 *ribéslinek* (NSz.); 1795 *Ribizli* (DebrGr. 340); 1798 *Ribeszli* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 275); 1816 *Rivizli* (Gyarmathi: Voc. 65); NYJ. *lébüzli, libizri, ribüzle, ribizji, ribiznye* (Nyatl. 108.); *rejbüzli* (MTsz.) **J: 1.** 1720 'ribizlibokor | Johannisbeerstrauch' # (NSz.) (↑); **2.** 1791 'ribizli | Johannisbeere' # (NSz.) (↑)

■ Német (baj.-osztr.) jövevénytyszó. | ≡ Ném. (baj.-osztr.) *ribizl, riwisl*, (T.) *ribesl*, – ném. (au.) *Ribisel, Ribisl*: 'ribizli' [< ném. (N.R.) *ribes* 'ua.']. ≈ Megfelelői: szbhv. *ribizla*; szlk. *ribezla*; stb.: 'ua.'. ⊕ A változatok többszöri átvételre utalnak. A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli*. A szó eleji *l*-es változatok részben hasonulással, részben hangátvetéssel keletkeztek.

📖 Benkő: Nyjtört. 107; TESz.; EWUng. • Vö. *pöszméte, ribesz*

richtig A: 1764 *rixtig* (MNY. 90: 126); 1787 *riktig* (NSz.); 1793/ *richtig* (NSz.); 1793/ *rittig* (NSz.) **J: 1.** 1764 'éppen | gerade, eben' (MNY. 90: 126) (↑); **2.** 1787 'kellőképpen, megfelelően | richtig' (NSz.) (↑); **3.** 1825 'csakugyan, valóban | wirklich' (NSz.)

■ Német jövevénytyszó. | ≡ Ném. *richtig* 'helyes, megfelelő; szabályos, szabályszerű; valóságos stb.' [< ném. *recht* 'jó; rendes; megfelelő, alkalmas; stb.']. ⊕ A szó belseji *k*-hoz vö. →*abriktol*, →*bakter* stb. ⊕ A szó főleg a bizalmas nyelvhasználatban él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *abriktol, érsek, hienc, purgelejt, regula*

ricinus A: 1578 *Ricinus* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 264); 1859 *ricinolajt* (NSz.); 1966 *ricinus* (Csapody–Prisztér: MNövSz.) **J: 1.** 1578 'egy fajta olajnövény | Art Ölplanze (*Ricinus communis*)' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 264) (↑); **2.** 1899 'ennek magvából sajtolt olaj | Rizinusöl' (NSz.)

■ Latin jövevénytyszó. | ≡ Lat. *ricinus*, (tud.) *Ricinus (communis)* 'ricinus <növény>', tkp. 'élősködő, parazita <rovar>; kullancs tetű' [tisztázatlan eredetű]. A megnevezés alapja a latinban, hogy a ricinusmag színe és alakja egy vérrel teleszívódott kullancséhoz hasonlít. Vö. még lat. (h. tud.) *ricinus oleum* 'ricinusolaj'. ≈ Megfelelői: ném. *Rizinus*; fr. *ricin*; stb.: 'ricinus'. ⊕ A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. Az *us* nélküli változat francia hatást mutat.

📖 TESz.; EWUng.

ricsaj A: 1848 *ricsaj* (Életképek 1848. ápr. 23.: 532) **J: 1.** 1848 'zaj, láрма, kiabálás | Krawall, Radau, Geschrei' (Életképek 1848. ápr. 23.: 532) (↑); **2.** 1887 'zajos mulatság | Saufgelage, Zecherei' (Nyr. 16: 474) **Sz: ~oz** 1898 *ricsajozni* [sz.] (FélegyHádó. 1898. dec. 4.: 6)

■ Szlovák jövevénytyszó. | ≡ Szlk. (N.) *ryčaj* 'ordítózás, láрма' [< szlk. *ryčat* 'ordít; tombol']. Vö. még szbhv. *rikati* 'ordít, bög, bömböl'; or. *рыкать* 'ua.'; stb. ⊕ A szó meghonosodását megkönnyítette, hogy hangalakja, jelentése és végződése is jól illeszkedett a magyar onomatopoetikus szavak rendszerébe; vö. →*rikácsol*, →*rikolt* stb., ill. *robaj* (→*robog*), →*zsivaj* stb. – Leginkább az 1. jelentésében használatos.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 465; TESz.; EWUng.

rideg A: 1581 *rideg* barom, *rwdeg* barmok (MNY. 23: 372); 1750–1771 *ridékek* (NySz.); 1775 *Rédeg* (MNY. 10: 85) **J: <MN> 1.** 1581 'téli-nyáron szabad ég alatt tartott (jószág); sovány <háziállat> | das ganze Jahr hindurch im Freien gehalten <Vieh>; mager <Haustier>' (MNY. 23: 372) (↑); **2.** 1584 ? 'magányos, egyedülálló; nőtlen, nem házas | alleinstehend;

unverheiratet ⟨Mann⟩' (Oklsz.), 1621 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1677 'szegény, vagyontalan | arm, besitzlos' (Herman: Pászt. 172); 4. 1699 'tapasztalatlan, járatlan | unerfahren' (NySz.); 5. 1719 'meddő | gelt' (Nyr. 72: 80); 6. 1782 'páratlan, még be nem fogott ⟨ló, marha⟩ | unpaar, noch nicht angespannt ⟨Pferd, Vieh⟩' (MNy. 10: 85); 7. 1784 'zord, hideg, sivár; érzéketlen, merev ⟨tárgy⟩ | streng, wüst, trostlos; empfindungslos, steif ⟨Gegenstand⟩' (Baróti Szabó: KisdedSz. 88); 8. 1794 'elutasító, barátságtalan | unfreundlich, schroff' # (NSz.); 9. 1892 'nem rugalmas ⟨anyag⟩ | spröde, ungeschmeidig ⟨Material⟩' (NSz.) | <FN> 1. 1703 'szolgálat nélküli, nőtlen férfi; ilyen özvegy, hajadon | dienstloser, unverheirateter Mann; solche Witwe, Jungfrau' (NéNy. 9: 74); 2. 1826 'egyen, egyedi dolog | Individuum, Einzelding' (NSz.); 3. 1830 'kietlenség, sivárság | Öde, Wüste' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Szótörténeti okokból a melléknévi jelentések tűnnek elsőlegesnek. (△) Németből való származtatása téves.

📖 TESz.; EWUng.

rigli A: 1786 *riglt* (MNy. 71: 248); 1787 *riglijét* (MNy. 71: 248); NYJ. *likri* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1786 'tolózár | Riegel' (MNy. 71: 248) (↑); 2. 1952 'keresztgerenda | Querbalken' (Nyr. 76: 113)

rigliz A: 1862 be *rigliztek* (Hölgyfutár 1862. ápr. 3.: 313) **J:** [*be~*] 'bereteszel | ein-, verriegeln'

■ Német jövevényszók. | (≡) Ném. *Riegel* 'csatlófa, keresztfa, keresztgerenda; ajtók, ablakok zárószervezete; keresztgerenda; stb.' [?' < lat. *regula* 'léc, szegély; rúd; pálca; vonalzó; szabály'] | ném. *riegeln* 'bereteszel'. (≈) A *rigli* megfelelői: szbhv. *rigla*; szln. (N.) *rigel*: 'retesz, kallantyú'. (△) A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. A *rigliz* szóvégi *z* hangjához vö. →*bifláz*, →*pendlizik* stb. (⊙) Mindkét szó a bizalmas nyelvhasználatban él. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *régöly* 'keresztgerenda, zárógerenda; a malom része' (1832: Kreszn.). E tájszó hangalakja arra utal, hogy régebbi átvétel, mint a *rigli*; vö. →*cikkely*: →*cvikli*, →*zsámoly*: →*sáml* stb.

📖 NNyv. 1: 197; TESz., *régöly* a. is; EWUng. • Vö. *regula*

rigliz → *rigli*

rigmus A: 1793/ *rigmust* (NSz.); NYJ. *régmus* (MTsz.) **J:** 'tréfás versezet, rímes mondóka | gereimtes Sprüchlein'

■ Szóhasadás eredménye. | (△) A →*ritmus* szóból. A szó belseji szokatlan *t > g* hangváltozás esetleg a →*regös* analógiájára jöhetett létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ritmus*

rigó A: 1193 ? *Rigauz* [sz.] [HN.] (ÓMOlv. 55); 1202–1203 k./ *Rigou* [szn.] (Szentpétery: KritJ. 1: 63); 1395 k. *rigo* (BesztSzj. 1192.) **J:** 1. 1193 ? 'feketerigó | Amsel' # (ÓMOlv. 55) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 1192.) (↑); 2. 1702 'sárgarigó | Goldamsel' (NySz.); 3. 1897 'kedves, szerető | Geliebte' (MTsz.); 4. 1955 'a szőlőprés szabályozó része | Regulator der Weinpresse' (ÚMTsz.)

■ Szófajváltással keletkezett egy fiktív tö származékából. | (△) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ó képzővel. A szótő a →*rikácsol*, →*rikít*, valamint a →*rikolt* szócsaládjának

tövével áll összefüggésben; a szó belseji *k ~ g* hangváltozáshoz vö. →*rekeg ~ regel* (→*reg*¹). Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: ol. *rigogolo* 'sárgarigó'. A feketerigó és a sárgarigó egymásnak nem rokona, így a 2. jelentés alapja valószínűleg a két madár hangjának hasonlósága. Ezek a madarak a legtöbb nyelvben különböző neveket viselnek, de vö. mégis ném. *Amsel* 'feketerigó', *Goldamsel* 'sárgarigó'. A két különböző madárnemzetséghez tartozó madár megkülönböztetésére a magyarban az 1. jelentésnek megfelelő *feketerigó* tkp. 'fekete színű rigó' (1702: NySz.), ill. a 2. jelentés szerinti *sárgarigó* 'sárga színű rigó' (1702: NySz.) összetétel szolgál. A sárgarigó megnevezéséhez vö. még →*gábos*, →*málinkó*. A 3. jelentéshez vö. →*galamb*, a 4. jelentéshez →*kakas* ('kakas <fegyveren>').

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 97; EWUng. • Vö. *rikácsol*, *rikít*, *rikolt*

rigolya* → *rigolyás

***rigolyás* A:** 1762 *rigollyások* (NSz.); 1792 *Rigójás* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 18. sz. *rigulás* (Nyr. 1: 428); 1808 *rigolyás* (Sándor I.: Toldalék) **J:** 1. 1762 'veszekedő; kötekedő | zänkisch, stänkernd; streitsüchtig' (NSz.) (↑); 2. 1816 'szabályokhoz túlságosan ragaszkodó | pedantisch' (Gyarmathi: Voc.); 3. 1872 'szeszélyes, hóbortos | grillenhaft, rappelig' # (NSz.)

***rigolya* A:** 1835 *rigolya* (Tzs. Zwist a.) **J:** 1. 1835 'veszekedés, civakodás | Zwist' (Tzs. Zwist a.) (↑); 2. 1860/ 'szeszély | Grille, Rappel' # (Jókai: JubÖM. 15: 324)

■ A szócsalád alapja, a ***rigolyás*** szóhasadás eredménye. | ⊕ A *regulás* 'szabályszerű, szabályos' (→*regula*) szóból. A *rigolyás* jelentései a 'szabályokhoz túlságosan ragaszkodó, vaskalapos'. A jelentésváltozáshoz vö. még *reguláskodik* (→*regula*).

■ A ***rigolya*** elvonás eredménye. | ⊕ A *rigolyás* szóból jött létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *regula*

***rigya* Δ A:** 1585 *Rigya* nyeses (Cal. 894); 1831 *ragyával* (NSz.); NYJ. *rinya* (MTsz.) **J:** 1. 1585 'fiatal hajtás, vessző, apró gally | Sproß, junger Trieb' (Cal. 894) (↑); 2. 1585 'kerítés, vesszőkerítés | (Ruten)zaun' (Cal. 230); 3. 1784 'nyiladék, erdőirtás | Schneise' (Baróti Szabó: KisdedSz. 68); 4. 1784 'bimbó, rügy | Knospe' (Baróti Szabó: KisdedSz. 68); 5. 1792 'barka | Kätzchen <Bot>' (Baróti Szabó: KisdedSz.) **Sz:** ~*z* 1585 *rigyázom* 'nyes | abschneiden' (Cal. 229)

■ Belső keletkezésű, keletkezés módja azonban bizonytalan. | ⊕ Esetleg a →*rügy* szóval függhet össze, alaktani szerkezete azonban nem világos. A végződés esetleg -*a* kicsinyítő képző lehet. A szó belseji veláris magánhangzós változathoz vö. a *rücskös* (→*rücsköl*) *ricskos* alakját. A 2. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján. A 3. jelentéshez vö. a *rigyáz* (↑) származékszót.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rügy*

***rikácsol* A:** 1643 *rikácsolnac* (Comenius: Jan. 44); 1852 *rikkácsolá* (NSz.) **J:** 1. 1643 'mutál, férfiasodni kezd a hangja | Stimmwechsel haben, mutieren' (Comenius: Jan. 44) (↑); 2. 1773 'ordít, sír | heulen, weinen' (NSz.); 3. 1793/ 'rosszul énekel | schlecht singen' (NSz.); 4. 1799/ 'fülsértő hangot ad | kreischen' # (I.OK. 30: 261)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A szótő a →*rikít* tövével, valamint a →*rikolt* szócsaládjának tövével azonos. Szorosan összefügg a →*ri* szóval is. Lehetséges ráadásul, hogy a *rikácsol* a →*ri* származéka, ebben az esetben a szó belseji *k* mozzanatos képző. A végzések

-ácsol gyakorító képző; vö. →*kodácsol*, *kopácsol* (→*koppant*) stb. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: 1075/ *rikachi* artand [HN.] (MonStrig. 1: 55).

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *rí*, *rigó*, *rikít*, *rikolt*

rikít **A:** 1585 *rikoytok* (Cal. 775); 1790 *rikítottam* (NSz.) **J:** **1.** 1585 'kiált, rikolt | schreien, kreischen' (Cal. 775) (↑); **2.** 1849 'igen élénknek, szemsértőnek látszik, kiabál {szín} | grell sein, schreien {Farbe}' (NSz.); **3.** 1870 'rikat | weinen machen' (CzF.) **Sz:** ~**ó** 1840 *rikító* (HasznMul. 1840. márc. 4.: 75); 1843 *rikító* <FOLY MN-I IGENÉV> 'rikoltó' (NSz.); 1849 *rikítólag* 'harsány, kiabáló {szín} | grell, schreiend {Farbe}' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótó azonos a →*rikácsol* és a →*rikolt* szócsaládjának tövével. Szoros összefüggésben áll a →*rí* szóval is. Az is lehetséges, hogy a *rikít* tulajdonképpen a →*rí* származéka, ebben az esetben a szó belseji *k* mozzanatos képző. A végződés gyakorító-műveltető képző. A leginkább használatos 2. jelentéshez vö. *harsog* (→*harsad*), →*kiált* stb., továbbá ném. *grelle*, *knallige*, *schreiende Farbe* 'élénk, világos, sikító szín', fr. *couleur criarde* 'rikító (sikoltó) szín'.

📖 MNy. 7: 104; TESz.; EWUng. • Vö. *rí*, *rigó*, *rikácsol*, *rikolt*

rikkan → *rikolt*

rikkancs → *rikolt*

rikkant → *rikolt*

rikolt **A:** 1548 *rikkolt* (NySz.); 1575 *Rikolto* [sz.] (NySz.); 1585 *rikotani* [sz.] (Cal. 288); 1821 *rikoltának* (NSz.) **J:** **1.** 1548 'hevesen kiált, kiabál | heftig schreien' (NySz.) (↑); **2.** 1804/ 'rikít {szín} | grell sein' (NSz.) **Sz:** ~**oz** 1748 *Rikoltoz* (Kreszn.)

rikkant **A:** 1554 *rikkantatom* [sz.] (RMKT. 3: 317); 1580 e. *Rikkontással* [sz.] (EPHK. 9: 166); 1779 *rikont* (NSz.) **J:** 'hangosan (fel)kiált | heftig aufschreien'

rikongat **A:** 1773 *rikogattak* (Nyr. 109: 243); 1786 *rikongat* (NSz.); 1847 *rikkongat* (NSz.) **J:** 'rikoltozik | öfters schreien, herumschreien'

rikkancs **A:** 1775 *Rikkancs* (MNy. 58: 109); 1792 *ritkonts* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** **1.** 1775 'kacsa | Ente' (MNy. 58: 109) (↑); **2.** 1783 'pásztor; őr, csősz | Hirt; Wächter, Feldhüter' (NSz.); **3.** 1807 'kikiáltó | Ausrufer' (NSz.); **4.** 1900 'újságárus | Zeitungsverkäufer' (Szily: NyÚSz.)

rikkan **A:** 1792 *Meg-rikkant* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Rikkantani* a.); 1872 *Rikkanik* [□] (Nyr. 1: 332) **J:** **1.** 1792 'rikkant | heftig aufschreien' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Rikkantani* a.) (↑); **2.** 1872 'csetten | knallen' (Nyr. 1: 332) (↑)

■ A szócsalád igei tagjai onomatopoetikus eredtűek. | (⊕) A szótó a →*rikácsol*, →*rikít* tövével azonos. Szorosan összefügg a →*rí*-vel is. Lehetséges ráadásul, hogy a szócsaládba tartozó igék a →*rí* származékai; ebben az esetben a szó belseji *k* mozzanatos képző. A végzések különféle igeképzők.

■ A **rikkancs** származékszó. | (⊕) A *rikkant*-ból keletkezett -cs játszi kicsinyítő képzővel; vö. →*lebbencs*, *puffancs* (→*puff*) stb. Ma leginkább a 4. jelentésében használatos.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⚭ Valószínűleg ugyanebből a töből *-a* folyamatos melléknévi igenévképzővel: 1211 *Rica* [SZN.] (PRT. 10: 510).

📖 TESz., *rikkant* a. is; EWUng. • Vö. *rí*, *rigó*, *rikácsol*, *rikít*

rikongat → *rikolt*

rím **A:** 1808/ *rímes* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1808/ 'azonos hangzású szavak összecsengése a verssorok végén | Reim' # (NSz.) (↑); 2. 1822 ? '(rímes) vers | (gereimter) Vers' (NSz.), 1867 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~**el** 1808/ *rimelve* [sz.] (NSz.)

■ Francia jövevényszó. | ⚭ Fr. *rime* 'rím', *rimes* [többes szám] 'versek' [< ófrank **rīm* 'sor', ill. ném. (ófn.) *rīm* 'ua.; sorrend; szám']. Megfelelői: ném. *Reim*; ol. *rima*; stb.: 'rím'. ⚭ A szó tudatos átvétel a →*kádencia* 'rím' jelentésének kiküszöbölésére. Hasonló átvételi kísérletekre vö. *rima* 'ua.' (1807/: Kazinczy: Lev. 8: 95) az olaszból (↑) és *reim* 'ua.' (1813/: Kazinczy: Lev. 11: 58) a németből (↑).

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *reuma*, *rítus*

rima **A:** 1804 *rima* (NSz.); 1878 *Rímától* (NSz.) **J:** <MN> 1. 1804 'felháborodást, mérgeledést okozó, megvetésre méltó | Ärger erregend; verächtlich' (NSz.) (↑); 2. 1848 'savanyú | sauer' (NSz.) | <FN> 1808 'ringyó, szajha | Hure' (Sándor I.: Toldalék)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg latin jövevényszó. | ⚭ Vö. lat. *rima* 'rés, repedés, hasadék', (tud.) *rima pudendi* 'szeméremrés' [bizonytalan, esetleg indoeurópai eredetű; vö. lett *riewa* 'rés, repedés a fában; ránc, redő'; litv. *rievà* 'szikla, sziklahasadék']. ⚭ Eredeti jelentése a magyarban 'női szeméremtest' lehetett, amelyből talán metonimikusan keletkezhetett a 'szajha' jelentés. Hasonló jelentésváltozáshoz vö. →*fasz*. A melléknévi jelentések jelzői használatban alakulhattak ki. – A származtatás nehézsége abból fakad, hogy a latin és a magyar jelentések közvetlenül nem felelnek meg egymásnak; emellett a korai adatok részben még nem rendelkeznek bizonyíthatóan pejoratív értékkel; vö. *rima* '«a dajka megszólításaként»' (1788: NSz.).

📖 TESz.; EWUng.

rimánkodik **A:** 1784 *rimánkodtál* (Baróti Szabó: KisdedSz. 22); 1788–1789 *rimánykodási* [sz.] (NSz.); 1835 *rimánykodik* [▽] (Tzs. *Flehen* a.); NYJ. *rimánkodtak* (ÚMTsz.) **J:** 'könyörög, esedezik | flehen'

■ Származékszó. | ⚭ A →*rí* szóból gyakorító-visszaható képzővel, a *reménykedik* (→*remél*) hatására. ⚭ A szó a nyelvújítás korában került át a nyelvjárásokból az irodalmi nyelvbe. ⚭ A (R.) *rimány* 'rimánkodás' (1832: NSz.) elvonással keletkezett a *rimánkodik*-ból, a →*remény* analógiás hatására.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 140; EWUng. • Vö. *rí*

ring¹ **A:** 1763 *Ringatni* [sz.] (NSz.); 1774 *ringettetni* [sz.] (NSz.); 1804 *ringása* [sz.] (NSz.); 1884 *rinogva* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1763 'könnyedén, ritmikusan ide-oda billegtet, himbál | sich wiegen, sich schaukeln' # (NSz.) (↑); 2. 1801 'andalító érzésekkel tölt el, kellemes lelkiállapotba juttat | sich angenehmen Gefühlen hingeben' (NSz.); 3. [*álomba* ~] 1833 'elaltat |

sich in den Schlaf wiegen' (NSz.) **Sz:** ~**at** 1763 [sz.] (NSz.) (↑) | ~**ató(d)zik** 1796 *ringatództak* (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Az ige tkp. a →*reng* veláris párja (vö. a származékokat), és általában a könnyebb himbálódzásra, billegtetésre vonatkozik; a hangtanához vö. →*nyekeg* ~ *nyikog* (→*nyikorog*), →*reszel* ~ →*riszál* stb. A végződés -g gyakorító képző. (⊕) Az értelmezés, mely szerint a *ring*¹ a *ringat*-ból elvonással keletkezett, nem meggyőző.

📖 TESz., *ringat* a. is; EWUng. • Vö. *reng*

ring² A: 1877 *whisky-ring* (NytudÉrt. 93: 49) **J:** 1. 1877 'tőkés csoportosulás | Vereinigung von Großhändlern od. Finanzgruppen' (NytudÉrt. 93: 49) (↑); 2. 1911 'lőversenyteri fogadóiroda | Wettbüro' (RévaiLex. *Betting* a.); 3. 1911 'szorító {ökölvívóversenyen} | Boxkampfplatz' (Bánhidi: Sportny. 132)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Ring*; ang. *ring*; fr. *ring*; stb.: 'karika, gyűrű <piacgazdaság, sport>; fogadóiroda <lőversenyteri>'. Pénzügyi jelentésében az amerikai angolból terjedt el, sportnyelvi szóként az angolból [< ang. *ring* '(karika)gyűrű; abroncs, karika; emberek csoportja; küzdőtér']. (⇒) A magyarba 1. jelentésében a németből és az angolból, 2. és 3. jelentésében az angolból került. (⊕) Ma csak a 3. jelentésében használatos.

📖 TESz. *ring*¹ a.; EWUng. • Vö. *rang*, *ringli*

ringli × A: 1871 *ringlit* (Bolond Miska 1871. dec. 24.: 206) **J:** 1. 1884 'kis fémkarika | kleiner Ring {aus Metall}' (Bolond Miska 1871. dec. 24.: 206) (↑); 2. 1957 'szardellagyűrű | Sardellenring' (Bakos F.: IdSz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (T.) *ringl*, (h. baj.-osztr.) *ringl*, – ném. *Ringel*: 'gyűrű, kis karika' [< ném. *Ring* 'kör alakú tárgy']. (≈) Megfelelője: szbhv. *ringla* 'karika, gyűrű'. (⊕) A magyarba valamely kézműves mesterség szakszavaként kerülhetett. A végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. A 2. jelentés a magyarban metaforikusan keletkezhetett, valószínűleg a ném. (au.) *Sardellenringerl* 'olajban tartósított szardellagyűrű' hatására.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ring²*, *ringlispil*

ringlispil Δ A: 1845 *Ringelspielnek* (NSz.); 1877 *ringli-spilin* (NSz.); 1888 *Ringlispil* (Nyr. 17: 268); 1909 *ringispilre* (Toldy G.: Varázsrontó 517); NYJ. *ringëspír*, *ringispül* (ÚMTsz.) **J:** 'körhinta | Karussel'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *ringelspiel*, (B.) *ring'lg'spüll*, – ném. *Ringelspiel*: 'körhinta' [< ném. *Ringel* 'kis karika' + *Spiel* 'játék']. (≈) Megfelelője: szbhv. *ringlispil* 'körhinta'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ringli*

ringló A: 1835 *Ren-clód*, *Rin-Klód* (Kassai: Gyökerésző 4: 229); 1862/ *ringlótát* (NSz.); 1865 *ringlot* [□] (NSz.); 1877 *ringló* (NSz.); NYJ. *lingrótszilva* (Nyr. 42: 394); *rënglon*, *rëngor*, *ringliszilva* (Nyatl.) **J:** 'a szilvával rokon gyümölcs | Reneklode' #

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Ringlotte* 'ringló', – ném. *Reineclaude*, *Reneklode* 'ringló' [< fr. *reine-claude* 'ua.', tkp. 'Claude királyné', I. Ferenc francia király feleségének nevéből]. (≈) Megfelelői: cseh *renklóda*; le. *renglota*, *renkloda*; stb.: 'ringló'. (⊕) A

magyar szó változatai egyrészt különféle ejtésformáknak felelnek meg, másrészt népetimológias keletkezésűek. A *ringló* alak a tárgyragnak felfogott szóvégi *t* elhagyásával keletkezhetett.

📖 Nyr. 57: 114; Pais-Eml. 322; TESz.; EWUng. • Vö. *regula*

ringyó A: 1761 *ringyó* (NySz.); NYJ. *réngyó* (NyF. 40: 65) **J: 1.** 1761 'szajha; kitartott szerető, ágyas | Hure; Konkubine' (NySz.) (↑); **2.** 1838 'rongyos, piszkos, részeges személy | verlumppte, schmutzige, trunksüchtige Person' (Tsz.)

■ Származékszó. | (⊕) A *rongy* (→*rongyos*) szóból -ó névszóképzővel; vö. *apó* (→*apa*), *horhó* (→*horh*) stb. A szó belseji *i*-hez vö. a *ringy-rongy* 'értéktelen dolog, vacak' (1786: MNy. 65: 473) ikerszó előtagját; vö. még →*bimbó* : →*bont*. A kifejezés az azzal illetett személy erkölcsi alantasságára utalhatott; a jelentéséhez vö. →*cafat*, →*ribanc* stb.

📖 MNy. 16: 8; TESz.; EWUng. • Vö. *rongyos*

rinocérosz A: 1626 u./ *rinoczerust* (MNy. 84: 251); 1694 *rinocérosz* fogaiból [?✂] (MNy. 79: 248); 1908 *rinóczeroszok* (NSz.) **J:** 'orrszarvú | Rhinoceros'

■ Latin jövevénytörzs. | (≡) Lat. *rhinoceros* 'rinocérosz' [< gör. *ῥινόκερος* 'ua.', a gör. *ῥίς*, *ῥῖνός* [birtokos eset] 'orr' és gör. *κέρας* 'szarv' szavakból]. (≈) Megfelelői: ném. *Rhinozeros*; ang. *rhinoceros*; fr. *rhinocéros*; stb.: 'rinocérosz'. (⊕) A korábbi változatok szóvégi *s*-sel való kiejtéséhez vö. →*ámbitus* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*cirkusz* stb. (⊖) A magyar irodalmi nyelvben a rinocérosz megnevezése: *orrszarvú* (1896: PallasLex.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *karát*

riog → *riaszt*

riogat → *riaszt*

ripacs A: 1289 *Rapachuswt* [sz.] [HN.] (Oklsz. *rapacsos* a.); 1524 *Rypach* [szn.] (MNy. 31: 276); 1649 *ripátyos* [sz.] (NSz.); NYJ. *rapancos* [sz.]; *rappancsos* [sz.] (MTsz.) **J: 1.** 1289 ? 'göröngy, egyenetlenség, érdesség | Scholle; Ungleichmäßigkeit, Rauheit' (Oklsz. *rapacsos* a.) (↑), 1649 'ua.' (NSz.) (↑); **2.** 1524 ? 'himlőhely, ragya; sebhely, forradás | (Blatter)narbe' (MNy. 31: 276) (↑), 1763 'ua.' (NSz.); **3.** 1838 'himlő; egyéb, kiütéssel járó fertőző betegség | Pocken; andere exanthematöse, ansteckende Krankheit' (Tzs.); **4.** 1899 'olcsó hatásokra törekvő rossz színész, előadó, szónok | Schmierenschauspieler, Kulissenreißer; billige Effekte erzielende Person (Redner, Künstler usw.)' # (NSz.) **Sz:** ~**os** 1289 [HN.] (Oklsz. *rapacsos* a.) (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A szótő ismeretlen eredetű. A szóvég -*cs* névszóképzőnek tűnik; vö. →*kavics*, *kövecs* (→*kő*) stb. A 2. jelentés metafora a valószínűleg eredeti 1. jelentés alapján; A 3. jelentés metonímia a 2. jelentés alapján. A 4. jelentéshez vö. →*csúf*, →*pojáca*.

📖 TESz. *ripacs*¹ a., *ripacs*² a.; EWUng. • Vö. *rapittyán*, *ripők*

ripakodik → *rivakodik*

ripityára → *rapittyán*

riport A: 1787/ *reportot* (NSz.); 1790 *réportot* (Nyr. 91: 491); 1865 *riport* (Babos: KözhSzt. *report* a.); 1884 *riport* (MagyLex. *Report* a.) **J:** 'beszámoló, tudósítás | Bericht, Report'

riporter A: 1836 *reporter* (újság-tudósító) (HazKülfTud. 1836. jan. 30.: 68); 1881 *riporter* (NSz.) **J:** 'tudósító | Reporter'

■ Angol jövevényszók, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Ang. *report* 'jelentés, közlés'; – vö még ném. *Report* 'ua.'. Az ang. *report* 'tudósít, közöl stb.' szóból [< fr. (ófr.) *raporter* 'ua.; visszahoz; relativizál stb.']] | ang. *reporter* 'tudósító'; – vö. még ném. *Reporter* 'ua.'. (≈) Megfelelők mindkettőhöz: sp. *reporte, reporter*; cseh *report, reportér* stb.: 'beszámoló, jelentés; tudósító, riporter'. (⊕) A szó belseji *e* az angol és német írásmódot követi, a szó belseji *i* az angol ejtésformát tükrözi.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *raport*

riporter → *riport*

riposzt A: 1854/ *ripostera* (NSz.); 1859 *ripost* (NSz.); 1871 *riposztom* (NSz.) **J: 1.** 1854/ 'talpraesett válasz | schlagfertige Antwort' (NSz.) (↑); **2.** 1884 'visszavágás (vívásban) | Riposte' (Bánhidi: Sportny. 282) **Sz:** ~**oz** 1882 *riposztozott* (NSz.)

■ Francia jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *riposte* 'gyors, találó válasz; gyors visszavágás (vívásban)'; – vö. még ném. *Riposte* 'gyors visszavágás (vívásban)'. A franciába az ol. *risposta* 'felelet, válasz; gyors visszavágás' szóból került. (≈) Megfelelői: ang. *riposte*; le. *riposta*; stb.: 'ua.'. (⊖) A (R.) *riposztíroz* 'gyors, találó választ ad; visszavág' (1810/: NSz.) a ném. *ripostieren* 'ua.' szóból van.

📖 TESz.; EWUng.

ripők Δ A: 1831 *Ripók* (Európa 12: 16); 1835 *Ripók, Ripők, Rüpők* (Kassai: Gyökerésző 4: 229) **J:** <MN> 1831 'himlőhelyes, ragyás | blatternarbig' (Európa 12: 16) (↑) | <FN> 1835 'durva, faragatlan, pimasz személy | Lümmel' (Kassai: Gyökerésző 4: 229) (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótó ismeretlen eredetű, és esetleg azonos lehet a →*ripacs* tövével. A végződés kicsinyítő képző lehet; vö. →*pufók, szemők* (→*szem*). (⊖) Idetartozik: (R.) *rüpő* 'faragatlan fickó' (1835: Kassai: Gyökerésző 4: 229), valószínűleg -ő kicsinyítő képzővel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ripacs*

ripsz-ropsz Δ A: 1713 *Ripszrapsz* (NySz.); 1790/ *Rips, raps* (I.OK. 30: 253); 1958 *ripsz-ropsz* (NSz.); NYJ. *ripp-ropp* (Bálint: SzegSz.) **J:** <HSZ> 1713 'gyorsan, egykettőre | eilig, schnell' (NySz.) (↑) | <FN> 1792 'martalék, préda; vminek a hirtelen szétkapkodása | Raub, Beute; hurtiges Verreißen einer Ware' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *ripsraps* 'gyorsan, sietve', (B.) 'abban a pillanatban', (N.R.) *rip rap* 'gyorsan, egy csapásra', *ripsch rapsch* 'ua.' [onomatopoetikus eredetű]. (⊕) Többszörös átvétellel számolhatunk. A réshangok nélküli, ill. a szó belseji *o*-s változatok a

→*ropp* hatására keletkezettek. (⊕) Nem tartozik ide: *ripsz* 'egy fajta bordás kötésű szövet' (1848: Tóth I.: MDivatsz. 40), amely a ném. *Rips* 'ua.' szóból származik.

📖 TESz., *ripsz* a. is; EWUng.

riská × **A**: 1600 *riskó* [?♣] (Thaly: VÉ. 2: 5); 1784 *riska* (Baróti Szabó: KisdedSz. 70) **J**: <MN> 1600 'vörös, vörhenyes | rot, rötlich' (Thaly: VÉ. 2: 5) (↑) | <FN> **1.** 1810 k. 'vörös, vörhenyes tehén | rote, rötliche Kuh' (NSz.); **2.** 1897 'sillerbor | Schillerwein' (MTsz.)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. (N.) *ryška* 'vörhenyes színű tehén'; [a szlovák *ryšavý* 'vöröses, vörhenyes' szó tövéből]. (⊕) A *riskó* változat keletkezéséhez vö. →*kagyló*, →*szittyó* stb.; vagy a szóvég változása a -*kó* kicsinyítő képző analógiás hatásával magyarázható. A főnévi 2. jelentés tréfás metafora. (⊖) A *roska* ~ *róska* 'piros, vöröses' (1778: NSz.) erdélyi nyelvjárási szó végső soron ugyanarra az etimonra megy vissza; a rom. *roșcat* 'vöröses, vörhenyes; vöröses szín' szóból került a magyarba. A magyar szó hangalakja a tárgyragként felfogott szóvégi *t* elhagyásával keletkezett.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 466; TESz.; EWUng. • Vö. *rozsa*

riszál **A**: 1708 *Rifzáló* [sz.] (Pápai Páriz: Dict. *Formicinus* a.) **J**: **1.** 1708 'ide-oda mozgat, különösen csípőjét, farát rángatja | hin und her bewegen, sich in den Hüften wiegen' # (Pápai Páriz: Dict. *Formicinus* a.) (↑); **2.** 1742 'nyiszál | schnitzeln' (Pais-Eml. 591); **3.** 1816 'dörzsöl, súrol; reszel | reiben; feilen' (Gyarmathi: Voc. 100 [ɔ: 108]); **4.** 1847 'táncol, illetőleg táncoltat vkit | tanzen bzw. mit jmdm tanzen' (NSz.); **5.** 1861 'ráncigál | (herum)zerren' (MNyszet. 6: 175); **6.** 1887 'rostál | sieben {Korn}' (Nyr. 16: 474); **7.** 1898 'csikorgat | knarren, knirschen lassen' (Nyr. 27: 95)

risszant × **A**: 1792 *Rifzfzantani* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1838 *Roszzantani* [sz.] (Tsz.); 1844 *Risszent* (NSz.) **J**: 'nyisszant | (mit einem Schnitt) abschneiden'

risszan × **A**: 1870 *riszszan* (CzF.) **J**: 'nyisszanó hangot adva elvállik | einen raschelnden, zischenden Laut von sich gebend abgeschnitten werden'

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | (⊕) A szótó egyfelől a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*reszel*, →*reszket* tövével; a hangtanához vö. →*reng* ~ →*ring*¹. Másfelől a szócsalád egyes hangutánzó jellegű tagjai a →*rí* származékai lehetnek; ebben az esetben a szó belseji *sz* gyakorító képző. Az sem zárható ki, hogy kétféle keletkezésmód egybeeséséről van szó. A végződéses különféle igeképzők. (⊖) A (N.) *risza* 'ülep, hátsó' (1792: NSz.) a *riszál* alakból keletkezett elvonással.

📖 Bárczi: SzófSz.; MNy. 55: 130, 58: 87; TESz.; Benkő: Fiktl. 140; EWUng. • Vö. *reszel*, *reszket*, *rí*

risszan → *riszál*

risszant → *riszál*

ritka **A**: 1338/ *rythkafa* (KárOkI. 1: 135); 1585 Meg *retkodom* [sz.] (Cal. 895); NYJ. *rëtkä* (MTsz.) **J**: **1.** 1338/ 'nem sűrű, gyér | dünn, schütter' # (KárOkI. 1: 135) (↑); **2.** 1372 u./ 'nem gyakori, elvétve előforduló (és ezért értékes) | selten, rar' # (JókK. 14); **3.** [határozói értékben]

1761 'nagyon | sehr' (NSz.); 4. 1935 'sovány, színtelen, gyengébb munkabírási | mager, blass, von geringer Arbeitsfähigkeit' (ÚMTsz.) Sz: ~**ság** 1527 *rytkafaga* 'ritka előfordulás | seltenes Vorkommen' (ÉrdyK. 465); 1750 'egyetlen vagy kevés példányban létező | Seltenheit' (NSz.); 1771 'ritkán előforduló dolog | Rarität' (NSz.) | **ritkul** 1531 meg *rytkwl* (ÉrsK. 527) | **ritkít** 1585 Meg *ritkitom* (Cal. 895)

■ Szláv, valószínűleg déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *pyd(ъ)κ*, -a, -o; szbhv. *rijedak*, *rijetka*, *rijetko*; szln. *red(e)k*, -a, -o; – óe. szl. *řědkъ*, -a, -o; szlk. *riedky*, -a, -o; or. *peð(o)κ(uñ)*; stb.: 'nem sűrű, gyér; ritka' [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. lat. *rete* 'halász-, vadászháló'; litv. *rėtas* 'nem sűrű; ritka'; stb.]. (⊕) A magyarba a szláv melléknév nőnemű vagy semleges nemű alakja került, valószínűleg egy olyan déli szláv nyelvből, amelyben az *ě* zárt ejtésű volt. A 3. jelentéshez vö. ném. *selten* 'nem gyakori; rendkívüli'.

📖 Kniezsa: SzJsz. 466; MNy. 58: 418; TESz.; EWUng. • Vö. *rece*

ritmika → *ritmus*

ritmikus → *ritmus*

ritmus A: 1531 *Rithmusokban* (ThewrK. 165); 1588 *Ritmusba* (Nyr. 96: 227) J: 1. 1531 'verses forma, vers(sor) | Vers, Verszeile; Gesang' (ThewrK. 165) (↑); 2. 1581 ? 'ütemes, szabályos váltakozás | Rhythmus' # (Nyr. 96: 227), 1735/ 'ua.' (NSz.)

ritmika A: 1807 *Rhítmikára* (NSz.); 1892 *ritmikájában* (NSz.) J: 'ritmustan | Rhythmik'

ritmikus A: 1835 *Rhythmicus* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1870 *rhythmikus* (NSz.); 1882 *ritmikus* (NSz.) J: <MN> 1835 ? 'ritmusos, ütemes | rhythmisch' # (Kunoss: Gyal.) (↑), 1870 'ua.' (NSz.) (↑) | <FN> 1892 'a ritmika ismerője | Kenner der Rhythmik' (NSz.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *rhythmus* 'szabályosság, ütemesség <beszédben, zenében, mozgásban>', (h.) 'vers, dal' [< gör. *ῥυθμός* 'hullámzás; ütemes mozgás; szabályosság, időmérték, taktus <táncban, zenében, beszédben>'] | lat. *rhythmice*, *rhythmica* 'ritmika, ritmustan; ritmikus', (h.) *rhythmice* 'a (jól)hangzás művészete' [< gör. *ῥυθμική (τέχνη, ἐπιστήμη)* 'ritmustan'] | lat. *rhythmicus* 'ritmusos; a ritmika ismerője' [< gör. *ῥυθμικός* 'ritmusos']. (≈) Megfelelői: ném. *Rhythmus*, *Rhythmik*, *rhythmisch*; fr. *rythme*, *rythmique*; stb.: 'ritmus, ütem, ritmika, ritmikus'. (⊕) A szóvégi s-hez vö. →*ámbitus* stb. (⊖) Idetartozik: *ritmizál* (1773: NSz.).

📖 Nyr. 96: 226; TESz.; EWUng. • Vö. *reuma*, *rigmus*

rituális → *ritus*

ritus A: 1656 *ritusukért* (MHH. 24: 502); 1808/ *ritusokat* (NSz.) J: 'vallásos szertartások megszabott rendje, formája | Ritus'

rituális A: 1786 *rituláris* (NSz.); 1835 *Ritualis* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1876 *rituális* (NSz.) J: 'ritus szerinti, ritusos | rituell'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. (e.) *ritus* (*religiosus*, *ecclesiasticus*) '(vallási, egyházi) szokás, szertartás' [indoeurópai eredetű; vö. óind *ṛtáh* 'megfelelő, helyes', *ṛtúh* 'meghatározott idő'; av. *ratuš* 'ua.'; stb.] | lat. *ritualis* 'a vallási szokásokat, ritust illető'. (≈) Megfelelői: ném. *Ritus*, *rituell*; fr. *rite*, *rituel* stb.: 'ritus, rituális'. (⊕) A szóvégi s-hez vö. →*ámbitus*, →*brutális*

stb. A *rituális* szó *rituláris* alakváltozata a *láris* végződésű szavak analógiás hatását tükrözi; vö. még *jubiláris* (→*jubileum*), *reguláris* (→*regula*) stb. (⊖) Idetartozik: *rituálé* 'szertartás' (1783: NSz.).

📖 TESz.; UrAltJbNF. 2: 84; EWUng. • Vö. *ráció*, *reuma*, *rím*

rittyen † **A:** 1708 *Rittyenek* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** 'csattan | knallen {intrans.}'

rittyent **A:** 1784 *rittyenteni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 68); 1794 *rütytyent* (NSz.); NYJ. *kirittyantotta* (Nyr. 40: 268) **J:** 1. 1784 'csattant | knallen lassen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 68) (↑); 2. 1835 'szellent; (be)kakál | furzen; in die Hose machen' (Kassai: Gyökerésző 4: 230); 3. 1860 'üt, csap | schlagen' (NSz.); 4. [többszörre *ki~i magát*] 1961 'hirtelen csinál, összecsap vmit; kiöltözik, felcicomázza magát | etw plötzlich machen, zusammenhauen; sich plötzlich aufputzen' (ÉrtSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | (⊕) Eredetileg a valaminek nekicsapódó, nekivágódó tárgyak hangjának utánzására. A szótő a →*rotyog* szócsalád tövével függhet össze. A végzések mozzanatos, mozzanatos-műveltető igeképzők. A *rittyent* 2. és 3. jelentése metafora, ill. metonímia az 1. jelentés alapján; ez a három jelentés és a *rittyen* leginkább a keleti nyelvjárásokban él. A szélesebb körben elterjedt 4. jelentéshez vö. esetleg a →*vág* néhány jelentését. (⊖) Ugyanebből a töből gyakorító képzővel: *rittyeg* 'zörög, csörget, csattan, dörren' (1808: Sándor I.: Toldalék).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rotyog*

rittyent → *rittyen*

rivakodik × **A:** 1574 meg *riuakodánac* (NySz.); 1805 *rivakodik* [▽] (NSz.) **J:** 1. [meg~ik] 1574 'felkerekedik, útra kel | aufbrechen {intrans.}' (NySz.) (↑); 2. 1805 'sajnál; siránkozik | etw bedauern; jammern' (NSz.) (↑); 3. 1817 'vkire ripakodik | anschreien, anbrüllen' (NSz.)

ripakodik [3] **A:** 1818 *ripakodom* re-ája [▽] (NSz.); 1898 *ráripakszik* (NSz.) **J:** 1. [főleg rá~ik vkire, vmire] 1818 'vkire rákiált, rárivall | anschreien, anbrüllen' (NSz.) (↑); 2. 1880 'hangosan lármáz | laut lärmern' (Nyr. 9: 92)

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a ***rivakodik*** származékszó. | (⊕) A →*ri* ige *riv-*tőváltozatából gyakorító-visszaható képzővel. Az 1. jelentéshez vö. *riaszkodik* (→*riaszt*). Ha a *ripakodik* szó belseji *p*-je a *v* hangtani változataként a *tőhöz* tartozik, az ige tkp. a *rivakodik*-kal azonos. Ez a hang azonban mozzanatos képző is lehet; vö. →*állapik*, →*telepedik* stb.

📖 TESz. *ripakodik* a.; Benkő: FiktI. 140; EWUng. • Vö. *ri*

rivalda **A:** 1845 *rivaldó* (NSz.); 1896 *rivalda* (Nyr. 25: 546) **J:** 'a színpadnak a nézőtér felőli pereme és az előfüggöny közötti része (a sűgőlyukkal, a színpadot megvilágító lámpasorral) | Vorderteil der Bühne vor dem Raffvorhang, Rampe'

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (⊕) Ol. (giul.) *ribalta* 'színpad, rivalda', (mil.) *ribàlta* 'ua.; emelvény, dobogó', – ol. *ribalta* 'csapódeszka; a színpad eleje' [< ol. *ribaltare* 'felborul, felkattan; felbillen']. (⊕) A hangalak népetimológiával keletkezett a →*rivall* ige alapján, a végződés a *-da* névszóképzős szavak hatását mutatja (vö. *csúszda* (→*csúszik*), *járda* (→*jár*) stb.). A *rivaldó* változat kialakulásához vö. →*istálló*, →*kagyló* stb.

📖 TESz.; EWUng.

rivális **A:** 1791 *riválist* (NSz.) **J:** 'vetélytárs | Mitbewerber, Rivale'

rivalizál **A:** 1835 *Rivalizál* (Kunoss: Gyal.) **J:** 'verseng, vetélkedik | rivalisieren'

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a **rivális** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *rivalis* 'rivális, vetélytárs', tkp. 'ugyanannak a pataknak, csatornának a közös vízhasználati jogával rendelkező telekszomszéd' [< lat. *rivus* 'patak, csatorna']. (≈) Megfelelői: ném. *Rivale*; fr. *rival*; stb.: 'rivális'. (⊕) A szóvégi *s*-hez a magyarban *vö.* → *brutális* stb.

■ A **rivalizál** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *rivalisieren*; ang. *rivalize*; fr. *rivaliser*; stb.: 'rivalizál, vetélkedik'. A franciában keletkezett. (⇒⊕) A magyarba főleg a németből került át. (⊕) A végződéshez *vö.* → *demoralizál*, *politizál* (→ *politika*) stb.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 71; EWUng. • Vö. *rénes*

rivalizál → *rivális*

rivall **A:** 1549 *Rivalkodásokkal* [?] [sz.] (RMKT. 5: 36); 1668 *meg-rivallik* [□] (NySz.); 1692 *rivolkodnak* *vala* [sz.] (NySz.); 1842 *rivall* (NSz.) **J:** 1. 1549 'kiált, kurjant | (auf)schreien' (RMKT. 5: 36) (↑); 2. 1705 'jajgat, siránkozik | klagen, jammern' (RákFLev. 4: 591); 3. 1784 'hangzik, szól | schallen, tönen' (NSz.); 4. [főleg *rá~*] 1836 'vkire (rá)ripakodik | anschreien, anbrüllen' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A → *rí* ige *riv-* tövátalakításából jött létre *-l ~ -ll* mozzanatos képzővel; *vö. fuvall* (→ *fúj*), *lővell* (→ *lő*) stb. Leginkább a 4. jelentésében használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rí*

rizibizi **A:** 1874 *rizsi, bizsi* (Üstökös 1874. szept. 5.: 425); 1878 *rizsí, bizsi* (NSz.); 1937 *rizibizi* (Sauvageot: MFrSz.) **J:** 'rizsből és zöldborsóból készült étel | Speise aus Reis und Zuckererbsen'

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. *Risibisi* 'rizsből, zöldborsóból, apróra vágott sonkából stb. készült velencei ételfajta', (au.) *Risipisi* 'rizsből és cukorborsóból készült étel' [< ol. (N.) *risi e bisi* 'ua.', az ol. *riso* 'rizs' és az ol. (É.) *biso* 'borsó']. (≈) Megfelelője: szbhv. *rizi-bizi* 'rizibizi'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rizs*

rizike × **A:** 1707 *Rezike* (MNy. 8: 128); 1892/ *rizike*-gombával (NSz.) **J:** 'egy fajta ehető gomba, fenyőaljagomba | Reizker (Lactarius deliciosus)'

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *rydzik*, (N.) *hrizik*: 'rizikegomba' [az eredetéhez *vö.* → *rozsdá*]. Vö. még cseh *ryzec* 'ua.'. A megnevezést a gomba vöröses színe magyarázza. (⊕) A magyar szóvégi *e* a *-ke* kicsinyítő képzős főnevek, valamint a → *csiperke* analógiás hatását tükrözi. (⊕) A *rizikegomba* (↑) összetétel formájában a szó a botanikai szaknyelvben is él.

📖 Kniezsa: SzIJs. 466; StSl. 19: 54; TESz.; EWUng. • Vö. *rozsdá*

rizikó **A:** 1788 *Risicójára* (MNy. 71: 248); 1835 *Riziko* (Kunoss: Gyal.); 1897 *rizikó* (PallasLex. *Risico* a.); NYJ. *rëzikó* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'kockázat, kockáztatás | Risiko'

■ Német jövevénytyszó. | (≡) Ném. *Risiko* 'veszély, kockázat' [< ol. (N.R.) *risico* 'ua.']. (≈) Megfelelői: cseh *risiko*; le. *ryzyko*; stb.: 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *reszkíroz*

rizling **A:** 1833 *Riszling* (NSz.); 1862 *rizlingre* (NSz.) **J:** 1. 1833 'egy fajta borszőlő | Riesling (als Art Weintraube)' (NSz.) (↑); 2. 1857/ 'egy fajta fehérbor | Riesling (als Art Weißwein)' (NSz.)

■ Német jövevénytyszó. | (≡) Ném. *Riesling*, (R.) *rießling*: 'szőlőfajta; borfajta' [ismeretlen eredetű]. (≈) Megfelelői: szbhv. *rizling*; szln. *rizling*: 'ua.'. (△) A szó belseji *z* vagy a német ejtősmódot tükrözi, vagy a magyarban végbement zöngésedéssel keletkezett.

📖 TESz.; EWUng.

rizottó **A:** 1876 *rizotto* (MNv. 1876. okt. 22.: 677); 1941 *Rizottó* (ÚiLex.) **J:** 'rizses egytálétel | Risotto'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném., (au.) *Risotto*; ang. *risotto*; fr. *risotto*; ol. *risotto*; stb.: 'rizottó'. Az olasz nyelvi hatás által vált elterjedtté [< ol. *riso* 'rizs']. (⇒△) A magyarba az olaszból és az ausztriai németből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rizs*

rizs **A:** 1493 *Ryska*[sa] (Oklsz.); 1757 *riz* kásával (NSz.); 1783 *rizs* köles (NSz.); NYJ. *rizsa* (MTsz.) **J:** 'vízzel elárasztott talajon termesztett gabonaféle | Reis (*Oryza sativa*)' #

■ Olasz (É.) jövevénytyszó. | (≡) Ol. (rom.) *rīž*, (lomb.) *rīš*, (fri.) *rīfo*, – ol. *riso*: 'rizs' [< lat. *oryza*]. A növény és megnevezése keleti eredetű. Európában az arabból és a görögből terjedt el; vö. arab *aruz*, *ruzz*; gör. *ὀρυζα*, (biz.) *ρύζι*: 'rizs' [indoeurópai eredetű; vö. óind *vrīhī*; afgán *wrize* [többes szám]: 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Reis*; sp. *arroz*; fr. *riz*; stb.: 'ua.'. (△) A magyarba a mediterrán kereskedelem révén került. A *rizsa* változat a kései adatolhatóság ellenére szintén az olaszból kerülhetett át; a szóvégi *a*-hoz vö. →*pálya*, →*spárga*¹ stb.

📖 TESz.; GPann. 1: 8, 11; EWUng. • Vö. *rizibizi*, *rizottó*

rizsma **A:** 1531 *Rizma* (Oklsz.); 1855 *rizsmára* (NSz.) **J:** 'papírmérték | Ries (Papiermaß)'

■ Olasz (É.) jövevénytyszó. | (≡) Ol. (mant.) *rišma*, (rom.vel.) *risma*, (gen.) *rixima* [*x* = *ž*], – ol. (R.) *risima*, *risma*: '1000 ív (papírmérték)' [< arab *rizma* 'csomag, bála, köteg']. (≈) Megfelelői: ném. *Ries*; ang. *ream*; fr. *rame*; stb.: 'egy fajta papírmérték'. Kereskedelmi szakszó. (◡) Ugyanerre az etimonra megy vissza: (R.) *riz* 'ua.' (1655: MNy. 90: 126), ez a németből (↑) származik.

📖 MNy. 29: 149; TESz.; EWUng.

ró [2/1] **A:** 1199 ? *Rouoht* [sz.] [HN.] (MNL (OL) DL 201636); 1211 *Rou* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 510); 1394 *Rowas* [sz.] [HN.] (Suciú: DicTr. 2: 72); 1397 *Rauas* [sz.] [HN.] (Suciú: DicTr. 2: 72); 15. sz. meg *rojŷyak* (MNy. 10: 375); 1838 *megróvtam* [sz.] (Tsz.) **J:** 1. 15. sz. 'adót kivét vkire; teherként, kötelességgként előír vkinek | mit einer Steuer belegen; jmdm etw auferlegen' # (MNy. 10: 375) (↑); 2. 1508 'feljegyez | zusammenschreiben, in Evidenz führen' (DöbrK. 266); 3. 1533 '⟨fából⟩ összeállít | zusammenfügen (Holzverbindung)' (Murm. 398.); 4. 1578 'vág,

metsz; kemény anyagba vonalakat, jeleket vés | (ein)kerben, (ein)schneiden' (NySz.); **5.** [*le~*] 1633–1634 'vmely kötelezettségnek eleget tesz | tilgen, abgelen' (NySz.); **6.** 1659 'emlékezetébe vés, megjegyyez | merken' (NySz.); **7.** 1725 'utcákat, helységeket bejár; (ismerősöket) sorra felkeres | durchmessen, (durch)wandern; der Reihe nach aufsuchen' (Mikes: TLév. 80); **8.** [*vmít fel~ vkinek*] 1794 'vkinek vétségeként tart nyilván | jmdm etw als Schuld anrechnen' # (NSz.); **9.** [*meg~*] 1830/ 'megszid, szigorú feddésben részesít | rügen' (NSz.); **10.** 1832 'fát bizonyos módon vág | auf eine bestimmte Art zerschneiden (Holz)' (NSz.); **11.** 1842 'üt, csap | schlagen, prügeln' (NSz.) **Sz: rová** 1211 [SZN.] (PRT. 10: 510) (↑); 1508 'adószedő | Steuereinnahmer' (DöbrK. 516) (↑); 1961 'írásbeli iskolai figyelmeztetés a tanuló rossz magaviseletéről v. előmeneteléről | schriftlicher Verweis, Rüge (in der Schule)' (ÉrtSz.) | **rovás** 1392 ? *Roas* Jacob [SZN.] (MNY. 50: 206); 1394 [HN.] (Suciú: DicTr. 2: 72) (↑); 1508 'összeír, egybeír | Zusammenschreiben' (DöbrK. 266) (↑) | **rovától** 1578 *rouatolt* [sz.] 'vés, rovátkol | kerben' (NySz.) | **rovátos** 1578 *rauátos* 'vésett, rovátkolt | gekerbt' (NySz.) | **rovott** 1760 *rovott* 'fából összerótt | zusammengefügt (Holz)' (NSz.); 1870 'büntetett előéletű | vorbestraft' (NSz.) | **rovátka** 1792 *rovátkák* (Baróti Szabó: KisdédSz. Röhögő a.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Oszty. (V.) *royam-* 'kivág, farag, vés, átlukaszt'; cser. (KH.) *roe-* 'bevág, bevés', (U.B.) *rue-* 'felvág, felaprít fát, kidönt, kivág fákát' [feltehetőleg fgr. **rok3-* 'vág, aprít']. A szó belseji **k* > m. Ø változáshoz vö. →jó². A jelentések az eredeti 4. jelentésből keletkeztek részben a fapálcákba rótt jegyek különféle felhasználási lehetőségei alapján, részben metaforikusan és metonimikusan. (⇒) A *rovás* származékszó néhány szomszédos nép nyelvébe is átkerült; vö. szbhv. *rovaš*, *revaš*; rom. *răvaș* stb.: 'rovásos pálca'.

☞ Szinnyei: NyH.; NyK. 65: 159; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *ravatal*, *rovanacs*, *rovar*, *rovat*

robaj → *robog*

robban → *robog*

robog **A:** 1600 k. *robog* (Radvánszky: Szak. 123) **J:** **1.** 1600 k. 'fővés közben rotyog | brodeln' (Radvánszky: Szak. 123) (↑); **2.** 1651 'dübörög, döng; döngve lépked, dobog (láb, lépés) | dröhnen (Erde, Boden usw.); trampeln' (Zrínyi: MM. 1: 74 [c: 120]); **3.** 1832 'dörög (ágyú, égbolt stb.); morajlik, zúg, zörejlik | donnern; tosen' (NSz.); **4.** 1832 'ropog; pattogva lobog (tűz) | knistern; prasseln, lodern (Feuer)' (NSz.); **5.** 1833 '(robajjal) sebesen halad | dahinsausen, rasen' # (NSz.); **6.** 1843 'csattogva lobog (vitorla, zászló, gatyá stb.) | laut flattern' (NSz.); **7.** 1846 'pazarul árad (fény), tündököl | reich strömen (Licht), funkeln' (NSz.); **8.** 1880 'dohog, zsörtölődik | brummen, knurren' (Nyr. 9: 565); **9.** [*fel~*] 1914 'zajjal hirtelen felrepül (vízi szárnyas) | mit Geräusch plötzlich auffliegen (Wassergeflügel)' (MNY. 10: 379)

robban **A:** 1651 *robbana* (Zrínyi: MM. 1: 64); 1742/ *robbanik* [□] (NSz.) **J:** **1.** 1651 'harsan, csattan, dörren; roppan | erschallen, krachen; knacksen' (Zrínyi: MM. 1: 64) (↑); **2.** [gyakran igekötővel] 1651 '(zajjal) hirtelen mozdul, indul; vhol hirtelen ott terem | (mit Geräusch) auffahren; plötzlich erscheinen (Person)' (Zrínyi: MM. 1: 15 [c: 51]); **3.** [*le~*] 1779 'leesik, lepuffan, zajjal leszakad; hirtelen megered (szakadó eső), nagy tömegben hirtelen esik (hó) | mit Geräusch abstürzen, zu Boden krachen; zu strömen beginnen (Regen), in großen Massen plötzlich fallen (Schnee)' (NySz.); **4.** 1858/ 'anyag gyorsan, nagy tömegű gázokká is átalakulva, dörrenő hangot előidézőve elég; (személy érzelmileg, indulatilag, illetőleg érzelm, indulat) kitör | explodieren (auch abstr.)' # (NSz.); **5.** [*le~*] 1929 'gyorsan elfogy (pl. asztal csépléskor) | schnell verschwinden (zB. Feimen beim Drusch)' (ÚMTsz.); **6.** [*le~*] 1963 'autó

hirtelen elromlik, megáll | ' (Jelenkor 1963. jún. 1.: 516); 7. [le~] 1966 'vkinek, vminek az állapota) hirtelen elromlik, elromlik | sich (plötzlich) verschlechtern (Zustand von jmdm od. etw)' (ÉS. 1966. jún. 18.: 8) **Sz:** ~t 1836/ *robbantani* [sz.] (NSz.) | ~ékony 1873 *robbanékony* (VasútiKK. 1873. nov. 6.: 428)

robaj **A:** 1777 *robaja* (Szily: NyÚSz. 276) **J:** 'zaj; láрма | Getöse; Lärm' **Sz:** ~lik 1857 *robajlik* (Kalauz 1857. okt. 31.: 277); 1961 *robajlik* (ÉrtSz.)

■ A szócsalád alapjai, az igék onomatopoetikus eredetűek. | ⊕ Ezek az igék összefügghetnek a →*ropp* szócsalád igei tagjaival, lehetséges azonban, hogy csak hangalaki hasonlóságról és szemantikai kölcsönhatásról van szó. A végződéses gyakorító és mozzanatos képző. A mozgástevékenységre vonatkozó jelentések főleg metonimikus keletkezésűek. A *robog* 6. jelentése a →*lobog* hatását tükrözheti. A 7. jelentéshez vö. →*rikít*. A *robban* 5. jelentése a gyors megsemmisülés pillanatára vonatkoztatva a 4. jelentésre mehet vissza.

■ A **robaj** származékszó. | ⊕ Az igéből -aj névszóképzővel alkotott főnevek alapján keletkezett; vö. *ropaj* (→*ropp*), →*zsivaj* stb. ☿ A főnév a nyelvújítás korában került át a dunántúli nyelvjárásból az irodalmi nyelvbe; ma leginkább a választékos nyelvhasználatban él.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *ropp*

robot¹ **A:** 1593 *roboth* (Úriszék 102); 1597 *Robattbull* (MNY. 80: 377); 1659 *Robodba(n)* (MNY. 69: 234); 1785 *rabottyát* [t-j] (NSz.); 1785 *rábotolo* [sz.] (NSz.); 1800 k. *Robboti* [sz.] (MNY. 53: 519); 1808 *róbotban* (NSz.) **J:** 1. 1593 'kötelező ingyenmunka, jobbágymunka | Frondienst' (Úriszék 102) (↑); 2. 1799/ 'nehezen tűrhető élet; küszködés, nehézség | schwer erträgliches Leben; Gewürge, Plackerei' # (I.OK. 30: 261) **Sz:** ~ol 1650 *robotolni* [sz.] 'kötelező ingyenmunkát végez | Frondienst leisten' (MNY. 69: 234); 1864/ [sz.] 'nehéz munkát végez; kínlódik | schwer arbeiten, sich plagen' (NSz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (baj.-osztr.) *robot*, *robold* 'jobbágyi munka, robot', – ném. (R.) *robot* 'ua.' [< cseh *robota* 'ua.; (nehéz) munka']. ⊕ Egyes változatai a →*rabota* hatására keletkezettek. ☉ 1. jelentésében történettudományi műszó.

📖 MNY. 6: 113; Kniezsa: SzlJsz. 453; TESz. *robot* a.; EWUng. • Vö. *rabota*

robot² **A:** 1921 *robotnő* (MNY. 66: 81) **J:** '(emberi) cselekvésre beprogramozott (ember formájú) gép | Roboter' #

■ Cseh jövevényszó. | ⊕ Cseh *robot* 'gépmember, robot' [< cseh *robota* 'nehéz fizikai munka, robot', (R.) 'jobbágyi munka, robot', valószínűleg a ném. *Robot* 'ua.' hatására]. Karel Čapek (1890–1938) cseh író tudatos szóalkotása révén keletkezett, számos nyelvbe az 1920-ban írt R.U.R. című drámájából került át; vö. ném. *Roboter*; ang. *robot*; fr. *robot*; or. *pořóm*; stb.: 'gépmember, robot'. ⊕ A magyarba is Čapek drámájából került át, meghonosodását a szó nemzetközi elterjedése is elősegítette. ~ Ma összetételi előtagként is használatos; vö. pl. *robotgép* '(háztartási) robotgép' (1949: NSz.).

📖 MNY. 66: 80; TESz. *robot* a.; EWUng. • Vö. *rabota*

robosztus **A:** 1842 *robustusoknak* (Athenaeum 1842. márc. 15.: 505); 1882 *robosztus* (NSz.); 1899 *robosztus* (NSz.) **J:** 'markos, tagbaszakadt, nagydarab | robust'

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *robustus* 'keményfából, tölgyfából való; kemény; erős' [< lat. *robus*, *robur* 'keményfa, tölgyfa']. ☿ Megfelelői: ném. *robust*; fr. *robuste*; stb.: 'erős, markos, robosztus'. ⊕ A szóvégi s-hez vö. →*ámbitus* stb.

rocska × **A:** 1395 k. *rachka* (BesztSzj. 551.); 1405 k. *ronchica* (SchlSzj. 1106.); 1416 u./² *rolkacnac* (MünchK. 42va); 1490 k. *ronchka* (NagyvGl. 190.) **J:** 1. 1395 k. 'egyfűlű edény vízmerítésre, fejőedényként | Henkelkrug, Schöpfgefäß, Melkgefäß' (BesztSzj. 551.) (↑); 2. 1470 'csöbör, dézsa | Zuber' (SermDom. 2: 133)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szln. *ročka* 'fűl, fogó; korsó, kancsó, kanna'; szlk. *ručka* 'fogantyú, markolat'; or. *pyuka* 'ua.; tollszár stb.'; stb. [< szláv **rōka* 'kéz']. (⊕) A szó belseji *n*-es változatok a 10. sz. vége előtt kerülhettek a magyarba; vö. →*abroncs*, →*dorong* stb. A *rocska* alakváltozat alapja egy későbbi átvétel; vö. →*mészáros*, →*munka*. Forrása nem állapítható meg közelebről; a jelentések alapján leginkább a szlovén jöhetne szóba, viszont a *rocska* elsősorban az északi és az északkeleti nyelvjárásokban él. (⊕⇒) Esetleg a magyarból (talán visszakölcsönzésként): szlk. (N.) *ročka* 'vízhordó edény, vödör, fejőedény'.

Knieszsa: SzlJsz. 467; TESz.; EWUng. • Vö. *abroncs*, *parancsol*, *raconca*

ródl **A:** 1907 *rodlik* (PestiH. 1907. dec. 15.: 44); 1914 *ródl* (NSz.) **J:** 1. 1907 'kis szánkó | Rodelschlitten' (PestiH. 1907. dec. 15.: 44) (↑); 2. 1961 'ródlizás (mint sportág) | Rodeln (als Sportart)' (ÉrtSz.) **Sz:** ~**zik** 1909 *ródlizáshoz* [sz.] 'szánkózik | rodeln' (PécsiK. 1909. jan. 6.: 4); 1951 *ródlizik* [▽] 'ua.' (Hadrovics–Gáldi: OrMSz.)

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Rodel* 'alacsony szánkó' | ném. (au.) *rodeln* 'szánkóval hegyről lecsúszik' [? < ném. (f.-ném.) *rodeln* 'gurul. forog, hengergőzik']. (≈) Az utóbbi megfelelői: szbhv. *rodle*; szlk. *ródle*: 'ua.'. (⊕) A *ródlizik* szó belseji *z*-jéhez vö. →*bifláz*, →*csakliz* stb. A *ródl* szó *li* végződéséhez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. A *ródl* 2. jelentése metonímia.

TESz.; EWUng.

roggyan → *rogyik*

rogyik **A:** 1585 le *rogyok* (Cal. 547); 1673 le *rodgyásánac* [sz.] (NySz.); 1784 *radgyott* (NSz.); 1747 *rogyik* [▽] (NSz.) **J:** 1. 1585 ? 'ember, állat' összecsuklik | niedersinken' # (Cal. 547) (↑), 1643 'ua.' (Comenius: Jan. 59); 2. [ma főleg össze~ik] 1643 'építmény, tárgy' összeomlik, összeroskad | zusammenbrechen, verfallen' (Comenius: Jan. 10); 3. 1809/ 'rossz állapotba jut, züllik | in Verfall kommen; geistig zusammenfallen' (NSz.) **Sz:** ~**adozik** 1846 *rogyadoznának* (ProtestEIL. 1846. szept. 6.: 863) **R:** ~**ásig** 1846 *rogyásig* 'a kimerültségig | bis zur Erschöpfung' (NSz.); 1961 *van rogyásig* 'mértéktelenül sok van | in Hülle und Fülle' (ÉrtSz.)

roggyan **A:** 1585 le *rogy-giant* [? ♂: le *roggyanas*] [sz.] (Cal. 978); 1690 lo-*rogygyanás* [♂: le-*rogygyanás*] [sz.] (NySz.); 1787 *lerogy* (NySz.) **J:** 1. 1585 'leülededik | sich ablagern' (Cal. 978) (↑); 2. [ma főleg meg~] 1690 'ember, állat' hirtelen lerogy; (láb, térd) megcsuklik, tartását elveszíti | plötzlich niedersinken, umsinken (Mensch, Tier); einknicken (Fuß, Knie)' # (NySz.) (↑); 3. 1748 'építmény, tárgy' hirtelen kezd összeroskadni, meghajolni, letörni | plötzlich baufällig werden' (NySz.); 4. 1837/ 'ember' megrokkán, legyengül | plötzlich gliederlahm werden, entkräftet sein' (NSz.); 5. [meg~] 1874 'megdől (gabona, növény szára) | sich lagern (Getreide, Pflanze)' (Nyr. 3: 87)

■ A szócsalád alapja, a **rogyik** bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | ☹ Vö. ? osztj. (Vj.) *rätj* 'rongy, folt', (V.) *rät'amt-* 'elrongyolódik, rongyokra szakad'; ? zürj. (Sz.) *raž-* 'elold, eloldoz (pl. egy övet)'; ? cser. (U.) *ronće-* 'szétszed, szétgombolyít, szétválaszt'; ? lp. (I.) *rut'šēh* 'valami elhasznált, ócska (pl. kéregkosár, kéregdoboz'; [feltehetőleg fgr. **raćz* 'rongy, cafat széttép, szétválaszt, eloldoz']. ☹ A szó belseji **ć* > m. gy hangváltozáshoz vö. →*hegy*, →*kégy* stb. A *rogyik* szó *ik* végződésének visszaható nyomatékosító szerepe van.

■ A **roggyan** származékszó. | ☹ A *rogy*-ból (a *rogyik* szó *ik*-telen változatából) keletkezett *-n* mozzanatos képzővel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☹ A szavak onomatopoetikus értelmezése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; UEW. 419; EWUng. • Vö. *roncos*, *roncsol*, *rongyos*

roh † **A:** 1171 ? *Rua* [sz.] [szN.] (MNY. 49: 412); 1211 ? *Rou* [szN.] (MNY. 49: 412); 1211 ? *Ruchtu* [sz.] [szN.] (MNY. 49: 414); 1270 *Ruh* (Györffy: ÁMTF. 1: 67); [1291–1294] ? *Ruyd* [sz.] [HN.] (MNY. 22: 358); [1309–1318] *Roh* [szN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 65); 1332–1337 ? *Rahd* [sz.] [HN.] (MNY. 49: 414); 1374 ? *Royth* [sz.] [HN.] (MNY. 49: 414); 1593 *rőh* (MNY. 52: 499) **J: 1.** 1270 ? 'feketés; fekete | schwärzlich; schwarz' (Györffy: ÁMTF. 1: 67) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 952.); **2.** 1270 ? 'vörös, rőt | rot, rötlich' (Györffy: ÁMTF. 1: 67) (↑), 1519 'ua.' (JordK. 905)

■ Ismeretlen eredetű. | ☹ Az időrendben korábbi személynévi és helynévi alakok a szóvégi *χ* különféle hangváltozásaival jöhettek létre. A szó belseji *ő*-t tartalmazó változat a →*rőt* hatására keletkezhetett. A melléknévi jelentések egymáshoz való viszonya tisztázatlan.

📖 MNY. 49: 409; TESz.; EWUng.

rohad **A:** 1784 *rohadt* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 67) **J: 1.** 1784 'bomlik; pusztul | faulen; verfallen' # (Baróti Szabó: KisdedSz. 67) (↑); **2.** 1792 'senyved, sínylődik | siechen' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **3.** 1838 '⟨társadalom, közösség, intézmény stb.⟩ (erkölcsileg) bomlik, hanyatlik | verkommen, verrotten ⟨Gesellschaft, Gemeinschaft, Institution usw.⟩' (NSz.)

rohaszt **A:** 1792 *Rohasztó* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Rohadni* a.) **J: 1.** 1792 'senyveszt, sorvaszt | siechen lassen, zehren' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Rohadni* a.) (↑); **2.** 1838 'rohaszt, rohadásnak indít | faulen machen' (Tzs.)

■ A szócsalád tagjai belső keletkezésűek, valószínűleg szóhasadás eredményeként. | ☹ A →*rothad* szócsalád tagjaiból keletkezhettek a szó belseji *t* elhagyásával. Jelentéstani szerkezetük alakulására, ill. a szó belseji *t* elhagyására hatással lehetett a →*roh*. ☹ A →*roh* szóból származékszóként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 MNY. 51: 92; Nyr. 89: 240; TESz.; EWUng. • Vö. *rothad*

roham **A:** 1833 *rohamok* (NSz.) **J: 1.** 1833 'vmely betegség hirtelen, heves fellépése | Anfall' # (NSz.) (↑); **2.** 1833 'gyors, hirtelen támadás | Sturmangriff' # (Szily: NyÚSz.); **3.** 1842 'hirtelen támadt érzelmi felindultság | plötzlich entstandene Gefühlserregung' (NSz.); **4.** 1848/ 'gyors, erőteljes futás, rohanás | Hetze' (NSz.) **Sz: ~os** 1841 *rohamosan* (Athenaeum 1841. szept. 21.: 566)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☹ A szótő a →*rohan* tövével azonos. A végződés *-m* névszóképző; vö. *folyam* (→*folyik*), *hozam* (→*hoz*) stb. Az 1–3. jelentéshez vö. a 'megtámad' jelentést, a 4. jelentéshez a →*rohan* 'rohan, viharzik, száguld' jelentését. ☹ Nyelvújítási szó.

rohan A: 1506 *rea rohhanw<v>an* [sz.] (WinklK. 183); 1513 *rohannac* (NagyszK. 100); 1550 u./ *ruhananak* (NySz.); 1552 *roanánac* (Heltai: Dial. M5a); 1585 *rahanok* (Cal. 557); 1615 *rohanik* [□] (NySz.); 1776 *rohonva* [sz.] (NSz.) J: 1. 1506 'nagy sebességgel fut, halad, vhová igyekszik | rennen, stürmen, irgendwohin eilen' # (WinklK. 183) (↑); 2. [ma igekötővel] 1513 'megtámad, ráront | angreifen, üherrumpeln' (NagyszK. 100); 3. 1519 'zúgolódik, morog | murren, brummen' (JordK. 446); 4. [*le~*] 1544 'leomlik; leroskad | einfallen; hinsinken' (RMKT. 2: 101) Sz: ~gál 1911 *rohangálásból* [sz.] (Népszava 1911. okt. 28.: 14)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) Eredetileg nagyobb tömegű, gyorsan mozgó tárgyak okozta zajok érzékeltetésére. A szótó a →*rohog* tövével lehet azonos. A végződés mozzanatos képző. A jelentések (a 3. jelentés kivételével) elsősorban mozgásra, elmozdulásra vonatkoznak. A 2. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján.

NEprNytud. 1: 76; TESz.; EWUng. • Vö. roham, rohog

rohaszt → *rohad*

rohog × A: 1529 e. *rohognakh* *vala* (VirgK. 112) J: 1. 1529 e. '⟨disznó⟩ rőfög | grunzen' (VirgK. 112) (↑); 2. 1668 '⟨tűz⟩ nagy lánggal és ropogva ég | lodernnd und prasselnd brennen' (NySz.); 3. 1806 'morajlik | brausen' (NSz.); 4. 1950 k. 'forr, rotyog | kochen, brodeln' (ÜMTsz.); 5. 1950 k. 'robog | rennen, rasen' (ÜMTsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A →*röhög* veláris párhuzamos alakja. A szótó a →*rohan* tövével lehet azonos. A végződés gyakorító képző.

NEprNytud. 1: 80; TESz.; EWUng. • Vö. rohan, röhög

rojt A: 1211 ? *Ruchtu* [SZN.] (PRT. 10: 515); [1291–1294] ? *Ruyd* [HN.] (MNY. 22: 358); 1430 k. *rojth* (SchlSzj. 225.); 1494 *Rayth* (MNY. 90: 126); 1818 *rójtos* [sz.] (NSz.) J: 1. 1211 ? '⟨terítő, szőnyeg, szőttes stb. szélén⟩ szabadon hagyott hosszanti szálakból álló szegélydíz; szegélydíz, sujtás | Franse; Randverzierung, Verschnürung' # (PRT. 10: 515) (↑), 1430 k. 'ua.' (SchlSzj. 225.) (↑); 2. 1792 'bojt | Quaste' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Bojt* a.); 3. 1835 '⟨kopott ruhadarab szélén⟩ felbomlott, szabadon lógó szálak | Franse(n) ⟨am ausgefransten Geweberand⟩' # (Kassai: Gyökerésző 4: 234)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szóhasadás eredménye. | (△) Esteleg a →*rost*¹-ből keletkezett; a hangtanához vö. →*esik* : →*ejt*, *feslik* : →*fejt* stb. Az eredeti jelentése 'foszladék, szál, szálak' lehetett. A jelentések ebből vezethetők le metonímiával.

TESz.; EWUng. • Vö. rost¹

róka A: 1353 ? *Roka* [SZN.] (NytudÉrt. 68: 130); 1519 *rokaknak* (JordK. 376); 1552 *róka* (Heltai: Dial. G8b) J: 1. 1519 'a kutyafélékhez tartozó, bozontos farkú, nyúlánk testű, vörös szőrű ragadozó állat | Fuchs (Vulpes vulpes)' # (JordK. 376) (↑); 2. [jelzői értékben is] 1743 'ravasz személy | Schlaumeier' (NSz.); 3. 1771 'rókaprém | Fuchsfell' (NSz.) Sz: ~z 1723 *rókázza* 'ravaszul leplez | schlau verbergen, sich verstellen' (NySz.) | ~szik 1846 *rókászandunk* [sz.] 'rókára vadászik | auf Füchse jagen' (NTársalkodó 1846. aug. 13.: 256)

■ Származékszó egy finnugor eredetű töből. | ☐ A tőhöz vö. →*ravasz*. A végződés *-ka* kicsinyítő képző. A középkorban az állat megnevezésére még a →*ravasz* szó szolgált, s csak ennek melléknévesülése után került a *róka* az irodalmi nyelvbe.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ravasz*, *rókázik*

rókázik **A:** 1808 *Rókázni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1892 *rókázik* [▽] (Nyr. 21: 504) **J:** '(többnyire részeg ember) hány, okád | sich erbrechen (haupts. Betrunkener)'

■ Származékszó. | ☐ A →*róka* szóból *-z* igeképzővel. A megnevezés alapja a róka kellemetlen szaga és a részeg ember hányásának szaga közti hasonlóság lehet. Korábbi megnevezések: *rókát szaggat* (1548/: Tinódi: Cronica 2: k3); *rókát nyúz* 'hány' (1582: MNy. 8: 325). Hasonló szemlélethez vö. ném. *Fuchs schießen, schinden, rupfen* 'hány'; ang. (R.) *to catch, hunt the fox* 'leissza magát, lerészegeedik, berüg', tkp. 'rókát fog, üz'; fr. *renarder* 'hány' (vö. fr. *renard* 'róka').

📖 MNy. 5: 83, 8: 325; TESz.; EWUng. • Vö. *róka*

rokk × **A:** 1774 *rockot* (MNy. 79: 505); 1775 *Rokban* (MNy. 60: 488); 1799 *rokkokat* (NSz.) **J:** 'kabát | Rock (als Oberbekleidungsstück), Jacke'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ☐ Ném. (baj.-osztr.) *rock* 'dzseki, köpenyszerű felsőruha', – ném. *Rock* 'női felsőruha; egy fajta kabát stb.' [?germán eredetű; vö. ang. (óang.) *rocc*; holl. *rok*; stb.: 'ua.'].

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *frakk*, *rékli*, *rokolya*, *slafrok*

rokka **A:** 1525 k. Kegyo *Rokka* (MNy. 11: 38); 1540 k. *Roka* (MNy. 11: 132); 1816 *Ropka* (Kassai: Bef. 304); NYJ. *rofka* (ÚMTsz.) **J:** 1. [kígyó~, béka~ usw.] 1525 k. '(egy fajta fűszernövény) | (als Benennung versch. Pflanzen)' (MNy. 11: 38) (↑); 2. 1533 'guzsaly; fonáshoz használt háziipari eszköz | Rocken; Spinnrad' (Murm. 1886.); 3. 1585 'motolla; fonásra kimért gyapjú, len, szösz stb. | Haspel; Wolle, Lein zum Spinnen' (Cal. 771)

■ Olasz (k.-ol.) jövevényszó. | ☐ Ol. (fir.) *rókka*, (umbriai) *rókka*, – (tr.vel.) *róka*, (kal.) *rókka*: 'rokka; fonókerék' [germán eredetű; vö. óész. germ. *rokk*; ang. (R.) *rocke*; stb.: 'ua.']. Megfelelői: lat. (k.) *ruc(c)ha*; prov. (óprov.) *roca*; ném. (ófn.) *rocco*; stb.: 'ua.'; a szó Észak-Afrikában is elterjedt. ☐ A *rokka* egy újfajta fonástechnika műszavaként terjedt el. A botanikai jelentések másodlagosak; vö. →*guzsaly*. ☐ Északolasz származtatása fonetikai okok miatt téves. Német származtatása elsősorban időrendi okokból nehézkes.

📖 NéprÉrt. 44: 156; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *rakéta*

rokkán **A:** 1500–1550 *Rokkanás* [sz.] (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 307); NYJ. *rokkánik* [□] (MTsz.) **J:** 1. [főleg meg~] 1500–1550 '(ember, állat, testrész túlterhelés, sérülés, betegség következtében) inaszakadttá, munkaképtelenné válik | gliederlahm, invalid werden (Mensch, Tier, Körperteil)' # (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 307) (↑); 2. 1559 '(építmény, tárgy) rozogává válik, tönkremegy | baufällig werden, verfallen' (MNy. 64: 229); 3. 1618 '(ember, állat) összeroskad, lerogy | zusammenstürzen (Tier, Mensch)' (NySz.); 4. 1750 'leülededik, összebb tömörül | sich ablagern, zusammendrängen' (Wagner: Phras. *Defido* a.); 5. 1800–1803/ '(olvadó hó) besüpped, beomlik | einfallen, sich einsenken (Schnee)' (NSz.); 6. [*el~*] 1861 'elszenderül | einschlummern' (MNysz. 6: 324); 7. [*le~ az idő*] 1874 'beáll a tél | der Winter bricht an' (Nyr. 3: 182) **Sz:** ~t 1510 k. *megrokkanta* <IGE> 'eltörik (test(rész)) | zerbrechen (Körper(teil))'

(KrisztL. 20) | ~t 1656/ ? *rokkant*-érnek [bizonytalan jelentés] <MN-I IGENÉV> 'sérült, fogyatékos | körberbehindert' (NySz.); 1806 'ua.' (NSz.); 1823 'rozzant, ócska <tárgy> | baufällig' (NSz.); 1843 'munkaképtelen | Invalide' (NSz.) | ~tság 1832 *rokkantságok* (HazKülfTud. 1832. okt. 6.: 224)

■ Örökség, ugor kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (É.) *räy-*, *räyät-* 'leesik, összerogy'; osztj. (Trj.) *räy-* 'összeomlik, beszakad <part, töltés>; felborul <fa>' [ugor **r8kk3-* 'összeomlik, szétesik, leroskad']. A szó belseji *kk* a magyarban másodlagos gemináció (a szó belseji **kk* > m. *k* szabályos hangváltozáshoz vö. →*fakad*, →*gyak* stb.). A végződés *-n* mozzanatos képző.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; EWUng.

rokokó A: 1839 *rokokó* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1839 'a 18. sz. művészeti stílusában készült építészeti dísz | Ornament im Rokokostil' (NSz.) (↑); **2.** 1877 'a barokkból alakult művészeti irány a 18. sz.-ban; e művészeti irány kora | aus dem Barock hervorgegangener Stil im 18. Jh.; Zeit des Rokokos' (NSz.) | <MN> **1.** 1842 'a rokokó korra jellemző; rokokó stílusban készült | für die Zeit des Rokokos bezeichnend; im Rokokostil gestaltet' (NSz.); **2.** 1845 'ósvai, divatjamúlt | altmodisch' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Rokoko* 'rokokó <stílus, kor>; a rokokó korra jellemző'; ang. *rococo*; fr. *rococo*; ol. *roc(c)oco*; stb.: 'ua.; régimódi'. A franciából terjedt el [< fr. *rocaille* 'kis) kövekből álló kőakasztás; mesterséges szikla; kagylódísz <díszítőművészet>; rokokó stílusban készült bútorkor; a rokokó korra jellemző']. A francia művészvilág nyelvében a túlzottan cikornyás, a díszítőelemeket fölöslegesen halmozó stílus gúnyneveként terjedt el. (⇒△) A magyarba a franciából, és az olaszból került.

📖 Nyr. 68: 24; TESz.; EWUng.

rokolya × **A:** 1348 *Rokola* (OkI Sz.); 1395 k. *rokolya* (BesztSzj. 600.); 1578 *rakollya* (NySz.); 1585 *Rogolyas* [sz.] (Cal. 445); 1673 *rokólya* (NySz.); 1800 *rokojába* (ErdMúz. 1944: 541); 1838 *Rokoj* (Tsz.) **J:** **1.** 1348 'szoknya; köpeny | Frauenrock; Mantel, Überrock' (OkI Sz.) (↑); **2.** [ördög~] 1577 'különböző gyomnövények neveként' | <als Bezeichnung versch. Unkrautpflanzen>' (KolGl.); **3.** [~háló] 1885 'vetőháló | Art Fischernetz' (NSz.)

■ Német (k.-ném.) jövevényszó. | (≡) Ném. (szász Sz.) *rockele* 'női alsóing, (alsó)szoknya' [< ném. (kfn.) *roc* 'szoknya']. Vö. még ném. (kfn.) *röckel* 'szoknyácska'. (≈) Megfelelői: szbhv. *roklja* 'alsóing, szoknya', (R.) 'öltözék, ruha'; blg. *róкля* 'női ruha'. (△) A szlovéni *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. (⊙) Ma a keleti nyelvjárások szava, régebben a köznyelvben és az irodalmi nyelvben is elterjedt volt.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 731; TESz.; EWUng. • Vö. *rokk*

rokon A: 1372 u./ *rokomb*, *rokontokot* (JókK. 142, 58); 1405 k. *racon* (SchlSzj. 192.); 1604 *rokanfag* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Confanguinitas* a.); 1763 *rokony* (NSz.); 1863 *Rókon* (Kriza [szerk.] Vadr. 515); NYJ. *rokkony* (MTsz.) **J:** <HSZ> **1.** 1372 u./ 'rövidesen | bald' (JókK. 142); **2.** 1416 u./¹ 'közel | nahe' (BécsiK. 167) | <FN> **1.** 1372 u./ 'felebarát, embertárs | Mitmensch' (JókK. 58); **2.** 1372 u./ 'családi kapcsolatban álló személy | Verwandte(r)' # (JókK. 99); **3.** [~ok] 1792 'közös eredetű népek | verwandte Völker' (NSz.) | <MN> **1.** 1405 k. 'vkivel rokonsági viszonyban álló | verwandt' # (SchlSzj. 192.) (↑); **2.** 1416 u./¹ 'rokon szellemű; vkihez közel álló | geistesverwandt; jmdm nahestehend' (BécsiK. 49); **3.** 1416 u./² 'közeli | nahe befindlich' (MünchK. 37ra) **Sz:** ~ság 1395 k. *rokonfag* 'rokon | Verwandte(r)' (BesztSzj. 10.);

1405 k. 'rokon kapcsolat | Verwandschaft' (SchlSzj. 193.) | ~**ít** 1821 *rokonít* (MNY. 3: 273) | ~**talán** 1821 *Rokonytalanságnak* [sz.] (NSz.)

■ Ragszilárdulás eredménye. | (△) A szótő valószínűleg örökség a finnugor korból; vö. vog. (T.) *raw-* 'hagyja magát megközelíteni <vad>', (Szo.) *rōwnut* 'rokon <mn>; rokon <fn>'; osztj. (Kam.) *rāχ-* 'közeledik, megközelít <elvont értelemben is>', (V.) *rāyam* 'rokon <fn>'; finn *rakas*, *rakkaan* [birtokos eset] 'kedves, ismerős, baráti; szeretett' [fgr. **rakka* 'közel, közeli; közeledik']. (△) Végző soron a →*rá*, →*rajta*, →*róla* tövével lehet azonos, amely az alapnyelvben nomenverbum volt, a magyarban viszont névszótóként él. A *rokon* végződése *-n* helyrag. Az eredeti változat a *ra*kon lehetett, a *rokon* alak a második szótagbeli *o* hangtani hatását tükrözi. Eredetileg helyhatározószó volt, ebből alakulhatott ki az időhatározói jelentés. Jelzői szerepében vált melléknévvé. A főnevesülés már igen korán végbemehetett. Hasonló jelentésváltozáshoz vö. →*közel*; vö. még lat. *propinquus* 'közeli, szomszédos, rokon'; ném. *nahe* 'közeli': *Nächster* 'embertárs, felebarát'; or. *ποδνοῦ* 'közeli; rokon'; stb.

📖 SKES.; TESz.; UEW. 418; EWUng. • Vö. *rá*, *rajta*, *rokonszenv*, *róla*, *vér*-²

rokonszenv **A:** 1829/ *rokonszenvvel* (NSz.) **J:** 'szimpátia | Sympathie' # **Sz:** ~**es** 1833 *Rokonszenves* (Szily: NyÚSz.) | ~**ez** 1835 *rokonszenvez* (Kunoss: Gyal. *Sympathizál* a.)

■ Latin mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. lat. *sympathia* 'rokonszenv'. (△) A magyarban: →*rokon* + *szenv* 'szenvedés, szenvedély' (→*szenvtelen*). (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rokon*, *szenved*

róla **A:** 13. sz. eleje/ *rolad* (KTSz.); 1416 u.¹ *en rollam* (BécsiK. 183); 1456 k. *rola* (SermDom. 2: 269); 1508 mi *rvlonk* (DöbrK. 16); 1527 *rwllam* (Heyden: Puerilium 63); 1863 *rióllik* (Kriza [szerk.] Vadr. 515); NYJ. *léram*, *lérujja*, *rēulla* (ÚMTsz.); *rólujja* (MTsz.) **J:** 1. [vonzatként is] 13. sz. eleje/ 'vmiről <vonzatként, a -ról, -ról ragozó határozó helyett> | von ihm, über ihn; davon, darüber' # (KTSz.) (↑); 2. 1521 'érte | dafür' (MNY. 16: 17); 3. 1525/ 'miatta | seinetwegen, deswegen' (TörtTár 1908: 83)

■ Megszilárdult ragozó alakulat. | (△) Az önálló szóként nem adatolt ősmagyar kori *ról* határozószóból E/3. személyű *-a* birtokos személyjellel. A *róla* alak mellett létrejött birtokos személyjeles alakjai (*-m*, *-d* stb.) teljes ragozási sort alkotnak. A *ról* (↑) határozószó maga is egy megszilárdult ragozó alakulat. A szótő valószínűleg örökség az ugor korból; vö. →*rá*. A végződés *-l* ablatívuszrag. Ebben a határozószóban az ugor alapalak hangzóközi **ŋ*-je az ősmagyar korban *-γ* lett. A *ról* alak a szó belseji *γ* kiesésével vagy vokalizálódásával keletkezett. Ebből a határozószóból az ősmagyar korban egy névutó is keletkezett, de ez a funkció nem adatolható. Ez a névutó valószínűleg még az ősmagyarban határozóraggá fejlődött; vö. 13. sz. eleje/ [b]inucrevl 'a bűnökről' (KTSz.).

📖 Berrár: TörtMondt. 37; TESz.; MSzFE. *rajta* a.; EWUng. • Vö. *rá*, *rokon*

rolád **A:** 1834 *roulade-jai* (Honművész 1834. nov. 6.: 711); 1842 *rouladokat* (NSz.); 1865 *rúlád* (Babos: KözhSzt.); 1891 *rulád* (Füredi: IdSz.); 1944 *rolád* (Mártonffy: NémJsz.) **J:** 1. 1834 'zenei futam | Passage, schnelle Tonfolge' (Honművész 1834. nov. 6.: 711) (↑); 2. 1865 'kötélből, papírból stb. csavart tekercs | Rolle' (Babos: KözhSzt.) (↑); 3. 1891 'töltött hústekercs; süteménytekercs | gefüllte Fleischrolle; gerolltes Backwerk' (Füredi: IdSz.) (↑)

■ Francia jövevényszó, valószínűleg német (au.) közvetítéssel is. | (≡) Fr. *roulade* 'hústekercs; zenei futam'; – vö. még ném. *Roulade* 'ua.', (au.) 'göngyölt húsból vagy tésztából készült étel; keksztekeres'. A franciában a fr. *rouler* 'gurul, összegöngyöl' szóból. (≈)

Megfelelői: ang. *roulade*; szbhv. *rulada*; stb.: 'hústekercs; zenei futam'. (△) A szó belseji *o*-t tartalmazó alak a →*roletta*, →*roló* stb. hatására keletkezhetett.

📖 Mártonffy: NémJsz. 39; TESz.; EWUng. • Vö. *rulett*

roletta **A:** 1807/ *Rolleteket* (NSz.); 1891 *rolettái* (NSz.); NYJ. *lorëtta* (ÚMTsz.) **J:** 'felhúzható és leereszthető (vászon)redőny | Rollvorhang'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *rollette* 'szalagfüggöny, roló, ablakredőny', – ném. *Roulette* 'szerencsekerék, rulett; egy fajta szerencsejáték', (R.) 'ablakredőny' [< fr. *roulette* 'kerék, szerencsekerék; egy fajta szerencsejáték stb.']. (≈) Megfelelői: szbhv. *roleta*; cseh *roleta*; stb.: 'ablakredőny'. (△) A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rulett*

roller **A:** 1932 *roller* (PHNyr. 202) **J:** 'kétkerekű alacsony (gyermek)jármű | Roller (als Kinderfahrzeug)'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Roller* 'kétkerekű alacsony gyermekjármű' [< ném. *rollen* 'kerekeken gurul stb.']. (≈) Megfelelője: szbhv. *roler* 'robogó'. (◡) Idetartozik: *roli* 'roller' (1942: NSz.), amely a *roller* szóból keletkezett szórövidüléssel és *-i* kicsinyítő képzővel; vö. *cigi* (→*cigaretta*), *diri* (→*direktor*) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rulett*

roló **A:** 1865 *ruló* (Babos: KözhSzt.); 1886 *rollók* (NSz.); 1932 *roló* (PHNyr. 202); NYJ. *loró* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1865 'gördülő vászonfüggöny, roletta | Rollvorhang' (Babos: KözhSzt.) (↑); **2.** 1897 ? 'redőny | Rolladen' (PallasLex.), 1924 'ua.' (RévaiLex. 16: 110)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Rollo, Rouleau* 'rolós függöny' [< fr. *rouleau* 'henger, roló stb.']. (≈) Megfelelője: szbhv. *rolo* 'redőny, gördülő ablakfüggöny'. (△) Ma főleg a 2. jelentésében használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rulett*

rom **A:** 1750 *rom* (Wagner: Phras. *Ruina* a.) **J:** **1.** 1750 'romlás, pusztulás | Verfall, Untergang' (Wagner: Phras. *Ruina* a.) (↑); **2.** 1750 'darab, töredék; kötörmelék, kőomladék | Bruchstück; Gesteintrümmer' (Wagner: Phras. *Fragmentum; Parietinae* a.); **3.** 1815 'elpusztult épület, építmény maradványa, dűledék | Ruine' # (NSz.); **4.** 1832 'roncs (emberroncs, hajóroncs stb.), szétroncsolt tárgy | Trümmer, (auch menschliches) Wrack' (ItK. 6: 371)

■ Elvonás, valószínűleg tudatos szóalkotás eredménye. | (△) A →*romlik* szóból keletkezett. (⌘) Nyelvújítási származékszó.

📖 Nyr. 32: 482; TESz.; EWUng. • Vö. *romlik*

román¹ **A:** 1705 *rumuj* (Thaly: Adal. 2: 96); 1788 *Rumunyoknak* (Tamás L.: Róm. 39); 1804 *Rumung* (NSz.); 1848/ *román* (NSz.); 1857/ *rumunt* (NSz.); 1862/ *rumán* (NSz.); 1893 *rumony* (NSz.); NYJ. *romány* (MNY. 6: 205) **J:** <FN> 1705 'újlatin nyelvet beszélő, délkelet-európai nép tagja | Rumäne' # (Thaly: Adal. 2: 96) (↑) | <MN> 1848/ 'a románokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | rumänisch' # (NSz.) (↑)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *romîn*, (másik írásmód szerint) *român* (N.R.) *rumîn*: 'román' [lat. *Romanus* 'római']. A *romîn* írásmód helyett a 16. sz. végétől a latin-román rokonság felismerésének hatására a *român* alakot kezdték el használni. (≈) Megfelelői: ném. *Rumäne*; fr. *Roumain*; stb.: 'román'. (⊕) A magyarba előbb csak a szó belseji *u*-t tartalmazó alakok kerültek át, az *o*-s változatok újabbak. A szóvégi *j*-s változat magyar fejlemény, az *n > ny* palatalizáció következménye. (⊖) A románokra vonatkozó (R.) *románus* (1575: Heltai: Krón. 6b) e népnév és a lat. *Romanus* 'római' <fn>; római <mn>' egyszeri azonosítása. (⊙) A magyar tudományos nyelv a *rumén* 'román' (1932: MNy. 28: 58) szót is használta, amely a német alak (↑) átvétele. (↔) A *Románvásár* [HN.] (1541: Deér–Gáldi: MRom. 1: 486) előtagja tulajdonképpen egy nem közvetlenül ide tartozó személynév.

📖 MNy. 5: 437; Nyr. 43: 401; EPhK. 57: 49; TESz.; EWUng. • Vö. *román*², *romonya*

román² A: 1824 *románokban* (TudGyűjt. 8/4: 86); 1838/ *románkor* (NSz.) J: 1. 1838/ 'középkori, a gótikát megelőző (stílus) | romanisch (Stil)' (NSz.) (↑); 2. 1884 'a vulgáris latinból alakult, újlatin (nyelv) | aus dem Vulgärlatein entstanden (Sprache)' (MagyLex. 14: 396)

romanista A: 1824 *románistát* (TudGyűjt. 8/4: 86); 1890 *romanistának* (Ethn. 1: 104) J: 'az újlatin nyelvekkel, ill. irodalommal foglalkozó tudós | Romanist'

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *roman* 'a román stílushoz tartozó; újlatin (nyelv)'; – vö. még ném. *romanisch* 'ua.' | fr. *romaniste* 'újlatin nyelvek és irodalmak ismerője, kutatója'; – vö. még ném. *Romanist* 'ua.'. A fr. *roman* az fr. (ófr.) *romanz*, *romans* 'újlatin (nem klasszikus latin) nyelven írt <elbeszélés>' alapján keletkezett [< lat. (vulg.) **romanice* 'román', tkp. 'római módra' (lat. *romanicus* 'a rómaiaktól származó, a rómaiakkal kapcsolatos')]. (≈) Megfelelői: ang. *Romanic*, *Romanist*; ol. *románico*, *romanista*; stb.: 'román, romanista'. (⊕) A *romanista* szóvége latinósított.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *román*¹, *román*³, *románc*

román³ Δ A: 1753 *románt* (MonÍrók. 38: 604); 1789 *Rómán* (NSz.); 1792 *Romanokban* (NSz.) J: 'regényes prózai elbeszélés, regény | Roman'

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *roman* 'középkori verses regény; prózai elbeszélés' – ném. *Roman* 'prózai elbeszélés'. A franciában az fr. (ófr.) *romanz*, *romans* alapján; vö. →*román*². (≈) Megfelelői: szbhv. *roman*; cseh *román*; stb.: 'román'. (⊕) A magyarban *román* szót a *regény* kiszorította.

📖 Minerva 8: 172; TESz.; EWUng. • Vö. *román*², *romantika*

románc A: 1748 *Romántzia*-Könyvekben (NSz.); 1769 *Romántzát* (NSz.); 1790 *romántzok* (NySz.); 1808/ *Románszok* (NSz.) J: 1. 1748 'regény; lírailag színezett elbeszélő költői műfaj | Roman; lyrisch gefärbte Verserzählung' (NSz.) (↑); 2. 1812 'egy fajta énekes, illetőleg hangszeres zenemű | liedartiges Gesangstück bzw. Instrumentalstück' (NSz.); 3. 1894/ 'szerelmi viszony | Liebesverhältnis' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Romanze* 'irodalmi, ill. zenei műfaj; szerelmi viszony'; ang. *romance* 'irodalmi, ill. zenei műfaj'; fr. *romance* 'ua.'; ol. *romanza* 'ua.', *romanzo* 'regény; valószínűtlen történet'; sp. *romance* 'lovagregény; rövid, verses népi elbeszélő költemény'; stb. A spanyolban keletkezett [< fr. (ófr.) *romanz* 'népi elbeszélés Dél- és Észak-Franciaországban']. A francia nyelvi hatás által vált elterjedtté. (⇒⊕) A magyarba német és olasz közvetítéssel került. (⊕) Az első változat *ia* végződése valószínűleg latinósítás eredménye.

📖 MNy. 50: 361; TESz.; EWUng. • Vö. *román*²

romanista → *román*²

romanticizmus → *romantika*

romantika → *romantikus*

romantikus **A:** 1819 *romantikus* (TudGyűjt. 3/8: 59); 1822 *romantikos, romántikosnak* (TudGyűjt. 8: 89, 88); 1833 *romanticus* (NSz.); 1868 *romantikus* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1819 'festői, vadregényes | malerisch, wild (Landschaft)' (TudGyűjt. 3/8: 59) (↑); **2.** 1822 'a romantika irányzatához tartozó, azt követő | die Romantik betreffend, vertretend' (TudGyűjt. 8: 89, 88) (↑); **3.** 1833 'regényes, regénybe való | romanhaft' (NSz.); **4.** 1851 'ábrándos, rajongó | träumerisch, schwärmerisch' (NSz.) | <FN> **1.** 1847/ 'regényíró | Romanschreiber' (NSz.); **2.** 1848 'a romantika követője, képviselője | Anhänger, Vertreter der Romantik' (NSz.)

romantika **A:** 1820 *romantikai* [sz.] (TudGyűjt. 4/7: 23); 1822 *Romantikát* (TudGyűjt. 8: 88); 1826 *romántika* (NSz.); 1830 *romantik* (NSz.) **J:** **1.** 1822 'művészeti, filozófiai irányzat a 19. sz. elején | Romantik als künstlerische, philosophische Bewegung' (TudGyűjt. 8: 88) (↑); **2.** 1826 'nagy célokért való lelkesedés, a rendkívüli iránti vonzódás, fogékonyság; regényesség, kalandosság | Begeisterung für große Zwecke, Hang zum Außerordentlichen; das Träumerische, das Abenteuerliche' (NSz.) (↑); **3.** 1885 'érzelmesség, ábrándos rajongás | Empfindsamkeit, träumerische Schwärmerei' (NSz.)

romanticizmus **A:** 1828 *romanticismus* (TudGyűjt. 12/6: 113); 1891 *romanticizmus* (NSz.) **J:** 'romantika mint művészi, filozófiai irányzat | Romantik als künstlerische, philosophische Bewegung'

■ Német jövevénytörzs. | (≡) Ném. *Romantik* 'művészeti, filozófiai irányzat; álmodozásra, ábrándozásra való hajlam' | ném. *Romantiker* 'a romantika irányzatához tartozó, azt követő; álmodozó, ábrándozó ember', *romantisch* 'regényes; a romantikához tartozó; álmodozó, ábrándozó; festői, vad' [< fr. *romantique* 'regényes', az ang. *romantic* 'költői, fantasztikus, hangulatos, festői' hatására] | ném. *Romantizismus* 'a romantika mint művészeti irányzat utánzása'. (≈) Megfelelői: ol. *romanticismo* 'romantika; romanticizmus', *romantico* 'romantikus'; szbhv. *romantika* 'romantika', *romantik* 'romantikus író, művész', *romantizam* 'romanticizmus'; stb. (⊕) A *romantika* alak végződése latinosított. A *romantikus* alak a →*kritikus*, →*tragikus* stb. hatására keletkezhetett. (⊖) A (R.) *romantizmus* 'érzékenység' (1817: Kazinczy: Lev. 15: 174) valószínűleg latinosítás a →*katekizmus* stb. analógiájára.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *román*³

rombol **A:** 1621 *Rombolni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** **1.** 1621 'szétdarabol, tör; zúz, morzsol | zerstückeln, zerbrechen; quetschen, zerstoßen' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **2.** 1621 'ront; romba dönt, pusztít | verderben; zertrümmern, zerstören' # (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **3.** 1750 'gyengít, aláás (átvitt értelemben); veszélyeztet, megingat | schwächen, untergraben (abstr.); gefährden, erschüttern' (Wagner: Phras. *Frango* a.); **4.** 1838 'szaggat, (ruhát) nyú | zerreißen, zerschleißen' (Tsz.)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Szláv jövevénytörzs. | (≡) Szln. *robiti* 'szegélyez; kidönt; felaprít, (bele)csap'; szlk. *rubit'* '(be)metsz; szegélyez'; or. *pyðumь* 'bever, kidönt; ácsol'; stb. [< szláv **rpъbъ* 'szegély; varrás, varrat stb.']. (⊕) A szó belseji *m* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz.

vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*galamb*, →*gomba* stb. A jelentésekhez vö. →*irt*. **2.** Fiktív töből keletkezett származékszó. | ☉ A szótó a →*romlik* szócsaládjának tövével azonos. A végződés gyakorító képző; vö. →*dorombol*. A *rombol* szót a nyelvérzék az első származtatás esetén is a →*romlik* családjába tartozónak fogta fel; vö. →*rongál*.

☞ Nyr. 39: 251; Kniezsa: SzJsz. 731; TESz. *romlik* a.; NéprNytud. 29–30: 151; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *romlik*, *rubel*

romlik [1] **A:** 1266 *Rumluthpatak* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 3: 134); 1367 *Romolosberch* [sz.] [HN.] (MNy. 4: 320); 1372 u./ *romlafau* [sz.] (JókK. 54); 1651 öszue *romlik* [v] (Zrinyi: MM. 1: 187); 1795 meg ... *romolynak* (NSz.); 1823 *elromúl* (NSz.) **J:** **1.** 1266 'leomlik, beomlik; roskadozik, összeroskad | verfallen, einstürzen; zusammenbrechen, -sinken' (Wenzel: ÁÚO. 3: 134) (†); **2.** 1372 u./ '〈erkölcsileg〉 hanyatlik, lezüllik; 〈tekintélyben, hatalomban stb.〉 alább száll, gyengül | sittlich verderben 〈intrans.〉; verkommen; sinken, niedergehen 〈in Bezug auf Ansehen, Macht usw.〉' (JókK. 108); **3.** 1416 u./¹ 'elpusztul, tönkremegy; elenyészik, elmúlik | zugrunde gehen; dahinschwinden, vergehen' (BécsiK. 317); **4.** 1519 'török, zúzódik, szétmállik, porlad, széjjelhasadozik; kopik | brechen, (zer)bröckeln 〈intrans.〉; sich abnützen, verschleiben' (JordK. 379); **5.** 1577 k. 'megbetegedik | erkranken' (OrvK. 41); **6.** 1770/ 'kedvezőtlenebbé válik; rossz irányban változik, rosszra fordul | ungünstiger werden; sich verschlechtern' # (NSz.); **7.** 1778 'rothad, penészedik; erjed, poshad | faulen, modern' # (NSz.); **8.** 1799 'értékéből veszít, értékét veszti | an Wert einbüßen, den Wert verlieren' # (NSz.); **9.** [*be-ik*, *ki-ik*] 1838 'üggyel-bajjal bevergődik vhová, kivergődik vhonnan | sich mühsam herein-, hinein- bzw. heraus-, hinausschleppen' (Tsz. *Béromlani* a., *Csikból kiromlani* a.); **10.** [főleg *el-ik*, *le-ik*] 1874 'lesoványodik | abmagern' (Nyr. 3: 555) **Sz:** ~**ott** 1266 [HN.] <BEF MN-I IGENÉV> (Wenzel: ÁÚO. 3: 134) (†) | ~**ás** 1351 *Ilunukrumlasa* [HN.] (MNy. 10: 326) | ~**at** 1416 u./¹ *Azōlatnac* 'tönkrementel, pusztulás | Untergang, Verderben' (BécsiK. 40) | ~**andó** 1456 k. *romlando* (SermDom. 2: 524) | ~**atlan** 1531 *Romlatlansagos* [sz.] (ThewrK. 36) | ~**ékony** 1630 *Romlékony* (NySz.)

ront **A:** 1372 u./ *el romta* (JókK. 67); 1416 u./² *megne ronlatoc* [*ront* □] (MünchK. 57rb); 1470 *rumtaft* [sz.] (SermDom. 2: 372); 1520 k. *rantho* fŷw [sz.] (MNy. 11: 133) **J:** **1.** 1372 u./ 'tönkretesz, elpusztít; rombol, romba dönt | zugrunde richten, verderben, vernichten; zerstören, zertrümmern' (JókK. 67) (†); **2.** 1416 u./² 'zaklat, bántalmaz; szidalmaz | jmdm etw zuleide tun; beschimpfen, schmähen' (MünchK. 57rb) (†); **3.** 1512 k. 'erkölcsileg zülleszt; hatalmában, tekintélyében, helyzetében gyengít | entsittlichen; jmdn od. etw in seiner Macht, im Ansehen usw. schwächen' (WeszprK. 149); **4.** [*el- vkitől*] 1518 k. 'vkitől vkit, vmit eltávolít, elhárít, elidegenít | etw od. jmdn von jmdm abkehren, jmdm entfremden' (PeerK. 132); **5.** [főleg *meg-*] 1519 k. 'szüzességétől megfoszt | entjungfern' (DebrK. 144); **6.** 1529 e. 'tör, összezúz; porhanyít | (zer)brechen; zermürben' (VirgK. 115); **7.** 1531 'cáfol | in Abrede stellen' (ÉrsK. 475); **8.** 1531 '〈egyezséget, törvényt, ünnepet stb.〉 szeg | brechen 〈das gegebene Wort, ein Gesetz, einen Feiertag usw.〉' (ÉrsK. 225); **9.** 1574 '〈fegyvert, egyéb tárgyat〉 vkinek a testébe vág | in jmds Leib hineinstoßen 〈eine Waffe od. einen anderen Gegenstand〉' (RMKT. 4: 250); **10.** [*fel-*, *ki-*] 1574 '〈házat, boltot stb.〉 feltör, kifoszt; 〈tárgyakat〉 felforgat, 〈helyükről〉 kidobál | ein Haus, einen Laden usw. aufbrechen, ausplündern; Gegenstände aufwühlen, umwerfen, hinauswerfen' (RMKT. 4: 249); **11.** [főleg *fel-*, *ki-*] 1585 '〈testrészt a felületén horzsolással, nyomással〉 feltör, kisebesít | wund reiben' (Cal. 214); **12.** 1585 'tép, szaggat; koptat, elhasznál | (zer)reíten; abnützen' (Cal. 932); **13.** [különféle igeekötőkkel] 1669 'hirtelen megjeleik vhol, előjön vhonnan, megy, lendül, lódul vhová; nagy lendülettel rohan vhová, vmin keresztül | plötzlich erscheinen, ein-, aus-, losstürzen, -stürmen, auf etw zufahren; stürmisch rennen' # (NySz.); **14.** 1694 '〈bűvöléssel-bájolással, boszorkánysággal〉 beteggé tesz | 〈durch Behexung〉 krank machen' (NySz. *nyavalya-rontás* a.); **15.** [*fel-*] 1725 '〈földet〉 feltör, felszánt | aufackern,

brachen' (OkISz.); **16.** 1770/ '⟨történést, állapotot, körülményeket stb.⟩ rosszra fordít, kedvezőtlen irányba terel | in eine ungünstige Richtung lenken; verderben, verschlechtern (einen Zustand, Verhältnisse)' # (NSz.); **17.** 1777/ 'értéktelenebbé, kevésbé élvezhetővé v. használhatatlanná tesz | den Wert, die Nutzbarkeit, Genießbarkeit einer Sache vermindern, verderben' # (NSz.); **18.** [bele~] 1861 '⟨vkinek a szavába⟩ belevág; ⟨vkinek a szándékát, tervét⟩ megghiúsítja, akadályozólag közbelép | jmdm ins Wort fallen; hemmend dazwischentreten' (MNysz. 6: 317); **19.** [el~] 1881 'fölaprít, fölvág ⟨fát⟩ | ⟨Holz⟩ hacken' (Nyr. 10: 48) **Sz:** ~ás 1456 k. *romtafth* (SermDom. 2: 372)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A szótó ismeretlen eredetű; a →*roncos*, →*roncsol* szócsaladjának tövével állhat összefüggésben. A végződések -l gyakorító-visszaható képző, -t műveltető képző. A képzőkhöz, ill. a szó belseji *m ~ n* hangváltozáshoz vö. →*bont*. A szócsalád tagjai eredetileg különböző konkrét történésekre vonatkoztak, mint pl. a romlás, pusztulás, összeomlás stb.; az elvont jelentések ebből jöttek létre metaforikusan. (⊖) Idetartozik a *rontom-bontom* ikerszó '⟨a tréfás fenyegetés kifejezésére⟩' (1884: NSz.). (⊕) A →*rongál*-lal, ill. a →*rogyik*, →*rongyos* szavakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 NéprNytud. 12: 47; TESz.; EWUng. • Vö. *rom*, *rombol*, *roncos*, *roncsol*, *ronda*

romonya Δ **A:** 1590 *Romonia* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 48); 1814 *Romunya* (NSz.); 1814 *Rumonyák* (NSz.); 1829 *romolya* (Bakos J.: Szműv. 19) **J:** 'egy fajta szőlő | Weinrebensorte'

■ Jövevénytyszó, valószínűleg szerbhorvát. | (⊕) Szbhv. *romanija*, (N.) *rumanija* 'egy fajta borszőlő' [< szbhv. *Romanija* [HN.]]. A helynév, amely a bizánci birodalom egy részét (főleg Trákiát) jelölte, a lat. *romanus* 'római' szóra megy vissza. – Ugyanebből az etimonból: lat. (k.) *romania* 'egy fajta ital'; ol. (R.) *romania* 'egy fajta görög fehérbor'; or. (R.) *романея* 'Franciaországból származó asztali vörösbor'; stb. Borvidékek nevének szőlő- és bornévvé fejlődésére vö. →*dinka*, →*kadarka*. (⊕) A származtatás gyenge pontja, hogy a szerbhorvát és a magyar szó hangtani megfelelése nem teljesen szabályos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *román*¹

róna¹ Δ **A:** 1764 *rona* (NSz.); 1778 *Róna* (NSz.) **J:** <MN> 1764 'egyeses, sík | flach, eben' (NSz.) (↑) <FN> 1808 'síkság | Ebene' (Sándor I.: Toldalék) **Sz:** ~ság 1793 *rónaságnak* (NSz.)

■ Szlovák jövevénytyszó. | (⊕) Szlk. *rovňý*, -á, -é 'egyeses, sima, lapos', *rovina* 'síkság' [< szláv **orv*- 'sima, egyeses, lapos stb.']. Vö. még szbhv. *ravan*; or. *ровный*; stb.: 'egyeses, sima stb.'. (⊕) A magyarba a szlovák nőnemű melléknév és a főnév egyaránt átkerülhetett; lehetséges azonban az is, hogy a főnevesülés a magyarban következett be. (⊕) A szó csak az irodalmi nyelvben élt, és ritkuló használatlalt ott él ma is.

📖 MNy. 49: 91; Kniezsa: SzlJsz. 468; TESz.; EWUng.

róna² **A:** 1774 *róna*-hely (NSz.); 1874 *rona* (Nyr. 3: 565) **J:** **1.** 1774 'völgy; árok | Tal; Graben' (NSz.) (↑); **2.** 1785 'síkvíz, víztükör | Wasserspiegel' (MNy. 65: 473); **3.** 1791 'út, ösvény | Weg, Pfad' (NSz.); **4.** 1828 'kerékvágás | Radspur' (TudGyűjt. 10: 70)

■ Bolgár vagy szerbhorvát jövevénytyszó. | (⊕) Blg. *ровина* 'árok, gödör', (N.) 'keréknyom'; szbhv. *rovine* [többes szám] 'árok, amelyeket a disznók v. a vakondok vájnak' [< blg. *rov*, ill. szbhv. *rov*: 'gödör, árok']. Vö. még óe. szl. *rovъ* 'gödör'; szln. *rov* 'árok'; or. *ров* 'ua.'; stb. (⊕) A 2. jelentés metonímiával keletkezhetett az 1.-ből; a 3. szintén metonímia eredménye az 1. vagy a 4. alapján. – Az olyan régi helyneveknek, mint pl. 1339 *Rona* (OkISz.), a nagyobb része

ugyanerre az etimonra megy vissza, kisebbik részük a $\rightarrow róna^1$ szóval függhet össze. Ezek a helynevek azonban nem tartoznak a magyar szótörténetbe, mivel valószínűleg szláv névadáson alapulnak.

📖 MNy. 49: 91; Kniezsa: SzJlsz. 468; TESz.; EWUng.

roncol $\rightarrow$ *roncos*

roncos † **A:** 1552 *rontzofis* (Heltai: Dial. A5a) **J:** 1. 1552 'rongyos (öltözetű) | zerfetzt' (Heltai: Dial. A5a) (↑); 2. 1591 'mocskos, tisztátalan | schmutzig' (NySz. *Rongyosság* a.); 3. 1602 'hitvány, nyomorult | elend' (NySz.)

roncol † **A:** 1585 *ronczollom* (Cal. 328) **J:** 1. 1585 'tép, szaggat | (zer)reißen' (Cal. 328) (↑); 2. 1585 'vagdal, szabdal | zerstückeln' (Cal. 332); 3. [össze~] 1674 'lekaszabol, lemészárol | niedermetzeln' (Századok 103: 703)

■ Származékszók fiktív töből. A tő vitatott eredetű. | 1. ☐ Összefügg a $\rightarrow rogyik$ igével, a *rongy* ($\rightarrow rongyos$) főnévvel, valamint a $\rightarrow roncsol$ szócsalád tövével. A szó belseji *n* ebben az esetben szervetlen járulékhang lehet, a *c* pedig a tőhöz tartozhat. A *c* ~ *cs* váltakozáshoz vö. $\rightarrow gerinc$. A végződés *-s* melléknévképző, ill. *-l* műveltető képző; vö. $\rightarrow roncsol$. 2. ☐ A tő azonos a $\rightarrow romlik$ szócsaládjával. A szó belseji *n* ebben az esetben a tőhöz tartozik. A *roncol* -*col* (< -*szol*) igeképzővel keletkezhetett; vö. $\rightarrow harcol$, $\rightarrow hurcol$ stb. E magyarázat szerint a *roncos* a *roncol* alapján, a $\rightarrow harcol$: *harcos* típusú szópárok mintájára jöhetett létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rogyik*, *romlik*, *roncsol*, *rongyos*

roncs $\rightarrow$ *roncsol*

roncsol **A:** 1636 meg *rontsoltam* (NySz.); 1782 *Rontsalódástól* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1636 ? 'tép, szaggat; marcangol | (zer)reißen; zerfleischen' (NySz.) (↑), 1664 'ua.' (MonÍrók. 8: 376); 2. [ma főleg *szét*~] 1649 'tör, zúz; tördel, morzsol | zerbrechen, zerquetschen; bröckeln, krümeln' # (NySz.); 3. 1752 'kínozt, gyötört | quälen' (NSz.); 4. 1784 'gyömöszöl; gyűr | pressen, stopfen; zerknittern' (Baróti Szabó: KisdedSz. 87); 5. 1787 'emészt, pusztít; bomlaszt | zerfressen; zerrüthen' (NSz.) **Sz:** ~**ódik** 1750 *rontsolódott* [sz.] (Wagner: Phras. *Quaffatus* a.)

roncs **A:** 1801 *Ronts* (NSz.) **J:** 1. 1801 'rongy | Fetzen, Lumpen' (NSz.) (↑); 2. 1856/ 'vminek torzult, használhatatlanná vált maradványa | Trümmer, Wrack' # (NSz.); 3. 1874/ 'összeroppanás, összeomlás; romlás, pusztulás | Zusammenbruch; Verderben, Verfall' (NSz.); 4. 1894 'nagyon megviselt, megrokkant ember | menschliches Wrack' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **roncsol** fiktív töből keletkezett származékszó. A tő vitatott eredetű. | 1. ☐ Összefügg a $\rightarrow rogyik$ igével, a *rongy* ($\rightarrow rongyos$) főnévvel, valamint a $\rightarrow roncos$ szócsalád tövével. A szó belseji *n* szervetlen járulékhang lehet. A *gy* > *cs* változáshoz vö. $\rightarrow acsarkodik$. A végződés *-l* igeképző. 2. ☐ A tő azonos a $\rightarrow romlik$ szócsaládjával. A szó belseji *n* ebben az esetben a tőhöz tartozik. A végződés *-sol* > *-csol* igeképző; vö. *bukdácsol* ($\rightarrow bukik$), $\rightarrow tapsol$ stb.

■ A **roncs** elvonás eredménye. | ☐ A nyelvújítás idején alkották a *roncsol* igéből.

📖 TESz.; UEW. 420; EWUng. • Vö. *rogyik*, *romlik*, *roncos*, *rongyos*

ronda A: 1631 *randította* meg [sz.] (NyK. 26: 342); 1757 *ronda* (NSz.); NYJ. *runda* (MTsz.)
J: 1. 1631 'aljas, alávaló; gyalázatos | niederträchtig; schmachvoll' (NyK. 26: 342) (↑); **2.** 1776 'mocskos, piszkos | schmutzig' (NSz.); **3.** 1783 'ocsmány, undorító; nagyon csúnya | ekelhaft; scheußlich' # (NSz.); **4.** 1792 'lompos, rendetlen {öltözetű}; rongyos | unordentlich; zerlumpt' (NSz.); **5.** 1793 'romladozó, rozoga | baufällig' (NSz.) **Sz: rondít** 1631 'rondának, aljasnak nevez, szid, gyaláz | beschimpfen, verleumden' (NyK. 26: 342) (↑); 1838 'piszkít, bemocskol | beschmutzen' (Tzs.)

■ Bizonytalan eredetű, talán származékszó relatív fiktív töből. | ⊕ A relatív tö -d gyakorító képzővel keletkezhetett. Az abszolút tö a →romlik szócsalád tövével függhet össze. A szó végződése feltehetőleg a folyamatos melléknévi igenév -a képzője. Ebben az esetben az abszolút tö eredeti jelentése az 5. jelentésben őrződhetett meg. Ezt a magyarázatot azonban a korábban előforduló jelentések nem támogatják.

📖 MNy. 34: 240; TESz.; EWUng. • Vö. *romlik*

rondella A: 1634 *Rudelra* [*rudel* □] (MNy. 80: 377); 1703 *ruđerák* (MNy. 90: 126); 1714 *Rundell, Rundelyban* (MNy. 80: 377); 1716 *rundela* (CsákyOkl. 1/2: 799); 1835 *Rondella* (Kunoss: Gyal.) **J: 1.** 1634 'körbástya | Rundbastion, Rondell' (MNy. 80: 377) (↑); **2.** 1876 'kör alakú színház | kreisförmiges Theater' (NSz.)

■ Német és olasz jövevényszó. | ≡ Ném. *Rondell, Rundell*, (R.) *rondel, rundel*: 'kerek tárgy; körbástya, rondella; kör alakú szoba' és ol. *rondello* 'kerek tárgy, korong', (R.) 'az erődítményeken az őrség körbenjárásának a helye' [< fr. *rondelle* 'kerek tárgy', végső soron a lat. *rotundus* 'kerek, gömbölyű' szóra megy vissza]. Vö. még lat. (k.h.) *rondella* 'kerek védőfal, bástya'. ≡ Megfelelői: ang. *roundel* 'kerek tárgy'; le. *rondel* 'körbástya; serpenyő'; stb. ⊕ A magyarba katonai szakszóként került át. Az *a* végződés vagy az olaszra vezethető vissza, vagy pedig latinositás eredménye.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rondó, rulett*

rondó A: 1873 *rondója* (NSz.) **J:** 'hangszeres zenei tétel, amelyben a (fő)téma többszörösen visszatér | Rondo'

■ Nemzetközi szó. | ≡ Ném. *Rondo*; ang. *rondo*; ol. *rondò*; stb.: 'hangszeres zenei tétel, amelyben a főtéma többszörösen visszatér'. Az olaszból terjedt el [< fr. *rondeau* 'kör; kör alakú hely; körtánc; egy fajta zenemű; stb.']. ⊕ A magyarba főleg az olaszból került át. ⊕ Idetartozik a (R.) *rondó* 'körtánc; kördal' (1789: NSz.), 'kör alakú hely; kör alakú virágágy' (1871: NSz.). Ez a franciából (↑) származik a ném. *Rondeau* 'egy fajta versforma', (au.) 'kör alakú hely; kör alakú virágágy' közvetítésével.

📖 TESz. *rondó*² a., *rondó*¹ a. is; EWUng. • Vö. *rondella*

rongál A: 1519 *rongallna* vala (JordK. 614); 1559 meg *rongalnac* (Székely I.: Krón. 103b); 1613 *rongálná* (NySz.); 1801 *rongalása* [sz.] (NSz.) **J: 1.** 1519 'fedd, pirongat; szid, gyaláz | tadeln; beschimpfen' (JordK. 614) (↑); **2.** 1595 'ütlegel, ver; fenyít, büntet | prügeln; bestrafen' (Ver. 17.); **3.** 1754 '(fokozatosan, apránként) ront; koptat, pusztít | beschädigen, (allmählich) verderben; zugrunde richten' # (NSz.)

■ Valószínűleg szláv jövevényszó. | ≡ Óe. szl. *rogati* 'kigúnyol; gyaláz, szidalmaz'; szbhv. *rugati* 'kigúnyol'; szlk. *ruhat' sa* 'követelődzik, morog; gyaláz, szidalmaz'; or. *pyzamb* 'szidalmaz, gyaláz'; stb. [< szláv **rogъ* 'gúny; szégyen, gyalázat; (gúnyos) feddés']. ⊕ A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv

nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*abroncs*, →*dorong* stb. A hangalaki hasonlóság, valamint az 1. jelentés közelsége a →*romlik* szócsaládban meglévőkhöz a 3. jelentés kialakulása mellett oda vezetett, hogy a nyelvérzék a *rongál* igét is a szócsalád tagjának fogta fel, holott etimológiai kapcsolatuk kevésbé valószínű.

📖 TESz. *romlik* a.; NéprNytud. 29–30: 151; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *rusnya*

rongy → *rongyos*

rongyol → *rongyos*

rongyos **A:** 1513 *Rongyos* [SZN.] (Oklsz.); 1604 *Rongyos* (Szeneci Molnár: Dict. *Lácer* a.) **J:** <MN> **1.** 1513 ? 'szakadozott <ruha, papír stb.>; szakadozott ruhában járó <személy> | zerfetzt, zerlumpt; in Fetzen gekleidet, verlumpt' # (Oklsz.) (↑), 1604 'ua.' (Szeneci Molnár: Dict. *Lácer* a.) (↑); **2.** 1613 'hitvány, silány; jelentéktelen, értéktelen | lumpig, elend; gering, wertlos' (NySz.); **3.** 1620 'megrongálódott, rossz állapotban levő; rozoga, rozzant | beschädigt; baufällig' (SoprSz. 23: 374); **4.** 1727 'tojás- v. tésztafoszlányos <leves>; zavaros <bor> | mit Eierod. Teigfetzchen <Suppe>; gebrochen <Wein>' (Mikes: TLev. 108); **5.** 1857/ 'rongyszedő, ronggyal kereskedő <személy> | sich mit Lumpensammeln beschäftigend' (NSz.); **6.** 1860 'vedlő, szőrét hullató | sich haarend' (Bérczy: Vmsz. 23); **7.** 1876 'sovány, vézna; soványság miatt nagyszőrű, borzas <macska, tinó, borjú stb.> | mager, schwächig; wegen Magerkeit struppig <Katze, Jungochse, Kalb usw.>' (Nyr. 5: 12); **8.** 1908 'repedezett, hasadozott tetejű <pl. kenyér>; csipkés, töredezett szélű <pl. cserép> | aufgesprungen, schrundig <zB. Brot>; zackig, abgebrochen <Dachziegel, Scherbe usw.>' (NéprÉrt. 9: 184) | <FN> **1.** 1763 'rongyszedő, rongykereskedő | Lumpensammler, Lumpentrödlar' (NSz.); **2.** 1961 'kifli alakú vajjas péksütemény | Art Butter enthaltendes, hörnchenförmiges Backwerk' (ÉrtSz.)

rongyol **A:** 1604 *Rongyolom* (Szeneci Molnár: Dict. *Sórdido* a.) **J:** **1.** 1604 'mocskol, beszennyez <főleg átvitt értelemben>; szidalmaz, ócsárol | beschmutzen <haupts. abstr.>; schmähen' (Szeneci Molnár: Dict. *Sórdido* a.) (↑); **2.** 1669 'rongál, roncsol; tönkretesz | beschädigen; zugrunde richten, verderben' (NySz.); **3.** 1670–1704 'ronggyá tép; elnyű, elhord <ruhát> | zerfetzen; zerschleiben' (SzDal. 160) **Sz:** ~lik 1669 *megrongyollott* [sz.] 'széthasadozik, széttöredezik; megrongálódik | (allmählich) auseinandergehen, zerfallen, zerbröckeln; beschädigt werden' (NySz.); 1670–1704 'rongyossá válik | zerfetzt werden' (SzDal. 160) | ~ódik 1791 *el-rongyolódott* [sz.] (NSz.)

rongy **A:** 1604 *rongia* (Szeneci Molnár: Dict. *Fratilli* a.); NYJ. *rondzs* (ÚMTsz.) **J:** <FN> **1.** 1604 'bojt, rojt | Quaste, Franse' (Szeneci Molnár: Dict. *Fratilli* a.) (↑); **2.** 1604 'leszakadt, elnyűtt szövetdarab; különféle célra felhasznált szövetdarab | Fetzen, Lumpen; Lappen' # (Szeneci Molnár: Dict. *Suffárcino* a.); **3.** 1636 'szakadozott ruha | zerfetztes Kleid' (NySz.); **4.** 1776 'használatatlan, értéktelen tárgy, lom | Kram, Tand' (NSz.); **5.** 1777 'roncs, rom; töredék, foszlány | Trümmer; Splitter' (NSz.); **6.** [főleg birtokos szerkezetben] 1795 'vminek az alja, leghitványabb része | Auswurf, Abschaum' (NSz.); **7.** 1810 k. 'hitvány, alávaló személy; züllött nő | niederträchtiger Kerl; Schlampe' (NSz.); **8.** 1897 'pázkához hasonló nyújtott tészta | Art ausgerollter Teig' (Nyr. 26: 46); **9.** 1924 'nagyobb címletű bankjegy | Geldschein von hohem Wert' (Szirmay: TolvSz. 43) | <MN> **1.** 1806 'aljas, megvetésre méltó; silány, ócska | niederträchtig; wertlos, plunderig' (NSz.); **2.** 1817/ 'tépett, viselt <ruha>; szakadozott öltözetű | abgetragen, zerlumpt <Kleid>; in Lumpen gekleidet' (NSz.); **3.** 1926 'kicsi, gyenge <személy> | klein, schwach <Person>' (ÚMTsz.)

■ A szócsalád alapja, a **rongy** bizonytalan eredetű, talán örökség a finnugor korból. | (△) Megfelelőíhez vö. →*rogjik*. A *rongy* az eredeti igenévszó névszói értékű tagja lehet. A szó belseji *n* szervetlen járulékhang. A főnévi jelentések az eredeti 1. jelentésből jöttek létre metaforikusan. Az argóban gyökerező 9. jelentés minden bizonnyal a ném. *Lappen* 'rongy; nagyobb értékű bankjegy' hatását tükrözi. A melléknévi jelentések jelzői használatban alakultak ki.

■ A **rongyos** és a **rongyol** származékszók. | (△) A *rongy*-ból jöttek létre -s melléknévképzővel, ill. -l igeképzővel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A szócsaládnak a →*romlik*-ével való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; UEW. 419; EWUng. • Vö. *ringyó, rogyik, roncos, roncsol, toprongyos*

ront → *romlik*

rop A: 1579 *Ropon* [sz.] (MNny. 4: 407); 1770 k. *Rapo* [sz.] (Szabó T. A.–Gergely: Borsavölgy 41) J: 1. 1579 '(felfelé) lép, hág | treten, steigen' (MNny. 4: 407) (↑); 2. 1668 '(táncot) tüzesen, szenvedéllyel jár | ⟨einen Tanz⟩ feuerig, leidenschaftlich tanzen' (NySz.); 3. [meg~] 1905 'megver, elpáhol | prügeln, verhauen' (Nyr. 34: 105) Sz: ~ó 1579 'lejtő, emelkedő ⟨fn⟩ | Abhang, Gefälle, Steigung' (MNny. 4: 407) (↑)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) Az ige képzőtlen volta igen korai keletkezésre vall. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak más finnugor nyelvekben is vannak: vog. (KK.) *ript*- 'csökken, fogy, eltűnik, tönkremegy; összezúz, megsért'; finn *repi*- 'szétszakít'; lp. (norv.) *râppâ*- '(ki)nyit'; stb. A magyar szónak ezekkel való etimológiai összefüggése nem zárható ki, de nem is bizonyítható. A →*ropp* szócsaládjának igei tagjai, a *rop* származékai arra utalnak, hogy ez a tőige eredetileg különféle dübörgést és pattogást utánzó hanghatások kifejezésére szolgált; a szótörténeti adatok ellenben erőteljes jelentésszűkülésről tanúskodnak, amelynek következtében az ige helyét részben a származékok vették át. (⊙) A korai adatok arra mutatnak, hogy a *rop* eredetileg főleg nyugat-dunántúli és székely nyelvjárási szó volt. Onnan került be a köznyelvbe, de mára annak a periferiájára szorult.

📖 MNy. 43: 27; TESz.; MSzFE. *reped* a.; EWUng. • Vö. *reped, ropp*

ropaj → *ropp*

ropog → *ropp*

ropp A: 1550/ *rop* (Tinódi: Cronica h4a); 1790 *ropp* (NSz.) J: <MSZ> 1550/ '⟨roppanás, csattanás, durranás kifejezésére⟩ | ⟨Schallw für Knacken, Knallen, Krachen⟩' (Tinódi: Cronica h4a) (↑) | <FN> 1808 'reccsenés, roppanás | Knacks, Gekrach' (Sándor I.: Toldalék *Rop* a., *Roppal* a.)

roppan A: 1552/ őfzue *roppananac* (Tinódi: Cronica H3b); 1574 k. őszve *roppona* (NySz.); NYJ. *ropanása* [sz.] (ÜMTsz.) J: 1. [egyben ~, össze~] 1552/ 'robajjal összecsap ⟨két szembenálló sereg, fél⟩ | zusammenstoßen ⟨Heere, Kämpfer⟩' (Tinódi: Cronica H3b) (↑); 2. 1560 k. 'csattan ⟨villám⟩, eldördül ⟨ég, fegyver⟩ | krachen ⟨Blitz⟩, knallen, erdröhnen ⟨Schußwaffe⟩' (GyöngySzt. 2463.); 3. 1604 'reccsen, pattanó hangot ad | knacken, knacksen

⟨intrans.⟩' # (Szenczi Molnár: Dict. *Trit* a.); 4. [főleg *meg~*, *össze~*] 1772 '(reccsenve) török, horpad, roskad stb. | (knackend, krachend) zerbrechen, zusammenbrechen ⟨intrans.⟩, eingedrückt werden usw.' # (NySz.); 5. [*össze~*] 1877 'összeomlik, összeroskad | zusammenstürzen, zusammenbrechen' (NSz.); 6. [*oda~*] 1900 'odatoppan, hirtelen ott terem | plötzlich erscheinen (Person)' (ÚMTsz.)

ropog A: 1560/ *rapogas* [sz.] (Huny. C1b); 1569 *ropognec* (ComBal. D4a); 1574 k. *roppogás* [sz.] (NySz.) J: 1. 1560/ '⟨rendszerint több, főleg kézi lőfegyver tüzeléskor⟩ sűrűn egymás után kemény, csattanó hangot ad | knattern ⟨von Schußwaffen⟩' (Huny. C1b) (↑); 2. 1569 'recseg, pattanásszerű hangok sorozatát hallatja; pattog ⟨tűz, égő tárgy⟩ | knistern, knirschen; prasseln ⟨Feuer⟩' # (ComBal. D4a) (↑); 3. 1574 k. ? 'csattanó hangot hallat, csörömpöl | rasseln, klirren' (NySz.) (↑), 1575 'ua.' (NySz.); 4. 1664 'dörög | donnern' (Gyöngyösi: ÖK. 1: 180); 5. 1669 'harsog ⟨nevetés⟩ | schmetternd ⟨Gelächter⟩' (NySz.); 6. 1770 'korog ⟨gyomor, has⟩; széketet üríteni kezd ⟨kisgyermek⟩ | knurren ⟨Magen, Bauch⟩; zu defäzieren beginnen ⟨kleines Kind⟩' (NSz.); 7. 1785 'rotyog ⟨fővő étel⟩ | brodeln' (Nyr. 9: 211) Sz: ~**ős** 1669 *ropogóson* 'harsány ⟨nevetés⟩ | schmetternd ⟨Gelächter⟩' (NySz.); 1762 '⟨rágás közben⟩ harsogó, hersegő | knusprig' (NSz.) | ~**tat** 1785 *ropogtasd*-meg (Nyr. 9: 211)

ropaj × A: 1695 *roppaj* (Szily: NyÚSz.); 1796 *ropaj* (NSz.) J: 'ropogás, zörej | Gekrach, Geräusch'

roppant² A: 1767 *roppantó* [sz.] (NySz.), de vö. →*roppantott*, de vö. →*roppant*¹ J: 1. 1767 'roppanó, durranó stb. hangot hallat | knallen, krachen' (NySz.) (↑); 2. [ma főleg *szét~*, *össze~*] 1808 'roppanó hangot keltve összetör | (zer)knicken ⟨trans.⟩' # (Sándor I.: Toldalék); 3. 1891 '⟨táncot⟩ rop | tanzen' (ÚMTsz.)

■ A szócsalád valószínű alapjai, az igék származékszók. | ⊕ A →*rop* többől jöttek létre különféle igeképzőkkel. Összefüggésben állhatnak a →*robog* szócsalád igéivel is, lehetséges azonban, hogy pusztán hangalaki hasonlóságról és szemantikai kölcsönhatásról van szó. A *roppan* eredeti jelentései a 2. és a 3. Az 1. és a 4. jelentés metonímia eredménye, az 5. pedig metafora a 4. alapján. A 6. jelentéshez vö. *toppan* (→*topog*).

■ A **ropp** valószínűleg elvonás eredménye. | ⊕ Ez a mondatszó a szócsalád igéiből jöhetett létre, de korai felbukkanása miatt az sincs kizárva, hogy velük párhuzamos keletkezésű.

■ A **ropaj** fiktív többől keletkezett származékszó. | ⊕ Az igék alapján, fiktívvá vált tövükből keletkezett -*aj* névszóképzővel; vö. *robaj* (→*robog*), →*zsivaj* stb. ⊕ Ma ez a főnév dunántúli nyelvjárási szóként él, korábban az irodalom nyelvében is használatos volt.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Ugyanebből a többől való a (N.) *roppint* 'reccsen, roppan; összeroppant' (1825: NSz.).

📖 MNy. 9: 388; Bárczi: Szók. 25; TESz. *roppan* a.; EWUng. • Vö. *robog*, *rop*, *roppant*¹

roppan → *ropp*

roppant¹ A: 1575 *roppont* (Heltai: Krón. 84); 1579 *roppant* (BudBLév. 1: 177); 1757 *ropont* (NSz.) J: 1. 1575 'nehézfegyverzetű, sűrű csatarendbe állított ⟨sereg, derékhad⟩; robajos, zörejlő ⟨sereg, derékhad⟩ | mit schwerer Bewaffnung versehen, dicht geordnet, rasselnd ⟨Heer, Hauptkorps⟩' (Heltai: Krón. 84) (↑); 2. 1604 'nagy tömeget, sokaságot alkotó; félelmetesen v. lenyűgözően nagy | unzählig; ungeheuer groß' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. [határozói értékben] 1857 'nagyon, módfelett | sehr, furchtbar ⟨als Ausdruck der Steigerung⟩' (NSz.)

roppantott × A: 1617 *roppantott* (NySz.) J: 1. 1617 'nagy sokaságú; igen nagy | unzählig; sehr groß' (NySz.) (↑); 2. 1736 'nehézfegyverzetű, robajos, zörejlő ⟨sereg⟩ | mit schwerer

Bewaffnung versehen, rasselnd ⟨Heer⟩' (NySz.); **3.** [határozói értékben] 1899 'nagyon, módfelett | sehr, furchtbar ⟨als Ausdruck der Steigerung⟩' (Nyr. 28: 63)

■ Származékszók. | ☐ A *roppan*, ill. a *roppant*² (→*ropp*) igéből jöttek létre a befejezett melléknévi igenév képzőjével. Keletkezésük jelentésbeli háttere nem egészen világos. Az eredeti valószínűleg a *roppant*¹ 1. és a *roppantott* 2. jelentése. Ezek a *roppan* ige 'két sereg robajjal összezsap' jelentésére látszanak visszamenni, de a *roppant sereg* típusú szerkezet 'küzdő, harcoló sereg' jelentésben nem mutatható ki. A *roppant*¹ 2. és a *roppantott* 1. jelentését feltehetőleg az magyarázza, hogy a nehéz fegyverzetű és zajos sereg nagy tömeg benyomását kelti. A 3. jelentés pedig mindkét szó esetében úgy jöhetett létre, hogy az eredetileg mellérendelő vagy értelmezői *roppant nagy*, *roppantott nagy*-féle szerkezetekben az első elem a másodikkal a fokhatározójává értékelődött át. ☉ Ma a *roppant*¹ főleg a 3. jelentésében a köznyelvi jellegű, de inkább választékosnak tekinthető nyelvhasználatban él. A *roppantott* pedig nyugat-dunántúli és erdélyi nyelvjárási szó.

☞ Nyr. 63: 65; TESz.; EWUng. • Vö. *ropp*

roppant*² → *ropp

***roppantott* → *roppant*¹**

***roraté* A:** 1524 *Rorathet* (MNY. 13: 124); 1777 *Rórate* (NSz.); 1794 *róratét* (NSz.); 1847 *rorátéra* (NSz.); NYJ. *lógrátéra* (ÚMTsz.) **J:** '(adventi) hajnali ájtatosság, mise | Morgenandacht, Frühmesse ⟨in der Adventzeit⟩'

■ Latin (e.) jövevényszó. | ☉ Lat. (e.) *rorate* 'hajnali mise ⟨adventi időben⟩' [a lat. *rorate coeli desuper* '"Harmatozzatok egek ..." kezdetű adventi ének első szavának önállósulása'; vö. lat. *rorare* 'harmat hullik' < lat. *ros* 'harmat']. Hasonló önállósuláshoz vö. →*rekviem*. ☉ Megfelelői: cseh *roráty*; le. *roraty*; stb.: 'hajnali mise ⟨adventi időben⟩'. ☐ A szó eleji *l*-es változat elhasonulás eredménye.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *rozmaring*, *rozsólis*

***rósejbni* A:** 1944 *róseibni* (Mártonffy: NémJsz. 21); 1958 *roseibnijára* (NSz.) **J:** 'zsírban sült burgonyaszeletek | geröstete Kartoffelscheiben'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ☉ Ném. (baj.-osztr.) *rohscheiben* 'sült burgonyaszeletek' [< ném. *roh* 'nyers' + *Scheibe* 'vékony szelet']. ☐ A magyarba szakácsmesterségi kifejezésként került át. A *ni* végződéshez vö. →*dózni*, →*fecni* stb.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *zsúp*

***roshad* † A:** 1510 k. meg *roshadat*lanságnak [sz.] (KrisztL. 6v); 1519 Megh *roffangyón* [*d-j*] (JordK. 128); 1551 elne *rossadna* (NySz.); 1604 *Rofihat* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Tábeo* a.); 1708 *rosvad* [sz.] (MNY. 90: 126) **J:** **1.** 1510 k. 'rothad; enyészik, felbomlik | (ver)faulen; zerfallen; vermodern' (KrisztL. 6v) (↑); **2.** 1519 'sorvad, senyved | siechen' (JordK. 128) (↑); **3.** 1551 '⟨ruha, fonal stb.⟩ foszladozik | fadenscheinig werden' (NySz.) (↑); **4.** 1551 '⟨építmény, egyéb tárgy⟩ rozzantná, rozogóvá válik | verfallen ⟨Bau⟩; zugrunde gehen' (NySz.); **5.** 1636 'tesped, rostokol vhol | untätig verweilen' (NySz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség; a szótó finnugor kori, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. zürj. (Sz.) *rjž* 'nem tartós, rothadt, korhadt <kelme, bőr>'; votj. (G.) *žjž* 'rothadt, korhadt'; ? cser. (KH.C.) *raška* 'törékeny <fa, vas>'; finn *rohka* 'törékeny, málló, laza; éretlen gyümölcs' [fgr. **rðčkz* vagy **rðškz*: 'törékeny, korhadt, rothadt']. (△) A szótó onomatopoetikus eredetűnek tűnik. A végződés: *-ad* denominális igeképző; vö. →*korhad*, →*poshad* stb. A magyarázat csak egy eredeti szó belseji finnugor **čk* megléte esetén helytálló. A *rossad* változat hasonulással keletkezhetett. A szó belseji *n* inetimologikus. (△) A tőnek a →*rothad* szócsalád tövével való azonossága kevésbé valószínű.

📖 MNy. 58: 82; TESz.; UEW. 426; EWUng. • Vö. *roskad*, *rost*¹

roskad A: 1660 k./ *roskadólag* [R.] (NySz.); NYJ. *roskodozott*, *rospádás* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** [ma *le~*, *össze~*] 'összerogy, összeomlik | zusammenbrechen, -sinken' # **Sz:** ~**ozik** 1792 *Roskadozni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.)

roskaszt A: 1792 *Le-roskafztom* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** 'leomlaszt, lerogyaszt | zum Einsturz bringen, niederreißen'

roskatag A: 1834 *roskatag* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'rozzant, düledező, omladozó(félben lévő); rozzant, ingatag | baufällig; hinfallig'

■ A szócsalád alapjai, az igék származékok egy fiktív töből. | (△) A szótó a →*roshad* tövével lehet összefüggésben. A végzések *-kad* kezdő-gyakorító képző, ill. *-kaszt* műveltető igeképző →*szikkad*, →*tikkad* stb.

■ A **roskatag** nyelvújítási szó. | (△) A *roskatag* nyelvújítás kori tudatos szóalkotás eredményeként keletkezett az igékből *-atag* melléknévképzővel; vö. *korhatag* (→*korhad*), *lankatag* (→*lankad*) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *roshad*

roskaszt → *roskad*

roskatag → *roskad*

rosseb A: 1779 u. *Roszb seb* (OrmSz.); 1909 *rosseb* (NSz.) **J:** 1. 1779 u. ? 'vérbaj; fekélyes, gennyes rákos betegség | Syphilis; Krebsgeschwür' (OrmSz.) (↑), 1898 'ua.' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 66); 2. 1872 'szitokszóként, tagadás, kérdés indulatos nyomósításának kifejezéseként' | (Schimpfwort, als unbestimmte Benennung, Verneinung usw.)' (Nyr. 1: 422)

■ Összetett szó. | (△) A →*rossz* + →*seb*¹ jelzős alárendelő összetétele. Az előtag a betegség rosszindulatú voltára, az utótag a vele járó gennyes fekélyekre utal. A 2. jelentés keletkezéséhez vö. →*fene*, →*nyavalya* stb. Durva szitokszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rossz*, *seb*¹

rost¹ **A:** 1211 ? *Roft* [szN.] (PRT. 10: 512); 1577 k. el *roftolodjyk* [sz.] (OrvK. 426); 1604 *Róft* (Szenczi Molnár: Dict.); NYJ. *rustyá* [t-j] (MTsz.) **J:** 1. 1577 k. 'emberi és állati, ill. növényi szövetek szálas, fonalszerű része | Faser' # (OrvK. 426) (↑); 2. 1585 'rojt; szál, fonál | Franse; Faden' (Cal. 416) **Sz:** ~**os** 1585 *Rostos* (Cal. 416) **R:** ~**ban** 1651 'alkalommal, ízben | -mal, stückweise' (NySz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótő a →*roshad* tövével lehet összefüggésben. A végződés *-t* denominális névszóképzőnek tűnik →*menyét*, →*nyest* stb. Az 1. jelentés lehetett az eredeti. A *rostban* megszilárdult ragos alakhoz vö. *részben* →*rész*.

📖 TESz. *rost²* a.; EWUng. • Vö. *rojt*, *roshad*

rost² Δ A: 1490 *rost* [ES. NEM M.] (MNY. 3: 466); 1528 *rostwonyw* (Mollay: NMÉR.) J: 'vasrács, rostély | Gitter unter bzw. über dem Feuer'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *raascht*, *roust*, – ném. *Rost*: 'a tűzhely aljára, ill. fölé helyezett rács, rostély' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: szln. (N.) *rôšt*; cseh *rošt*; stb.: 'ua.'. (△) A magyarban a szó ma már csak a *roston süit* típusú kifejezésekben él. (≈) Nem tartozik ide a (R.) *megrostol* 'megpuhít, meglágyít' (1575: Heltai: Krón. 46a); ez a ném. (f.-ném.) *rossen* 'ua.' igére megy vissza.

📖 TESz. *rost¹* a.; EWUng. • Vö. *röstöl*, *rőt*

rosta A: 1395 *Rosthas* [SZ.] [HN.] (ZsigmOkl. 1: 425); 1405 k. *roſtha* (SchlSzj. 1128.); 1456 k. *reſtaſa* (SermDom. 1: 336); NYJ. *rësta* (MTsz.) J: 1. 1405 k. 'főleg gabona- és egyéb magvak tisztítására, osztályozására való, szitához hasonló eszköz | grobes Sieb, Reiter' (SchlSzj. 1128.) (↑); 2. 1456 k. 'a jónak a rossztól való elválasztására alkalmas eljárás, bírálat, ellenőrzés | Verfahren zur Trennung von Gut und Böse' (SermDom. 1: 336) (↑); 3. [vén ~] 1836 'öreg asszony | altes Weib, Vettel' (NSz.) Sz: ~s 1395 [HN.] (ZsigmOkl. 1: 425) (↑) | ~1 1416 u./1 *ëlroftala* 'rostával tisztít, átszűr | sieben' (BécsiK. 174); [főleg meg~] 1588 [sz.] 'kiválaszt, elválaszt; szűrőssel vizsgál | auslesen, scheiden; untersuchen' (NySz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *rešeto* 'rosta'; szlk. *rešeto* 'durva szita, rosta', *staré rešeto* 'vénasszony'; or. *peuemo* 'durva szita, rosta'; stb. [tisztázatlan eredetű]. (△) A *rosta* forma a szláv szó második nyílt szótagbeli magánhangzójának kiesésével és hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. Az elvont 2. jelentéshez vö. szln. *na rešeto dejati* 'megvizsgál, górcső alá vesz', tkp. 'átszital'. A 3. jelentéshez vö. a szlovák kifejezést (↑), továbbá →*skatulya*, →*szatyor* stb.

📖 MNY. 16: 4; Kniezsa: SzlJsz. 469; TESz.; EWUng.

rostély A: 1508 *rostel'okon* (DöbrK. 403); 1508 *rostelt* (NádK. 626); 1585 k. *rostell* (Gl.); 1604 *Raſtelyos* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Cláthrus* a.); 1622 *röstely* (MNY. 80: 378); 1679 *restellra* (Nyr. 43: 82); 1820 *rostéjra* (NSz.); NYJ. *rasti*, *rostit* (ÚMTsz.); *rösté* (MTsz.) J: 'rács, rosta | Gitter, Rost' Sz: ~os 1533 *Rostelus* 'rostéllyal ellátott | mit einem Rost versehen' (Murm. 396.); 1834 *Rostélyos* 'marhának a bordák melletti húsból készített pecsenye | Rostbraten' (NSz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (vel.) *roštéyu* 'gereblye', (pol.) *raštél* 'ua.', (tr.) *rostell* 'ua.; rács, rostély <fából, vasból>', (v.-ven.) *rastèl* 'ua.', – ol. *rastello* 'gereblye' [lat. *rastellus*, *rastellum* [tárgyeset] 'kis gereblye' <lat. *rastrum* 'gereblye, többágú kapa'>]. (△) Az olasz szó szűkebb jelentésében került át. Egyes változatok szó belseji *ö*-je és első szótagbeli *e* ~ *ë*-je hangrendi kiegyenlítődés eredménye. A *rostélyos* főnév önállósulással keletkezett a *rostélyos pecsenye* 'rostélyon sült hús' (1749: NySz.) szókapcsolatból. (△) A *rostély* németből való származtatása német szóföldrajzi okokból téves. (△⇒) A magyarból: szbhv. (Kaj) *roštelj* 'rács, rostély'; rom. (N.) *roštéi* 'sütőrostély, tűzrács'.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

rostok × **A**: 1698 *rosztogat* (MNY. 61: 479); 1705 *rostokot* (MNY. 61: 479); 1720 *Rostagot* (Nyr. 72: 89); 1832 *Rastag* (Kreszn.); NYJ. *rostuk* (ÚMTsz.) **J**: 'pihenő (útközben, munka közben) | Rast, Ruhepause'

rostokol [1] **A**: 1703 *rosztogolt* (MNY. 79: 505); 1705 *rosztokol* (Pusztai); 1706 *rostokolt* (Pusztai); 1770 *rostokla* (NSz.); 1787 *rostókló* [sz.] (NSz.); 1832 *Rastagol* (Kreszn.); NYJ. *rastogol*, *rustokol* (ÚMTsz.) **J**: 'tétlenül vár, vesztegel | rasten, verweilen'

■ A szócsalád alapja, a **rostok** német jövevényszó. | (≡) Ném. (R.) *rasttag* 'különösen katonai menetelés közben tartott pihenőnap' [< ném. *Rast* 'nyugalom, szünet' + *Tag* 'nap']. (⊕) A változatok elsősorban bajor-osztrák eredetű többszöri átvételre utalnak. A szó belseji *o*-hoz vö. →*obsit*, →*ponk* stb. (⊖) A (R.) *rost* 'pihenő, szünet' (1746: NSz.) a ném. *Rast* (↑) bajor-osztrák változatának átvétele.

■ A **rostokol** származékszó. | (⊕) A *rostok* főnévből keletkezett *-l* denominális igeképzővel. Elterjedtebb az alapszavánál; a köznyelv periferiáján él. Néhány alakváltozata az [1]-es tőtipushoz igazodóan viselkedik.

📖 TESz. *rostokol* a.; EWUng. • Vö. *deget*

rostokol → *rostok*

rossz **A**: 1137 ? *Roz* [HN.] (PRT. 1: 596); 1389 ? *Rozza* [sz.] [SZN.] (MNY. 64: 328); 1456 k. *rož* (SermDom. 2: 649); 1519 *rozž* (JordK. 305) **J**: <MN> **1.** 1137 ? 'silány, értéktelen, ócska | schlecht, wertlos' # (PRT. 1: 596) (↑), 1456 k. 'ua.' (SermDom. 2: 649) (↑); **2.** 1531 'főleg erkölcsi szempontból' kifogásolható <személy> | unartig, unredlich <Person>' # (ÉrsK. 481); **3.** 1577 'helytelen, az erkölcsi követelményeknek meg nem felelő <dolog, magatartás, megnyilatkozás> | schlimm, schändlich' # (KolGl.); **4.** 1840 'gyenge; sovány | schwach; mager' (MNY. 12: 44) | <FN> **1.** 1598 'helytelen magatartású ember | unredliche Person' (NySz.); **2.** 1712 e. 'nem kívánatos dolog | unerwünschte Sache; Übel, Böses' (NySz.); **3.** 1748 'helytelen cselekedet | böse Tat' # (NySz.); **4.** [~a vminek] 1748 'vminek az alja, silány része | schlechter, wertloser Teil von etw' (NSz.); **5.** 1766 'nyavalyatörés, gutaütés stb., súlyos betegség | schwere Krankheit; Fallsucht, Schlaganfall usw.' (NSz.); **6.** 1878 'szitokszóként' | <als Schimpfwort>' (Nyr. 7: 519) **Sz**: ~**alkodik** 1597 *Rozzalkodas* [sz.] (MNY. 63: 97) | ~**abbodik** 1786 *rosszabbodik* (NSz.) | ~**all** 1792 *Roffzallom* (Baróti Szabó: KisdédSz.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (≡) Zürj. (V.) *ruž mun-* 'elfárad, elgyengül v. eltompul' (*mun-* 'megy, halad') [fgr. **roč* 'gyenge, erőtlen, fáradt']. A magyarázat csak akkor helytálló, ha a zürj. *ž* a fgr. **č*-re vezethető vissza. A szó belseji **č* > m. *sz* (> *ssz*) hangváltozáshoz vö. →*messze*, →*vessző*. A magyarban az eredeti jelentés 'gyenge, erőtlen, fáradt' lehetett; az ebből kialakult melléknévi 1. jelentéshez vö. →*hitvány*, →*sovány* stb.

📖 Bárczi: SzófSz.; NytudÉrt. 38: 7; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *rosseb*, *rosszmájú*

rosszmájú **A**: 1851/ *rosz máju* (NSz.); 1912 *rosszmájúan* (NSz.) **J**: 'harapós, csípős kedvű, éles nyelvű; rosszindulatú, gonosz | bissig; boshaft' #

■ Összetett szó. | (⊕) A →*rossz* 'rossz, beteg' + →*máj* 'az ember mája mint a különböző érzelmek és lelki rezdülések vélt lakóhelye' szavak összetételével keletkezett *-ú* melléknévképzővel, jelzős alárendelő összetétel. A jelentésekhez vö. *rosszindulatú* (1835: NSz.); *rosszhiszemű* (1863/: NSz.) stb.

róta × **A**: 1522 ? *Rothas* [sz.] [SZN.]; *Rwtha* [SZN.] (MNYTK. 86: 62, 68); 1604 *Rotbéli*, *Rota* (Szenczi Molnár: Dict.); 1750 *róta* (Wagner: Phras. *Manipulus* a.); 1875 *rottáinak* (NSz.) **J**: **1.** 1522 ? 'seregrész, csapat, csoport | Heeresabteilung' (MNYTK. 86: 62, 68) (↑), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **2.** 1802 'csoport; szakasz | Gruppe; Abschnitt' (NSz.); **3.** 1807 'rakás, halom; tucat | Haufen; Dutzend' (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *rote*, *rotte*, (kor. úfn.) *rot*, – ném. *Rotte*: 'részleg, csapat; banda; rakás, halom; stb.' [< fr. (ófr.) *rote* 'részleg, csapat; kis csoport; (rabló)banda'; ez a lat. *rumpere* '(szét)tör, megsemmisít' igére megy vissza]. (≈) Megfelelői: cseh *rota*; le. *rota*; stb.: 'társaság; csapat; stb.'. (⊕) A szó katonai szakkifejezésként került át a magyarba. A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. (⊖) Idetartozik a (R.) *rotmester* 'zsoldoscsapat vezére' (1576–1586: Horváth M.: NEL.); ez a ném. (kor. úfn.) *rotmester* 'ua.' átvétele.

TESz.; EWUng. • Vö. *korruptál*, *rabol*, *rutin*

rothad **A**: 1405 k. *rothadag* [sz.] (SchlSzej. 467.); 1519 megh *rotadot* (JordK. 840); 1578 el *rodhad* (Bornemisza: ÖrdKís. 140); 1616 *rothadás* [sz.] (NySz.) **J**: **1.** 1405 k. '⟨szerves anyag⟩ oszlásnak indul, felbomlik; elmúlik, elpusztul | (ver)faulen; zugrunde gehen' # (SchlSzej. 467.) (↑); **2.** 1804/ '⟨személy⟩ tesped; sínylődik | müßig sein; siechen' (NSz.); **3.** 1836/ '⟨társadalom, közösség, intézmény stb.⟩ (erkölcsileg) bomlik, hanyatlak | verkommen, zersetzt werden (abstr.)' (NSz.) **Sz**: ~**ag** 1405 k. 'rothadás, korhadás, revesedés | Fäulnis' (SchlSzej. 467.) (↑) | ~**agos** 1416 u.¹ [sz.] 'rothadt, korhadt, poshad, romlott | faul, verdorben' (BécsiK. 188) | ~**agosság** 1416 u.¹ *rothadagoffag* 'rothadás, korhadás, revesedés, romlás | Fäulnis, Verderben' (BécsiK. 188) | ~**ás** 1490 *rothadas* (SzalkG. 233.)

rothaszt **A**: 1577 k. el *rothasztják* [t-j] (OrvK. 96); 1662 *elrothasztalak* (MonTME. 6: 71) **J**: **1.** 1577 k. 'felbomlaszt, vminek a rothadását okozza | fäulen' (OrvK. 96) (↑); **2.** 1842 'lezülleszt, erkölcsi romlásba dönt | demoralisieren' (NSz.)

■ Származékok egy fiktív töből. | (⊕) A szótó ismeretlen eredetű. A végződések valószínűleg -*had*, -*haszt* denominális igeképző; vö. →*korhad*, →*poshad* stb. (⊖) A →*roh*, ill. →*rut* szócsaládjával való összefüggése kevésbé valószínű.

TESz.; EWUng. • Vö. *rohad*

rothaszt → *rothad*

rotyog **A**: 1577 k. *rotyogh* (OrvK. 221); 1604 *Rottyogoc* (Szenczi Molnár: Dict.); 1621 *Rótyogtatom* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) **J**: **1.** 1577 k. '⟨fővő folyadék, étel stb.⟩ bugyborékoló hangot ad, pöfög; forr | brodeln; kochen, siedeln' # (OrvK. 221) (↑); **2.** 1577 k. 'a székel őrítése közben jellegzetes hangot ad | bei der Stuhlentleerung ein bezeichnendes Geräusch geben' (OrvK. 221) (↑); **3.** 1585 'csattog, zörög | klappern' (Cal. 234); **4.** 1604 'torkot öblöget, gargarizál | gurgeln' (Szenczi Molnár: Dict.); **5.** 1781 'recseg | krachen' (NSz.)

rotyan **A**: 1873 *rotyantással* [sz.] (NSz.); 1953 *rotyan* (ÚMTsz.); NYJ. *rotyanik* [□] (ÚMTsz.) **J**: 'egyszer bugyborékol, buggyan | einmal brodeln'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A tő a palatoveláris párhuzamosság alapján összefüggésben állhat a →*rittyen* tövével, valamint a →*retyeg* szócsalád tövével. A végződések gyakorító és

mozzanatos képző. A 2. és 4. jelentés metafora az 1. jelentés alapján.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *retyeg*, *retyerutya*, *rittyen*

rottyan → *rotyog*

rovancs Δ A: 1843 *Rovancs* (Fogarasi: KereskSzt.); 1898 *rováncsol* (NSz.) J: 1. 1843 'pénztári v. leltári ellenőrző vizsgálat | Kassenprüfung' (Fogarasi: KereskSzt.) (↑); 2. 1870 'rovatos üzleti könyv | Kassenbuch' (CzF.); 3. 1886/ 'rovat, rubrika | Rubrik' (NSz.); 4. 1898 'fába vésett metszés, rovás | Einkerbung' (NSz.) (↑)

rovancsol Δ A: 1851 *Rovancsolni* [sz.] (Szily: NyÚSz.); 1872 *rováncsolás* [sz.] (Nyr. 1: 366) J: 1. 1851 'pénztári, leltári ellenőrzést tart | die Kasse prüfen' (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. 1891/ 'rovatokkal ellát | rubrizieren' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett szócsalád, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | ☞ Úgy tűnik, hogy a szócsalád alapja a *rovancs*, amely származékszó a *rov-* töből (ez a →*ró* töv változata); a végződéséhez vö. *puffancs* (→*puff*²), *rikkancs* (→*rikolt*) stb. Ebben az esetben a *rovancsol* a *rovancs*-ból jött létre *-l* igeképzővel. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy a *rovancsol* származékszó a →*ró*-ból gyakorító képzővel; a képzőhöz vö. →*roncsol*.

■ A **rovancs** elvonás. | ☞ A *rovancsol*-ból keletkeztetett elvonással.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☞ Nyelvújítási szóalkotások.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *ró*

rovancsol → *rovancs*

rovar A: 1829–1834 *Rovar* (MNY. 55: 91) J: 'fejre, torra és potrohra tagolódó testű, hatlábú, (apró) gerinctelen állat | Insekt (Insecta)' #

■ Szóképzés latin mintára, származékszó. | ☞ Vö. lat. (tud.) *insectum* 'rovar', tkp. 'rovátkolt' [< lat. *insecare* 'bevág, bemetsz']. A magyarban a →*ró* 'bemetsz, rovátkol' tö *rov-* töv változatából keletkezett *-r* névszóképzővel. ☹ Egyéb, régi megnevezése: *robar* 'rovar' (1833: Szily: NyÚSz.), ez összevonás a *rovott* (vagy *rovátkolt*) *barom* 'ua.', tkp. 'rovátkolt állat' szókapcsolatból, esetleg a ném. *Kerbtier* 'rovar' szóból. ☞ Nyelvújítási szavak.

📖 MNY. 55: 91; TESz.; EWUng. • Vö. *ró*

rovat A: 1807 *Rovat* (NSz.); 1870 *rvat*, *rovát* (CzF.) J: 1. 1807 'bevágás, rovátka; jegyzés | Einkerbung; Aufzeichnung' (NSz.) (↑); 2. 1835 '⟨táblázaton, üzleti könyvben⟩ rubrika; ⟨pénzgazdálkodásban⟩ egy rubrikában szereplő, egy célra szánt összeg, költségvetési keret | Rubrik; Voranschlag' # (Kunoss: Gyal. *Rubrica* a.); 3. 1838 'kis barázda | Rille' (Tsz.); 4. 1841 'kategória | Kategorie' (NSz.); 5. 1842 '⟨újságban, folyóiratban, egyéb kiadványban⟩ egy tárgykörbe tartozó közlemények helye, összessége | thematisch einheitlicher Teil bzw. Platz in einem Presseprodukt' # (NSz.); 6. 1972 '⟨rádióban, televízióban⟩ azonos tárgykörű, ismétlődő adások sora | Reihe regelmäÙig wiederkehrender Rundfunk- od. Fernsehsendungen' # (ÉKsz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☞ A →*ró* 'bemetsz, rovátkol' tö *rov-* töv változatából keletkezett *-t* névszóképzővel. Ebből az alapszóból valaha egy *-át* képzős származékszó is létrejöhetett, amely a nyelvtörténet folyamán elavult, és csak további

származékokból mutatható ki; vö. *rovatol*, *rovátos* (→*ró*). A 2., 4. és 5. jelentés alapja vagy az üzleti könyvekben szereplő feljegyzések szokásos vonalakkal való elválasztása vagy az adósság rovátkolt bejegyzésére alkalmazott vonalazás. (☞) Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ró*

rozmár **A:** 1798 *rozmár* (Nyr. 21: 223); 1799 *Rosmár* (NSz.) **J:** 'a főkával rokon, hatalmas agyará, északi tengeri nagy ragadozó emlősállat | Walroß (Odobenus rosmarus)'

■ Latin (tud.) jövevényszó. | (☞) Lat. (tud.) *rosmarus* 'rozmár' [< dán *rosmær*, *rosmar* 'ua.' < óész. germ. *rosmhvalr* 'ua.']. Vö. még (fordított sorrendű tagokkal): ang. *walrus*; ném. *Walroß*; stb.: 'ua.'. (☞) Az *us* nélküli alakhoz vö. →*cet*, →*delfin* stb.

📖 TESz.; EWUng.

rozmaring **A:** 1533 *Rosmarinum* (Murm. 1458.); 1560 *rozmarynth* (MNY. 6: 231); 1588 *rozmalin* (NySz.); 16. sz. *Rofmaring* (MNY. 39: 395); 1655 *rosmarint* [□] (NySz.); 1720 *rozmaringosra* [sz.] (NSz.); 1770/ *rozsmarintág*, *rozsmarintom* (NSz.); 1777 *Rošamarint* [□] (NSz.); 1779 *Rosmarinomot* (NSz.); 1802 *rozsmarin* (NSz.); 1875 *ruzsmarinszál* (Nyr. 4: 237); NYJ. *rizmaring*, *rozmaling* (ÚMTsz.) **J:** 'halványkék ajakos virágú, illatos(, fűszerként is használt) örökzöld félcserje | Rosmarin (Rosmarinus officinalis)'

■ Vándorszó. | (☞) Ném. *Rosmarin*; fr. (R.) *rosmarin*; ol. (É.) *rožmarín*, *rožmarín*, *ròzmarín*; rom. *rosmarin*; szbhv. *ruzmarin*, *ružmarin*; stb.: 'rozmaring'. Vö. még lat. (h.tud.) *rosmarinus*, *rosmarinum* 'ua.' [< lat. *ros* 'harmat' (a lat. *rosa* 'rózsa' alapján) + *marinus* 'tengeri' összetételi tagokkal]. (☞) A magyarba elsősorban a kereskedelem révén, fűszernévként került át, főleg olasz és részben esetleg német közvetítéssel. (☞) A botanikai szaknyelv szintén hozzájárult a szó meghonosodásához; a *rosmarinum*, *rosmarinom* stb. változatok a tudományos latinból származnak. A szóvégi *t*-s, ill. *g*-s változatokhoz vö. *rubint* (→*rubin*), →*puszpáng* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kormorán*, *roráté*

rozog → *rozzant*

rozoga → *rozzant*

rozongat → *rozzant*

rozzan → *rozzant*

rozzant **A:** 1784 *Rozzantt* (Baróti Szabó: KisdedSz. 68) **J:** **1.** 1784 'dűledező (építmény); megrongálódott (készítmény, tárgy) | baufällig; beschädigt' (Baróti Szabó: KisdedSz. 68) (↑); **2.** 1802 'egészségtelen megrokkant, gyenge, beteg, rossz tartású | entkräftet, krank, von gebückter Haltung' (NSz.); **3.** 1838 'szilárdságát, erejét veszített, hanyatlóban levő | die Festigkeit verlierend, verfallend' (NSz.)

rozzan × A: 1792 *rozzanni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Roskadni* a.); NYJ. *megrozzanik* [□] (ÚMTsz.) J: 'leroskad; összeomlik | zusammenfallen; einstürzen'

rozongat × A: 1816 *Rozongatom* (Gyarmathi: Voc. 100 [ɔ: 108]) J: 1. 1816 'dorgál | rügen' (Gyarmathi: Voc. 100 [ɔ: 108]) (↑); 2. 1879 'szárnyával verdes | mit den Flügeln schlagen' (Nyr. 8: 188); 3. 1893 'sérteget | wiederholt beleidigen' (Nyr. 22: 335)

rozog × A: 1832 *rozog* (Kreszn.) J: 'rázkódik; ide-oda mozog | sich schütteln; sich hin und her bewegen'

rozoga A: 1836 *Rozga* (Fogarasi: MNZsebsz.); 1848 *Rozoga* (Fogarasi: MNZsebsz.); NYJ. *rözega* (ÚMTsz.) J: 1. 1836 'eresztekeiben meglazult, roskatag (építmény, készítmény) | baufällig, wackelig' (Fogarasi: MNZsebsz.) (↑); 2. 1890 'ócska, silány (használati tárgy) | schäbig, abgenutzt' (AkÉrt. 1: 156); 3. 1936 e. 'botladozó, roskadozó (láb); gyenge, erőtlén (személy) | stolperig, schlappend (Fuß); kraftlos (Person)' (ÉrtSz.)

■ A szócsalád igei tagjai onomatopoetikus eredtűek. | ⊕ A tő szorosan összefügg a →*ráz*-zal; az is lehetséges, hogy a szócsalád tagjai tulajdonképpen a →*ráz* származékai. A végződéses különféle igeképzők; a *rozongat* szó belseji *n*-je valószínűleg inetimologikus. Az eredeti jelentés elsősorban a *rozog*-ban és a *rozongat* 2. jelentésében őrződött meg, a további jelentések metonimikusan keletkeztek. – A *rozzant* és a *rozoga* -t képzős melléknemesült befejezett melléknévi igenév, ill. -a képzős befejezett melléknévi igenév (utóbbihoz vö. →*csusza*, →*hulla* stb.) a *rozzan*-ból, ill. a *rozog*-ból. A közelmúltig mindkét származék köznyelvi volt, ma már inkább csak a választékos nyelvben fordulnak elő.

📖 Nyr. 70: 52; TESz.; Benkő: FiktI. 140; EWUng. • Vö. *ráz*

rozs A: 1137 ? *Roz* [HN.] (PRT. 1: 596); 1211 ? *Rost* [sz.] [szN.] (PRT. 10: 512); 1221/ ? *Rufd* [sz.] [szN.] (VárReg. 366.); 1395 k. *rof* (BesztSzj. 468.); 1708 *Ro'z* (Pápai Páriz: Dict.) J: 'a búzánál igénytelenebb kalászos gabonanövény | Roggen (*Secale cereale*)' #

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Szbhv. *raž*; szlk. *raž*; or. *рожь*; stb.: 'rozs' [indoeurópai eredetű; vö. óész. germ. *rugr*; óporosz *rugis*; stb.: 'ua.']. ⊗ Megfelelői a finnugor nyelvekben is megtalálhatók indoeurópai jövevényszók formájában: md. (E.M.) *rož*; finn *ruis*; stb.: 'ua.'

📖 Kniezsa: SzIJs. 469; TESz.; EWUng. • Vö. *anyarozs*, *rozsnok*

rózsa A: 1181 ? *Rovza* [szN.] (MNL (OL) DI. 206827); 1234 *Rofa* [szN.] (VárReg. 132.); 1255 *Rusa* [szN.] (MNY. 47: 170); 1395 k. *rafa* [ɔ: *rofa*] (BesztSzj. 425.); 1533 *Roffaczka* [sz.] (Murm. 1487.); 1578 Eb *rosza* (Gombocz E.: BotTört. 51); 1580 *rozas* [sz.] (MNY. 63: 97); 16. sz. vége Nyúl *Rófa* (MNY. 39: 394); 1688 *rúzsával* [?✍] (Thaly: VÉ. 2: 71); 1754 *Rozsás* [sz.] (NSz.); 1830 *róza* (NSz.) J: 1. 1395 k. 'rendszerint kertben ápolt, tüskés szárú, páratlanul szárnyalt levelű, fehér, sárga, piros stb. virágú cserje, ill. ennek virága | Rosenstrauch; Rose' # (BesztSzj. 425.) (↑); 2. 1516 'rózsa alakú tárgy | rosenförmiger Gegenstand' # (Zolnai Gy.: Nyelveml. 203); 3. [~*m*] 1763 'kedvese, szerelme vkinek (kedveskedő megszólításban) | mein Liebchen (als liebkosende Anrede)' (NySz.) Sz: ~lik 1416 u.³ *rosalo* [sz.] (AporK. 174) | ~s 1453 *Rosas* [szN.] (TörtTár 1882: 532)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *rosa* 'rózsa (bokor, virág)', *mea rosa* 'kedveskedő megszólítás' [bizonytalan eredetű; esetleg etimológiai kapcsolatban állhat a gör. *ρόδον* 'rózsabokor' szóval]. ⊗ Megfelelői: ném. *Rose*; fr. *rose*; stb.: 'rózsa; rózsa alakú tárgy'. ⊕ A hangzóközi *zs*-hez vö. →*bazsalikom*, →*eklézsia* stb.; a *z*-s alakhoz vö. →*ambrózia*, →*bazilika* stb. A 3. jelentéshez vö. →*viola*, →*virág* stb. ⊕ A magyarból: rom. *rujă* 'rózsa; rózsa alakú díszítmény kislányok cipőjén, masni'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bazsarózsa*, *rózsakoszorú*, *rózsaszínű*, *szél-*, *tearózsa*

rózsafüzér → *rózsakoszorú*

rózsakoszorú Δ **A:** 1631 *rózsa-koszorú* (AkNyÉrt. 11/8: 57) **J:** 'olvasó, rózsafüzér | Rosenkranz'

rózsafüzér **A:** 1860 *rózsafüzér* (NSz.) **J:** 'olvasó | Rosenkranz'

■ Német mintájú tükörfordítások, összetett szók. | (≡) Mindkettőhöz vö. ném. *Rosenkranz* 'olvasó, rózsafüzér' [a lat. *rosarium* 'ua.' alapján]. A megnevezés a középkor rózsaszimbolikájával függhet össze. (⊕) A magyarban a →*rózsa* + →*koszorú*, ill. *füzér* 'koszorú, füzér' (→*fűz*¹) tagok összetételei. – Korábbi megnevezésük az *olvasó* (→*olvas*). – Ugyanezekből a tagokból keletkezett, de a vallási tartalmú összetételtől függetlenül, 'rózsákból font koszorú' jelentésben keletkezett a *rózsakoszorú* (1748: NySz. *koszorú* a.), ill. a *rózsafüzér* (1830/: NSz.).

📖 TESz. *rózsafüzér* a.; EWUng. • Vö. *fűz*¹, *koszorú*, *rózsa*

rózsaszín → *rózsaszínű*

rózsaszínű **A:** 1416 u./¹ *rofa zin* (BécsiK. 81); 1753 *Ró'saszínű* (NSz.) **J:** 'a vadrózsa virágának színére emlékeztető (halványpiros) szín(ű) | rosa' #

rózsaszín **A:** 1513 *rosa zinnel* (NagyszK. 154); 1770/ *Rózsaszint* (NSz.) **J:** 'a vadrózsa virágának színére emlékeztető (halványpiros) szín(ű) | rosa' #

■ Összetett szók. | (⊕) Feltehetőleg párhuzamosan keletkeztek. Alárendelő jelzős összetételek a →*rózsa* előtagból + a →*szín*² főnévből, ill. annak -ű melléknévképzős származékából. Megnevezésük alapjául a vadrózsa színe szolgálhatott. Keletkezésükhöz idegen nyelvi minták is hozzájárulhattak: ang. *rose-red*, *rose coloured*; ol. *color rosa* stb.: 'rózsaszín'. Vö. még lat. *roseus* 'ua.'. A magyarban a *rózsaszínű* és a *rózsaszín* eredetileg a →*piros* szinonimáiként voltak használatban; a nála világosabb színárnyalat jelölése a nyelvújítás korában rögződött. Ezt a folyamatot talán a ném. *rosenfarbig*, *rosenfarben* 'rózsaszín' is befolyásolta.

📖 MNy. 18: 169; TESz.; EWUng. • Vö. *rózsa*, *szín*²

rozsa **A:** 1416 u./¹ *rofdatol* (BécsiK. 111); 1799 *Re'sda* (NSz.); 1882 *részda* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1416 u./¹ 'fémek, főleg vas felületén oxidálódás folytán keletkezett réteg | Rost (auf Metall, haupts. Eisen)' # (BécsiK. 111) (↑); 2. 1585 'egy fajta gombabetegség, ragya, üszög a növényeken | Brand, Rost (Pflanzenkrankheit)' (Cal. 929); 3. 1820 'szitokszóként' | (als Schimpfw.)' (NSz.) **Sz:** ~s 1519 *megrofdafodoth* [sz.] (JordK. 840) | ~sodik 1519 (JordK. 840)

■ Bolgár jövevényszó. | (≡) Blg. *рѣжда* 'rozsa, ragya <a fémeken, ill. a növényeken>' [< szláv **рьд-* 'piros, vörös']. Vö. még óe. szl. *ръжда* 'rozsa, ragya <a fémeken, ill. a növényeken>'. (⊕) A *rozsa* és az ugyanarra az etimonra visszamenő, de más déli szláv nyelvből átvett →*ragya* között a köznyelvben szóhasadás ment végbe. Egyes változatok első szótagbeli palatális magánhangzója elhasonulással keletkezett.

📖 Melich: SzlJsz. 1/1: 141; AkNyÉrt. 20/3: 81; Kniezsa: SzlJsz. 470; TESz.; EWUng. • Vö. *lővé*, *ragya*, *riska*, *rizike*, *rőt*, *rubin*

rozsнок × **A:** 1585 *Rosnok* (Cal. 612); 1604 *Rófnoc* (Szenczi Molnár: Dict.); 1621 *Refnoc* (Szenczi Molnár: Dict. *Vicia* a.); 1708 *Rosnak* (Pápai Páriz: Dict. *Vicia* a.); 1763 *rozsнок* (NSz.); 1787 *rosnyika* [□] (MNY. 6: 275); 1818 *rozsника* [□] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Löbläcĕus* a.) **J:** 1. 1585 'szédítő vadóc, konkolyperje | Schwindelhafer (*Lolium temulentum*)' (Cal. 612) (↑); 2. 1604 'egy fajta bükköny | Art Wicke' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 3. 1807 'a pázsitfüvek családjába tartozó, hengeres toklászú, egyoldalú fürtvirágzatot hozó gyomnövény | Roggentrespe (*Bromus secalinus*)' (MagyFűvészk. 109)

■ Valószínűleg szláv jövevényszó. | ≡ Szbhv. (Kaj) *režnik* 'réti kakukttorma', (N.) 'vízitorma'; cseh (R.) *režnik* 'gabonarosnok'; or. (N.) *ржанік* 'lándzsás útifű' [< szláv **rъžb* 'rozs'; vö. →*rozs*]. Vö. még cseh *režnice* 'koriander'; szlk. *ražnica* 'keserűfű'. ⊕ A származtatás nehézsége, hogy a magyarral közvetlenebbül érintkező szláv nyelvekből alakilag és jelentésében egyaránt megfelelő szó nem mutatható ki. A szóvégi *a*-s változatok keletkezésmódja nem világos, ezek újabb külön átvételeknek tűnnek. ⊙ A szó a 3. jelentésében a botanikai szaknyelvben is él.

📖 Kniezsa: SzJsz. 732; TESz.; EWUng. • Vö. *rozs*

rozsólis **A:** 1697 *rosolisos* [sz.] (MNY. 80: 378); 1754 *rozólisokat* (NSz.); 1760 *Rozsolist* (NSz.); 1761 *Rósólis* (NSz.); 1782 *rozsólisos* [sz.] (NSz.); NYJ. *rózsolis*, *rozsális* (ÚMTsz.) **J:** 'egy fajta likőr; seprőpálinka, gabonapálinka | Art Likőr; Hefebranntwein, Kornbranntwein'

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. (h.) *ros-solis* 'egy fajta likőr', tkp. 'napharmat' [< lat. *ros* 'harmat' + *sol*, *solis* [birtokos eset] 'nap']. Vö. még lat. (k.) *ros solis* 'napharmat <növényteni szóként>'. Lehetséges, hogy a megnevezés alapjául a növény italízésítésre való felhasználása szolgált. ≈ Megfelelői: fr. *rossolis*; sp. (R.) *rosolis*: 'egy fajta likőr'. ⊕ A hangzóközi *zs*-hez vö. →*bazsalikom*, →*eklézsia* stb., a szóvégi *s*-hez pedig →*agilis*, →*április* stb. ⊕⇒ A magyarból: szbhv. *rožoliš*, *rozoliš*; rom. *rojoliș* : 'ua.'

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *parazoly*, *roráté*

rozsomák **A:** 1795 k. *Rosomák* (NSz.); 1799 *Rozomák* (NSz.); 1801 *rozsomák* (MNY. 59: 347) **J:** 'a menyéttel rokon, kutya nagyságú ragadozó állat, torkos borz | Vielfraß {Zool} (Gulo gulo)'

■ Vándorszó. | ≡ Ném. (R.) *rosomak*; cseh *rosomák*; szlk. *rosomák*; le. *rosmak*, *rosomak*; or. *pocomaxa*; stb.: 'rozsomák'. Közép-Európában a lengyelből terjedt el [tisztázatlan eredetű]. ⊕⇒ A magyarba főleg latin és német közvetítéssel, irodalmi úton került át. ⊕ A szó belseji *z* ~ *zs*-t tartalmazó alakok talán latinolvasásmód eredményei; vö. →*gimnázium*, →*próza* stb.

📖 MNY. 59: 346; TESz.; EWUng.; MNY. 104: 76–80

rőf Δ **A:** 1243 *Reyf* [ES. NEM M.] (MonStrig. 1: 354); 1335 *ref* (OkI Sz.); 1547 *reff* (Mollay: NMÉR.); 1560 k. *Ref* (GyöngySzt. 137.); 1585 *réf* (Cal. 459); 1777 *rőfre* (NSz.) **J:** 1. 1243 ? '(főleg vászonneműek mérésére használt) hosszmérték | Art Längenmaß {haupts. für Tuch und Leinwand}' (MonStrig. 1: 354) (↑), 1335 'ua.' (OkI Sz.) (↑); 2. 1560 k. 'mérőrud | Meßstange' (GyöngySzt. 137.) (↑); 3. 1788 'mérték, erkölcsi értékmérő | Maß, sittliches Wertmaß' (NSz.) **Sz:** ~**ös** 1604 *réfes* 'rőfnyi | ellenlang' (Szenczi Molnár: Dict. *Bicubitális* a.); 1886 'méterárkereskedő | Schnittwarenhändler' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ≡ Ném. (kfn.) *reif* 'kötél, madzag; kötés, kötelék; karika, gyűrű; köteg; kör', (al.k.-frankRaj.) 'ua.; egy fajta hosszmérték <lenvászonra, kelmére>', (E.) *rēf*, *rīf* 'karika, fogó', – ném. *Reif* 'kötés, kötelék, abroncs; nagy karika, gyűrű; stb.' [eredetéhez

vö. →*ráf*]. ☐ Német hangtörténeti és jelentéstani okokból feltehetőleg a középnémet nyelvjárásokból került át. A szó belseji *ő* kései labializáció eredménye. A 2. jelentés metonímia, a 3. pedig metafora. Mivel az első, középkori okiratban fellelhető adat Esztergomból származik, az is lehetséges, hogy német szó. ☐⇒ A magyarból: szbhv. (N.) *ríf* 'rőf; mérték'; rom. (N.R.) *rif* 'rőf'.

☐ TESz.; Mollay: NMÉr.; EWUng. • Vö. *ráf*

röffen **A:** 1770 *röffenni* [sz.] (MNY. 2: 181) **J:** 1. 1770 '⟨disznó⟩ egyszeri röffögő hangot ad | einmal kurz grunzen ⟨Schwein⟩' (MNY. 2: 181) (↑); 2. [főleg össze~] 1838 'összetódul és hevesen tanácskozik | zusammenströmen und (meist heftig) etw beraten' (Tsz.); 3. 1843 'dünnyög, morog | mummeln, brummein' (NSz.); 4. [*rá*~] 1848/ 'rátámad vkire | jmdn anfahren, anbrummen' (NSz.)

röffög **A:** 1783 *röffög* (NSz.) **J:** 1. 1783 '⟨disznó⟩ mély, morgásszerű hangot ad | grunzen ⟨Schwein⟩' # (NSz.); 2. 1793 'dünnyög | mummeln' (NSz.); 3. 1879 '⟨ember⟩ röhög | wiehern ⟨Person⟩' (Nyr. 8: 473)

■ Onomatopoeitikus eredetű. | ☐ Eredetileg a disznó mély, morgásszerű hangját jelenítette meg. Az igék végződése mozzanatos, ill. gyakorító képző. A *röffen* 2. jelentése metonímia. ☐ Valószínűleg idetartozik az igekötős (R.) *kiröffen* 'elreped, kilyukad' (1709: MNY. 90: 126).

☐ Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

röffög → *röffen*

rög **A:** 1456 k. *regghe* (SermDom. 2: 379); 1508 *rpg* (NádK. 22) **J:** 1. 1456 k. 'göröngy | Scholle' # (SermDom. 2: 379) (↑); 2. 1817 'föld, talaj | Erde, Boden' (NSz.); 3. 1835 'vmely anyagból összeálló kisebb-nagyobb darab | Klumpen' (Tzs. *Lumpenzucker* a.) **Sz:** ~**zik** 1527 *reghzet* [sz.] 'erősen tart, szorul, tapad | festsitzen, anhaften' (ÉrdyK. 164) | ~**zít** 1872 *Rögzíteni* [sz.] (Ballagi M.: MNYTSz.) | ~**ződik** 1886 *rögződött* (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ☐ Az 1. jelentés látszik eredetinek, ebből a 2. metonimikusan, a 3. pedig metaforikusan keletkezett. A származékok leginkább a 2. jelentéshez kapcsolódnak. ☐ Közülük a *rögzít* és a *rögződik* nyelvújítási alkotások.

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *rögeszme*

rögbi **A:** 1879 *rugby* [ES. NEM M.] (NytudÉrt. 93: 79); 1924 *rugby* tornát (NSz.); 1934 *rögbi* (Bánhidi: Sportny.) **J:** 'tojásdad alakú labdával játszott, labdarúgásszerű csapatjáték, amelyben a kezét is szabad használni, valamint a labdának az ellenfél alapvonalá mögé juttatása a cél | Rugby'

■ Nemzetközi szó. | ☐ Ném. *Rugby*; ang. *rugby*; fr. *rugby*; stb.: 'rögbi'. Az angolból terjedt el [< ang. *Rugby* [HN.]]. Nevét a Birmingham melletti Rugby városról kapta, amelynek iskolája kezdeményezte a játékot. ☐⇒ A magyarba főleg az angolból került, az angol név téves kiejtésével.

☐ NytudÉrt. 93: 79; EWUng.

rögeszme **A:** 1843 *rögeszméje* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'kényszerképzet, fixa idea | fixe Idee, Zwangsvorstellung' #

■ Latin mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. lat. (ú.) *idea fixa* 'rögeszme, kényszerképzet'. (≈) Megfelelői: ang. *fixed idea*; fr. *idée fixe*; stb.: 'ua.'. (⊕) A magyarban: *rög* + *eszme* → *eszmél* összetételi tagokból keletkezett. Az önállóan nem adatolt előtag a *rögzik* 'tapad, rátapad valamire' (→*rög*) alapján keletkezett; keletkezés módjához vö. →*dúvad*, *menhely* (→*men-*) stb. (⊖) Más, korábbi megnevezése: *rögzött képzelet* 'rögeszme, kényszerképzet' (1835: Tzs. *Fix* a.). (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *eszmél*, *rög*

rögtön **A:** 1800 *röktönn* (MNY. 58: 418); 1804/ *rögtön* (I.OK. 30: 259); 1833/ *rögtönzések* [sz.] (NSz.); NYJ. *rëgtën*, *rëttën* (ÜMTsz.); *regtün-fogtun* (MTsz.); *röptön* (MTsz.) **J:** <HSZ> **1.** 1800 'hamarjában, hevenyében; előkészület nélkül, rögtönözve | eilends; aus dem Stegreif' (MNY. 58: 418) (↑); **2.** 1823 'azonnal, tüstént | sofort' # (Márton J.: MNSz.–NMSz. 1: 38); **3.** 1860 ? 'térbelileg közvetlen közel | in der nächsten Nähe' (NSz.), 1891 'ua.' (NSz.) | <MN> [ma csak összetételek előtagjaként] 1832 'azonnali; váratlan, hirtelen | sofortig; plötzlich' (Szily: NyÚSz.) **Sz:** ~**öz** 1829/ *rögtönöznek* (NSz.)

rögvest **A:** 1876 *rögvest* (Nyr. 5: 522); 1890 *rögvést* (NSz.); NYJ. *regvest* (MTsz.) **J:** 'rögtön, azonnal, tüstént | sofort'

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (⊕) A →*reg*² ~ *rög* alapszóból keletkezett különböző határozóragokkal. A *rögtön* -t, ill. -n helyraggal keletkezett; vö. *reggelten* 'korán reggel, reggel' (1817: Nyr. 79: 343); vö. még *régenten* (→*rég*) stb. (⊖) Idetartozik: *rögtönen* 'azonnal, rögtön' (1891: NSz.), amely az -n helyrag ismétlődésével keletkezett.

■ A **rögvest** tudatos szóalkotás. | (⊕) A végződés analógiás hozzátoldásnak látszik; vö. *oldalvást* (→*oldal*).

📖 Nyr. 79: 342; MNY. 54: 191; TESz.; EWUng. • Vö. *reg*²

rögvest → *rögtön*

röhej → *röhög*

röhög **A:** 1416 u./³ *rúhoguen* [sz.] (AporK. 109); 1495 e. *rphogefe* [sz.] (GuaryK. 120); 1578 *röhegnec* (Bornemisza: ÖrdKís. 177) **J:** **1.** 1416 u./³ 'állat' morog, bömböl | knurren, brüllen <Tier>' (AporK. 109) (↑); **2.** 1495 e. 'disznó' röhög | grunzen <Schwein>' (GuaryK. 120) (↑); **3.** 1578 'személy' durván nevet | roh, wiehernd, laut lachen <Person>' # (Bornemisza: ÖrdKís. 177) (↑); **4.** 1695/ 'ló örömeiben' hangos röhögésszerű hangot ad | laut wiehern <Pferd vor Freude>' (NySz.); **5.** 1775 'hörög | röcheln' (NSz.); **6.** 1792 'csattog, zörög | klappern' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

röhej **A:** 1838 *Röhej* (Tzs.); 1925 *röhej* (BorsszemJ. 1925. márc. 15.: 5) **J:** **1.** 1838 'hangos, vad, nyers nevetés, hahota | lautes, ungesittetes Gelächter' (Tzs.) (↑); **2.** 1925 'nevetséges dolog | lächerliche Sache' (BorsszemJ. 1925. márc. 15.: 5) (↑)

■ A szócsalád alapja, a **röhög** onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A →*rohog* palatális párhuzamos alakja. A végződés gyakorító képző.

■ A **röhej** származékszó. | (△) A *röhej* névszóképzővel keletkezett a *röhög* tövéből; vö. *dörej* (→*dörög*), *zörej* (→*zördül*) stb.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *rohog*

rököny → *rökönyül*

rökönyödik → *rökönyül*

rökönyül † **A:** 1560 k. megh *rókonywlth* [sz.] (GyöngySzt. 4026.); 1826 *rökönyült* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1560 k. 'elkorhad, megpenészedik, megdohosodik | verfaulen, verschimmeln' (GyöngySzt. 4026.) (↑); 2. 1887 'megdőbben, megijed | betroffen sein, verblüfft werden' (NSz.)

rökönyödik **A:** 1708 *megrökönyödött* [sz.] (Pápai Páriz: Dict. *Impluviatus* a.); 1788 *rökönyödésen* [sz.] (NSz.); 1793 *rökönyödött* (NSz.); 1810 *Rökönyödöm* [▽] (NSz.); NYJ. *rekenyedik* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1708 'megpenészedik, megdohosodik, elkorhad | verfaulen, verschimmeln' (Pápai Páriz: Dict. *Impluviatus* a.) (↑); 2. 1807 'elsápad | erbleichen' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 3. 1855 'megcsontosodik, megmakacsolja magát | verknöchern, sich versteifen' (NSz.); 4. [főleg *meg~*] 1873 'megijed, megdőbben | verblüfft werden' # (NSz.); 5. 1896 'megbolondul | verrückt werden' (Nyr. 25: 575)

rököny Δ **A:** 1832 *rököny* (Kreszn.); 1888 *rököny* (NSz.) **J:** 1. 1832 ? 'penész | Schimmel; Stockfleck' (Kreszn.) (↑), 1835 'ua.' (Tzs. *Stockfleck* a.); 2. 1888 'dőbbenet, ijedség | Bestürzung, Betroffenheit' (NSz.) (↑)

■ A szócsalád alapjai, az igék származékok egy fiktív töből. | (△) A szótő ismeretlen eredetű, és azonos a →*rejt*, →*rekesz* tövével. A végződés *-ül* visszaható igeképző, ill. *-d* gyakorító-visszaható képző. A szó belseji *-ny* képző szerepe nem világos. Az igék eredeti jelentései a szótő 'hátráltat, elrejt stb.' jelentésével lehetnek összefüggésben; vö. még a *rekken*, *rekkent* (→*rekesz*) jelentéseit. Az elvont jelentések ezekből alakulhattak ki.

■ A **rököny** elvonás. | (△) Az igékből lett elvonva a nyelvújítás korában.

📖 TESz. *rökönyödik* a.; EWUng. • Vö. *rejt*, *rekesz*

römi **A:** 1928 *römiszni* [sz.] (NSz.) **J:** 'egy fajta kártyajáték, amelyben az nyer, aki hamarabb tudja lapjait különféle kombinációkban lerakni | Rommé (Art Kartenspiel)'

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Rummy* 'egy fajta kártyajáték' [< ang. (am.) *rummy* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Rommé*; cseh *remy*; stb.: 'ua.'. (△) A szó belseji *ö* az osztrák kiejtést tükrözi.

📖 TESz.; EWUng.

römpöly Δ **A:** 1607 *römpelyes* [sz.] (StSl. 27: 326); 1632 *römpölyös* [sz.] (MNY. 64: 229); 1635 *römpölös* [sz.] (Oklsz.); 1676 *rempel* (NySz.); NYJ. *römpöj* (MTsz.) **J:** 'régi úrmérték, kb. fél messzely | Art Hohlmaß, Halbseidel'

■ Német (szász Sz.) jövevényszó. | (≡) Ném. (szászR.) *rimpel*, *rempls* 'egy fajta úrmérték, kb. 1 dl' [< ném. (k.-ném.) *rump* 'fatörzs, fatuskó; törzs; fából készült nagy teknő; fakéregből készült hordó']. Vö. még ném. (E.) *römp*, *rümp* 'üreges tárgy'. (△) A szóvégi *ly*-hez vö. →*gépely*, →*messzely* stb. (⊙) Főleg az északkeleti nyelvjárásokban volt használatos.

rönk **A:** 1876 *trönk* (Nyr. 5: 378); 1928 *farönkök* (TechnLex. Gereb a.); NYJ. *röng* (ÚMTsz.)
J: 'a levágott fatörzs egy darabja | Holzklotz'

rönköly × **A:** 1876 *rönköly* (Nyr. 5: 378); NYJ. *rönkö, rönköj* (ÚMTsz.); *rüinkő, trönköly* (MTsz.) **J:** 1. 1876 'zömök, köpcös ember | untersetzte, stämmige Person' (Nyr. 5: 378) (↑); 2. 1885 'rönk | Holzklotz' (Nyr. 14: 573)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **rönköly** jövevényszó, az átadó nyelv azonban vitatott. |
 1. Román jövevényszó. | (≡) A románból: rom. *trunchi*, [végartikulussal] *trunchiul*: 'törzs; fatörzs, fatuskó; rönk stb.' [lat. *trunculus* 'kis törzs' < lat. *truncus* 'fatörzs, fatuskó; törzs']. (△) A származtatás nehézsége a magyar szó palatális hangrendje. A hangalak azonban a →*tönkö* : *tönk* hatására keletkezhetett. 2. Német (k.-ném.) jövevényszó. | (≡) Vö. ném. (k.-ném.) *strünkel* 'kis káposztatorzsa' [< ném. *Strunk* 'fatönk; szár; káposztatorzsa']. (△) Ez a származtatás jelentéstani okokból nem problémamentes. ■ (△) A fakitermelés szakszavaként került át a magyarba az erdélyi románok vagy szászok nyelvéből. Mindkét levezetés esetén a mássalhangzó-torlódás feloldódott.

■ A **rönk** elvonás eredménye. | (△) A *rönköly*-ből jött létre, talán a →*tönkö* : *tönk* hatására.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Talán idetartozik a (N.) *renkesz* 'zömök, vaskos' (1786: MNy. 65: 474). Végződéséhez esetleg vö. →*horpasz*, →*kopasz* stb.

TESz., *renkesz* a. is; Nyr. 102: 231; Bakos F.: REL. 362; EWUng. • Vö. *trancsíroz*

rönköly → **rönk**

röntgen **A:** 1900 *röntgenezés* [sz.] (PallasLex. *Röntgen-féle sugarak* a.); NYJ. *röggen, röggeny* (Bálint: SzegSz.); *rögönyön, rököny, rüggöny* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1900 'röntgensugár(zás); röntgenvizsgálat | Röntgenstrahlung; Röntgenuntersuchung' (PallasLex. *Röntgen-féle sugarak* a.) (↑); 2. 1928 'röntgenkészülék | Röntgenapparat' (NSz.) – De vö. 1899 *Röntgen-sugarakat* 'át nem látszó anyagokon is áthatoló, igen rövid hullámhosszú elektromágneses sugár(zás) | Röntgenstrahlen' (PallasLex.)

■ Egy összetételi előtag önállósulásával jött létre. | (△) A *röntgensugár* (↑) szóból keletkezett. A ném. *Röntgenstrahlen* [többes szám] 'röntgensugár' részfordítása. Vö. még *Röntgen-féle sugarak* 'röntgensugarak' (1897: PallasLex.). A *Röntgen* (a röntgensugárzás felfedezője) nevéből köznevesült alakok megfelelői más nyelvekben is megtalálhatóak; vö. ang. *roentgen* 'röntgen-'; le. *rentgen* 'röntgensugárzás; röntgenvizsgálat'; stb. – Néhány nyelvjárási alak népetimológiával keletkezett. A 2. jelentés a ném. *Röntgenapparat* 'röntgenkészülék' hatására is keletkezhetett.

TESz.; EWUng. • Vö. *sugár*

röp-

I. ~irat **A:** 1839/ *röpiratban* (NSz.) **J:** 'időszerű közérdekű kérdésről szóló, vitatkozó v. agitációs hangú rövidebb írásmű; röpcédula | Flugschrift' | **~lap** **A:** 1847/ *röplapokat* (NSz.) **J:** 'röpirat | Flugblatt' # | **~cédula** **A:** 1915 *röpcédulák* (NSz.) **J:** 'röpirat, röplap | Flugzettet' #

II. ~erő **A:** 1841 *röperő* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'centrifugális erő | Fliehkraft' | **~pálya** **A:** 1958 *röppálya* (NSz.) **J:** 'kilőtt lövedék v. elhajított test ívelt pályája a levegőben | Flugbahn' # |

~**magasság** **A:** 1964 *röpmagasság* (Halász: MNSz.) **J:** 'repülési magasság | Flughöhe'

III. ~labda **A:** 1948 *röplabdamérkőzés* (NSz.) **J:** 'olyan csapatjáték, amelyben a közepén kifeszített háló felett kézzel úgy kell átútni a labdát, hogy az az ellenfél térfelét érintse | Volleyball' #

IV. ~gyűlés **A:** 1952 *röpgyűlés* (Nyr. 76: 256) **J:** 'időszerű kérdésben, munkahelyen v. iskolában tartott rögtönzött, rövid gyűlés | Kurzversammlung' | ~**dolgozat** **A:** 1972 *röpdolgozat* (ÉKsz.) **J:** 'különálló lapra íratott rövid, ellenőrző dolgozat | kurze schriftliche Klausur' #

■ Összetételi előtag, elvonás eredménye. | (△) Az önálló szóként nem adatolt *röp* elvonással keletkezett a *röpül*, *röppen* (→*repül*) szóból, és igenévi 'repülő' jelentésben áll. – Az 1. és 2. csoport összetételei német mintára alkotott tükörfordítások; vö. ném. *Flugschrift* 'röpirat', *Flugzettel* 'röpcédula', *Flugbahn* 'röppálya', *Flughöhe* 'röpmagasság'. A *röperő* az előbbiekből analógiájára keletkezett. A *röplabda* tudatos szóalkotás. Az előtag arra utal, hogy ebben a játékban a labdának nem szabad a földre esnie. Az 4. csoportban levő szavak előtagja a megjelölt tevékenységek rövid időtartamára vonatkozik. – Utótagok a magyarban (címszók kivételével): *irat* (→*ír*¹), *magasság* (→*magas*), *gyűlés* (→*gyűlik*), *dolgozat* (→*dolog*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cédula*, *dolog*, *erő*, *gyűlik*, *ír*¹, *labda*, *lap*, *magas*, *pálya*, *repül*

röpke → *repül*

röppen → *repül*

röppent → *repül*

röpte → *repül*

röstöl × **A:** 1600 k. *röstölj*; *Röstelt* [sz.]; *restelt* [sz.] (Radvánszky: Szak. 269, 269, 272, 272); 1870 *röstöl* (CzF.); 1889 *röstölt* [sz.] (Nyr. 18: 575); 1909 *resztelt* [sz.] (Toldy G.: Varázsröntő 527) **J:** 1. 1600 k. 'pirít | rösten' (Radvánszky: Szak. 269, 269, 272, 272) (↑); 2. 17. sz. 'rántást készít | Mehlschwitze machen' (TörtTár 1881: 573) **Sz:** **resztelt** 1600 k. 'pirított | geröstit' (Radvánszky: Szak. 269, 269, 272, 272) (↑)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *rösten*, *rest'n*, (h. baj.-osztr.) *reſtŋ*, – ném., (au.) *rösten*: '(hevítéssel) süit, pirít' [< ném. *Rost* 'rostély a tűzhely alsó, ill. felső részén'; vö. →*rost*²]. (△) A változatok többszöri átvételre utalnak. A 2. jelentés metafora. A *resztelt* származék, amely a köznyelv bizalmas rétegébe is bekerült, ma olyan szókapcsolatokban használatos, mint a *resztelt máj*, *resztelt krumpli* stb. (⊖) Idetartozik a szakácmesterség szókincsének bizalmas használatú elemeként a *reszter* ~ *rösztter* 'párolt gyümölcs' (1944: Mártonffy: NémJsz. 29); ez a ném. (baj.-osztr.) *rester*, *röster* 'zsemleszeletekkel együtt párolt főtt gyümölcs' átvétele.

📖 TESz., *resztelt* a. is; EWUng. • Vö. *rost*²

rőt **A:** 1350 *Reuth* (Oklsz.); 1583 *rétét* (RMNy. 2/2: 302); 1816 *Röd* (Gyarmathi: Voc.) **J:** 'vörös, vörhenyes (többnyire szőr, haj) | rötlich (haupts. Haare)'

■ Német (baj.-oszl.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn. baj.-oszl.) *röt* 'piros szín; vér', – ném. *rot* 'piros, vörös' [indoeurópai eredetű; vö. óind *rudhirá-h* 'piros, vörös; véres'; lat. *ruber* 'piros, vörös'; stb.]. Vö. még ném. (kfn.) *röte* 'piros szín; vöröses bőrkiütésekkel járó betegség'.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *lówé*, *rost²*, *rozsdá*, *rubin*

rövid A: 1275 ? Symonreuidifev [HN.] (Oklsz.); 1342 Ryuiddulew [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *reuyden* (JókK. 12); 1416 u./¹ *riuid* (BécsiK. 25); 1526 *Rowyd* (SzékK. 42); 1736 *róvéd* (NSz.); NYJ. *rivigy* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1275 ? 'hosszirányban kicsi v. a megszokottnál kisebb méretű | von geringer Länge, kurz' # (Oklsz.) (↑), 1342 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 1372 u./ 'a megszokottnál, vártnál kisebb tartalmú (idő, cselekvés) | von kurzer Zeitdauer' # (JókK. 12) (↑); 3. 1416 u./¹ 'kisebb terjedelmű (írásmű, szóbeli megnyilatkozás) | kurzgefaßt, bündig' # (BécsiK. 148); 4. 1416 u./³ 'kevés, kicsi | wenig' (AporK. 111); 5. 1763 'az átlagosnál gyengébb (emlékező tehetség) | schwächer als normal (Vernunft, Gedächtnis)' (NSz.); 6. 1899 'kevés vizet tartalmazó (lé, kávé stb.); tömény (szeszes ital) | dickflüssig (Suppe, Soße)' (NSz.); 7. 1959 'nagy, magas százalék(arány)ú, nagyfokú (alkoholtartalmú ital) | hochprozentig (alkoholisches Getränk)' (NSz.) **Sz:** ~ül 1416 u./¹ meg *riuidoltèc* (BécsiK. 157) | ~ít 1416 u./¹ meg *riuideitètet* [sz.] (BécsiK. 177) | ~ség 1512 k. *reuydfegnek* (WeszprK. 120) | ~ítés 1604 *Róvidetés* (Szcenci Molnár: Dict.) **R:** ~esen 1837/ *rövidesen* (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótó ismeretlen eredetű. A végződés a -d kicsinyítő képző lehet. A jelentések metonimikusan, ill. metaforikusan keletkeztek a valószínűleg eredeti 1. jelentés alapján. A 7. jelentés olyan szószerkezetek önállósulásából keletkezett, mint a *rövid ital* 'erős ital', amely az ang. *short drink* 'rendszerint kis poharakban felszolgált, erős alkoholos ital' tükörfordítása.

📖 TESz.; EWUng.

rőzse A: 1769 *rőzsét* (NSz.); 1792 *résző* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1816 *Rezső* (Gyarmathi: Voc.); 1838 *Rásgya*, *Rösge* (Tsz.); 1839 *rozga* (MTsz.) **J:** 'tüzelőnek való száraz gallyak kötege | Reisig'

■ Szlovén és szlovák jövevényszó. | (⊕) A *rőzse* forma és az abból keletkezett *résző* típusú változatok átadója a szln. *rožje* 'szőlővenyige'; a szó belseji gy-s változatoké (szóföldrajzi okokból) a szlk. *raždie*, (N.) *roždie* 'egy nyaláb száraz ág'; a *rozga* változaté pedig a szlk. (N.) *rozga* 'száraz ág' [indoeurópai eredetű; vö. óind *rájjus* 'kötél, madzag'; lat. *restis* 'kis kötél'; stb.]. Vö. még óe. szl. *rozga*, *razga* 'venyige, hajtás', *roždije*, *raždije* 'egy csomó venyige, hajtás'; szln. *rozga* 'venyige, hajtás, dugvány'; or. *pozsa* 'vessző, ág'; stb. A szláv adatok -ie ~ -je végződése gyűjtőnévképző. (↗) Nem tartozik ide a (R.) *rés* 'rőzse' (1662: Nyr. 28: 16) és a (N.) *rös* 'ua.' (MTsz. *rőzse* a.); ezek valószínűleg a ném. *Reis* 'fiatal ág' átvételei.

📖 Nyr. 30: 555; MNy. 46: 309; Kniezsa: SzJlsz. 470; TESz.; EWUng.

rubel A: 1725 *rubelen* (Nyr. 46: 153); 1778 *Rublonyból* (NSz.); 1784 *rúbelt* (NSz.); 1788–1789 *rublomba* (NSz.); 1792 *rubla* (NSz.); 1793 *Rubli* (NSz.) **J:** 'a cári Oroszország, majd a Szovjetunió valutája | Rubel'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Rubel*; fr. *rouble*; cseh *rubl*; le. *rubel*; or. *pyбл*, (N.) *pyбел*; stb.: 'rubel'. Az oroszból terjedt el [< or. *pyбумъ* 'vág, aprít']. Eredetileg egy arany- vagy ezüstdarabnak mint pénzegységnek a levágott részét jelenthette; vö. óor. *rublō* 'levágott fadarab'. (⇒⊕) A magyarba részben az oroszból került át kereskedelmi érintkezés útján, részben pedig német közvetítéssel szépirodalmi művek fordítása révén. (⊕) A *rubla*, *rubli*, *rublóm* (és a

feltehetőleg az utóbbiból létrejött *rublony*) változatok az orosz szó különféle esetalakjainak felelhetnek meg.

TESz.; EWUng. • Vö. *rombol*

rubin A: 1478 *Rwbynth* [□] [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 846); 1516 *Rubynt* Rosa (Zolnai Gy.: Nyelveml. 203); 1528 *rubyn* (OkISz.); 1531 *rubinus* (ÉrsK. 521); 1566 *robin* (NySz.) **J:** 'a korundnak ékköként használt, vörös változata | Rubin' #

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (kfn.) *rubîn, robîn*, (kor. úfn. h.) *rubin*; fr. (ófr.) *rubin, robin*; ol. *rubino*; szbhv. *rubin*; or. *pyδun*; stb.: 'rubin'. Vö. még lat. (k.h.) *rubinus* 'ua.' [< lat. *ruber* 'piros, vörös']. (⇒△) A magyarba főleg a németből került át; az *us* végződésű változat a latinból származik. (△) A szóvégi *t* szertetlen járulékhangot tartalmazó változathoz vö. →*rozmaring*, →*tulipán* stb. (≈) Tisztázatlan idetartozású: 1258 *Rubinum* [SZN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 251); 1265 *Rubynus* [SZN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 251).

TESz.; EWUng. • Vö. *lővé, rozsa, rőt, rubrika, rúzs*

rubrika A: 1538 *rubrikay* (Pesti: Nomenclatura B1); 1800 *rublikát* (Nyr. 111: 466); 1867 *rubrik* (NSz.); NYJ. *rubrikába* (Bálint: SzegSz.) **J:** 1. 1538 'fejezet, szakasz | Kapitel, Abschnitt' (Pesti: Nomenclatura B1) (↑); 2. 1786 'hasáb, oszlop, rovat | Spalte, Rubrik' (NSz.); 3. 1787 'kategória, osztály | Kategorie, Klasse' (NSz.)

■ Latin jövevényt. | (≡) Lat. *rubrica (terra)* 'vörös föld, kréta mint íróanyag; vörössel írt törvénycím, törvénycikkely, rovat, törvény hasábjá' [< lat. *rubricus* 'piros, vörös' < lat. *ruber* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Rubrik* 'felirat, címsor; hasáb, rész'; fr. *rubrique* 'ua.; piros kréta, ceruza', (R.) 'vörös föld'; stb. (△) A *rubrik* változat német hatást mutat. A *rublika* elhasonulással keletkezett. (⊙) Használata csak a 2. jelentésben eleven.

TESz.; EWUng. • Vö. *rubin*

ruca × A: 1682 *rucza* ... gazdálkodással (Nyr. 71: 95) **J:** 'kacsa | Ente'

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | (△) A →*réce* veláris párhuzamos alakja. Vagy a *ruc* 'a kacsák hívogató szava' (1832: Kreszn.) szóból jött létre kicsinyítő képzővel vagy főnevesült folyamatos melléknévi igenév *-a* képzővel, amelynek töve a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*receg* tövével. Mivel az állatcsalogató szó és az igei tö egymással kapcsolatba hozható, a két értelmezés tulajdonképpen nem zárja ki egymást; vö. →*csibe*, →*zsiba* stb.

Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *réce, receg*

ruccan A: 1832 Föl *ruczczantak* (Kreszn.); 1874 *Russzan* (Nyr. 3: 36) **J:** 1. [ma főleg *ki~*] 1832 'hirtelen felkerekedik; vhoa alkalomszerűen elmegy, kimegy | plötzlich aufbrechen; gelegentlich irgendwohin gehen, einen Ausflug machen' (Kreszn.) (↑); 2. 1874 'siet | eilen' (Nyr. 3: 36) (↑); 3. [össze~] 1897 'összeszólalkozik, összezőrdül vkivel | sich zerwerfen' (MTsz.)

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (△) Eredetileg feltehetően a hirtelen, gyors mozgás és az azzal járó hangjelenségek kifejezésére szolgált. A végződése *-n* mozzanatos képző. Az 1. jelentéshez vö. →*kirándul*. A 3. jelentés kialakulásához vö. *összekoccan* (→*kocog*), *összezőrdül* (→*zőrdül*).

rúd **A:** 1327 *Rudas* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *rudual* (JókK. 31) **J:** 1. 1327 ? 'hosszmérték | Längenmaß' (Oklsz.) (↑), 1540 'ua.' (Oklsz.); 2. 1370 'különböző méretű, célszerűen megmunkált fa- v. fém darab | Holz- od. Metallstange; Deichsel' # (Kniezsa: SzJsz. 935); 3. 1372 u./ 'karvastagságú. hosszabb, egyenes dorong | Knüttel' # (JókK. 31) (↑); 4. 1708 'meghatározott tömegű, súlyú, nagyságú darab mint mértékegység | Barren (Edelmetall)' (Pápai Páriz: Dict.) **Sz:** **rudas** 1327 [HN.] (Oklsz.) (↑); 1370 *rudas-zeker* 'rúddal ellátott (kocsi, szekér) | mit Deichsel ausgerüstet (Wagen)' (Kniezsa: SzJsz. 935); 1561 'ilyen szekér rúdja'hoz kötött ló | Stangenpferd' (LevT. 2: 30)

■ Valószínűleg német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *ruote*, (k.-ném.) *rûde*, (f.-ném.) *rût*: 'vessző, pálca; rúd; hosszmérték stb.', – ném. *Rute* 'pálca, vessző; hosszmérték; ragadozó farka'; stb. [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. lat. *retae* [többes szám] 'vízparti fák'; or. *παμοσυυε* 'lándzsanyél'; stb.]. (⊕) A származtatás nehézségét a szóvégi *d* problémás volta okozza: egy középnémetből való átvétel szóvégi *a*-t eredményezett volna (vö. →*cérna*, →*ciha* stb.), a szóvégi (f.-ném.) *t* > m. *d* zöngésedésre pedig nincsenek megfelelő párhuzamok; vö. mégis →*fajd*, *majd* (→*majdan*). (⊕⇒) A magyarból: szbhv. *rud* 'bot', *rudo* 'rúd; kocsirúd'; rom. (N.) *rúdă* 'ua.', (R.) 'hosszmérték'.

TESz.; Mollay: NMÉR.; Hadrovics: UEISk. 440; EWUng. • Vö. *kiebrudal*

rúg **A:** 1213/ ? *Rugas* [sz.] [SZN.] (VárReg. 156.); 1406 *Rugo* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1456 k. *rugyunk* [g-j] (SermDom. 2: 328) **J:** 1. 1213/ ? 'ember, állat' lábának hirtelen mozdulatával lök, taszít vmit, lábával kapálódzás- v. rángásszerű mozdulatot tesz | mit dem Fuß stoßen, ausschlagen' # (VárReg. 156.) (↑), 1519 'ua.' (CornK. 270); 2. 1456 k. 'tiltakozik, kapálódzik vmi ellen; szembeszegül vkivel | sich sträuben; sich widersetzen' (SermDom. 2: 328) (↑); 3. 1519 k. 'ember, állat egy másik élőlényt' lábának hirtelen mozdulatával bántalmaz, lábával fájdalmat, sérülést okoz | mit den Füßen treten, jmdm einen Fußtritt geben; grob anfahren' # (DebrK. 567); 4. 1647 ? 'gépi szerkezet, harci eszköz' hirtelen erősen elmozdulva meglöki kezelőjét | zurückstoßen (zB. Gewehr)' (NySz.), 1836 'ua.' (NSz.); 5. [főleg *fel~*] 1691 'megállapodást' megszeg; vmely állapotnak erőszakosan véget vet | umstoßen (einen Vertrag); einen Zustand jäh ändern' # (MonÍrók. 8: 56); 6. [*eleibe ~*] 1787 'vkit megelőz | jmdm zuvorkommen' (NSz.); 7. 1794 'vmi felé halad, vmire irányul | sich richten' (NSz.); 8. [*vmennyire, vmire ~*] 1844 'egy bizonyos mennyiséget elér, kitesz | sich auf etw belaufen' # (NSz.); 9. [*be~*] 1847 'lerészegedik, részegre issza magát | saufen, sich betrinken' (NSz.); 10. [főleg *ki~ vkire*] 1857/ 'haragszik, ferde szemmel néz vkire | jmdn auf dem Zug haben' (NSz.); 11. 1870 'rugózik, ruganyosnak mutatkozik | federn' (CzF.); 12. 1877 'táncot jár, táncol | tanzen' (NSz.) **Sz:** ~**ás** 1213/ ? [SZN.] (VárReg. 156.) (↑); 1556 *lórúgásba* (NádLev. 16) | **rugó** 1406 [SZN.] (Oklsz.) (↑); 1762 *rugó* 'szerkezet működését biztosító, rugalmas fémlemezekből v. drótból való, spriál alakú alkatrész | (Spring)feder' (NSz.); 1790 'vminek, vkinek az ösztönzője | Triebfeder (abstr.)' (NSz.) | ~**aszik** 1456 k. ra *rugazik* 'ráront vkire | jmdn anfallen' (SermDom. 1: 335) | **rugdos** 1512 k. *rugdofnia* [sz.] (WeszprK. 65) | **rugaszkodik** 1519 *rugazkodeek* (CornK. 414) | **rugdal** 1768 meg-*rugdal* (MNy. 46: 275) | **rugós** 1793 *rúgós*nak 'rugalmas, ruganyosságot biztosító alkatrésszel ellátott | mit einer (Spring)feder versehen' (NSz.) | **ruganyos** 1809 *ruganosabb* (Szily: NyÚSz.) | **rugalmas** 1829 *Rugalmas* (Szily: NyÚSz.) | ~**ós** 1847 *Rugós* 'rúgásra hajlamos (állat) | ausschlagend (Pferd)' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség az ugor korból. | (≡) Vö. osztj. (V.) *rõŋkã-*, (O.) *ruŋk-* 'gázol' [ugor **rõŋk3-* 'vkit megrúg']. (⊕) A magyarban az ugor alak első szótagbeli palatális magánhangzója a veláris **ŋk* hatására *u*-vá alakult; vö. →*fog*², →*ragad* stb. A szó belseji **ŋk* >

m. g változáshoz vö. →*dug*, →*mag* stb. Az ige elvont jelentése az 'ellenállás, szembeszegülés' (vö. 2. jelentés) jelentésárnyalat alapján már igen korán kialakulhatott. A 12. jelentés keletkezését a szókapcsolatok is elősegíthették; vö. *rúgja a port* '(féktelenül) táncol' (1770: NSz.). A *berúg* (vö. 9. jelentés) összetétel jelentéstani alapja nem világos; hasonló jelentésben más →*be*¹ igekötős igék is használatosak →*becsiccsent*, *becsíp* (→*csíp*) stb.

📖 Szily: NyÚSz.; Nyr. 40: 355; TESz., *berúg* a. is; MSzFE.; EWUng.

ruga † **A:** 1213/ ? *Rugas* [sz.] [SZN.] (VárReg. 156.); 1270/ *ruga* (Oklsz.) **J:** 'egyházi személyeknek évenként fizetendő pénz v. gabona | Jahresabgabe in Geld od. Getreide für Geistliche'

■ Vándorszó. | (≡) Gör. (biz.) *ῥόγα* 'díj, jutalom, ajándék, illeték'; albán *rrogë* 'fizetés, illetmény, bér'; rom. *rugă*, [végartikulussal] *ruga* 'kérelem, kérés'; blg. (R.) *pyza* 'díj, ár'; ukr. *pyza* 'papi telek; egyházi adó'; or. *pyza* 'ua.', (R.) 'fizetés, díj; egyházi tulajdon'. Ezek végső soron a lat. *rogare* 'kér, kérdez stb.' igére mennek vissza. (⇒) Az átadó nyelv bizonytalan, de a szó kétségtelenül a keleti (bizánci) egyházi terminológia hatását tükrözi.

📖 NyK. 61: 276; TESz.; EWUng.

ruha **A:** 1277/ ? *Ruha* [SZN.] (MNy. 10: 327); 1350 *Ruhhaarrus* [SZN.] (Oklsz.); 1372 u./ *ruhanban* (JókK. 2); 1567 *Rohakath* (RMNy. 3/2: 61); 1585 *raha* (Cal. 64); NYJ. *rua* (ÚMTsz.); *ruva* (MTsz.) **J:** 1. 1277/ ? 'öltözet, öltözet egy darabja | Kleid(ung), Kleidungsstück' # (MNy. 10: 327) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 2) (↑); 2. 1350 ? 'kelme, amelyből az öltözet készül v. különféle más célokra használják fel | Gewebe, Tuch' (Oklsz.) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 596.); 3. 1908/ 'verés | Prügel' (Zolnay-Gedényi) **Sz:** ~z 1372 u./ meg *ruhazna* 'felruház, felöltöztet | bekleiden' (JókK. 92); [meg~] 1775 'elver | verprügeln' (MNy. 58: 108); [be~] 1838 *beruházott* [sz.] 'befektet, investál | investieren' (NSz.) | ~cska 1416 u./² *ruhalkackal* (MünchK. 55vb) | ~zat 1416 u./² *ruhazat'ta* [t-j] (MünchK. 65vb) | ~s 1448 *Rwhas* [SZN.] (Oklsz.) | ~zkodik 1617 *ruházkodik* (NySz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *ruho* 'ruha'; szlk. *rucho* 'ua. <főleg az írott nyelvben>'; or. *pyxo* 'ruha, öltözkék'; stb. [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: rom. *rufă* 'ua.; fehérnemű; rongy'; úgjör. *poŭxo* 'anyag, kelme; ruha', *poŭxa* [többes szám] 'fehérnemű; ágynemű'. (⇒) A főleg az argóban használatos 3. jelentés a *megruház* származékszó alapján keletkezett, feltehetőleg a *ruhi* 'csapás, ütés' (1782: Nyr. 32: 400) befolyására is, amely a cig. *rówli*, *ruli*, *rhuí*, *ruí* 'bot, dorong, husáng' átvétele. A *megruház* származékhoz vö. *kozsokol* (→*kozsók*), *elnadrágol* (→*nadrág*) és a ném. *Wams* 'egy fajta férfi ruházat' : *verwamsen* 'elver, elpáhol' szavakat. A *beruház* származék a lat. *investire* 'beöltöztet', ill. a ném. *investieren* 'tőkét fektet be' hatására keletkezett; vö. még (R.) *investiál* 'ua.' (1776: SzT. *investiált* a.), *investál* 'ua.' (1958: NSz.).

📖 Kniezsa: SzJIsz. 471; TESz.; EWUng. • Vö. *egyen-*, *elő*⁻¹, *gyász-*, *-nemű*, *szemfedél*

ruhanemű → *-nemű*

rukkol **A:** 1750 bé *ruckolt* volna (MNy. 60: 488); 1760 ki *ruckolván* [sz.] (MNy. 63: 101); 1789/ *rukolunk* (NSz.); 1795 *rokkoltattya* [sz.] (NSz.) **J:** 1. [főleg *be~*, *ki~*] 1750 '(katonaság) vhova (be- v. ki) vonul | ein-, ausmarschieren (Truppen)' (MNy. 60: 488) (↑); 2. 1844 'vhova

húzódik | Platz machen' (NSz.); 3. [be~] 1874 'katonai szolgálatra bevonul | zum Militär gehen' (Nyr. 3: 526); 4. [ki~] 1897 'vmivel előhozakodik | mit einer Sache herausrücken' (MTsz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *rucken* 'mozdul, vonul', – ném. *rücken*, (R.) *rucken* 'ua.; hadba vonul; stb.' [germán eredetű; vö. svéd *rycka*; holl. *rukken*; stb.: 'mozdul; (el)szakít']. Vö. még ném. *einrücken* 'katonasághoz bevonul'. (≈) Megfelelői: cseh *rukovať*; le. *rukować*; stb.: 'ua.'. (⊕) A magyarba a katonai élet szavaként került át. A 3. és 4. jelentésében a köznyelv bizalmas használatú rétegébe is bejutott, de ma már visszaszorulóban van.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hórukk*

rulett A: 1818 *Roulettes* [sz.] (NSz.); 1881 *ruletta*-bankok (NSz.); 1907/ *rulet*-asztalnál (NSz.); 1919 *rulett*-gép (NSz.) **J:** 1. 1818 'egy fajta szerencsejáték | Roulett (Art Glückspiel)' (NSz.) (↑); 2. 1855 'az a szerkezet, amellyel a rulettet játsszák | Roulettapparat' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Roulett*, *Roulette* 'rulett'; ang. *roulett* 'ua.'; fr. *roulette* 'ua.; kis kerék, görgő; korong, tárcsa; tekercs, henger; kerekos kocsi'; stb. A franciából terjedt el [< fr. *rouelle* 'kerekecske' < lat. *rotella* 'ua.' < lat. *rota* 'kerék']. (⇒⊕) A magyarba francia és német közvetítéssel került át. (⊕) A magánhangzós végű változat *a*-ja valószínűleg hanghelyettesítés eredménye.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bricska*, *kontroll*, *rádli*, *rolád*, *roletta*, *roller*, *roló*, *rondella*

rum A: 1788 *Rum* (NSz.); 1794 *Rúmot* (NSz.) **J:** 'cukornádból, ill. szeszből ízesítővel készített (vörösesbarna színű) erős szeszes ital | Rum' # **Sz:** ~**os** 1836 *rhumos*pohár (MNy. 43: 308)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Rum*; ang. *rum*; fr. *rum*; stb.: 'rum'. Az angolból terjedt el [bizonytalan eredetű, talán szórövidüléssel jött létre az ang. (N.) *rumbullion* 'csődület, zavargás' főnévből, amely metonimikus kapcsolatban állhat a rumfogyasztással]. (⇒⊕) A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng.

rumli A: 1897 *rumlit* (NSz.) **J:** 'felfordulás, kavarodás; láрма, zajos jelenet | Durcheinander; Lärm, Krawall' **Sz:** ~**s** 1930 *rumlis* (Zolnay–Gedényi) | ~**zik** 1930 *rumlizik* (Zolnay–Gedényi)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Rummel* 'láрма, kiabálás, zaj; emberforgatag; összevisszaság, zűrzavar; stb.' [< ném. *rummeln* 'lármázik, zajong stb.'; onomatopoeitikus eredetű]. (≈) Megfelelői: holl. *rommel* 'ócskaság, kacat, zsibáru'; cseh (N.) *ruml* 'tülekedés, robaj, összevisszaság, zűrzavar'. (⇒⊕) Főleg német (baj.-osztr.) közvetítéssel került át a magyarba. (⊕) A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

📖 TESz.; EWUng.

rusnya A: 1468 ? *Rwsnya* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 789); 1548 *rusnya* (RMKT. 4: 80); 1585 *lusnya* (Cal. 450); 1591 *rusznyasag* [sz.] (NySz.); 1838 *Luzsnya* (Tsz.) **J:** 1. 1468 ? 'piszkos, mocskos; undorító | schmutzig; ekelhaft' (Csánki: TörtFöldr. 2: 789) (↑), 1548 'ua.' (RMKT. 4: 80) (↑); 2. 1585 'lusta | faul' (Cal. 450) (↑); 3. 1597 ? 'becstelen, rossz erkölcsű | ehrlos, sittenlos' (MNy. 8: 130), 1635 'ua.' (NySz.); 4. 1628 ? 'ronda, nagyon csúnya | häßlich,

scheuBlich' (NySz.), 1647 'ua.' (NytudÉrt. 88: 71); **5.** 1645 'helytelen, hibás | fehlerhaft' (NySz.); **6.** 1754 ? 'rendetlen, lompos | schlampig' (NSz.), 1880 'ua.' (Nyr. 9: 427)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *ruž(a)n*, -a, -o 'csúnya, idomtalan; rossz, becstelen' [vö. szbhv. *rug* 'gúny, csúfolódás']. Vö. még óe. szl. *rožbnъ* 'gyalázatos, megvetendő; nevetséges'; óor. *ružbnj* 'nevetséges; gyalázatos, szégyenletes; ocsmány, ronda'; stb. (⊕) A magyarba a szerbhorvát melléknév nőnemű vagy semleges nemű alakja került át. A szó eleji *l*-es változatok a →*husta* hatására keletkeztek. A jelentések közül a 4. vált a legelterjedtebbé. (⊕) A szlovénból való származtatása kevésbé valószínű, mivel a szln. (N.) *ruž(e)n*, -a, -o 'csúnya, ronda' újabb átvétel lehet a szerbhorvátból.

📖 MNy. 40: 59; NytudÉrt. 88: 71; TESz.; EWUng. • Vö. *rongál*, *susnya*

ruszin → *rusznyák*

ruszki **A:** 1917 *ruszki* (MNy. 13: 301); 1920 *ruszki* (NSz.) **J:** <FN> 1917 'orosz ember | Russe' (MNy. 13: 301) (↑) | <MN> 1969 'orosz | russisch' (MTSZ. 1036005)

■ Orosz jövevényszó. | (≡) Or. *pyccкuй* 'orosz <mn és fn>' [< óor. *Rusъ* [HN.] 'a Kijevi Nagyfejedelemség neve'; vö. még →*orosz*]. Vö. még szbhv. *ruski* 'orosz <mn és fn>'; le. *ruski* 'ukrán, rutén <mn>'; ukr. *pycькuй* 'orosz <mn és fn>'; stb. (⊕) A magyarba az I. világháború idején került át, főleg orosz hadifoglyokra vonatkoztatva. A melléknévi jelentés kései adatoltsága gúnyos hangulatával magyarázható.

📖 MNy. 13: 301; Kniezsa: SzlJsz. 472; EWUng. • Vö. *orosz*

ruszli¹ **Δ A:** 1912 *ruszli* (RévaiLex. Csótány a.); 1921 *ruszni* (Nyr. 50: 115) **J:** 'svábbogár, német csótány, muszka csótány | deutsche Schabe, Russe'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Russe*, *Russen* [többes szám] 'svábbogár' [< ném. *Russe* 'orosz ember']. E rovar népnévvel (mint az állat állítólagos hazájával, származási helyével) való megnevezéséhez vö. ném. *Franzose* 'csótány', tkp. 'francia', *Schwabe* 'csótány', tkp. 'sváb'; or. *npьcak* 'csótány', tkp. 'porosz'; stb.; vö még →*svábbogár*. (⊕) Az eredeti változat a *ruszni*; ez a német többes számú alak átvétele. A *ruszli* forma valószínűleg a →*kapli*, →*kasztli* típusú szavak analógiájára keletkezett. (⊖) Más, korábbi adatolható megnevezésként említhető a (R.) *muszka bogár* tkp. 'orosz bogár' (1896: PallasLex.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *orosz*, *ruszli*²

ruszli² **A:** 1937 *ruszli* (Dengl: Nyelvhely. 356); 1937 *ruszni* (Sauvageot: MFrSz.) **J:** **1.** 1937 'különféle halfajták megnevezéseként' | 'zur Benennung versch. Fischarten' (Dengl: Nyelvhely. 356) (↑); **2.** 1937 'sós(, hagymás) ecetben tartósított hal | Art konservierter Fisch' (Sauvageot: MFrSz.) (↑)

■ Jelentéskülönülés eredménye. | (⊕) A →*ruszli*¹ szóból jött létre. A névadás alapjául a főleg Oroszországból importált, konzervált halféleségek korábbi megnevezései szolgáltak; vö. *muszka* tkp. 'orosz' (1895: PallasLex. *Hering* a.), *muszka hal* tkp. 'orosz hal' (1899: NSz.), *orosshal* (1916: RévaiLex. 14: 797). Hasonló típusú megnevezésekhez vö. cseh *ruské rybičky* 'orosz hal'; szlk. (N.) *rusel'*, *ruslík* 'ua.'. A magyar főnév 2. jelentésében lett és maradt a szókészlet eleven, csaknem köznyelvinek tekinthető tagja. (⊕) Németből való származtatása téves.

rusznyák Δ **A:** 1672 *rusznékokkal* (NyDtáj. 151); 1742 *Rusnyákok* (NSz.); 1785 *Rusznýák* (MNY. 71: 249) **J:** <FN> **1.** 1672 'a cári Oroszország lakója; Galíciában, Kárpátalján és Bukovinában élő ukrán személy | Einwohner des alten Rußlands der Zarenzeit; Ruthene' (NyDtáj. 151) (↑); **2.** 1838 'kárpátukrán ember | Karpatoukrainer' (Tzs.) | <MN> 1785 'a rusznyákokra vonatkozó, velük kapcsolatos | ruthenisch bzw. karpatoukrainisch' (MNY. 71: 249) (↑)

ruszin Δ **A:** 1839 *russiniusok- ... nak* (NytudÉrt. 38: 182); 1848 *ruszin-nak* (NSz.); 1855 *ruszínok* (NytudÉrt. 38: 182) **J:** 'kárpátukrán személy | Karpatoukrainer'

■ Szlovák, ill. ukrán jövevényszó. | (≡) A *rusznyák*-hoz vö. szlk. *Rusniak* 'ukrán személy <gúnynévként>' [< szlk. *Rusín* 'rutén'] és talán ukr. *ручак* 'ua.'; a *ruszin*-hoz vö. ukr. *русин* 'ua.' [eredetéhez vö. →*orosz*]. Vö. még le. *Rusin*; or. *русин*: 'ua.'; stb. (⊕) A *rusznyák* ukránból való átvételének lehetősége sem hagyható figyelmen kívül; emellett a →*rusnya* népetimológias hatásával is számolni lehet. A magyar népevek körében szokatlan jelenség, hogy a *ruszin* melléknévként nincs adatolva. A *russinius* változat latinosítás eredménye.

TESz., *ruszin* a. is; EWUng. • Vö. *orosz*, *rutén*

rusztikus **A:** 1793/ *rusticus* (NSz.); 1867 *rustikus* (NSz.); 1879 *rusztikus* (NSz.) **J:** 'falusi(as); darabos, faragatlan, nyers | ländlich; rustikal'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *rusticus* 'vidéki, falusi; egyszerű; esetlen, nehézkes' [< lat. *rus* 'vidék, falu <a várossal ellentétben>']. (≈) Megfelelői: ném. *rustikal*; fr. *rustique*; stb.: 'paraszti, parasztos'. (⊕) A korábbi változatok szó belseji *s*-sel való kiejtéséhez vö. →*alabástrom*, →*árestál* stb. A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. A szó belseji *sz*-es formához vö. →*adminisztrátor*, →*amnesztia* stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *rámol*

rút **A:** 1441 *Ruth* [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1456 k. *ruth* (SermDom. 1: 312); 1718 *rutt* (SoprSz. 36: 322) **J:** <MN> **1.** 1441 ? 'undorító, mocskos | ekelhaft, schmutzig' (Kázmér: CsnSz.) (↑), 1456 k. 'ua.' (SermDom. 1: 436); **2.** 1441 ? 'erkölcstelen, gonosz, bűnös (dolog, megnyilvánulás) | unmoralisch, böse, sündhaft' (Kázmér: CsnSz.) (↑), 1456 k. 'ua.' (SermDom. 1: 312) (↑); **3.** 1533 'csúnya, formátlan | häßlich, unschön' # (Murm. 852.); **4.** 1538 'hátrányos, kellemetlen | unvorteilhaft, unangenehm' (Pesti: Nomenclatura Q4) | <FN> **1.** 1519 k. 'vminek a csúnya része; (sebben levő) genny | häßlicher Teil einer Sache; Eiter' (DebrK. 357); **2.** 1789 'rossz cselekedet | böse Tat' (NSz.); **3.** 1794 'csúf tárgy | häßliches Ding' (NSz.); **4.** 1818 'csúnya, ocsmány dolog | Häßliches, Unschönes' (NSz.); **5.** 1820 'csúnya, ronda ember | häßliche Person' (NSz.) **Sz:** ~**ság** 1456 k. *rutfagh* 'parázñaság | Hurerei' (SermDom. 2: 629); 1694 'genny | Eiter' (MNY. 55: 209) | ~**ít** 1456 k. *rutetja* 'beszennyez, bepiszkít, meggyaláz | beschmutzen' (SermDom. 2: 706) | ~**ul** 1549 meg ... *rutulna* 'megcsúnyul, rondává válik | häßlich werden' (Orth. A4a)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. osztj. (Trj.) *rätäk* 'törékeny, merev <fa>'; cser. (U.) *rot liješ* 'korhad, rothad, mállik <kötél, ruha>' (*liješ* 'lenni') [fgr. **rδts* 'törékeny, merev, korhad']. Ezek a szavak onomatopoetikus eredetűeknek tűnnek, így az egyes nyelvekben különfejlődések is lehetnek. (≈) Valószínűleg ide tartoznak: (N.) *rutyma* 'ronda, piszkos, hitvány' (MTsz.); *rutjó* 'ganéj, trágya; rútság' (CzF.).

MNY. 55: 207; TESz.; MSzFE.; EWUng.

ruta **A:** 1395 k. *rutha* (BesztSzej. 349.); 1690 *rúta* (NSz.) **J:** 1. 1395 k. 'alacsony, sárga virágú, erős szagú félcserje | Raute <Bot>' (BesztSzej. 349.) (↑); 2. [~fa] 1900 'tuja | Thuja' (ÜMTsz.)

■ Latin és olasz jövevényszó. | (≡) Lat. (tud.h.) *ruta* 'kerti ruta <fűszer- és gyógynövény>' [< gör. *ῥοτή* 'ua.'] és ol. (vel.mant.R.) *ruta* 'ua.', (v.-ven.) *ruda* 'ua.' [< lat. (↑)]. (≈) Megfelelői: fr. *ruta*; szbhv. *ruta*; stb.: 'kerti ruta'. (△) A magyarba gyógynövénynévként a tudományos latinból, fűszernévként – a kereskedelem közvetítésével – az olaszból került át.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 936; TESz.; EWUng.

rutén **Δ A:** 1575 *Rutenofokra* (Heltai: Krón. 10a); 1757 *Ruthenusok* (MNY. 74: 512); 1839 *ruthenokról* (MNY. 15: 138); 1873 *ruthén* (NSz.); 1877/ *rutén* (NSz.) **J:** <FN> 1. 1575 'a cári Oroszország lakója; Galíciában, Kárpátalján és Bukovinában élő ukrán személy | Ostslawe' (Heltai: Krón. 10a) (↑); 2. 1757 'ruszin személy; kárpátukrán személy | Ruthene; Karpatoukrainer' (MNY. 74: 512) (↑) | <MN> 1760 'a cári Oroszország, ill. Galícia, Kárpátalja és Bukovina lakóival kapcsolatos, rájuk vonatkozó, ruszin; kárpátukrán | ruthenisch; karpatoukrainisch' (MNY. 63: 226)

■ Latin jövevényszó, később német közvetítéssel is. | (≡) Lat. (k.h.) *Rut(h)eni* [többes szám], *Rut(h)enus* 'rutén'; – vö. még ném. *Ruthene* 'kárpátukrán'. A latinban tudatos szóalkotás a *ruszin* (→*rusznyák*) előzményéből, a szó belseji *t* mibenléte azonban nem világos. (△) A korábbi változatok szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. A *rutén* formához vö. →*alán*, →*dán* stb. A szót a nyelvhasználatban az →*ukrán* háttérbe szorította.

📖 NytudÉrt. 38: 182; TESz.; EWUng. • Vö. *rusznyák*

rutin **A:** 1844 *routine-t* (NSz.); 1848 *routinja* (NSz.); 1858 *Rutinja* (NSz.) **J:** 'jártasság, gyakorlottság | Routine'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Routine*; ang. *routine*; fr. *routine*; or. *путьна*; stb.: 'jártasság, rutin'. A franciából terjedt el [< fr. (R.) *routin* 'ösvény' < fr. *route* 'országút, útvonal', a lat. (vulg.) (*via*) *rupta* 'járt <út>', tkp. 'tört <út>' alapján]. A jelentéshez vö. még fr. *routier* 'utazás dolgában tapasztalt'. (⇒△) A magyarba francia és német közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *marsruta*, *róta*

rúzs **A:** 1854 *Rouge* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1865 *rouge* (NSz.); 1928 *ruzs* (NSz.); 1929 *rúzs* (Radó: IdSz.) **J:** 1. 1854 ? 'arcpirosító | rote Schminke' (Heckenast: IdSzT.) (↑), 1865 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1929 'az ajak színezésére való, rudacska alakú kozmetikai szer | Lippenstift' # (Radó: IdSz.) (↑)

■ Francia jövevényszó, valószínűleg német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *rouge* 'piros, vörös; piros szín; (piros) arcfesték, smink'; – vö. még ném. *Rouge* 'mesterséges arc- és ajakpír'. A franciában a lat. *rubeus* 'piros, vörös' továbbélése. (≈) Megfelelői: ang. *rouge*; cseh *ruž*; stb.: 'rúzs'. (≈) Az ? 1550 k. *rusikat* 'vörös színezék' (MNY. 90: 126) adat idetartozásának körülményei tisztázatlanok; nyilván összefügg a szbhv. *rus* 'piros, vörös; szőke'; szlk. *rusý* 'vöröses, vörhenyes' stb. szavakkal.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rubin*

rücsköl × **A**: 1784 *rötsköl* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1791 *rütskölések* [sz.] (NSz.); NYJ. *rücskelni* [sz.] (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1784 'összezúz, összeroncsol | zerquetschen, zerstören' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); **2.** 1838–1845 'összegyűr | zerdrücken, verstümmeln' (MNYTK. 107: 33)

rücskös **A**: 1792 *Rütskös* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1870 *röcskös* (CzF.); NYJ. *recsekes*, *ricskës*, *rütykös* (MTsz.) **J**: **1.** 1792 'piszkos | schmutzig' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); **2.** 1838–1845 'gyűrött | runzelig' (MNYTK. 107: 33); **3.** 1842 'ragyás, himlőhelyes | blatternarbig' # (NSz.); **4.** 1877 'durva, érdes | grob, rauh' # (Nyr. 6: 323); **5.** 1886 'szeplős | sommersprossig' (Nyr. 15: 380)

rücsök [4] **A**: 1792 *Rütsök* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1832 *rücsk* (Kreszn.); 1870 *röcsk*, *röcsök* (CzF.) **J**: **1.** 1792 'piszok, szenny | Schmutz, Schlamm' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); **2.** 1855 'gyűrődés, ránc | Falte' (NSz.); **3.** 1897 'pattanás, bibircsök | Pustel, Warze' (MTsz.)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **rücsök** származékszó, az alapszó azonban bizonytalan. | ⊕ Az alapszó a →*rügy* lehet. A *gy >cs* hangváltozáshoz vö. →*acsarkodik*, →*vicsorodik* stb. A végződés *-k* kicsinyítő képző; vö. →*farok*, →*törzsök* stb. A feltételezhető alapszóval való összefüggés mellett szól az a körülmény, hogy a szó a felszín egyenetlenségére utal.

■ A **rücsköl** és **rücskös** származékszó. | ⊕ Mindkét szó a *rücsök*-ből keletkezhetett *-l* igeképzővel, ill. *-s* melléknévképzővel. – Hangrendi átcsapással keletkezett a *rücsköl*-ből: *rocskol* 'szétnyom' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 515).

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A →*rög* szóból származékszóként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz. *rücskös* a.; EWUng. • Vö. *rügy*

rücskös → *rücsköl*

rücsök → *rücsköl*

rügy **A**: 1684 *rügyit* (MonÍrók. 8: 442); 1795 *rigyes* [sz.] (NSz.); 1800 *Rügye* [□] (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J**: **1.** 1684 'növények ágán, szárán dudor, amelyből a hajtás kifakad | Knospe' # (MonÍrók. 8: 442) (↑); **2.** 1784 ? 'új hajtás, gyenge vessző | Sproß, Zweiglein' (Baróti Szabó: KisdedSz. 70), 1838 'ua.' (Tsz.); **3.** 1800 'barka | Kätzchen (der Pflanze)' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) (↑); **4.** 1838 'gyerek, ember | Kind, Mensch' (Tsz. *Rosz rügy* a.) **Sz**: ~**ezik** 1808 *Rügyezni* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A 2. jelentés metonimikus, a 3. és 4. jelentés metaforikus keletkezésű lehet az eredeti 1. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rigya*, *rücsköl*

rüh [8] **A**: 1519 *ryhes* [sz.] (JordK. 108); 1531 *ruhe* (TelK. 112); 1604 *Rü* (Szenczi Molnár: Dict. *Rih* a.); 1708 *Rüh* (Pápai Páriz: Dict.); 1763 *Ri* (NSz.); 1792 *Ré* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1835 *Riv* (Kassai: Gyökerészó 4: 227); NYJ. *rö*, *rühü* (ÚMTsz.); *röhell* [sz.] (MTsz.) **J**: **1.** 1519 'viszketéssel járó bőrbetegség, ótvar, rühesség | Räude, Krätze' (JordK. 108) (↑); **2.** [~*fű*] 1577 k. 'különféle gyomnövények, ill. gyógynövények megnevezéseként' | {zur Benennung versch. Unkräuter bzw. Heilpflanzen}' (OrvK. 129) **Sz**: ~**es** 1519 (JordK. 108) (↑) | ~**ell** 1838 *Rühölni* [sz.] 'dörzsöl, vakar | reiben, kratzen' (Tsz.); 1874 'restell, utál | hassen' (Nyr. 3: 231)

■ Ismeretlen eredetű. | ☞ A szóvég eredetileg χ lehetett; vö. $\rightarrow cseh$, $\rightarrow pléh$ stb. A 2. jelentés olyan növényekből ered, amelyeket rühesség elleni gyógyszer előállítására használtak.

📖 TESz.; EWUng.

rút $\rightarrow$ *révül*